

श्रीमद्दृष्टकेराचार्यविरचितो

मूलाचारः ।

(द्वितीयो भागः ।)

श्रीवमुनन्दिश्रमणकृतया टीकया समेतः ।

प्रकाशिका—

मा० दि० जैनग्रन्थमालासमितिः ।

आव्रण, श्रीश्रीरनिर्वाणसंघद् २४४९.

वि० सं० १९८० ।

अधिकार-सूची ।

						पृष्ठसंख्या.
८	द्वादशानुप्रेक्षाधिकारः	...	...	...	...	१
९	अनगारभावनाधिकारः	...	...	...	...	३६
१०	समयसाराधिकारः	...	...	...	...	९४
११	श्लिष्टमुणप्रस्ताराधिकारः	....	...	...	...	१५१
१२	पर्यासिनामाधिकारः	...	...	...	....	१७३
	प्रशस्तिपाठ.	...	...	...	...	३२५

श्रीवट्टकेरस्वामिकृतो मूलाचारः ।

श्रीवसुनन्दिसिद्धान्तचक्रवर्तिविरचितटीकासहितः ।

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारः ।

सिद्धे णमंसिद्धेण य ज्ञाणुत्तमखवियदीहसंसारे ।
दह दह दो दो य जिणे दह दो अणुपेहणा वुच्छं ॥१॥

सिद्धान् नमस्कृत्य च ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घसंसारान् ।
दश दश द्वौ द्वौ च जिनान् दश द्वे अनुप्रेक्षा वक्ष्ये ॥ १ ॥

टीका—सिद्धान् लब्धात्मस्वरूपान् । नमंसित्वा प्रणम्य । द्विविधिनाम् ।
ध्यानेनोत्तमेन क्षपितो दीर्घसंसारो येस्ते ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घसंसाग्नान्
शुक्रध्यानविद्यस्तामिध्यात्वासंयमकषाययोगान् । दश दश वीप्सावचनं चैव
त्रिंशतितीर्थकगन्, द्वौ द्वौ चतुश्चतुर्विंशतितीर्थकराश्च जिनान् प्रणम्य । दश
द्वे च द्वादशानुप्रेक्षा वक्ष्ये इति संबन्धः । ध्यानमध्ये या द्वादशानुप्रेक्षा
सूचितास्तासां प्रपंचोऽयमिति ॥ १ ॥

१ ध्यानमध्ये या द्वादशानुप्रेक्षाः सूचितास्तासां प्रपंचोऽयमिति श्रुतिवचनं
सूचितास्तासां प्रपंचोऽयमिति, प्रेस-पुस्तके पाठः ।

प्रतिज्ञावाक्येन सूचितानुप्रेक्षानामान्याह;—

अधुवमसरणमेगतमण्णसंसारलोगमसुचित्तं ।
आसवसंवरणिजरधम्मं बोधिं च चिंतेज्जो ॥ २ ॥

अधुवमशरणमेकत्वं अन्यत्संसारलोकं अशुभत्वं ।

आस्रवसंवरनिर्जराधर्मं बोधिं च चिंतयेत् ॥ २ ॥

टीका—अधुवमनित्यमशाश्वतं । अशरणमत्राणं । एकत्वमसहायत्वं द्वितीय-
स्याभावो न मे द्वितीयः । अन्यत्वं पृथक्त्वं शरीरादप्यन्योऽहमिति भावने । संसार-
श्वतुर्गतिपश्चिमणं प्रदेशानामुद्धर्तनं परिवर्तनं च । लोकं वेत्नासनशहरीसृदंगसं-
स्थानं । अशुभत्वमशुचित्वं सर्वदुःखस्वरूपं । आस्रवं कर्मागमद्वारं मिथ्यात्वादिकं ।
संवरं कर्मागमद्वारनिरोधनं सम्यक्त्वादिकं । निर्जरां कर्मनिर्गमनं । धर्ममुत्तमक्षमा-
दिलक्षणं । बोधिं सम्यक्त्वादिलभं चान्तकाले संन्यासेन प्राणत्यागं चिन्तयेत् ।
एवंप्रकारा द्वादशानुप्रेक्षा ध्यायेदिति ॥ २ ॥

तासु मध्ये तावदनित्यताभेदमाह;—

ठाणाणि आसणाणि य देवासुरमणुयइद्धिसोक्खाइं ।
माहुंपिहुसयणसंवासदा य पीदी यि य अणिञ्जा ॥ ३ ॥

स्थानानि आसनानि च देवासुरमनुजर्द्धिसौख्यानि ।

मातृपितृस्वजनसंवासता च प्रीतिरपि च अनित्यानि ॥ ३ ॥

टीका—स्थानानि ग्रामनगरपत्तनदेशपर्वतनदीमटवादीनि, अथवा देवे-
न्द्रचक्रधरबलदेवस्थानानि, अथवेश्वाकुहरिवंशादिस्थानानि, तिष्ठन्ति सुखेन
जीवा येषु तानि स्थानानि । आसन्ते सुखेन विशन्ति येषु तान्यासनानि राज्या-
द्भानि सिंहासनादीनि, अथवा अज्ञानानि नानाप्रकारभोजनानि उत्तरत्राशन-
शब्देन चाशनादीनां ग्रहणात्, देवाश्वासुराश्च मनुष्याश्च देवासुरमनुष्यास्तेषां

ऋद्धिर्विभूतिर्हस्यश्वरथपदातिद्रव्यसुवर्णादिकायाः पूर्वावस्थाया अतिरेकः,
मौख्यानि शुभद्रव्येन्द्रियजनितानंदरूपाणि । माता जननी, पिता जनकः,
स्वजना बान्धवास्तैः संवासता सहैकत्रावस्थानं । प्रीतिरपि तैः सह स्नेहोऽपि ।
अनित्या इति संबन्धः । एतानि सर्वाणि स्थानादीन्यनित्यानि नात्र शाश्वतरूपा
बुद्धिः कर्त्तव्येति ॥ ३ ॥

तथा;—

सामग्निदियरूपं मदिजोवणजीवियं बलं तेजं ।

गिहसयणासनमंडादिया अणिच्चेति चिंतेज्जो ॥ ४ ॥

सामग्नीन्द्रियरूपं मतियौवनजीवितं बलं तेजः ।

गृहशयनासनमंडादीनि अनित्यानीति चिंतयेत् ॥ ४ ॥

टीका—सामग्नी राज्यगृहाद्युपकरणं हयहस्तिरथपदातिसङ्गकृतलपरशुबी-
जक्रोशादीनि, इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि, रूपं गौरवर्णादिरमणीयता, मतिर्बुद्धिः
पूर्वापराविवेचने, यौवनं द्वादशवर्षेभ्य ऊर्ध्वं वयःपरिणामः, जीवितमायुः, बलं
सामर्थ्यं, तेजः शरीरकान्तिः प्रतापो वा, पुरुषैरानीतानर्थान् गृह्णन्तीति गृहाः
स्त्रियस्तन्सहचरितप्रासादादयश्च, शयनानि तुलिकापर्यकादीनि सुखकारणानि,
आसनानि वेत्रासनपीठिकादीनि सुखहेतूनि शरीरादीनि वा पुत्रमित्रदासीदा-
सादीनि च, मंडादीनि च झुंठिमरिचहिंशुवस्त्रकर्पासरूप्यताम्रादीनि सर्वाण्यनि-
त्यानि अधुवाणि इत्येवं चिन्तयेत् व्यापेदिति ॥ ४ ॥

अशरणस्वरूपमाह;—

हयगयरहणरबलवाहणाणि मंतोसधाणि विज्जाओ ।

मच्चुभयस्स ण सरणं णिगढी णीदी य णीया य ॥५॥

हयगजरथनरबलवाहनानि मंत्रौषधानि विद्याः ।

मृत्युभयात् न शरणं निकृतिः नीतिः च निजाश्च ॥ ५ ॥

टीका—अश्वगजरथनखलवाहनानि मंत्रौषधानि च विद्याश्च प्रज्ञारया-
दयो मृत्युभयाद्युपस्थिताश्च शरणं न त्राणं न रक्षा, निकृतिर्वचना, नीतिश्चाण-
क्यविद्या “ स्वपक्षपरपक्षवृद्धिहानिप्रतिपादनोपायो नीतिः । सा च सामो-
पप्रदानभेददंढरूपा । तत्र प्रियहितवचनमंगं स्वाजन्यं च साम, नानाद्रव्य-
प्रदानमुपप्रदानं, त्रासनमर्त्सनादिभेदः, ताडनं छेदनं दंडः, निजा बांधवा
आत्रादयश्चैवमादीनि मृत्युभये सत्युपस्थिते शरणं न भवंतीति चिन्तनीय-
मिति ॥ ५ ॥

तथा;—

जन्मजरामरणसमाहिदह्नि सरणं ण विज्जदे लोए ।
जरमरणमहारिउवारणं तु जिणसासनं मुच्चा ॥ ६ ॥

जन्मजरामरणसमाहिते शरणं न विद्यते लोके ।

जरामरणमहारिपुवारणं तु जिनशासनं मुक्त्वा ॥ ६ ॥

टीका—जन्मोत्पत्तिः, जग वृद्धत्वं, मरणं मृत्युः, एतैः समाहितं संयुक्तं
मुष्टु संकलिते शरणं रक्षा न विद्यते लोकेऽस्मिन्नगति, जगमरणमहारिपुवारणं,
जिनशासनं मुक्त्वाऽन्यच्छरणं न विद्यते लोके इति संबंधः ॥ ६ ॥

तथा;—

मरणभयह्नि उवगदे देवा वि सइंदया ण तारंति ।
धम्मो त्ताणं सरणं गदित्ति चित्तेहि सरणत्तं ॥ ७ ॥

मरणभये उपगते देवा अपि सेन्द्रा न तारयंति ।

धर्मस्त्राण शरणं गतिरिति चिंतयाशरणत्वं ॥ ७ ॥

टीका—मरणभय उगत उपस्थिते देवा अपि सेन्द्रा देवेन्द्रमहिताः
सुगमुराः न तारयन्ति न त्रायन्ते तस्माद्धर्मो जिनवगग यातस्त्रार्थं रक्षणं शरण-
माश्रयो गतिश्चेति भावय चिंतयाशरणत्वं, यस्मात्त वश्विद्वन्य आश्रयः, धर्मो
पुनः शरणं रक्षणेऽतिक्वनां गतिरिति कृत्वा धर्म शरणं जानीरीति ॥ ७ ॥

एकत्वस्वरूपमाह;—

सद्यणस्स परियणस्स य मज्झे एको रुवंतओ दुहिदो ।
वज्जदि मच्चुवसगदो ण जणो कोई समं एदि ॥ ८ ॥

स्वजनस्य परिजनस्य च मध्ये एकः रुजार्तः दुःखितः ।
व्रजति मृत्युवशगतः न जनः कश्चिदपि समं एति ॥ ८ ॥

टीका—स्वजनस्य भ्रातृव्यपितृव्यादिकस्य, परिजनस्य दासमित्रादिकस्य
च मध्ये, एकोसहायः, रुजार्तो व्याधिप्रस्तो दुःखितः व्रजति मृत्युवशगतो
न जनः कश्चित् तेन सममेति गच्छति ॥ ८ ॥

तथा,—

एको करोइ कम्मं एको हिंढदि य दीहसंसारे ।
एको जायदि मरदि य एवं चिंतेहि एयत्तं ॥ ९ ॥

एकः करोति कर्म एकः हिंढते च दीर्घसंसारे ।
एकः जायते म्रियते च एवं चिन्तय एकत्वं ॥ ९ ॥

टीका—एकः करोति शुभाशुभं कर्म, एक एव च हिंढते भ्रमति दीर्घ-
संसारे, एको जायते, एकश्च म्रियते, एवं चिन्तय भावयैकत्वमिति ॥ ९ ॥

अन्यत्वस्वरूपमाह;—

मादुपिदुसयणसंबंधिणो य सव्वे वि अत्तणो अण्णे ।
इहं लोण बंधवा ते ण य परलोगं समं णंति ॥ १० ॥

मातृपितृस्वजनसंबंधिनश्च सर्वेऽपि आत्मनः अन्ये ।
इह लोके बांधवास्ते न च परलोकं समं यन्ति ॥ १० ॥

टीका—मातृपितृस्वजनसंबंधिनः सर्वेऽपि आत्मनोऽन्ये पृथग्भूता इह

लोके बांधवा किंचित्कार्यं कुर्वन्ति ते न परलोकं समं यन्ति गच्छन्ति—
नामुत्र लोके बान्धवास्ते भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा;—

अण्णो अण्णं सोयादि मदोत्ति मम णाहओत्ति मण्णंतो ।
अत्ताणं ण दु सोयादि संसारमहण्णवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमानः
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे ब्रुडितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्यं जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे संसारमहासमुद्रे मग्नमिति ॥११॥

शरीरादप्यन्यत्वमाह,—

अण्णं इमं शरीरादिगं पि जं होज्ज बाहिरं दव्वं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चिंतेहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् बहिर्द्रव्यं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एवं चिंतय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमथन्यदिदं, किं पुनर्यद्बहिर्द्रव्यं नान्यदिति ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमात्मेत्येवं चिन्तयान्यत्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विज्ञान्माह;—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेसिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भीमकुडिल्ले जीवो संसारकांतारे ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वेन आछन्नो मार्गं जिनदेशितं अपश्यत् ।
भ्रमति भीमकुटिले जीवः संसारकांतारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाद्यत्रोऽभ्रद्वानतमसा समंतादावृतः ' मार्गः सम्य-
ग्दर्शनज्ञानचारिणाणि ' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञाना-
द्भ्रमत्ययं जीवः, संसारकान्तारे संसाराट्टव्यां, भीमे भयानके, कुटिलेऽर्तव्यगहने
मोहवल्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विध संसारस्वरूपमाह,—

दृष्ट्वे खेत्ते काले भावे य चदुद्विहो य संसारो ।

चदुगदिगमणनिबद्धो बहुप्ययारेहिं णादृष्ट्वो ॥ १४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः ।

चतुर्गतिगमननिबद्धः बहुप्रकारैः ज्ञातव्यः ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसारः परिवर्तनं, तच्चतुर्विधं द्रव्यपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्तनं
कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चात्रैव दृष्टव्यमन्यत्र पंचविधस्यो-
पदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति ।
तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम त्रयाणां शरीराणां पण्णां पर्याप्तीनां योऽप्या ये
पुद्गला एकेन जीवनेऽकस्मिन् समये गृहीताः स्निग्धरुक्षवर्णमंधादिभिश्चास्तीविमन्द्-
मव्यभावेन च यथावस्थिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जर्णास्ततो गृहीतानंतवा-
गनतीत्य मिश्रकौश्रानंतवारात्प्रगुण्य मध्ये गृहीताश्चानंतवारात् सप्ततीत्य तेनैव
प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोऽकर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्समुदितं नोऽकर्मद्रव्य-
परिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एकस्मिन् समये जीवनेकेनाष्ट-
विधकर्मभावेन ये पुद्गला गृहीताः समयाधिकामावलिक्वामतीत्य द्वितीयादिषु
समयेषु निर्जर्णास्ततो गृहीतानगृहीतान्मिश्रानंतवारात्सप्ततीत्य त एव कर्मस्व-
न्वास्तेनैव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावन्तावत्कर्मद्रव्यपरिवर्त-
नमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सुष्ठुमनिगोत जीवोऽपर्याप्तकः सर्वजघन्यप्रदेशशरीरो
लोकस्याष्टमध्यप्रदेशान् स्वशरीरमध्यप्रदेशान् कृत्वोत्पन्नः क्षुद्रभवग्रहणं जीवित्वा
मृतः स एव पुनस्तेनैवावगाहेन द्विस्तथा त्रिस्तथा चतुर्गित्येवं यावद्गुलस्य

संख्येयभागप्रमिताकाशप्रदेशास्तावत्कृत्वस्तत्रैव जनिन्वा पुनरेकैकप्रदेशाधिक-
भावेन सर्वो लोक आत्मनो जन्मनो जन्मक्षेत्रभावमुपनीतो भवति यावत्तावत्
क्षेत्रपरिवर्तनमिति । कालपरिवर्तनमुच्यते—उत्सर्पिण्याः प्रथमसमये जातः, कश्चि-
ज्जीवः स्वायुषः परिसमाप्तौ मृतः स एव पुनर्द्वितीयाया उत्सर्पिण्या द्वितीयसमये
जातः स्वायुषः क्षयान्मृतः स एव पुनस्तृतीयस्या उत्सर्पिण्यास्तृतीयसमये जातः
स एवानेन क्रमेणोत्सर्पिणी परिसमाप्ता तथाऽवसर्पिणी च एवं जन्मनेरन्तर्यमुक्तं,
मरणस्यापि तथैव ग्राह्यं, यावतावत्कालपरिवर्तनमिति । भावपरिवर्तनमुच्यते—
पंचेन्द्रियः संज्ञी पर्याप्तको मिथ्यादृष्टिः कश्चिज्जीवः सर्वजघन्यां स्वयोग्यां
ज्ञानावरणप्रकृतेः स्थितिमन्तःकोट्यकोटीसंज्ञिकामापद्यते, तस्य कपायाध्यवसाय-
स्थानानि असंख्येयलोकप्रमितानि षट्स्थानपतितानि तत्स्थितियोग्यानि भवन्ति,
तत्र सर्वजघन्यकपायाध्यवसायस्थाननिमित्तान्यनुभवाध्यवसायस्थानान्यमंख्येय-
लोकप्रमितानि भवन्ति, एवं सर्वजघन्यां स्थितिं सर्वजघन्यं च कपायाध्यवसाय-
सर्वजघन्यमेव चानुभागबंधस्थानमास्कन्दतस्तद्योग्यं सर्वं जघन्यं योगस्थानं
भवति, तेषामेव स्थितिकपायानुभवस्थानानां द्वितीयमसंख्येयभागतृद्वियुक्तं
योगस्थानं भवति, एवं चतुःस्थानपतितानि कपायाध्यवसायस्थानानि श्रेण्यसं-
ख्येयभागप्रमितानि योगस्थानानि भवन्ति, तथा तामेव स्थितिं तदेव कपाया-
ध्यवसायस्थानं च प्रतिपद्यमानस्य द्वितीयानुभवाध्यवसायस्थानं भवति तस्य
च योगस्थानानि पूर्वबहुदृष्टव्यानि, एवं तृतीयादिव्यनुभवाध्यवसायस्थाने-
ष्वसंख्येयलोकपरिसमाप्तेः, एवं तामेव स्थितिमापद्यमानस्य द्वितीयकपायाध्यवसाय-
स्थानं भवति तस्याप्यनुभवाध्यवसायस्थानानि योगस्थानानि च पूर्वबुद्धेदित-
व्यानि, एवं तृतीयादिव्यपि कपायाध्यवसायस्थानेषु असंख्येयलोकपरिमितापूर्व-
द्विक्रमो वेदितव्यः; उक्ताया जघन्यस्थितेः समयाधिक्याः कपायाध्यवसाय-
स्थानानि अनुभागाध्यवसायस्थानानि योगस्थानानि च पूर्वबुद्धेदितव्यानि, एवं
ममयाधिकक्रमेण आ उत्कृष्टस्थितौऽस्त्रिंशत्सागरोपमकोट्यकोटीपरिमितायाः कपा-
याध्यवसायस्थानानि वेदितव्यानि, एवं सर्वेषां कर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्पत्त-

तीनां च पृथिवीनक्रमो वेदितव्यस्तदेतत्सर्वं समुद्रितं भावपरिवर्तनमिति । च-
शब्देन सूचितं भवपरिवर्तनमुच्यते—नरकगतौ सर्वजघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणि
तेनायुषा तत्र कश्चिदुत्पन्नः पुनः परिभ्राम्य तेनैवायुषा तत्रैव जात एवं दशवर्ष-
सहस्राणां यावन्तः समयास्तावत्कृत्वस्तत्रैव जातो तत्रैव मृतश्च पुनरेकैकसमायधि-
कभावेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि परिसमापितानि, ततः प्रच्युत्य तिर्यग्गतावन्तर्मु-
हूर्नायुः समुत्पन्नः पूर्वोक्तेनैव क्रमेण ग्रीणि पल्योपमानि तेनैव परिसमापितानि, तथैवं
मनुष्यगतौ देवगतौ च नरकगतिवत्, अयं तु विशेषः—एकत्रिंशत्सागरोपमाणि
परिसमापितानि यावन्नावद्भवपरिवर्तनमिति । एवं चतुर्विधः पंचविधो वा
संसारः चतुर्गतिगमननिबद्धो नरकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिभ्रमणहेतुको बहुप्रकारैः
पटसप्तादिभेदैर्जातव्य इति ॥ १४ ॥

तथा षड्विधसंसारमाह,—

किं केण कस्य कथं व केवचिरं कतिविधो य भावो य ।
छहिं अणिओगहारैः सव्ये भावाणुगंतव्या ॥ १५ ॥

कः केन कस्य कुत्र वा कियच्चिरं कतिविधः च भावश्च ।

षड्भिरनियोगहारैः सर्वे भावा अनुगंतव्याः ॥ १५ ॥

टीका—कः संसारः ? संसरणं संसाग्धतुर्गतिगमनरूपः, केन भावेन संसारः ?
औद्दयिहोपशमिकश्चायोपशमिकपाटिणामिकादिभावेन, कस्य ? संसारिजीव
स्याष्टविधकर्माव्युत्थनारकतिर्यग्मनुष्यदेवरूपस्य, कः संसारः ? मिथ्यात्वासंयमक-
पाययोगेषु तिर्यग्लोके वा, कियच्चिरं संसारः ? अनाद्यनिधनोऽनादिसनिधनः,
कतिविधः ? कतिप्रकार इति । अनेन प्रकारेण संसार एकविधो द्विविधत्रिविधश्च-
तुर्विधः षड्विधः पंचविध इत्यादि, न केवलं संसारः षड्भिरनियोगहारैर्जायते
किन्तु सर्वेषु भावाः षड्भिरनियोगहारैः ॥ १५ ॥

संसारे दुःखानुभवमाह;—

तत्थ जरामरणभयं दुक्खं पियविप्पभोग वीहणयं ।
अप्पियसंजोगं वि य रोगमहावेदणाओ य ॥ १६ ॥

तत्र जरामरणभयं दुःखं प्रियविप्रयोगं भीषणकं ।

अप्रियसंयोगमपि च रोगमहावेदनाश्च ॥ १६ ॥

टीका—तत्रैवंविधे संसारे जरामरणभयं जन्मभयं दुःखं, जरामरणभवं जन्मभयं वा दुःखं कारिकं वाचिकं मानसिकं, प्रियेण विप्रयोगः पृथग्भाव इष्टवियोगदुःखं, भीषणं च महाभयानकं, अप्रियेण संयोगोऽनिष्टेन सहैकत्र वासो-द्भ्रं दुःखं चाऽपि, रोगान् कासश्वासछर्दिकुष्ठव्याध्याद्विजनितवेदनाश्चादुर्वतीति संबंधः ॥ १६ ॥

तथा, —

जायंतो य मरंतो जलथलखचरेसु तिरियणिरएसु ।
माणुस्से देवत्ते दुक्खमहस्साणि पप्पोदि ॥ १७ ॥

जायमानश्च म्रियमाणः जलस्थलखचरेषु तिर्यङ्गरकेषु ।

मानुषे देवत्वे दुःखसहस्राणि प्राप्नोति ॥ १७ ॥

टीका—तत्र संसारे जायमानो म्रियमाणश्च जलचरेषु स्थलचरेषु खच-रेषु च मध्ये तिर्यक्षु नरकेषु च दुःखसहस्राणि प्राप्नोति, मनुष्यत्वे देवत्वे च पूर्वोक्तानि दुःखसहस्राणि प्राप्नोतीति सम्बन्धः ॥ १७ ॥

तथा,—

जे भोगा खलु केहि देवा माणुस्सिया य अणुभूदा ।
दुक्खं च णंतंशुत्तो णिरए तिरिएत्तु जोणीसु ॥ १८ ॥

ये भोगाः खलु केचित् देवा मानुषाश्च अनुभूताः ।

दुःखं धानंतकृत्वः नरके तिर्यक्षु योनिषु ॥ १८ ॥

टीका—ये केचन भोगा देवा मानुषाश्चानुभूताः सेवितास्तेषु भोगेषु अनंतवारान् दुःसं च प्राप्तं, नरकेषु तिर्यग्योनिषु च दुःखमनंतवारान् प्राप्तमिति ॥ १८ ॥

तथा,—

संयोगविष्यओगा लाहालाहं सुहं च दुःखं च ।

संसारं अणुभूदा माणं च तहावमाणं च ॥ १९ ॥

संयोगविष्यओगा लाभोऽलाभः सुखं च दुःखं च ।

संसारं अनुभूता मानं च तथापमानं च ॥ १९ ॥

टीका—अस्मिन् संसारे जीविन् संयोगा इष्टसमागमाः, विष्यओगा अनिष्ट-समागमाः, स्वैष्टवस्तुनो लाभः प्राप्तिः, अलाभोऽप्राप्तिश्चैते सर्वेऽप्यनुभूतास्तथा सुखं दुःसं चानुभूतं, तथा मानं पूजा, अपमानं परिभवश्चानुभूतमिति ॥ १९ ॥

संसारानुप्रेक्षामुपसंहरन्नाहः—

एवं बहुष्पयारं संसारं विविहदुःखस्थिरसारं ।

णाऊण विचिंतिज्जो तहेव लघुमेव णिस्सारं ॥ २० ॥

एवं बहुप्रकारं संसारं विविधदुःखस्थिरसारं ।

ज्ञात्वा विचिंतयेत् तथैव लघुमेव निस्सारं ॥ २० ॥

टीका—एवं बहुप्रकारं संसारं विविधानि दुःखानि स्थिरः सारो यस्यासौ विविधदुःखस्थिरसारस्तं संसारं ज्ञात्वा लघुमेव शीघ्रं निःसारं चिन्तयेत् भावयेदिति ॥ २० ॥

लोकानुप्रेक्षां विवृण्वन्नाहः—

एगविहो खलु लोओ दुविहो तिविहो तहा बहुविहो वा

दव्वेहिं पज्जएहिं य चिंतिज्जो लोयमव्भावं ॥ २१ ॥

१ ' संसारो ' इति पाठः प्रेस-पुस्तके ।

एकविधः खलु लोकः द्विविधः त्रिविधः तथा बहुविधो वा ।
द्रव्यैः पर्यायैः च चिन्तयेत् लोकसद्भावं ॥ २१ ॥

टीका—पट्टिरनियोगद्वारैर्लोकोऽपि ज्ञातव्यः । सामान्येनैकविधः, लोकयन्त
उपलभ्यन्ते पदार्था यस्मिन्निति स लोकः । ऊर्ध्वार्धःस्वरूपेण द्विविधः, ऊर्ध्वार्ध-
स्तिर्यक्स्वरूपेण त्रिविध उत्पाद्ध्ययधौव्यस्वरूपेण वा त्रिविधः, गतिरूपेण
चतुर्विधः, अस्तिकायादिभेदेन पञ्चविधः, पट्टद्रव्यस्वरूपेण षट्षिधः, पदार्थद्वारेण
सप्तविधः, कर्मरूपेणाष्टविधः, इत्येवं बहुविधः, द्रव्यैः पर्यायैश्च द्रव्यभेदेन पर्या-
यभेदेन लोकसद्भावं बहुप्रकारं चिन्तयेत् व्यापेदिति ॥ २१ ॥

लोकस्वरूपमाहः—

लोओ अकिट्टिमो खलु अणाइणिहणो सहावणिप्पणो
जीवाजीवेहिं मुटो णिच्चो तालवृक्षसंस्थानो ॥ २२ ॥

लोकः अकृत्रिमः खलु अनादिनिधनः स्वभावनिष्पन्नः ।

जीवाजीवैः भूतः नित्यः तालवृक्षसंस्थानः ॥ २२ ॥

टीका—लोकोऽकृत्रिमः खलु न केनाऽपि कृतः, खलु स्फुटमेतत्प्रमाण-
विषयत्वात्, अनादिनिधन आद्यन्तवर्जितः, स्वभावनिष्पन्नो विश्वसारूप्येण
स्थितः, जीवाजीवैश्च पदार्थभूतः पूर्णः, नित्यः सर्वकालमुपलभ्यमानत्वात्, ताल-
वृक्षसंस्थानस्तालवृक्षाकृतिः, अथो विस्तीर्णः सत्तरज्जुप्रमाणो मध्ये संकीर्ण
एकरज्जुप्रमाणः पुनरपि ब्रह्मलोके विस्तीर्णः पंचरज्जुप्रमाणः ऊर्ध्व संकीर्ण
एकरज्जुप्रमित इति ॥ २२ ॥

लोकस्य प्रमाणमाहः—

धम्मधम्मागासा गदिरागदि जीवपुग्गलाणं च ।
जावत्तावल्लोगो आगासमदो परमाणंतं ॥ २३ ॥

धर्माधर्माकाशानि गतिरागतिः जीवपुद्गलानां च ।

यावत्तावद्भोकः आकाशमतः परमनंतम् ॥ २३ ॥

टीका—धर्माधर्मो लोकाकाशं च यावन्मात्रे जीवपुद्गलानां च गतिरागतिश्च यावन्मात्रं तावद्भोकोऽतः परमित ऊर्ध्वमाकाशं पंचद्रव्याभावोऽनंतमप्रमाणं केवलज्ञानगम्यमिति ॥ २३ ॥

पुनरपि कस्य संस्थानमित्याह;—

हेट्टा मज्झे उवरिं वेत्तासणझल्लरीमुदंगणिमो ।

मज्झिमवित्थारेण दु चोद्दसगुणमायदो लोओ ॥ २४ ॥

अधो मध्ये उपरि वेत्तासनझल्लरीमृदंगनिमः ।

मध्यमविस्तारेण तु चतुर्दशगुण आयतो लोकः ॥ २४ ॥

टीका—अधःप्रदेशे मध्यप्रदेशे उपरिप्रदेशे च यथासंख्येन वेत्तासन-
झल्लरीमृदंगनिमः, अधो वेत्तासनाकृतिर्मध्ये झल्लर्याकृतिरूर्ध्वे मृदङ्गाकृतिरिति,
मध्यमविस्तारप्रमाणेन चतुर्दशगुणः, मध्यमविस्तारस्य प्रमाणमेका रज्जुः सा
च चतुर्दशभिर्गुणिता लोकस्यायामो भवति, वातवलयोदधस्तादारभ्य यावन्मो-
क्षस्थानं तयोर्मध्य आयाम इत्युच्यते । स आयामश्चतुर्दशरज्जुमात्र इति । घना-
कारेण यदि पुनर्मायते तदा त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशतरज्जुमात्रो भवतीति ॥२४॥

तत्र लोके जीवाः किं कुर्वन्तीत्याह;—

तत्थणुहवंति जीवा सकम्मणिव्वत्तियं सुहं दुक्खं ।

जम्मणमरणपुण्ढभवमणंतभवसायरे भीमे ॥ २५ ॥

तत्रानुभवन्ति जीवाः स्वकर्मनिर्वर्तितं सुखं दुःखं ।

जन्ममरणपुनर्भवं अनंतभवसागरे भीमे ॥ २५ ॥

टीका—तत्र च लोके जीवाः स्वकर्मनिर्वर्तितं स्वक्रियानिष्पादितं सुखं दुःखं चानुभवन्ति, अनन्तभवसागरे च जन्ममरणं पुनर्भवं च पुनरावृत्तिं च भीमं भयानकं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥

पुनरप्यसमंजसमाह,—

मादा य होदि धूदा धूदा मादुत्तणं पुण उवेदि ।
पुरिसो वि तत्थ इत्थी पुमं च अपुमं च होइ जए ॥ २६ ॥

माता च भवति दुहिता दुहिता मातृत्वं पुनरुपैति ।

पुरुषोपि तत्र स्त्री पुमांश्च अपुमांश्च भवति जगति ॥ २६ ॥

टीका—अस्मिंल्लोके संसारे माता च भवति दुहिता सुता, दुहिता च पुनर्मातृत्वमुपैति प्राप्नोति, पुरुषोऽपि तत्र जगति स्त्री भवति, स्वपि पुमान्, पुरुषोऽपुमान्पुंसकं च लोके भवतीति संबंधः ॥ २६ ॥

पुनरपि लोकगतसंसारविरूपतां दर्शयन्नाह,—

होऊण तेयसत्ताधिओ दु बलविरियरूवसंपण्णो ।
जादो वच्चघरे किमि धिगत्थु संसारवासस ॥ २७ ॥

भूत्वा तेजःसत्त्वाधिकस्तु बलवीर्यरूपसंपन्नः ।

जातः वचोगृहे कृमिः धिगस्तु संसारवासस ॥ २७ ॥

टीका—विदेहस्वामी राजा तेजः-प्रनापः सत्त्वं-स्वभावाविकसोष्ठवं तन्ध्यामधिकस्तेजःसत्त्वाधिको भूत्वा तथा बलवीर्यरूपसम्पन्नश्च भूत्वा पश्चात्स राजा वचोगृहेऽऽचिन्धाने कृमिः संजातो यत एवं ततः संसारवासं धिगस्तु धिगभयतु संसारे वासमिति ॥ २७ ॥

पुनरपि लोकस्य स्वरूपमाह,—

धिग्भवद्दु लोमधम्मं देवा वि य सुरवदीय महद्धीया ।
मोत्तूण सुवखमतुलं पुणरवि दुक्खावहा हांति ॥ २८ ॥

धिग्भवतु लोकधर्मं देवा अपि च सुरपतयो महर्षिकाः ।
भुक्त्वा च सुखमतुलं पुनरपि दुःखावहा भवन्ति ॥ २८ ॥

टीका—धिग्भवतु लोकधर्मं लोकस्वरूपं, यस्माद्देवाः सुरपतयोऽपि महर्षिका महाविभूतयो भूत्वा सौख्यमतुलं सुखमनुपमं भुक्त्वा पुनरपि दुःखावहा भवन्ति—दुःखस्य भोक्तारो भवन्तीति ॥ २८ ॥

लोकानुप्रेक्षामुपसंहरन्नाह,—

णाऊण लोगसारं निस्तारं दीर्घगमणसंसारं ।
लोगगसिहरवासं ज्ञाहि पयत्तेण सुहवासं ॥ २९ ॥

ज्ञात्वा लोकसारं निस्तारं दीर्घगमनसंसारं ।
लोकाग्रशिखरवासं ध्यायस्व प्रयत्नेन सुखवासं ॥ २९ ॥

टीका—एवं लोकस्य सारं निस्तारं तु ज्ञात्वा दीर्घगमनं संसारं च ज्ञात्वा संसारं चापर्यन्तमवबुध्य लोकाग्रशिखरवासं मोक्षस्थानं सुखवासं निरूपद्रवं ध्यायस्व चिन्तय प्रयत्नेनेति ॥ २९ ॥

अशुभानुप्रेक्षास्वरूपं निरूपयन्नाह;—

णिरिएसु असुहमेयंतमेव तिरियेसु बंधरोहादी ।
मणुएसु रोगसोगादिर्यं तु दिवि माणसं असुहं ॥ ३० ॥

नरकेषु अशुभमेकांतमेव तिर्यक्षु बंधरोधादयः ।
मनुजेषु रोगशोकादयस्तु दिवि मानसं अशुभं ॥ ३० ॥

टीका—नरकेष्वशुभमेकान्ततः सर्वकालमशुभमेव, तिर्यक्षु मतिपाश्वत्तारणाजादिषु रोधादयो बंधनभरणदमनदहनताडनादयः, मनुष्येषु रोगशोकादयस्तु, दिवि देवलोके मानसमशुभं परंप्रेषणवाहनमहर्षिकददर्शनेन मनोगतं सुष्टु दुःखमिति ॥ ३० ॥

तथार्थद्वारेण दुःसमाह,—

आयासदुःखवैरभयसोगकलिरागदोसमोहाणं ।

असुहाणमावहो वि य अत्थो मूलं अणत्थाणं ॥ ३१ ॥

आयासदुःखवैरभयशोककलिरागद्वेषमोहानाम् ।

अशुभानामावहोपि च अर्थो मूलमनर्थानाम् ॥ ३१ ॥

टीका—आयासोऽर्थार्जनतत्परता, दुःसममातवेदनीयकर्मोदयनिमित्तासुररूपं, वैरं मरणानुबंधः, भयं भयकर्मोदयजनितव्रतता, शोकः शोककर्मोदयपूर्वकेऽवियोगजः संतापः, कलिर्वचनप्रतिवचनकृतो द्वन्द्वः, रागो रतिकर्मोदयजनिता प्रीतिः, द्वेषोऽरतिकर्मोदयोद्भूताऽप्रीतिः, मोहो मिथ्यान्वासंयमादिरूप इत्येवमादीनामशुभानामावहोऽवस्थानं, अर्थः स्त्रीवस्त्रसुवर्णादिरूपः, अयवैतान्यशुभान्यावहति प्रापयतीति आयासाद्यशुभावहः, अनर्थानां च सर्वपरिभवानां च मूलं कारणमर्थस्तस्मान्नेन यच्छुभं तच्छुभं एव न भवतीति ॥ ३१ ॥

तथा कामसुखमन्यशुभमिति प्रतिपादयति,—

दुग्गमदुर्लभलामा भयप्रचुरा अल्पकालिया लघुया ।

कामा दुःखविवागा असुहा सेविज्जमाणा पि ॥ ३२ ॥

दुर्गमदुर्लभलामा भयप्रचुरा अल्पकालिका लघुकाः ।

कामा दुःखविवाका अशुभाः सेव्यमाना अपि ॥ ३२ ॥

टीका—दुःखेन कृच्छ्रेण गम्यन्त इति दुर्गमा विपमस्या दुःखरोहाः, दुर्गमो लामो येषां ते दुर्लभलामाः स्वेषितप्राप्तयो न भवन्ति, भयं प्रचुरं येभ्यस्ते भयप्रचुरा दंडभाणवैचनादिभयमहिता, अल्पकाले भवा अल्पकालिकाः सुष्ठु स्तोत्रकालाः, लघुका निःसाराः, के ते ? कामा मैथुनाद्यभिलाषा दुरां विपाकफलं येषां बंधनादि ते दुःखविवाका दुःखावमानाः अशुभाः सेव्यमाना अपि, तत्रापि न सुरामस्तीनि भावः सर्वाशुभमेवेति ॥ ३२ ॥

आहारादपि न सुप्तं भवतीत्याह;—

असुप्तविलिविले गम्भे वसमाणो वस्तिपटलपच्छण्णो ।
मातृश्लेष्मलालाइयं तु तिव्यासुहं पिबति ॥ ३३ ॥

अशुच्याविले गर्भं वसन् वस्तिपटलप्रच्छन्नः ।
मातृश्लेष्मलालायितं तु तीव्राशुभं पिबति ॥ ३३ ॥

टीका—अशुच्याविले मूत्रपुरीषश्लेष्मपित्तरुधिरादिर्वाभन्से, गर्भं उदराभ्यन्तरे, वसन् सांतिष्ठमानः, वस्तिपटलप्रच्छन्नः जरायुवृतः, मातृश्लेष्मलालायितं जनन्या चर्वितं श्लेष्मलालासमन्वितं रसं तीव्रं दुर्गन्धं पिबति यत एवंभूतो मूत्राहारस्ततः कथमाहारत् सुखमित्याहारोऽप्यशुभरूप एवेति ॥ ३३ ॥

शरीरमन्यशुभमिति निरूपयन्नाह;—

मांसद्विसिंभवसरुहिरचर्मपित्तंतमुत्तकुणिपकुट्टिं ।
बहुदुःखरोगभायणं शरीरमशुभं विजाणाहि ॥ ३४ ॥

मांसास्थिश्लेष्मवसारुधिरचर्मपित्तांत्रमूत्रकुणिपकुट्टीं ।
बहुदुःखरोगभाजनं शरीरमशुभं विजानीहि ॥ ३४ ॥

टीका—मांसास्थिश्लेष्मवसारुधिरचर्मपित्तांत्रमूत्रकुणिपाशुचिकुट्टीं गृह्येतेषां बहुदुःखरोगभाजनं शरीरमिशुभमशुचिं विजानीहीति ॥ ३४ ॥

तस्मात्,—

अर्थं कामशरीरादियं पि सव्वमशुभमिति णादूण ।
णित्थिज्जंतो श्वायसु जह जहासि कलेवरं असुद्धं ॥ ३५ ॥

अर्थं कामशरीरादिकमपि सर्वमशुभमिति ज्ञात्वा ।
निर्वजमानः ध्यायस्व यथा जहासि कलेवरं अनुचि ॥ ३५ ॥

टीका—अर्थ स्त्रीवन्नादिकं, कामं मैथुनादिकं, शरीरादिकमपि सर्वमशुभ-
मिति जगति ज्ञात्वा निर्वेदं गच्छन् ध्यायस्व चिन्तय यथा जहाँसि कुत्सितकले-
वरमशुचि, शरीरवैराग्यं संसारवैराग्यं च सम्यक् चितयेति ॥ ३५ ॥

अशुभानुप्रेक्षां संक्षेपयन्नाह;—

मोत्तूण जिणक्खादं धम्मं सुहमिह दु णत्थि लोगम्मि ।
ससुरासुरेषु तिरिएसु णिरयमणुएसु चितेज्जो ॥ ३६ ॥

मुक्त्वा जिनख्यातं धर्मं शुभमिह तु नास्ति लोके ।

ससुरासुरेषु तिर्यक्षु नरकमनुजेषु चितयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—ससुरासुरेषु नरकतिर्यङ्मनुष्येषु जिनख्यातं धर्मं मुक्त्वा शुभ-
मिहान्यनास्ति, एवं चिन्तयेत्, लोके धर्ममन्तरेणान्यच्छुभं न भवतीति
जानीहि ॥ ३६ ॥

आश्वानुप्रेक्षां प्रकटयन्नाह;—

दुःखमयमीणपउरे संसारमहण्णवे परमघोरे ।
जंतुं जं तु णिमज्जदि कम्मासवहेदुयं सव्वं ॥ ३७ ॥

दुःखमयमीनप्रचुरे संसारमहार्णवे परमघोरे ।

जंतुः यत्तु निमज्जति कर्मास्रवहेतुकं सर्वं ॥ ३७ ॥

टीका—दुःखमयान्येव मीना मत्स्यास्त एव प्रचुरा भूता यस्मिन् स
दुःखमयमीनप्रचुरस्तस्मिन् संसारमहार्णवे परमघोरे सुपु रौद्रे जन्तुगीत्रो यस्मा-
न्निमज्जति प्रविशति तत्सर्वं कर्मास्रवहेतुं कर्मादाननिमित्तमिति ॥ ३७ ॥

क आश्रवा इत्याशंकायामाह;—

रागो दोसो मोहो इंदियसण्णा य गारवकसाया ।
मणवयणकायसहिदा दु आसवा होंति कम्मस्स ॥३८॥

रागः द्वेषः मोहः इन्द्रियसंज्ञाश्च गौरवकषायाः ।

मनोवचनकायसहितास्तु आत्मवा भवन्ति कर्मणः ॥ ३८ ॥

टीका—रागद्वेषमोहपंचेन्द्रियाहारभयमैथुनपरिमहमंज्ञाः ऋद्विगौरवगसगौरवसातगौरवकषायाश्च मनोवचनकायसहिता एवं सर्व एते कर्मण आत्मवा भवन्ति—कर्मण्येतेरागच्छन्तीति ॥ ३८ ॥

गगादीन् विवेचयन्नाह,—

रंजयति असुहकुणपे रागो दोसो वि दूसदी णिच्चं ।

मोहो वि महारिपु जं णियइं मोहेदि सद्भावं ॥ ३९ ॥

रंजयति अशुभकुणपे रागो द्वेषोपि द्वेषि नित्यं ।

मोहोपि महारिपुः यन्नियतं मोहयति सद्भावं ॥ ३९ ॥

टीका—रागो जीवं कुणपे वस्तुनि रंजयति—कृत्स्िने द्रव्येऽनुरागं कारयति रागः । द्वेषोऽपि शोभनमपि द्वेषि—सम्यग्दर्शनादिषु द्वेषं कारयति । नित्यं सर्वकालं, । मोहोऽपि महागिपुर्मन्त्रवैरा यस्मान्नियतं निश्चयेन मोहयति सद्भावं—जीवम्य परमायंरूपं तिर्यतीति ॥ ३९ ॥

यत एवंभूतो मोहोऽनन्तं कृत्सयन्नाह,—

धिद्धी मोहस्स सदा जेण हिदस्थेण मोहिदो संतो ।

ण विधुज्झदि जिणवयणं हिदसिवसुहकारणं मग्गं ॥

धिक धिक् मोहं सदा येन हृदयस्थेन मोहितः सन् ।

न विकुध्यते जिनवचनं हितशिवसुखकारणं मार्गम् ॥ ४० ॥

टीका—धिक् धिक् भवतु मोहं—मोहः प्रत्ययं गच्छतु । येन मोहेन हृदयस्थेन मोहितो मूढः सन् न विकुप्यते तत्र जानाति जिनवचनं परमार्गम् ।

धिक् तानि इन्द्रियाणि येषां वशतस्तु पापमर्जयित्वा ।
प्राप्नोति पापविपाकं दुःखमनंतं भवगतिषु ॥ ४३ ॥

टीका—धिग्भवतु तानीन्द्रियाणि, येषामिन्द्रियाणां वशतो वशं गतः
पापमर्जयित्वा च पापं संगृह्य प्राप्नोति, तस्य पापस्य विपाकं फलं भवगतिषु
च दुःखमनंतं प्राप्नोतीति ॥ ४३ ॥

संज्ञागौरवाणां स्वरूपमाह,—

सण्णाहिं गारवेहिं अ गुरुओ गुरुगं तु पावमज्जणिय ।
तो कम्मभारगुरुओ गुरुगं दुक्खं समणुभवइ ॥ ४४ ॥

संज्ञाभिः गौरवैश्च गुरुगुरुकं तु पापमर्जयित्वा ।
ततः कर्मभारगुरुः गुरुकं दुःखं समनुभवति ॥ ४४ ॥

टीका—आहारादिसंज्ञाभिर्गौरवैश्च गुरुः सन् गुरुकं तु पापमर्जयित्वा
पापभारं स्वीकृत्य ततः पापभारेण गुरुर्भूत्वा ततो गुरुकं दुःखं समनुभवतीति ॥ ४४ ॥

कपायास्त्रवस्वरूपमाह,—

क्रोधो माणो माया लोभो य दुरासया कपायरिऊ ।
दोससहस्सावासा दुक्खसहस्साणि पावंति ॥ ४५ ॥

क्रोधः मानः माया लोभश्च दुराश्रयाः कपायरिपवः ।
दोषसहस्रावासाः दुःखसहस्राणि प्रापयन्ति ॥ ४५ ॥

टीका—क्रोधमानमायालोभा दुराश्रया दुष्टाश्रयाः कपायरिपवः दोषस-
हस्राणामावासाः दुःखसहस्राणि जीवान् प्रापयन्ति—दुःखसहस्रैः कपाया जीवान्
संबन्धयन्तीत्यर्थः ॥ ४५ ॥

पुनरप्याम्रवांनाह;—

हिंसादि एहिं पंचहिं आसवदारेहिं आसवदि पापं ।
तेहितो ध्रुव विणासो सासवणावा जह समुद्रे ॥ ४६ ॥

हिंसादिभिः पंचभिः आस्रवद्वारैः आस्रवति पापं ।

तेभ्यो ध्रुवं विनाशः सास्रवतौः यथा समुद्रे ॥ ४६ ॥

टीका—हिंसानृतस्तेयाभ्रमपरिमहैः पंचभिराम्रवद्वारैर्गम्रवति कर्मोपदोक्ते पापं । तेभ्यश्चात्रितेभ्यो ध्रुवो निश्चयरूपो विनाशो जीवस्य भवति । यथा साम्रवतौः पोतः समुद्रे निमज्जति, एवं कर्माभ्रवैर्जीवः संसारसागरे निमज्जतीति ॥ ४६ ॥

आस्रवानुप्रेक्षासुपसंहरन्नाह;—

एवं बहुप्पयारं कम्मं आसवदि दुट्टमट्टविहं ।
णाणावरणादीयं दुःखविपाकमिं ति चिंतज्जो ॥ ४७ ॥

एवं बहुप्रकारं कर्म आस्रवति दुष्टमष्टविधं ।

ज्ञानावरणादिकं दुःखविपाकमिति चिंतयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—एवं ज्ञानावरणादिकं कर्माष्टविधं भेदेन बहुप्रकारं दुष्टं वाऽऽस्रवति यस्मानस्मात्तस्मात्तं दुःखविपाकमिति कृत्वा चिन्तयेत् भावयेदिति ॥ ४७ ॥

यस्मादेवमास्रवैः कर्मास्रवति तस्मात्संवरमाह;—

तस्मात् कम्मासवकारणाणि सच्चाणि ताणि रुंधेज्जो ॥
इंदियकसायसण्णागारवरागादिआदीणि ॥ ४८ ॥

तस्मात् कर्मास्रवकारणानि सर्वाणि तानि रोधयेत् ।

इन्द्रियकषायसंज्ञागीरवरागादिकादीनि ॥ ४८ ॥

टीका—तस्मात्कर्मास्रवकारणानि सर्वाणि यानि तानि निगंधयेत् निवृत्त-

रयेत् । कानि तानि ? इन्द्रियकषायसंज्ञागौरवगगादिकानि । यस्मादेतैः कर्मा-
गच्छति तस्मादेतानि सर्वाणि निरोधयेदिति ॥ ४८ ॥

रुद्धेषु येषु यद्भवति तदाह,—

रुद्धेषु कषायेषु अ मूलादो होंति आसवा रुद्धा ।
दुष्मत्तमिह गिरुद्धे वणम्मि णावा जह ण एदि ॥ ४९ ॥

रुद्धेषु कषायेषु च मूलात् भवंति आसवा रुद्धाः ।
दुर्ग्रहति निरुद्धे वने नौः यथा न एति ॥ ४९ ॥

टीका—रुद्धेषु च कषायेषु च मूलादारभ्य मूलत आसवाः सर्वेऽपि रुद्धाः
सम्यक् पित्ता भवंति यथा दुर्बलति वने पानीये—दुष्टे वहति स्रोतसि जले,
अथ वगे—विरे, दुष्टे वहति, निरुद्धे विधृते, नावं नैति जलं यथा । अथवा
नालिकेगादित्रिभिर्वद्धा नौः साम्रवा सत्यपि नयति प्राप्नोति पगतीरं, अथवा
नैति विनाशं । कषायेषु निरुद्धेषु आसवा रुद्धा यथा नावं नैति जलं रुद्धेषु,
यथा च साम्रवा नौर्बहति पानीये निरुद्धे मूलतस्तस्या नावः सर्वेऽपि आसवा
निरुद्धा भवंति ततः सा नौर्नयति प्रापयतीष्टस्थानमानयति वा स्वष्टं वस्तु
विनाशं च न गच्छति, एवं कषायेषु रुद्धेषु मूलतः सर्वेऽप्यासवा निरुद्धा भवंति
ततो यत्रपि योगादिद्वारेः साम्रवो जंतुस्तथाऽपि रत्नत्रयं मोक्षपत्तनं
नयतीति ॥ ४९ ॥

इन्द्रियसंव्रमस्वप्नाह,—

इंद्रियकषायदोसा णिग्धिप्पंति तवणाणविणएहिं ।
रज्जूहि णिग्धिप्पंति हु उप्पहगामी जहा तुरया ॥ ५० ॥

इन्द्रियकषायदोषा निगृह्यन्ते तपोज्ञानविनयैः ।

रज्जुभिः निगृह्यन्ते खलु उत्पयनामिनो यथा तुरगाः ॥ ५० ॥

टीका—इन्द्रियाणि कषाया द्वेषाश्चेते निगृह्यन्ते निरुध्यन्ते यथासंख्यं तपसा ज्ञानेन विनयेन । इन्द्रियाणि तपसा निगृह्यन्ते, कषाया ज्ञानभावनया वर्णाक्रियंते, द्वेषो विनयक्रियया प्रलयमुपनीयते । यथोत्पथगामिन उन्मार्ग्यायिनस्तुरगा अश्वा निगृह्यन्ते वशतांमुपनीयन्ते रज्जुभिर्वरत्राभिः रात्विति ॥५०॥

चारित्रसंवरस्य स्वरूपमाह;—

मणवयणकायगुत्तिंदियस्स समिदीसु अप्पमत्तस्स ।

आसवदारोणरोहे णवकम्मरयासवो ण हवे ॥ ५१ ॥

मनोवचनकायगुत्तेंद्रियस्य समितिषु अप्रमत्तस्य ।

आस्रवद्वारनिरोधे नवकर्मरजआस्रवो न भवेत् ॥ ५१ ॥

टीका—मनोवचनकायगुत्तेंद्रियस्य समितिषु चेत्याभाषेयणाऽऽदाननि-
निक्षेपोच्चारप्रमत्तवणसंज्ञिकास्वप्रमत्तस्य सुषु प्रमादरहितस्य चारित्रवत् आस्रव-
द्वारनिरोधे यैर्दोषैः कर्मणिच्छति तेषां निरोधे सति नवकर्मरजस आस्रवो न
भवेत्—अभिनवकर्मणामो न भवेदिति ॥ ५१ ॥

पुनरपि संक्षेपत आस्रवं संवरं चाह;—

मिच्छत्ताविरदीहिं य कसायजोगेहिं जं च आसवदि ।

दंसणविरमणणिग्गहणिरोधणेहिं तु णासवदि ॥ ५२ ॥

मिथ्यात्वाविरतिभिः च कषाययोगैः यद्य आस्रवति ।

दर्शनविरमणनिग्रहनिरोधनैस्तु न आस्रवति ॥ ५२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगैर्यत्कर्माम्रवति तत्कर्म सम्यग्दर्शन-
विरतिनिग्रहनिरोधनैस्तु यथासंख्यं नास्रवति नागच्छतीति ॥ ५२ ॥

१ मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैरिति प्रेस-पुरतके पाठः । मूलपाठोऽपि
'मिच्छत्ताविरदिप्रमादकषायजोगेहि' इत्येवं रूपः किन्तु मिथ्यात्वादीनां पंचानां
चतुर्भिः सम्यग्दर्शनादिभिः सह याथासंख्यं न संगच्छतेऽनेन निष्ठागितः ।—गशोधकः ।

संवरानुप्रेक्षां संक्षेपयन् तस्याश्च फलं प्रतिपादयन्नाह;—

संवरफलं तु णिव्वाणमेत्ति संवरसमाधिसंयुक्तो ।

णिचुज्जुत्तो भावय संवर इणमो विसुद्धप्पा ॥ ५३ ॥

संवरफलं तु निर्वाणमिति संवरसमाधिसंयुक्तः ।

नित्योद्युक्तो भावय संवरमिमं विशुद्धात्मा ॥ ५३ ॥

टीका—संवरफलं निर्वाणमिति कृत्वा संवरेण समाधिना च्याथवा संवरध्या-
नेन संयुक्तः सन् नित्योद्युक्तश्च सर्वकालं यत्नपरं भावयेमं संवरं विशुद्धात्मा
सर्वद्वन्द्वपरिहीणः—संवरं प्रयत्नेन चिन्तयेति ॥ ५३ ॥

निर्जरास्वरूपं विवृण्वन्नाह;—

रुद्धासवस्स एवं तवसा जुत्तस्स णिज्जरा होदि ।

दुविहा य सा वि भणिया देसादो सब्बदो चेय ॥५४॥

रुद्धास्रवस्य एवं तपसा युक्तस्य निर्जरा भवति ।

द्विविधा च सापि भणिता देशतः सर्वतश्चैव ॥ ५४ ॥

टीका—रुद्धास्रवस्य पिहितकर्मागमद्वागस्यैवं तपसा युक्तस्य निर्जरा
भवति—कर्मज्ञानं भवति । साऽपि च निर्जरा द्विविधा भणिता, देशतः सर्वतश्च
कर्मोक्तदेशनिर्जरा सर्वकर्मनिर्जरा चेति ॥ ५४ ॥

देशनिर्जरास्वरूपमाह,—

संसारे संसरंतस्स खओवसमगदस्स कम्मस्स ।

सव्वस्स वि होदि जगे तवसा पुण णिज्जरा विडला ॥५५॥

संसारे संसरतः क्षयोपशमगतस्य कर्मणः ।

सर्वस्यापि भवति जगति तपसा पुनः निर्जरा विपुला ॥५५॥

टीका—संसारे चतुर्गतिसंसरणे, संसरतः पर्यटतः, क्षयोपशमगतकर्मणः किञ्चित् क्षयमुपगतं किञ्चिदुपशान्तं किञ्चित्तत्त्वरूपेण स्थितं कर्म तस्य कर्मणो या निर्जरा सा सर्वस्यैव जीवस्य भवति जगति सा च देशनिर्जरा तपसा पुनर्निर्जरा विपुला—तपोग्निना भस्मीकृतस्य सर्वस्य कर्मणो निर्जरा सकलेति ॥५५॥

सकलनिर्जरायाः फलं स्वरूपं चाह;—

जह धातू धम्मंतो सुज्झदि सो अग्निणा तु संतत्तो ।
तवसा तथा विमुज्झदि जीवो कम्मंहे कणयं व ॥५६॥

यथा धातुः धम्यमानः शुध्यति सोऽग्निना तु संततः ।

तपसा तथा विशुध्यति जीवः कर्मभ्यः कनक इव ॥ ५६ ॥

टीका—यथा धातुर्धम्यमानः शुष्यति किङ्कालिमादिग्रहितो भवति अग्निना तु संततः सन्, तथा तपसा विशुष्यति कर्मभ्यो जीवः सर्वकर्मविमुक्तः स्यात्कनक इव । यथा धातुर्धम्यमानोऽग्निना संततः कनकः स्यात्तथा जीवस्तपसा संततः सिद्धः संपद्यत इति ॥ ५६ ॥

तपसो माहात्म्यमाह;—

णाणवरमारुदज्जुदो सीलवरसमाधिसंजमुज्जलितो ।
दहइ तपो भववीयं तणकट्टादी जहा अग्गी ॥ ५७ ॥

ज्ञानवरमारुतयुतं शीलवरसमाधिसंयमोज्ज्वलितं ।

दहति तपो भववीजं तृणकाष्ठादिकं यथा अग्निः ॥ ५७ ॥

टीका—ज्ञानवरमास्तयुतं मत्यादिज्ञानवृद्धातसहितं, शीले व्रतपरिरक्षणं, वरसमाधिरेकाग्रचित्तानिरोधः, पंचनमस्कृतिमहितः संयमः प्राणिदया इन्द्रियनिग्रहोर्ध्वतोज्ज्वलितं प्रज्वलितं दीप्तं तपो दहति भववीजं संसारकारणं । तृणकाष्ठादिकं यथाऽग्निर्दहति तथेति ॥ ५७ ॥

पुनरपि;—

चिरकालमज्जिदं पि य विहुणादि तवसा रथात्ति णाऊण ।
दुविहे तवम्मि णिच्चं भावेदब्बो हवदि अप्पा ॥ ५८ ॥

चिरकालमर्जितमपि च विधूयते तपसा रज इति ज्ञात्वा ।
द्विविधे तपसि नित्यं भावयितव्यो भवति आत्मा ॥ ५८ ॥

टीका—चिरकालं संख्या(म)तीतसमयं कर्माजितमपि तपसा विधूयत
इति ज्ञात्वा तपसि नित्यं निरन्तरमात्मा भावयितव्यो भवतीति ॥ ५८ ॥

भावितात्मा स नु किं स्यादित्याह,—

णिज्जरियसव्वकम्मो जादिजरामरणबंधणविमुक्को ।
पावदि सुक्खमणंतं णिज्जरणं तं मणसि कुज्जा ॥ ५९ ॥

निर्जीर्णसर्वकर्मा जातिजरामरणबंधनविमुक्तः ।

प्राप्नोति सुखमनंतं निर्जरणं तन्मनसि कृत्वा ॥ ५९ ॥

टीका—ततो निर्जीर्णः सर्वकर्मनिर्मुक्तो जातिजरामरणबन्धनविमुक्तः
प्राप्नोति सौख्यमनुलमनंतं, तन्निर्जरणं मनसि कृत्वा विधायेति ॥ ५९ ॥

निर्जगन्प्रेक्षां व्याख्याय धर्मानुप्रेक्षास्वरूपं विवेचयन्नाह;—

सव्वजगस्स हितकरो धम्मो तित्थंकरेहिं अक्खादो ।
धण्णां तं पडिवण्णा विसुद्धमणसा जगे मणुया ॥६०॥

सर्वजगतो हितकरो धर्मः तीर्थकरैः आख्यातः ।

धन्यास्तं प्रतिपन्ना विशुद्धमनसा जगति मनुजाः ॥ ६० ॥

टीका—सर्वस्य जगतो भग्यलोकस्य हितकरो धर्म उत्तमक्षमादिलक्षण-
स्तीर्थकरैराख्यातः प्रतिपादितस्तं धर्मं ये प्रतिपन्नास्तं धर्ममधिष्ठिता ये पुरुषा
विशुद्धमनसा शुद्धभावेन ते धन्याः पुण्यवंतः कृतार्था जगतीति ॥ ६० ॥

धर्मानुगमे कारणमाह;—

जेनेह पाविद्वयं कल्याणपरंपरं परमसौख्यं ।

सो जिनेदसिद्धधम्मं भावेणुववज्जदे पुरिसो ॥ ६१ ॥

येनेहं प्रातव्यं कल्याणपरंपरा परमसौख्यं ।

स जिनदेशितं धर्मं भावेन उपपद्यते पुरुषः ॥ ६१ ॥

टीका—येनेह—येन जीविनास्मिद्धोक्ते कल्याणपरंपरा मांगन्यनैरन्तर्यं परमसौख्यं प्राप्तव्यं स जीवो जिनदेशितं तीर्थकरास्यातं धर्मं भावेनोपपद्यते पुरुषः परमार्थतो धर्मं श्रद्धाति सेवते—पापक्रियां मनागपि नाचरतीति ॥ ६१ ॥

धर्मस्य विकल्यानाह;—

खंतीमहवअज्जवलाधवतवसंजमो अकिंचणदा ।

तह होइ बंभचेरं सच्चं चाओ य दसधम्मा ॥ ६२ ॥

क्षान्तिमार्दवाजवलाधवतपःसंयमाः अकिंचनता ।

तथा भवति ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्च दशधर्माः ॥ ६२ ॥

टीका—क्षान्त्यार्जवमार्दवलाधवतपःसंयमा अकिंचन्यं तथा ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्चैवं धर्मो दशविधो भवति ज्ञातव्य इति ॥ ६२ ॥

धर्मभावनाफलमाह;—

उवसम दया य खंती बहुइ वेरग्गदा य जह जह से ।

तह तह य मोक्षसोख्यं अक्खीणं भावियं होइ ॥ ६३ ॥

उपशमो दया च क्षान्तिः वर्धते वैराग्यता च यथा यथास्य ।

तथा तथा च मोक्षसौख्यं अक्षीणं भावितं भवति ॥ ६३ ॥

टीका—उपशम इन्द्रियनिग्रहे पुरुषव्यापारो, दयाऽमुकंपा, क्षान्तिः शोधा-
यनु-यनित्यन्यहृनोपद्रवसहनं, एते विगता च यथा यथा वर्द्धन्ते—वैराग्यकार-

न वृद्धिं गच्छन्ति यथा यथास्य जीवस्य तथा तथा तस्य जीवस्य मोक्ष-
ख्यमक्षयं भावितं भवतीति ॥ ६३ ॥

धर्मानुप्रेक्षामुपसंहरुं कामः प्राह;—

संसारविषमदुग्गे भवगहणे क्व वि मे भमंतेण ।

दिट्ठो जिणवरदिट्ठो जेट्ठो धम्मोत्ति चिंतेज्जो ॥ ६४ ॥

संसारविषमदुग्गे भवगहने कथमपि मया भ्रमता ।

दृष्टो जिनवरदिष्टो ज्येष्ठो धर्म इति चिंतयेत् ॥ ६४ ॥

टीका—संसारविषमदुग्गे भवगहने भवैर्व्याकुले कथमपि भ्रमता पर्यटता
मया जिनवरोपदिष्टो ज्येष्ठः प्रधानो धर्मो दृष्ट इत्येवं चिन्तयेदिति ॥ ६४ ॥

बोधिदुर्लभतास्वरूपमाह,—

संसारहि अणंते जीवाणं दुल्लहं मणुस्सत्तं ।

युगसमिलासंजोगो लवणसमुद्वे जहा चेव ॥ ६५ ॥

संसारे अनंतं जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं ।

युगसमिलासंयोगो लवणसमुदे यथा एव ॥ ६५ ॥

टीका—संसारेऽनंतोऽयन्तर्द्धिं जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं मनुष्यजन्म,
यथा लवणसमुद्रे युगसमिलासंयोगः । पूर्वसमुद्रभागे युगं निक्षिप्तं, पश्चिमसमुद्र-
भागे समिला निक्षिप्ता, तस्याः समिलाया युगविचारे यथा प्रवेशो दुर्लभस्तथा
जीवस्य चतुरशीतियोनिलक्षमध्ये मनुष्यतां दुर्लभमेवेति ॥ ६५ ॥

मनुष्यत्वे लब्धेऽपि यदुर्लभं तद्वाह,—

देशकुलजन्म रूपं आज्ज आरोग्ग वीरियं विणओ ।

सवणं गहणं मदि धारणा य एदे वि दुल्लहा लोए ॥ ६६ ॥

देशकुलजन्म रूपं आयुः आरोग्यं वीर्यं विनयः ।

श्रवणं ग्रहणं मतिः धारणा च एतेऽपि दुर्लभा लोके ॥ ६६ ॥

टीका—सेयं बोधिर्भवभयमथर्ना संसारभीतिविनाशिनी गुणविस्तरा गुणैर्विस्तीर्णा सर्वगुणाधारा भया लब्धा प्राप्ता, यदि कदाचिन्संसारसमुद्रे पतिता प्रभ्रष्टा न खलु नैव स्फुटं पुनः सुलभाऽर्द्धपुद्गलपरावर्त्तनमन्तरेण तस्मान्नैव क्षमो नैव योग्यः प्रमादो मम—बोधिविषये प्रमादकरणं मम नैव युक्तमिति ॥ ६८ ॥

बोधिविषये यः प्रमादं करोति तं कुत्सयन्नाह,—

दुल्लहलाहं लङ्घूण बोधिं जो णरो पमादेजो ।
सो पुरिसो कापुरिसो सोयदि कुगदिं गदो संतो ॥६९॥

दुर्लभलाभां लब्ध्वा बोधिं यो नरः प्रमादयेत् ।

स पुरुषः कापुरुषः शोचति कुगतिं गतः सन् ॥ ६९ ॥

टीका—दुर्लभलाभां बोधिं संसारक्षयकरणसमर्था यो लब्ध्वा प्राप्य प्रमादयेत् प्रमादं कुर्यात्सः पुरुषः कापुरुषः कुत्सितः पुरुषः शोचति दुःखी भवति कुगतिं नरकादिगतिं गतः सन्निति ॥ ६९ ॥

बोधिविषयं तत्फलं च प्रतिपादयन्नाह,—

उपशमक्षयमिस्स वा बोधिं लङ्घूण भवियपुंडरिओ ।
तवसंजमसंजुत्तो अक्खयसोक्खं तदा लहदि ॥ ७० ॥

उपशमक्षयमिभ्रां वा बोधिं लब्ध्वा भव्यपुंडरीकः ।

तपःसंयमसंयुक्तः अक्षयसौख्यं तदा लभते ॥ ७० ॥

टीका—क्षयोपशमविशुद्धिदेशनाप्रायोग्यलब्धीर्लब्ध्वा पश्चादधःप्रवृत्त्य-पूर्वानिवृत्तिकरणान् कुत्रोपशमक्षयोपशमक्षयरूपां बोधिं लभते जीवः । पूर्व-संचितकर्मणोऽनुभागस्पर्द्धकानि यदा विशुद्ध्या प्रतिसमयमनन्तगुणहीनानि भूत्वोदीर्यन्ते तदा क्षयोपशमलब्धिर्भवति । प्रतिसमयमनन्तगुणहीनकर्मणोदीरि-

तानुभागस्पर्द्धकजानितजीवपरिणामः सातादिसुखकर्मबंधनिमित्तोऽसाताद्यसुखकर्मबंधविरुद्धो विशुद्धिलब्धिर्नाम । पदद्वयनत्रपदार्थोपदेशकर्त्ताचार्याद्युपलब्धिर्वोपदिष्टार्थग्रहणधारणाविचारणशक्तिर्वा देशनालब्धिर्नाम । सर्वकर्मणामुत्कृष्टस्थितिसुत्कृष्टानुभागं च हत्वाऽन्तःकोट्यकोटीस्थितौ द्विस्थानानुभागरस्थानं प्रायोग्यलब्धिर्नाम । तयोपरिस्थितपरिणामैरधःस्थितपरिणामाः समाना अधःस्थितपरिणामैरुपरिस्थितपरिणामाः समाना भवन्ति यस्मिन्नवस्थाविशेषकालेऽधःप्रवर्तनादधः प्रवृत्तिकरणः । अपूर्वापूर्वशुद्धतराः करणाः परिणामा यस्मिन्कालविशेषे स्युरसावपूर्वकरणः परिणामः । एकसमयप्रवर्तमानानां जीवानां परिणामेन विद्यते निवृत्तिभेदो यत्र सोऽनिवृत्तिकरण इति । एवं क्रियां कृत्वाऽन्तानुबंधिक्रोधमानमायालोभप्रकृतीनां सम्यक्त्वसम्यग्द्विध्याच्यमिथ्यावप्रकृतीनां चोपशमादुपशमसम्यक्त्वबोधिर्भवति । तथा तासामेव सप्तप्रकृतीनां क्षयोपशमात् क्षायोपशमिकसम्यक्त्वबोधिर्भवति । तथा तासामेव सप्तानां प्रकृतीनां क्षयात् क्षायिकसम्यक्त्वं भवति । एवमतिदुर्लभतरां त्रिप्रकारां बोधिं लब्ध्वा भव्यपुण्डरीको भव्योत्तमस्तपसा संयमेन च युक्तोऽक्षयसौम्यं ततो लभते सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तः सिद्धिमधितिष्ठतीत्यतो बोध्यां सर्वाऽपि जीवः सिद्धिं लभते ॥७०॥

तम्हा अहमपि णिच्चं सद्भासंवेगविरियविणएहिं ।

अत्ताणं तह भावे जह सा बोही हवे सुइरं ॥ ७१ ॥

तस्मात् अहमपि नित्यं श्रद्धासंवेगवीर्यविनयेः ।

आत्मानं तथा भावयामि यथा सा बोधिः भवेत् सुचिरं ॥ ७१ ॥

टीका—यस्मादेवं निश्चिष्टा बोधिस्तस्मादाहमपि नित्यं सर्वकालं श्रद्धा मानसिकः शान्तनानुशासः, संवेगो धर्मधर्मफलविषयादनुगमः वीर्यं वीर्यान्तराय-क्षयोपशमजनित्वाक्तिः, विनयो मनोराजायानामनुद्धतिर्नम्रता तैरात्मानं तथा भावयामि यथाऽमो बोधिर्भवेत्सुचिरं सर्वकालमिति ॥ ७१ ॥

किमर्थं बोधिर्भान्वित इत्याशंकायामाह;—

बोधीय जीवद्रव्यादियाइं बुज्झइ हु णव वि तच्चाइं ।
गुणसयसहस्रकलियं एवं बोहिं सया ज्ञाहि ॥ ७२ ॥

बोध्या जीवद्रव्यादीनि बुध्यन्ते हि नवापि तत्त्वानि ।
गुणशतसहस्रकलितां एवं बोधिं सदा ध्याय ॥ ७२ ॥

टीका—यतो बोधिमवाप्य जीवाजीवास्तवपुण्यपापबन्धसंवरनिर्जरामोक्षा-
पदार्थां द्रव्याणि अस्तिकायाश्च तत्त्वानि च बुध्यन्ते बोध्या वा बुध्यन्ते ततो
गुणशतसहस्रकालनामेवभूतां बोधिं सदा सर्वकालं ध्याय भावयेति ॥ ७२ ॥

द्वादशानुप्रेक्षामासहस्रकामः प्राह,—

वस दो य भाधणाओ एवं संखेवदो समुद्धिटा ।
जिणवयणं विट्ठाओ बुहजणवेरग्गजणणीओ ॥ ७३ ॥

वस द्वे च भायना एवं संक्षेपतः समुद्धिष्टाः ।
जिनवयणं विट्ठा बुधजनवैराग्यजनन्यः ॥ ७३ ॥

टीका—एव वस द्वे चानुप्रेक्षा भावनाः संक्षेपतः समुपदिष्टाः प्रतिपा-
दिता जिनवयणं यतो विट्ठा नान्यत्रानेन प्रामाण्यं स्थापितं तासां स्यात्, बुध-
जनानां वैराग्यजनन्यो वैराग्यकारिण्योऽनेन रागाभावश्च स्थापितः श्रुतार्थं
भवतीति ॥ ७३ ॥

अनुप्रेक्षभजने कारणमाह,—

अणुवेदसातिं णं जो अत्ताणं सदा विभावेदि ।
सो विगद्धमत्तं हम्मो विमलो विमलालयं लहदि ॥ ७४ ॥

अनुप्रेक्षाभिः एवं च आत्मानं सदा विभावयति ।

स विगतसर्वकर्मा विमलो विमलालयं लभते ॥ ७४ ॥

टीका—एवमनुप्रेक्षाभिरात्मानं च सदा भावयेद्योजयेत्सः पुरुषो विगत-
सर्वकर्मा विमलो भूत्वा विमलालयं मोक्षस्थानं लभते प्राप्नोतीति ॥ ७४ ॥

द्वादशानुप्रेक्षावसाने कृतकृत्य आचार्यः परिणामशुद्धिमभिद्धर्मगर्लं
फलं वा वाञ्छेच्छाह;—

ज्ञाणेहिं स्ववियकम्मा मोक्षखगलमोडया विगयमोहा ।

ते मे तमरयमहणा तारंतु भवाहि लहुमेव ॥ ७५ ॥

ध्यानैः क्षपितकर्माणः मोक्षार्गलभेदका विगतमोहाः ।

तेऽस्मान् तमोरजोमथनाः तारयंतु भवात् लघु एव ॥ ७५ ॥

टीका—ये इमा अनुप्रेक्षा भावयित्वा सिद्धिं गतास्ते ध्यानैः क्षपितक-
माणो मोक्षार्गलच्छेदका विगतचारित्रिमोहास्तमोरजोमथना मिथ्यात्वमोहनीय-
शानावरणादिविनाशकास्तारयंतु भवात्संसाराच्छीघ्रमेवात्मानिति ॥ ७५ ॥

पुनरप्यनुप्रेक्षां याचमानः प्राह;—

जह मज्झ तस्मिन् काले विमला अणुपेहणा भवेजण्हू ।

तह सब्वलोगणाहा विमलगदिगदा पसीदंतु ॥ ७६ ॥

यथा मम तस्मिन् काले विमला अनुप्रेक्षा भवेणुः ।

तथा सर्वलोकनाथा विमलगतिगताः प्रसीदंतु ॥ ७६ ॥

टीका—यथा येन प्रकारेण मम तस्मिन्काले विमला अनुप्रेक्षा दांदर-

प्रकारा भवेयुस्तथा ते सर्वलोकनाथा विमलगतिं गताः प्रसीदंतु प्रसन्ना भवंतु
द्वादशानुप्रेक्षाभावनां मम दिशत्विति ॥ ७६ ॥

इति श्रीमद्भृङ्गेराचार्यवर्यविनिर्मितमूलाचारे वसुनंदा-
चार्यप्रणीतटीकासहिते द्वादशानुप्रेक्षकनामाऽ-
ष्टमः परिच्छेदः समाप्तः ।*

१ प्रथम-द्वितीयफार्ममुद्रणानन्तरमेकं मूलपुस्तकं सम्प्राप्तं, अतोऽत्र फार्मद्वये या
अष्टदशः संज्ञातास्ता अत्र विलिख्यंते । अध्यायप्रारंभेऽभोलिखितः श्लोकः
पाठश्च विद्यते—

अनन्तपदलाभाय यत्पदद्वन्द्वचिन्तनम् ।

जगद्गुरुः स वः पायाद्देवस्यागदिगम्बरः ॥ १ ॥

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारमष्टमं प्रपंचयन् तावदादौ समस्कारपूर्वकं प्रतिज्ञावाक्यमाह—
प्रथमशृष्टे यः पाठोऽस्माभिः स्वबुद्ध्या संयोजितः स एव मूलपुस्तके वर्तते न तु
टिप्पणस्यः ।

द्वितीयशृष्टे 'चाशनादीनां ग्रहणात्' अस्य स्थाने 'वेप्रासनादीनां ग्रहणात्'
इति पाठः ।

एकादश त्रयोदशशृष्टेऽपि अस्माभिः संयोजितपाठ एव न तु टिप्पणस्यः ।

अष्टादशशृष्टे तु 'जहासि' स्थाने 'त्यजसि' इति पाठः ।

चतुर्विंशतितमे शृष्टे अस्माभिः स्वबुद्ध्या यः पाठः कल्पितः स एव मूलपुस्तके न
तु टिप्पणगतः ।

पंचविरातितमे शृष्टे तु 'सर्वतश्च' स्थाने 'सर्वतश्चैव' पाठः अन्यद्वास्माभिः
संयोजितः न तु टिप्पणविहितः

* ग्रन्थावसानेऽस्य स्थानेऽयं पाठः—

इत्याचारश्चैतां वसुनान्दिकृतावतारायामष्टमः प्रस्तावः समाप्तः ।

—संशोधकः ।

अनगारभावनाधिकारः।

अनगारभावनाख्यं नवममधिकारं व्याख्यातुकामस्तावदादौ शुभपरिणाम-
निमित्तं मंगलमाह,—

वंदित्तु जिणवरानं तिहुयणजयमंगलोववेदारणं ।
कांचणपियंगुविहुमघणकुंदमुणालवण्णारणं ॥ १ ॥

वंदित्वा जिनवरान् त्रिभुवनजयमंगलोपेतान् ।
कांचनप्रियंगुविद्रुमघनकुंदमृणालवर्णान् ॥ १ ॥

टीका—जिनवरान् वंदित्वा, किंविशिष्टान् ? त्रिभुवने या जयश्रीर्यत्र मंगलं सर्वकर्मदहनसमर्थं पुण्यं ताभ्यामुपेतास्तत्र स्थितास्तांस्त्रिभुवनजयमंगलोपेतान् प्रकृष्टश्रिया युक्तान् सर्वकल्याणभाजनौश्च । पुनरपि किंविशिष्टान् ? कांचनं सर्वाधिकं सुवर्णं, प्रियंगुः शिरीषपुष्परूपद्रव्यकान्तिः, विद्रुमः प्रवालद्रव्यं सुरमणी-यरक्तभाद्रव्यं, घनः सुष्ठु रम्यनवजलधरः, कुन्दो रमणीयपुष्पविशेषः, मृणालं सुगन्धपद्मकोमलनालं, एतेषां वर्णवर्णं येषां ते कांचनप्रियंगुप्रवालघनकुन्द-मृणालवर्णास्तान् कांचनप्रियंगुप्रवालघनकुन्दमृणालवर्णान् । अर्हतामुपादानाय वर्णविशेषणमुपात्तं, नामस्थापनाद्रव्यजिनपरिहाराय भावजिनोपादानाय चाव-शेषविशेषणं । उत्तरसूत्रे वक्ष्यामीति क्रिया तिष्ठति तया सह संबंधः । क्रियासापेक्षं नमस्कारकरणं निरयक्ष्णिक्रमेण चार्वाकमीमांसकैकान्तनिगकरणार्थं चेति ॥ १ ॥

अनगारभावनासूत्रार्थं प्रतिज्ञामाह,—

अणयारमहरिसीणं णाइंदणरिदइंदमहिदाणं ।
वोच्छामि विविहसारं भावणसुत्तं गुणमहंतं ॥ २ ॥

अनगारमहर्षीणां नागेन्द्रनरेन्द्रेन्द्रमहितानां ।

वक्ष्यामि विविधसारं भावनासूत्रं गुणमहत् ॥ २ ॥

टीका—न विद्यतेऽगारं गृहं कुर्यादिकं येषां तेऽनगारास्तेषामनगाराणां महान्तश्च ते ऋषयश्च महर्षयः सम्यगृद्धिप्राप्तास्तेषां महर्षीणां, नागेन्द्रनरेन्द्रेन्द्रमहितानां श्रीपार्श्वनाथसंजयताद्युपसर्गनिवारणेन प्राधान्यान्नागेन्द्रस्य पूर्वनिपातोऽथवा बहूनां नियमो नास्ति, मोक्षार्हत्वात्तदन्तरं नरेन्द्रस्य ग्रहणं, पश्चाद्ध्यन्तरादीनां ग्रहणमेतैर्यं पूजितास्तेषामनगाराणां भावनानिमित्तं विविधसारं सर्वशास्त्रसारभूतं सूत्रं गुणैर्महद्दक्ष्यामि, अर्हतः प्रणम्यानगारसूत्रं वक्ष्यामीति संबन्धः ॥ २ ॥

स्वकृतप्रतिज्ञानिर्वहणाय दश संग्रहसूत्राण्याहः—

लिंगं वदं च सुद्धी वसतिविहारं च भिक्षु णाणं च ।

उज्झणसुद्धी य पुणो वक्कं च तवं तथा ज्ञाणं ॥ ३ ॥

लिंगस्य व्रतस्य च शुद्धिः वसतिविहारश्च भिक्षा ज्ञानं च ।

उज्झनशुद्धिः च पुनः वाक्यं च तपः तथा ध्यानं ॥ ३ ॥

टीका—* लिंगं निर्ग्रन्थरूपता शरीरस्य त्सर्वसंस्काराभावोऽचेतकत्वलोच-
प्रतिलेखनग्रहणदर्शनज्ञानचरित्रतपोभावश्च, व्रतान्यहिंसादीनि * । शुद्धिशब्दः
प्रत्येकमभिसंबध्यते, लिंगस्य शुद्धिलिंगशुद्धिलिंगानुरूपाचरणं । व्रतानां शुद्धि-
व्रतशुद्धिर्निर्वाच्यता । अत्र प्राकृतलक्षणेन पष्ठमर्थे प्रथमानिर्देशः कृतः ।
वसतिः स्त्रीपशुपांडकरभावोपलक्षितप्रदेशः परमवैराग्यकारणस्थानं । विहारो
नियतवासो दर्शनादिनिर्मलीकरणनिमित्तं सर्वदेशविहरणं । भिक्षा चतुर्विधाहारः ।
ज्ञानं यथावस्थितवस्त्ववगमो मत्यादिकं । उज्झनं परित्यागः शरीराद्यममत्वं ।
शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । वसतिशुद्धिविहारशुद्धिर्भिक्षाशुद्धिर्ज्ञानशुद्धि-

रुज्जनशुद्धिः । अत्रापि प्राकृतलक्षणे षष्ठ्यर्थे प्रथमा । पुनरपि च वाक्यं स्त्रीकथा-
दिविरहितवचनं । तपः पूर्वसंचितकर्ममलशोधनसमर्थानुष्ठानं । तथा ध्यानं शोभ-
नविधानेनैकाग्रचिन्तानिरोधनं । अत्रापि शुद्धिर्द्रष्टव्या चशब्दात्सर्वेऽपि स्वगतसर्वभे-
दसंप्रहणार्था द्रष्टव्या इति ॥ ३ ॥

एतेषां सूत्राणां पाठे प्रयोजनमाहः—

एदमणयारसुत्तं दसविधपद् विणयअत्थसंजुत्तं ।

जो पढइ भत्तिजुत्तो तस्स पणस्संति पावाइं ॥ ४ ॥

एतानि अनगारसूत्राणि दशविधपदानि विनयार्थसंयुक्तानि ।
यः पठति भक्तियुक्तः तस्य प्रणश्यन्ति पापानिः ॥ ४ ॥

टीका—एतान्यनगारसूत्राणि दशविधपदानि दशप्रकाराधिकारनिबद्धानि
नवैकादशसंख्यानि न भवंति, विनयार्थसंयुक्तानि विनयप्रतिपादकानि सुश्रमार्थ-
संयुक्तानि च यः पठति भक्तियुक्तस्तस्य प्रणश्यन्ति पापानि इरितानीति ॥ ४ ॥

पुनरपि सूत्राणां स्तवनमाहः—

णिस्सेसदेसिदमिणं सुत्तं धीरजणबहुमदमुदारं ।

अणगारमावणमिणं सुसमणपरिकित्तणं सुणह ॥ ५ ॥

निश्शेषदर्शकानीमानि सूत्राणि धीरजनबहुमतान्युदाराणि ।
अनगारभावनानीमानि सुश्रमणपरिकीर्तनानि शृणुत ॥ ५ ॥

टीका—निःशेषदर्शकानीमानि सूत्राणि सर्वशोभनाचारासिद्धांतार्थप्रति-
पादकान्येतानि सूत्रपदानि, * धीरजनानां तीर्थकरणधरदेवानां बहुमतानि सुश्र-
मतानि बाहुल्येन वाभिमतानि, उदाराणि स्वर्गापवर्गाफलदायकानि, अनगार-
भावनानीमानि शोभनभ्रमणानां परिकीर्तनानि सुसंयतजनकीर्तनरत्यापकानि
शृणुत हे साधुजनाः ! बुल्यध्वमिति * ॥ ५ ॥

१ ' न नैकादशसंख्यानि सन्ति ' इति प्रेस-पुस्तके पाठः । * पुण्यमप्यगतः-
पाठः प्रेस-पुस्तके नास्ति ।

न केवलमेतानि वक्ष्ये महर्षीणां गुणोश्च वक्ष्यामीत्याह,—

णिगन्धमहरिसीणं अणयारचरित्तजुक्तिगुत्ताणं ।
णिच्छिदमहातवाणं वोच्छामि गुणे गुणधराणं ॥ ६ ॥

निर्ग्रन्थमहर्षीणां अनगारचरित्रयुक्तिगुत्तानाम् ।

निश्चितमहातपसां वक्ष्यामि गुणान् गुणधराणाम् ॥ ६ ॥

टीका—निर्ग्रन्थमहर्षीणां सर्वग्रन्थविमुक्तयतीनां, अनगारचरित्रयुक्तिगुत्तानां अनगाराणां योऽयं चारित्रयोगस्तेन गुप्तानां संवृतानां, निश्चितमहातपसां द्वादशविधतपस्ययुक्तानां गुणधराणां गुणान् वक्ष्यामीति ॥ ६ ॥

तावद्विंशद्भिर्विवेचयन्नाह,—

चलचवलजीवितमिणं णाऊण माणुसत्तणमसारं ।
णिर्विण्णकामभोगा धम्मम्मि उवड्ढिदमदीया ॥ ७ ॥

चलचपलजीवितमिदं ज्ञात्वा मनुष्यत्वमसारं ।

निर्विण्णकामभोगा धर्मे उपस्थितमतयः ॥ ७ ॥

टीका—चलमस्थिरं प्रतिसमयं विनश्वरं, चपलं सोपघातं विदुस्फुरण-
मिवाविदितस्वरूपं, जीवितं प्राणधारणं चलचपलजीविनं आवीचीतद्भव-
स्वरूपेणायुःक्षयरूपमिदं ज्ञात्वा, मनुष्यत्वं मनुष्यजनमस्वरूपं, असारं परमार्थ-
रहितं, निर्विण्णकामभोगाः स्वेष्टवस्तुसमीहा काम उपभोगाः इत्यादिकः
भोगः सकृत्सोवितस्य पुनरसंबनं तांबुलकुंकुमादि तदिपयो निर्वदोऽनाभि-
लापो येषां ते निर्विण्णकामभोगाः, धर्मे चारित्रे नैर्ग्रन्थ्यादिरूप उपस्थितम-

१ 'विदुस्फुरणवदेव विदितस्वरूपं प्रतिपादनमेतदिति' इति प्रेस-मुस्तके पाठः ।

२ आवीचीशब्दः प्रेस-मुस्तके नास्ति । ३ 'नामारं परमार्थरथं ज्ञान' इति प्रेस-
मुस्तके । ४ 'पुनरपि संबनं' इति प्रेस-मुस्तके ।

तिका गृहीताचेलकत्वस्वरूपा इत्यर्थः, तात्पर्येण नैर्घन्ध्यस्वरूपप्रतिपादन-
मेतादिति ॥ ७ ॥

पुनरपि तत्स्वरूपमाह,—

णिम्मालियसुमिणाविय धणकणयसमिद्धबंधवजणं च ।
पयहंति वीरपुरिसा विरक्तकामा गिहावासे ॥ ८ ॥

निर्माल्यसुमनस इव धनकनकसमृद्धबंधवजनं च ।

प्रजहंति वीरपुरियाः विरक्तकामा गृहवासे ॥ ८ ॥

टीका—निर्माल्यसुमनस इवोपभोगितपुष्पनिचयमिव धनं गोश्वमहिष्या-
दिकं, कनेकं सुवर्णादिकं ताभ्यां समृद्धमाह्यं धनकनकसमृद्धं बंधवजनं स्व-
जनपरिजनादिकं परित्यजन्ति गृहवासविषये विरक्तचिन्ताः सन्तः । यथा शरीरसं-
स्पृष्टं पुष्पादिकमकिंचित्करं त्यज्यते तथा घनादिसमृद्धमपि बंधुजनं घनादिकं
चाथवा गृहवासं चेति संबंधः परित्यज्यन्तीति ॥ ८ ॥

एवं नैर्घन्ध्यं गृहीत्वा तद्विषयां शुद्धिमाह,—

जम्मणमरणुव्विग्गा भीदा संसारवासमसुमस्स ।
रोचंति जिणवरमदं पावयणं वड्डमाणस्स ॥ ९ ॥

जन्ममरणोद्विषा भीताः संसारवासे अशुभात् ।

रोचंते जिनवरमतं प्रवचनं वर्धमानस्य ॥ ९ ॥

टीका—जन्ममरणेभ्यः सुशुद्धिमा निर्विण्णा भवव्रतं दद्याः संसारवासे
यदशुभं दुःखं तस्माच्च भीताः सन्तः पुनर्ये रोचंते समिच्छन्ति जिनवरमतं
प्रवचनं, रोचंते वा मतं मुनिभ्यो वृषभादीनां जिनवराणां, मतं वर्द्धमानभट्टा-
रकस्य प्रवचनं द्वादशोत्तुर्दशपूर्वस्वरूपं समिच्छंतीति ॥ ९ ॥

१ 'कनकं' अर्थे शब्दः प्रेम-पुस्तके नास्ति । २ बन्धुजन ख-पुस्तके । ३ भय-
प्रसङ्गदया ख-पुस्तके ।

तथा,—

प्रवरवरधम्मतिथं जिणवरवसहसस वड्डमाणस्स ।
तिविहेण सद्दहंति य णत्थि इदो उत्तरं अण्णं ॥ १० ॥

प्रवरवरधर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्धमानस्य ।
त्रिविधेन श्रद्धधति च नास्ति इत उत्तरमन्यत् ॥ १० ॥

टीका—प्रवगणां वरं प्रवरवरं श्रेष्ठादपि श्रेष्ठं धर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्द्ध-
मानस्य चतुर्विंशतितीर्थकरस्य त्रिप्रकारेण मनोवचनकायशुद्ध्या श्रद्धधति भाव-
यन्ति । इत ऊर्ध्वं नास्त्यन्यदिति कृत्वास्माद्धर्द्धमानतीर्थकरतीर्थादन्यतीर्थं नास्ति
यतोऽनया लिंगशुद्ध्या सम्यग्दर्शनशुद्धिर्ज्ञानशुद्धिश्च व्याख्यातेति ॥ १० ॥

तपःशुद्धिस्वरूपं निरूपयन्नाह,—

उच्छाहणिच्छिदमदी ववसिदववसायबद्धकच्छा य ।
भावानुरायरक्ता जिणपण्णत्तम्मि धम्मम्मि ॥ ११ ॥

उत्साहनिश्चितमतयो व्यवसितव्यवसायबद्धकक्षाश्च ।
भावानुरागरक्ता जिनप्रज्ञप्ते धर्मे ॥ ११ ॥

टीका—उत्साह उद्योगो द्वादशविधे तपसि तन्निष्ठता तस्मिन्नितान्तं
निश्चितमतयस्तत्र कृतांदराः, व्यवसितव्यवसायाः कृतपुरुषकाराः, बद्धकक्षाः
सुसंयमिताः मानः कर्मनिर्मूलनसंस्थापितचेतोवृत्तयः, भावानुरागरक्ताः परमार्थ-
भूतो योऽयमनुरागोऽर्हद्भक्तिस्तेन रक्ता भाविताः, अथवा भावविषयः पदार्थ-
विषयोऽनुरागो दर्शनं ज्ञानं च ताभ्यां रक्ताः सम्यगेकीभूताः, जिनप्रज्ञप्ते धर्मे
भावानुरक्तास्तास्मिन् बद्धकक्षाश्चेति ॥ ११ ॥

१ इति उत्तरपूर्व प्रेस-पुस्तके । २ कृतावतारा. स-पुस्तके । ३ चित्तवृत्तयः
स-पुस्तके ।

चारित्रशुद्धिस्वरूपमाह;—

धम्ममणुत्तरमिमं कम्ममलपटलपाडयं जिणवखादं ।
संवेगजायसद्धा गिण्हंति महव्वदा पंच ॥ १२ ॥

धर्ममनुत्तरमिमं कर्ममलपटलपाटकं जिनाख्यातं ।
संवेगजातध्रद्धा गृह्णांति महाव्रतानि पंच ॥ १२ ॥

टीका—धर्ममनुमक्षमादिलक्षणमनुत्तरमद्वितीयमिमं कर्ममलपटलपाटन-
समर्थ जिनाख्यातं गृह्णांति महाव्रतानि च संवेगजातहर्षाः, अथवा धर्मोपै कृत्वा
गृह्णांति महाव्रतानि पंच । अनेन तात्पर्येण लिंगशुद्धिव्याख्याता वेदितव्या ॥ १२ ॥

कानि तानि महाव्रतानीत्याशंकायां व्रतशुद्धिं च निरूपयैस्तावद्रतान्याह,—
सञ्चवयणं अहिंसा अदत्तपरिवज्जणं च रोचंति ।
तह बंमचेरगुत्ती परिग्गहादो विमुत्तिं च ॥ १३ ॥

सत्यवचनं अहिंसां अदत्तपरिवर्जनं च रोचंते ।

तथा ब्रह्मचर्यगुत्तिं परिग्गहात् विमुक्तिं च ॥ १३ ॥

टीका—सत्यवचनं हिंसाविरतिं अदत्तपरिवर्जनं रोचन्ते सम्यग्भ्युपग-
च्छन्ति तथा ब्रह्मचर्यगुत्तिं समिच्छन्ति परिग्गहादिमुक्तिं च लिंगग्रहणोत्तरकालं
प्रयच्छन्तीति ॥ १३ ॥

यद्यपि व्यतिरेकमुद्देशेनावगतः प्राणिवधादिपरिहारस्तथापि पर्यायार्थिकशि-
ष्यप्रतिबोधनायान्वयमाह;—

पाणिवह मुसावादं अदत्त मेहुण परिग्गहं चैव ।

तिविहेण पडिक्कंते जावज्जीवं दिठ्ठिदीया ॥ १४ ॥

प्राणिवधं मृपावावं अदत्तं मैथुनं परिग्गहं चैव ।

श्रिविधेन प्रतिक्रामंति यावज्जीवं दृढघृतयः ॥ १४ ॥

टीका—प्रतिक्रामंति परित्यजंतीति पृथगभिसंबन्धते, प्राणिवधं परिक्रा-

मान्ति परिहरन्तीत्यर्थः, तथा मृपावादं, अदत्तग्रहणं, मैथुनप्रसंगं, परिग्रहं च
त्यजन्ति मनोवचनकार्यैर्यावज्जीवं मरणान्तं दृढधृतयो मुनयः—स्थिरमतियुक्ताः
साधवः प्राणिवधादिकं सर्वकालं परिहरन्तीति ॥ १४ ॥

व्रतत्रिपयां शुद्धिमाह,—

ते सर्वग्रन्थमुक्ता अममा अपरिग्रहा जहाजादा ।
घोसद्वचत्तदेहा जिणवरधम्मं समं णेति ॥ १५ ॥

ते सर्वग्रन्थमुक्ता अममा अपरिग्रहा यथाजाताः ।

व्युत्सृष्टत्यक्तदेहा जिनवरधर्मं समं नयन्ति ॥ १५ ॥

टीका—ते मुनयः सर्वग्रन्थमुक्ता मिथ्यात्ववेदकपायरगहास्यरत्यरतिशोक-
भयजुगुप्सा इत्येतैश्चतुर्दशाभ्यन्तरग्रन्थैर्मुक्ताः, अममाः स्नेहपाशान्निर्गताः, अपरि-
ग्रहाः क्षेत्रादिदशविधपरिग्रहान्निर्गताः, यथाजाता नाग्न्यगुप्तिं गताः, व्युत्सृष्टत्यक्त-
देहा मर्दनाभ्यंगोद्वर्तनस्नानादिदेहसंस्काररहिता एवंमूता जिनवरधर्मं चारित्र्यं
युग्यन्नयन्ति भवान्तरं प्रापयन्तीति ॥ १५ ॥

कथं ते सर्वग्रन्थमुक्ता इत्याशंकायामाह,—

सव्वारंभाणियत्ता जुत्ता जिणदेसिदम्मि धम्माम्मि ।
ण य इच्छन्ति ममत्तिं परिग्रहे बालमित्तम्मि ॥ १६ ॥

सर्वारंभनिवृत्ता युक्ता जिनदेशिते धर्मे ।

न च इच्छन्ति ममत्वं परिग्रहे बालमात्रे ॥ १६ ॥

टीका—यतस्ते मुनयः सर्वारंभेभ्योऽसिमपिकृषिवाणिज्यादिव्यापारेभ्यो
निवृत्ता जिनदेशिते धर्मे चोयुक्ता यतः श्रामण्यायोग्यबालमात्रपरिग्रहविषये
ममत्वं नेच्छन्ति यतस्ते सर्वग्रन्थविमुक्ता इति ॥ १६ ॥

कथं त्वममा इत्याशंकायामाह;—

अपरिग्रहा अणिच्छा संतुष्टा सुद्विदा चरित्तम्मि ।
अविणीए वि सरिरे ण करेति मुणी ममत्तिं ते ॥ १७ ॥

अपरिग्रहा अनिच्छाः संतुष्टाः सुस्थिताः चारित्र्ये ।

अपि निजेऽपि शरीरे न कुर्वन्ति मुनयः ममत्वं ते ॥ १७ ॥

टीका—यस्मादपरिग्रहा निराश्रया अनिच्छाः सर्वाशाविप्रमुक्ताः संतुष्टाः संतोषपरायणाश्चारित्र्ये सुस्थिताश्चारित्रानुष्ठानपराः, अपि च निजेऽपि शरीरे आत्मीयशरीरेऽपि ममत्वं न कुर्वन्ति मुनयः, अथवाऽवर्नन्ते शरीरे ममत्वं न कुर्वन्ति ततस्ते निर्ममा इति ॥ १७ ॥

अथ कथं ते निष्परिग्रहाः कथं वा यथाजाता इत्याशंकायामाह;—

ते णिम्ममा सरिरे जत्थत्थमिदा वसंति अणिएदा ।
सवणा अप्पडिच्चद्धा विज्जू जह दिट्ठणट्ठा वा ॥ १८ ॥

ते निर्ममाः शरीरे यत्र अस्तमिता वसंति अनिकेताः ।

अप्रतिबद्धा विद्युद्यथा दृष्टनष्टा वा ॥ १८ ॥

टीका—यनस्ते शरीरेऽपि निर्ममा निर्ममाः, यत्रास्तमितो रविर्यस्मिन् प्रदेशे रविरस्तं गतस्तस्मिन्नेव वसंति तिष्ठन्ति, अनिकेता न किञ्चिदपेक्षन्ते, अथवा यतयः, अप्रतिबद्धाः स्वतंत्राः, विद्युद्यथा दृष्टनष्टा ततोऽपरिग्रहा यथाजाताश्चेति ॥ १८ ॥

वसतिशुद्धिं निरूपयन्नाह;—

गामेयरादिवासी णयरे पंचाहवासिणो धीरा ।
सवणा फासुविहारी विवित्तएगंतवासी य ॥ १९ ॥

ग्रामे एकरात्रियासिनः नगरे पंचाहर्वासिनो धीराः ।

अथवाः शासुकयिहारिणो विवित्तैकांतयासिनश्च ॥ १९ ॥

टीका—वृच्यावृतो ग्रामस्तास्मिन्नेकरात्रं वसन्ति तत्रैक्यैव राज्या सर्वसंवेद-
नात्, चतुर्गोपुरोपलक्षितं नगरं तत्र पंचदिवसं वसन्ति पंच दिनानि नयन्ति यतः
पंचदिवसैः सर्वतीर्थादियात्रायाः सिद्धिरुत्तरत्र ममत्वदर्शनात्, धीरा धैर्योपेताः,
श्रमणाः, प्रासुकविहारिणः सावधपरिहरणशीलाः, विविक्ते स्त्रीपशुपाण्डकवर्जिते
देशे एकान्ते प्रच्छन्ने वसन्तीत्येवं शीला विविक्तैर्कांतवासिनः, यतो विविक्तै-
र्कांतवासिनो यतश्च निरव्याचरणशीला यतो ग्राम एकरात्रवासिनो नगरे
पंचाहर्वासिनश्चेत्तत्रौद्देशिकादिदर्शनान्मोहादिदर्शनाच्च न वसन्तीति ॥ १९ ॥

एकान्तं मृगयतामेतेषां कथं सुखमित्याशंकायामाहः—

एगंतं मृगंता सुसमणा वरगंधहस्तिणो धीरा ।
सुकृद्धानरतय मुक्तिसुखं उत्तमं पत्ता ॥ २० ॥

एकांतं मृगयमाणाः सुश्रमणा वरगंधहस्तिनः धीराः ।
शुक्रुद्धानरतयः मुक्तिसुखमुत्तमं प्राप्ताः ॥ २० ॥

टीका—एकांतमेकत्वं विविक्तं मृगयमाणा अन्वेषयंतः सुश्रमणा वर-
गंधहस्तिन इव धीराः शुक्रुद्धानरतय उत्तमं मुक्तिसुखं प्राप्ताः । यथा गंधहस्तिन
एकांतमभ्युपगच्छंतः सुखं प्राप्नुवन्ति तथा श्रमणा एकांतं मृगयमाणा अपि
सुखं प्राप्ता यतः शुक्रुद्धानरतय इति ॥ २० ॥

कथं ते धीरा इत्याशंकायामाहः—

एयाइणो अविहला वसन्ति गिरिकंदरेषु सप्पुरिसा ।
धीरा अदीणमणसा रममाणा वीरवयणम्मि ॥ २१ ॥

एकाकिनः अविकला वसन्ति गिरिकंदरेषु सत्पुरुषाः ।
धीरा अदीनमनसो रममाणा वीरवचने ॥ २१ ॥

टीका—एकाकिनोऽसहायाः, अविक्ला अविह्वला धृतिसंनोषसत्वोत्सा-
हद्विसंपन्ना वसंति संतिष्ठंते गिरिकंदरासु पर्वतजलैदारितप्रदेशेषु, सत्पुरुषाः
प्रधानपुरुषाः, धीराः, अर्दीनमनसो दैन्यवृत्तिरहिताः, रममाणा क्रीडंतो रतिं कुर्वतो
वीरवचने । यत एकाकिनोऽपि वैकल्यरहिता अर्दीनभावा वीरवचने भेदभावे
रतिं कुर्वाणा गिरिकंदरासु यतो वसंति धीराः सत्पुरुषाश्चेति ॥ २१ ॥

अतश्च ते धीराः—

वसधिषु अप्पटिवद्धा ण ते ममत्तिं करंति वसधीसु ।
सुण्णागारमसानेषु वसंति ते वीरवसदीसु ॥ २२ ॥

वसतिषु अप्रतिवद्धा न ते ममत्वं कुर्वति वसतिषु ।
सून्यागारस्मशानेषु वसंति ते वीरवसतिषु ॥ २२ ॥

टीका—वसतिष्वप्रतिवद्धाः स मदीय आश्रयस्तत्र वयं वसाम इत्येवम-
भिप्रायरहिताः, ममत्वं न कुर्वति वसतिषु निवासनिमित्तमोहमुक्तास्ते साधवः,
सून्यगृहेषु स्मशानेषु प्रेतवनेषु वसन्ति ते वीरवसतिषु यतो धीराधिष्ठितेषु
स्थानेषु महाभयंकरेषु संस्कृतवसतिविषये मुक्तसंगा अपसंगा वसन्त्यतस्तेभ्यः
केऽन्ये शूरा इति ॥ २२ ॥

पुनरपि सत्वव्यावर्णनायाह,—

पद्मारकंदरेसु अ कापुरिसभयंकरेसु सत्पुरिसा ।
वसधी अभिरोचंति य सावदबहुघोरगंभीरा ॥ २३ ॥

प्राग्मारकंदरेषु च कापुरुपभयंकरेषु सत्पुरुषेभ्यः ।
वसतयोऽभिरोचंते श्वापदबहुघोरगंभीराः ॥ २३ ॥

टीका—प्राग्मारेषु पर्वतानितंत्रेषु कन्दरेषु जलहतिकृतप्रदेशेषु चैवंयका-
रेषु दुर्गप्रदेशेषु, कापुरुपभयंकरेषु सत्वहर्निपुरुषभयजनकेषु वसतयोऽभिरोचन्ते

१ गिरि ख-पुस्तके पाठः । २ अवर्णना ख-पुस्तके । ३ 'पुनरपि' शब्दः प्रेस-द्वस्तके
नास्ति ।

सत्पुरुषेभ्यः अवस्थानमभिवाञ्छन्ति सत्पुरुषाः सत्त्वाधिकाः श्वापदबहुघोरगंभीरा
वसतय इत्यभिसंबंधः सिंहव्याघ्रसर्पनकुलादित्राहुल्येन रौद्रगहनस्थानेष्वाम्ना-
समभिवाञ्छन्तीति ॥ २३ ॥

तथा;—

एयंतम्मि वसंता वयवघतरच्छअच्छमल्लाणं ।
आगुंजियमारसियं सुणंति सद्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

एकांते वसंतो वृकव्याघतरक्षुक्रक्षमल्लानां ।

आगुंजितमारसितं शृण्वन्ति शब्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

टीका—एकान्ते गिरिगुहासु वसंतः संतिष्ठमाना वृकव्याघ्रतरक्षुक्रक्षमल्ला-
दीनामागुंजितमारसितं शब्दं शृण्वन्ति तथाऽपि सत्त्वात् विचलन्तीति ॥ २४ ॥

तथा;—

रत्तिंचरसउणाणं णाणारुदरसिदमीदसद्दालं ।
उण्णावेति वणतं जत्थ वसंता समणसीहा ॥ २५ ॥

रात्रिंचरशकुनानां नानारुतरसितभीतशब्दालं ।

उच्चादयन्ति वनातं यत्र वसन्ति श्रमणसिंहाः ॥ २५ ॥

टीका—रात्रौ चरन्तीति रात्रिचरा उल्कादयस्तेषां शकुनीनां नानारु-
तानि नानाभीतिशब्दाँश्च *अलमत्यर्थं उण्णावेति *उच्चादयन्ति प्रतिशब्दयन्ति
वनातं वनमव्यं, उद्गतशब्दं सर्वमपि वनं गह्वराटवीं कुर्वन्ति यत्र वसन्ति
श्रमणसिंहा इति ॥ २५ ॥

तथा;—

सीहा इव णरसीहा पव्वयतडकडयकंदरगुहासु ।
जिणवयणमणुमणंता अणुविग्गमणा परिवसन्ति ॥२६॥

* पुष्यमध्यगतः पाठः प्रेस-पुस्तके नास्ति ।

सिंहा इव नरसिंहाः पर्वततटकटककंदरगुहासु ।

जिनवचनमनुमन्यंतो अनुद्विग्नमनसः परिवसन्ति ॥ २६ ॥

टीका—सिंहा इव सिंहसदृशा नरसिंहा नरप्रधानाः पर्वततटकटके
“पर्वतस्याधोभागस्य सामीप्यं तटं ऊर्ध्वभागस्य सामीप्यं कटकं” पर्वततटकटक-
कन्दरागुहासु जिनवचनमनुगणयन्तो जिनागमं तच्चेन श्रद्धधाना अनुद्विग्नमनस
उत्कंडितमानसाः परि-समन्ताद्दसन्तीति ॥ २६ ॥

तथा;—

सावदसयाणुचरिये परिभयभीमंधयारगंभीरे ।

धम्माणुरायरत्ता वसन्ति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

श्वापदसदानुचरिते परिभयभीमे अंधकारगंभीरे ।

धर्मानुरागरक्ता वसन्ति रात्रौ गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

टीका—श्वापदसदानुचरिते सिंहव्याघ्रादिभिः सर्वकालं परिसेविते परि-
भयभीमि समंताद्भयानकेऽन्धकारे आदित्यकिरणानामपि दुष्प्रवेशे गंभीरे सुष्ठु
गहने वने इति संबंधः । धर्मानुरागरक्ताश्चात्रिजानुष्ठानतत्परा रात्रौ वसन्ति गिरि-
गुहास्विति ॥ २७ ॥

तादृग्भूते वने रात्रौ केन विधानेन वसन्तीत्याशंकायामाह;—

सज्झायझाणजुत्ता रत्तिं ण सुवन्ति ते पयामं तु ।

सुत्तत्थं चिंतंता णिद्दाय वसं ण गच्छन्ति ॥ २८ ॥

स्वाध्यायध्यानयुक्ता रात्रौ न स्वपन्ति ते प्रयामं तु ।

सुत्रार्थं चिंतयंतः निद्राया वशं न गच्छन्ति ॥ २८ ॥

टीका—स्वाध्यायध्यानयुक्ताः श्रुतभावनायां युक्ता एकाग्रचित्तानिरोधे ध्याने
च तत्परमानसा रात्रौ न स्वपन्ति ते मुनयः, प्रयामं प्रचरं प्रथमयामं पश्चिमयामं

च वर्जयन्तीत्यर्थः, सूत्रार्थं च सूत्रमर्थं तदुभयं च चिंतयंतो भावयंतो निद्रा-
वशं न गच्छन्ति—न निद्रा-राक्षस्याः पीडयंत इति ॥ २८ ॥

तत्रासनविधानं च प्रतिपादयन्नाहः—

पलियंकणिसिज्जगदा वीरासणएयपाससाईया ।

ठाणुक्कडेहिं मुणिणो खवंति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

पर्यकनिपद्यागता वीरासनैकपार्श्वशायिनः ।

स्थानोत्कुटिकाभ्यां मुनयः क्षपयन्ति रात्रिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

टीका—गतशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, पर्यकं गताः पर्यङ्केण स्थिताः,
निपद्यां गताः सामान्येनोपविष्टाः, वीरासनं च गता वीराणामासनेन स्थिता-
स्तयैकपार्श्वशायिनस्तथा स्थानेन कायोत्सर्गण स्थिता उत्कुटिकेन स्थितास्तथा
हस्निगुंडमकरमुखायासनेन च स्थिता मुनयः क्षपयन्ति नयन्ति गमयन्ति रात्रिं
गिरिगुहासु नान्यथेति समाधानताऽनेन प्रकारेण प्रतिपादिता भवतीति ॥ २९ ॥

प्रतीकाररहितत्वं निष्काङ्गत्वं च प्रतिपादयन्नाहः—

उपधिभरविप्पमुक्का वोसहंगा णिरंबरा धीरा ।

णिकिंचण परिशुद्धा साधू सिद्धिं वि मग्गन्ति ॥ ३० ॥

उपधिभरविप्रमुक्ता व्युत्सृष्टांगा निरंबरा धीराः ।

निरिकंचनाः परिशुद्धाः साधवः सिद्धिं अपि मृगयन्ते ॥ ३० ॥

टीका—उपधिभरविप्रमुक्ताः श्रान्त्यायोग्योपकरणभारेण सुष्टु मुक्ताः, व्युत्सृ-
ष्टांगस्त्यक्तशरीराः, निरंबरा नामन्यमधिगताः, धीरा सुष्टु शूराः, निरिकंचना
निर्लोभाः, परिशुद्धाः कायवाङ्मनोभिः शुद्धाचरणाः साधवः, सिद्धिं कर्मक्षयं
समिच्छन्ति मृगयन्ते, तेनेहलोकाकांक्षा परलोकाकांक्षा च परीपहप्रतीकारश्च न
विद्यते तेषामिति ग्यापितं भवति । वसतिशुद्ध्या तपःसूत्रसत्यैकत्वधृतिभावनाश्च
प्रतिपादिता इति ॥ ३० ॥

विहारशुद्धिं विवृण्वन्नाह;—

मुक्ता णिराववेक्खा सच्छंदविहारिणो जहा वादो ।
हिंडंति णिरुव्विग्गा णयराधरमंडियं वसुहं ॥ ३१ ॥

मुक्ता निरपेक्षाः स्वच्छंदविहारिणः यथा वातः ।

हिंडन्ते निरुद्धिमा नगराकरमंडितायां वसुधारां ॥ ३१ ॥

टीका—मुक्ताः सर्वसंमरहिताः, निरपेक्षाः किंचिदप्यनीहमानाः, स्वच्छन्द-
विहारिणः स्वतंत्रा यथा वातो वात इव नगराकरमंडितायां वसुधारां पृथिव्यां
हिण्डन्ते भ्रमन्तीति ॥ ३१ ॥

ननु विहरतां कथं नेर्यापथकर्मबन्ध इत्याशंकायामाह;—

वसुधम्मि वि विहरंता पीडं ण करंति कस्सइ कयाई ।
जीवेसु दयावण्णा माया जह पुत्तभंडेसु ॥ ३२ ॥

वसुधायामपि विहरंतः पीडां न कुर्वन्ति कस्यचित् कदाचित् ।

जीवेषु दयापत्ना माता यथा पुत्रभंडेषु ॥ ३२ ॥

टीका—वसुधारां विहरंतोऽपि पृथिव्यां पर्यटंतोऽपि पीडां व्यथां न
कुर्वन्ति नोत्पादयन्ति कस्यचिज्जीवविशेषस्य कदाचिदपि जीवदयायां प्रवृत्ताः,
यथा माता जननी पुत्रपुत्रीषु दयां विदधाति तथैव तेऽपि न कुर्वन्ति कस्यापि
कदापि पीडामिति ॥ ३२ ॥

ननु नानादेशेषु विहरतां कथं सावयपरिहार इत्याशंकायामाह;—

जीवाजीवविहत्तिं णाणुज्जोएण सुदु णाऊण ।
तो परिहरंति धीरा सावज्जं जेतियं किंचि ॥ ३३ ॥

१ 'जीवदयायामापत्ना- सर्वप्राणिदयापरा यतः यथा माता जननी पुत्रभंडेषु,
जननी यथा पुत्रविषयेऽस्ताव हितमाचरति तथा तेऽपि साधवः सर्वजीवविषयदयायां
प्रवृत्ताः, इति च-मुक्तकं पाठः । ग-पुस्तकेऽप्ययमेव पाठः ।

जीवाजीवविभक्तिं ज्ञानोद्योतेन सुप्तु ज्ञात्वा ।

ततः परिहरन्ति धीरा सावद्यं यावत् किञ्चित् ॥ ३३ ॥

टीका—जीवविभक्तिं जीवविभेदान् सर्वपर्यायान्, अजीवविभक्तिमजीवपु-
द्गलधर्माधर्माकाशकालस्वरूपं सभेद्रं सपर्ययं ज्ञानोद्योतेन सुप्तु ज्ञात्वाऽवबुध्यं ततः
परिहरन्ति परित्यजन्ति सावद्यं यत्किञ्चित्सर्वदोषजातं सर्वथा परिहरन्तीति ॥ ३३ ॥

सावद्यकारणमपि परिहरन्तीत्याह;—

सावज्जकरणजोगगं सच्चं त्रिविहेण तियरणविसुद्धं ।

वज्जन्ति वज्जभीरु जावज्जीवाय णिगंथा ॥ ३४ ॥

सावद्यकरणयोग्यं सर्वं त्रिविधेन त्रिकरणविसुद्धं ।

वर्जयन्ति अवद्यभीरवः यावज्जीवं निर्प्रियाः ॥ ३४ ॥

टीका—सावद्यानि सदोषानि यानि करणानीन्द्रियाणि परिणामाः क्रिया
वा तैर्योगः संपर्कस्त्वं सावद्यकरणयोगं सर्वमपि त्रिविधेन त्रिप्रकारेण कृतकारि-
तानुमतरूपेण त्रिकरणविसुद्धं यथा भवति मनोवचनकायक्रियाशुद्धं यथा
भवति तथा वर्जयन्ति परिहरन्त्यवद्यभीरवः पापभीरवो यावज्जीवं यावन्मरणांतं
निर्प्रियाः परिहरन्तीति ॥ ३४ ॥

किं तत्सावद्यं यत्न कुर्वन्ति न्याशंकायामाह,—

तणरुक्खहरिद्वेदणतयपत्तपवालकंदमूलाइं ।

फलपुप्फबीजघादं ण करेन्ति मुणी ण कारेन्ति ॥ ३५ ॥

तृणवृक्षहरितच्छेदनत्वक्पत्रप्रवालकंदमूलानि ।

फलपुष्पबीजघातं न कुर्वन्ति मुनयो न कारयन्ति ॥ ३५ ॥

टीका—तृणच्छेदं, वृक्षच्छेदं, हरितच्छेदनं, छिन्नच्छेदनं च न कुर्वन्ति न
कारयन्ति मुनयः, तथा त्वक्पत्रप्रवालकन्दमूलानि न छिदन्ति न छेदयन्ति,
तथा फलपुष्पबीजघातं न कुर्वन्ति न कारयन्ति मुनयः ॥ ३५ ॥

तथा;—

पुढवीय समारंभं जलपवणग्गीतसाणमारंभं ।

ण करेति ण कारेति य कारेतं णाणुमोदंति ॥ ३६ ॥

पृथिव्याः समारंभं जलपवनाग्नित्रसानामारंभं ।

न कुर्वति न कारयति च कुर्वतं नानुमोदंते ॥ ३६ ॥

टीका—पृथिव्याः समारंभं सननोत्कीर्णनचूर्णनादिकं न कुर्वति न कारयति कुर्वतं नानुमन्यन्ते धीरास्तथा जलपवनाग्नित्रसानामारंभं सेचनोत्कर्षणवीजन-ज्वालनमर्दनत्रासनादिकं न कुर्वन्ति न कारयन्ति नानुमन्यन्त इति ॥ ३६ ॥

यतः;—

णिविखत्तसत्थदंडा समणा सम सव्वपाणभूदेषु ।

अप्पहं चिंतता हवंति अट्ठावडा साहू ॥ ३७ ॥

निक्षितशस्त्रदंडाः श्रमणाः समाः सर्वप्राणभूतेषु ।

आत्मार्थं चिंतयन्तो भवंति अव्यापृताः साधवः ॥ ३७ ॥

टीका—निक्षितशस्त्रदंडाः सर्वहिंसाकारणोपकरणमुक्ता यतः, श्रमणा यतश्च, सर्वप्राणभूतेषु समाः समाना यतश्चात्मार्थं चिंतयन्तो भवन्त्यव्यापृता व्यापाररहितास्ततस्ते न कस्यचित्कदाचित्पीडां कुर्वन्तीति ॥ ३७ ॥

विहरंतः कथंभूतं परिणामं कुर्वतीत्याशंकायामाह;—

उवसंतादीणमणा उवक्खसीला हवंति मज्झत्था ।

णिहुदा अलोलमसठा अविहिया कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

उपशांता अर्दीनमनसः उपेक्षाशीला भवंति मध्यस्थाः ।

निभृता अलोला अशठा अविस्मिता कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

टीका—उपशांता अकषायोपयुक्ताः; अर्दीनमनसो दैन्यविरहिताः, पथ-श्रमशुक्तिरामाज्वादिपरिपहरणानचित्तवृत्तयः, उपेक्षाशीलाः सर्वोपमार्गस्नानसमर्था

भवन्ति, मध्यस्थाः समदर्शिनः, निभृताः संकुचितकरचरणाः कूर्मवत्, अलोला
निराकांक्षाः, अशदा मायाप्रपंचरहिताः, आविस्मिताः कामभोगेषु कामभोगविषये
विस्मयरहिताः कृतानादरा इति ॥ ३८ ॥

तथा;—

जिणवयणमणुगणेंता संसारमहद्भयं हि चिंतता ।

गढभवसदीसु भीदा भीदा पुण जम्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

जिनवचनमनुगणयंतः संसारमहाभयं हि चिंतयंतः ।

गर्भवसतिषु भीता भीताः पुनः जन्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

टीका—जिनवचनमनुगणयंतोऽर्हद्भागमरांजितमतयः, संसारान्महद्भयं
चिन्तयंतः संव्रस्तमनसः, गर्भवसतिषु गर्भवासविषये भीताः सुषु वस्ताः, पुनरपि
जन्ममरणेषु भीता जातिजरामरणविषये च सम्यग्भीता इति ॥ ३९ ॥

कथं कृत्वा गर्भवसतिषु भीता इत्याशंकायामाह;—

घोरे गिरयसरिच्छे कुंभीपाए सुपच्यमाणाणं ।

रुहिरचलाविलप्रचुरे वसिदव्यं गढभवसदीसु ॥ ४० ॥

घोरे नरकसदृशे कुंभीपाके सुपच्यमानानां ।

रुधिरचलाविलप्रचुरे वस्तव्यं गर्भवसतिषु ॥ ४० ॥

टीका—घोरे भयानके नरकसदृशे कुंभीपाके “व्यथां कृत्वा संदेहनं
कुंभीपाकः” तस्मिन् सुपच्यमानानां सुषु संतप्यमानानां “कर्त्तरि षष्ठी” तेन
सुपच्यमानैरित्यर्थः, रुधिरचलाविलप्रचुरे रुधरेण चले आविले कीमत्सेऽथवा कीम-
त्सेन प्रचुरे वस्तव्यं स्यात्तव्यं, उदरे गर्भे, एवंविशिष्टे गर्भे या वसतयस्तासु वस्तव्य-
मस्माभिर्गो इति ॥ ४० ॥

गर्भवसतिभ्यो भीताः संतः किमिच्छन्तीति;—

द्विद्वपरमद्वसारा विण्णाणवियक्खणाय बुद्धीए ।

णाणकयदीवियाए अगम्भवसदी विमग्गंति ॥ ४१ ॥

दृष्टपरमार्थसारा विज्ञानविचक्षणया बुद्ध्या ॥

ज्ञानकृतदीपिकया अगर्भवसतिं विमृगयन्ते ॥ ४१ ॥

टीका—ते साधवो दृष्टपरमार्थसाराः संसारस्य शरीरस्य भोगानां च दृष्टं-
ज्ञातं सारं परमार्थरूपं येस्ते तथाभूताः, विज्ञानेन विचक्षणया बुद्ध्या मतिज्ञाना
दिना सुष्ठु कुशलतया विज्ञानविचक्षणया बुद्ध्या ज्ञानकृतदीपिकया श्रुतज्ञा-
नदीपेन चागर्भवसतिं विशेषेण मृगयन्ते समीहन्त इति ॥ ४१ ॥

विहरतः किं भावयन्तीत्याह;—

भावन्ति भावणरता वहरग्गं वीतरागयाणं च ।

णाणेण दंसणेण य चरित्तजोएण विरिएण ॥ ४२ ॥

भावयन्ति भावनारता वैराग्यं वीतरागयाणां च ।

ज्ञानेन दर्शनेन च चरित्रयोगेन वीर्येण ॥ ४२ ॥

टीका—भावनायां रता वीतरागयाणां ज्ञानदर्शनचरित्रयोगैर्वीर्येण च
सह वैराग्यं भावयन्तीति ॥ ४२ ॥

तथा;—

देहे णिरावयक्खा अप्पाणं दमरुइं दमेमाणा ।

धिदिपग्गहपग्गहिदा छिंदन्ति भवस्स मूलाइं ॥ ४३ ॥

देहे निरपेक्षा आत्मानं दमरुचयः दमयन्तः ।

धृतिप्रमहप्रगृहता छिन्वन्ति भवस्य मूलानि ॥ ४३ ॥

टीका—देहे देहविषये निरपेक्षा ममत्वरहिताः, दमरुचय इन्द्रियनिग्रहतत्पराः, आत्मानं दमयंतः, धृतिप्रग्रहप्रगृहीता धृतिबलसंयुक्ताः छिंदंति भवस्य मूलानीति ॥ ४३ ॥

विहासशुद्धिं व्याख्याय भिक्षाशुद्धिं प्रपंचयन्नाह;—

छद्दष्टमभक्तेहिं पारंति य परधरम्मि भिक्खाए ।

जमणट्टं भुंजंति य ण वि य पयामं रसहाए ॥ ४४ ॥

पष्ठाष्टमभक्तैः पारयंति च परगृहे भिक्षया ।

यमनार्थं भुंजते च नापि च प्रकामं रसार्थाय ॥ ४४ ॥

टीका—पष्ठाष्टमभक्तैस्तथा दशमद्वादशादिचतुर्थैश्च पारयंति भुंजते परगृहे भिक्षया कृतकारितानुमतिरहितलाभालाभसमानबुद्ध्या, यमनार्थं चारित्र-साधनार्थं च क्षुद्रुपशमनार्थं च यात्रासाधनमात्रं भुंजते, नैव प्रकामं न च प्रचुरं रसार्थाय, अथवा नैव त्यागं कुर्वति सदसार्थं यावन्मात्रेणाहारेण स्वाध्या-यादिकं प्रवर्तते तावन्मात्रं गृह्णति नाजीर्णाय बद्धाहारं गृह्णतीति ॥ ४४ ॥

कया शुद्ध्या भुंजत इत्याशंकायामाह;—

णवकोटीपरिशुद्धं दशदोषविवर्जितं मलविशुद्धं ।

भुंजंति पाणिपत्ते परेण दत्तं परधरम्मि ॥ ४५ ॥

नवकोटिपरिशुद्धं दशदोषविवर्जितं मलविशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे परेण दत्तं परगृहे ॥ ४५ ॥

टीका—नवकोटिपरिशुद्धं मनोवचनकायैः कृतकारितानुमतिरहितं शं-कितादिदोषपरिवर्जितं नसरोमादिचतुर्दशमलविशुद्धं भुंजते पाणिपात्रेण परेण दत्तं परगृहे, अनेन किमुक्तं भवति? स्वयं गृहीत्वा न भोक्तव्यं, पात्रं च न प्राप्य, स्वगृहे ममत्वमधिष्ठिते न भोक्तव्यमिति ॥ ४५ ॥

तथा;—

उद्देशिय कीदयडं अण्णादं संकिदं अभिहडं च ।
सुत्तप्पडिकूडाणि य पडिसिद्धं तं विवज्जंति ॥ ४६ ॥

औद्देशिकं कीतं अज्ञातं शंकितं अभिघटं च ।

सूत्रप्रतिकूलं च प्रतिसिद्धं तत् विवर्जयंति ॥ ४६ ॥

टीका—औद्देशिकं, कीतं, अज्ञातमपरिज्ञातं, शंकितं संदेहस्थानगतं प्रासुक्का-
प्रासुक्कभ्रान्त्या, अभिघटमित्येवमादि सूत्रप्रतिकूलं सूत्रप्रतिषिद्धमशुद्धं च यत्सर्वं
विवर्जयंतीति ॥ ४६ ॥

भिक्षाभ्रमणविधानमाह,—

अण्णादमणुण्णादं भिक्षुं णिच्चुच्चमज्झिमकुलेसु ।
घरपंतिहिं हिंढंति य मोणेण मुणी समादंति ॥ ४७ ॥

अज्ञातामनुज्ञातां भिक्षां नीचोच्चमध्यमकुलेषु ।

गृहपंक्तिभिः हिंढंते च मौनेन मुनयः समाददते ॥ ४७ ॥

टीका—अज्ञातं यत्र गृहस्थैः साधव आगमिष्यंति भिक्षार्थं नानुमतं
*स्वेन च तत्र मया न गंतव्यमिति नाभिप्रेतं अनुज्ञातं गृहस्थैर्यतय आगमिष्यंति
भिक्षार्थं*स्वेन चावग्रहादिरूपेण मया तत्र गंतव्यं नानुमतं, भिक्षां चतुर्वि-
द्याहारं, नीचोच्चमध्यमकुलेषु दक्षिणेश्वरसमानगृहिर्षु गृहपंत्या हिंढंति पर्यटंति,
मौनेन मुनयः समाददते भिक्षां गृह्णंतीति ॥ ४७ ॥

तथा रसनैद्रियजयमाह;—

सीदलमसीदलं वा सुकं लुक्खं सिणिद्धं सुद्धं वा ।
लोणिदमलोणिदं वा भुंजंति मुणी अणासादं ॥ ४८ ॥

१ 'अशुद्धं' स्व-पुस्तके नास्ति । २ मया गंतव्यमिति प्रेम-पुस्तके । ३
अननुज्ञातं चानुमतं ग-पुस्तके । * पुष्यमप्यगतः पाठः ग-पुस्तके नास्ति ।
४ गृहेषु स्व-पुस्तके ।

शीतलमशीतलं वा शुष्कं रूक्षं क्षिधं शुद्धं वा ।

लवणितमलवणितं वा भुञ्जते मुनयः अनास्वाद्म् ॥ ४८ ॥

टीका—शीतलं पूर्वाह्नवेलायां कृतं परित्यक्तोष्णभावं भोज्यं, अशीतलं तद्वक्षणादेवावतीर्णमपारित्यक्तोष्णभावमोदनादिकं, रूक्षं घृततलादिरहितं कोद्रव-
मकृष्टादिकं वा, शुष्कं दुग्धदधिव्यंजनादिरहितं, क्षिधं घृतादिसहितं
शाल्योदनादिकं, शुद्धं पिठारादवतीर्णरूपं न च मनागपि विकृतं,
लवणयुक्तं अलवणं वा भुञ्जते मुनयोऽनास्वादं यथा भवति जिह्वास्वाद-
रहितमिति ॥ ४८ ॥

यमनार्थपदस्यार्थं निरूपयन्नाह;—

अक्खोमक्खणमेत्तं भुञ्जति मुणी पाणधारणामित्तं ।

पाणं धम्मणामित्तं धम्मं पि चरंति मोक्खद्वं ॥ ४९ ॥

अक्षमृक्षणमात्रं भुजते मुनयः प्राणधारणानिमित्तं ।

प्राणं धर्मनिमित्तं धर्ममपि चरंति मोक्षार्थम् ॥ ४९ ॥

टीका—अक्षमृक्षणमात्रं यथा शकटं धुरालेपनमन्तरेण न वहत्येवं
शरीरमप्यशनमात्रेण विना न संवहतीति मुनयः प्राणधारणानिमित्तं क्विचि-
न्मात्रं भुञ्जते, प्राणधारणं च धर्मनिमित्तं कुर्वति, धर्ममपि चरंति मोक्षार्थं
मुक्तिनिमित्तमिति ॥ ४९ ॥

लाभालाभविषये समत्वंमाह;—

लद्धे ण होंति तुट्ठा ण वि य अलद्धेण दुम्मणा होंति ।

दुक्खे सुहे य मुणिणो मज्झत्थमणाउला होंति ॥ ५० ॥

लब्धे न भवंति तुष्टा नापि च अलब्धेन दुर्मनसो भवंति ।

दुःखे सुखे च मुनयः मध्यस्था अनाकुला भवंति ॥ ५० ॥

टीका—भिक्षाया अलाभे आहारादिसंप्राप्तौ न भवन्ति संतुष्टाः संतोषप-
रिता जिह्वेन्द्रियवशं गता *अथ लब्धा भिक्षेति न हर्षं विदधति स्वाचिते*
न चाप्यलब्धे भिक्षाया अलाभेऽसंप्राप्तौ सत्यां दुर्मनसो विमनस्का न भवन्ति
'अस्माभि राहारादिकमय न लब्धमिति दीनमनसो न भवन्ति' दुःखे संजाते सुखे
च समुद्भूते मुनयो मध्यस्थाः समभावा अनाकुलाश्च भवन्तीति ॥ ५० ॥

चर्यायां मुनीनां स्थैर्यं निरूपयन्नाह,—

ण वि ते अभित्युणंति य पिंडार्थं ण वि य किञ्चि जायन्ति ।
मोणव्वदेण मुणिणो चरन्ति भिक्षुं अभासन्ता ॥ ५१ ॥

नापि ते अभिप्युयन्ति पिंडार्थं नापि च किञ्चित् याचन्ते ।

मौनव्रतेन मुनयः चरन्ति भिक्षां अभापयन्तः ॥ ५१ ॥

टीका—नापि ते मुनयोऽभिप्युवन्ति नैवोपश्लोकादिभिः स्तुतिं कुर्वन्ति
पिंडार्थं प्रासनिमित्तं, नैवापि च किञ्चित् याचन्ते न चापि प्रार्थयन्ते द्रव्यादि-
कमाहाराय, मौनव्रतेन तोषमाद्राय मुनयभ्रन्ति भिक्षार्थमाहारार्थं पर्यटन्ति,
अभापयन्तः स्वात्कारधट्टिकादिसंज्ञां वा न कुर्वन्तीति न पौनःपुन्यमिति ॥ ५१ ॥

तथा;—

देहीति दीणकलुसं भासं नेच्छन्ति एरिसं वोत्तुं ।

अवि णीदि अलाभेणं ण य मोणं भंजदे धीरा ॥ ५२ ॥

देहीति दीनकलुषां भाषां नेच्छन्ति ईदृशीं वक्तुं ।

अपि नियतते अलाभेन न च मौनं भंजते धीराः ॥ ५२ ॥

टीका—देहीति मम प्रासमात्रं दद्व्यं यूपमिति दीनां करुणां च भाषां
नेच्छन्ति । ईदृशीं वक्तुं सुपु अहं बुभक्षितो मम पंच सप्त वा दिनानि वनति

भोजनमंतरेणेति वचनं दीनं यदि मर्द्यं भोजनं न प्रयच्छत तदा मृतोऽहं शरीरस्य मम सुष्ठु कृशता रोगादिभिर्गस्तोऽहं नास्माकं किञ्चिद्विद्यते याचनादि-पूर्वकं वचनं कर्णोपेतमिति, अपि निवर्ततेऽलाभे वा लाभे संजाते निवर्तते भिक्षा-गृहेषु न पुनः प्रविशन्ति न च मौनं भुञ्जन्ति न किञ्चिदपि प्रार्थयन्ते भोजनाय-धीराः सत्वसंपन्ना इति ॥ ५२ ॥

यदि न याचते किमात्मना किञ्चित् कुर्वतीत्याशंकायामाह;—

पयणं व पायणं वा ण करेति अ णेव ते करावेति ।

पयणारंभणियत्ता संतुष्टा भिक्खमेत्तेण ॥ ५३ ॥

पचनं वा पाचनं वा न कुर्वति च नैव ते कारयन्ति ।

पचनारंभनिवृत्ताः संतुष्टा भिक्षामात्रेण ॥ ५३ ॥

टीका—पचनं स्वनोदनादिनिर्वर्तनं पाचनं स्वोपदेशेनान्येन निर्वर्तनं न कुर्वति नापि कारयन्ति मुनयः, पचनारंभनिवृत्ता दूरतः स्थिताः संतुष्टाः, भिक्षा-मात्रेण—कायसंदर्शनमात्रेण भिक्षार्थं पर्यटन्तीति ॥ ५३ ॥

लब्धमपि संनिरीक्ष्य गृह्णन्तीत्येवं निरूपयन्नाह;—

असणं जदि वा पाणं खज्जं भोजं च लिज्ज पेज्जं वा ।।

पडिलेहिऊण सुद्धं भुञ्जन्ति पाणिपत्तेसु ॥ ५४ ॥

अशनं यदि वा पानं खाद्यं भोज्यं च लेह्यं पेयं वा ।

प्रतिलेख्यं शुद्धं भुञ्जते पाणिपात्रेषु ॥ ५४ ॥

टीका—अशनं भक्तादिकं, यदि वा पानं दुग्धजलादिकं, खाद्यं लुका-दिकं, भोज्यं मर्द्यं मंडकादिकं, लेह्यमास्वाद्यं, पेयं स्तोकभक्तपानबहुलं, वा विकल्पवचनः, प्रतिलेख्यं शुद्धं भुञ्जते पाणिपात्रेषु न भाजनादिविति ॥ ५४ ॥

अप्राप्तुकं परिहरन्नाह;—

जं होज्ज अविन्वणं पासुग पसत्थं तु एसणासुद्धं ।

भुञ्जन्ति पाणिपत्ते लद्धुण य गोयरग्गम्मि ॥ ५५ ॥

यत् भवति अविवर्णं प्रासुकं प्रशस्तं तु एषणाशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे लब्ध्वा च गोचराग्रे ॥ ५५ ॥

टीका—यद्भवत्यविवर्णरूपं, प्रासुकं सम्मूर्च्छनादिरहितं निर्जीवं जंतुरहितं च, प्रशस्तं मनोहरं, एषणासमितिविशुद्धं, गोचराग्रे भिक्षावेलायां, लब्ध्वा पाणिपात्रेषु भुंजत इति ॥ ५५ ॥

तथा,—

जं होज्ज बेहिअं तेहिअं च वेवणजंतुसंसिद्धं ।

अप्पासुगं तु णच्चा तं भिक्खं मुणी विवज्जंति ॥ ५६ ॥

यत् भवति द्व्यहं द्व्यहं विवर्णं जंतुसंश्लिष्टं ।

अप्रासुकं तु ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयः विवर्जयन्ति ॥ ५६ ॥

टीका—यद्भवति द्व्यहजातं द्व्यहजातं द्विदिनभवं त्रिदिनभवं च, विवर्णरूपं स्वभावचलितं, जंतुसम्मिश्रमागतुकैः सम्मूर्च्छनजैश्च जीवैः सहितमप्रासुकमिति ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयो विवर्जयन्तीति ॥ ५६ ॥

* वर्जनीयद्रव्यमाह,—

जं पुप्फिय किण्णइदं दहूणं पूपप्पटादीणि ।

वज्जंति वज्जणिज्जं भिक्खू अप्पासुयं जं तु ॥ ५७ ॥

यत् पुष्पितं क्लिष्टं दृष्ट्वा अपूपपर्पटादीनि ।

वर्जयन्ति वर्जनीयं भिक्षवः अप्रासुकं यत् ॥ ५७ ॥

टीका—यत्पुष्पितं नीलकृष्णवर्णं पीतादिरूपजातं, क्लिष्टं कुपितं दृष्ट्वा अपूपपर्पटादिकं वर्जनीयं, दृष्ट्वापि यस्मै यत्किंचिदप्रासुकं तददीनमनसो वर्जयन्ति परिहरन्तीति ॥ ५७ ॥

एवमूर्तं तु शब्दंतीति,—

जं सुद्धमसंसुद्धं खज्जं भोज्जं च ऐज्ज पेज्जं वा ।

गिह्जंति मुणी भिक्खं सुत्तेण अण्हियं जं तु ॥ ५८ ॥

यत् शुद्धमसंसक्तं स्वाद्यं भोज्यं च लेह्यं पेयं वा ।

गृह्णन्ति मुनयः भिक्षां सूत्रेण अनिन्दितं यत् ॥ ५८ ॥

टीका—यच्छुद्धं विवर्णादिरूपं न भवति, जंतुभिः संसृष्टं च न भवति ।
स्वाद्यं भोज्यं लेह्यं पेयं च, सूत्रेणानिन्दितं तद्भक्ष्यं मुनयो गृह्णन्तीति ॥ ५८ ॥

आमपरिहारायाह;—

फलकंदमूलवीजं अणग्निपक्कं तु आमयं किञ्चि ।

णञ्चा अणेसणीयं ण वि य पडिच्छन्ति ते धीरा ॥ ५९ ॥

फलकंदमूलबीजं अनग्निपक्कं तु आमकं किञ्चित् ।

ज्ञात्वा अनशनीयं नापि च प्रतीच्छन्ति ते धीराः ॥ ५९ ॥

टीका—फलानि कंदमूलानि बीजानि चाग्निपक्कानि न भवन्ति यानि
अन्यद्रूप्यामकं यत्किञ्चित्तदनशनीयं ज्ञात्वा नैव प्रयच्छन्ति नाभ्युपगच्छन्ति ।
ते धीरा इति ॥ ५९ ॥

यदशनीयं तदाह,—

जं हवादि अणिव्वीयं णिवट्टिमं फासुयं कयं चैव ।

णाऊण एसणीयं तं भिक्खं मुणी पडिच्छन्ति ॥ ६० ॥

यत् भवति अवीजं निर्वर्तितं प्रासुकं कृतं चैव ।

ज्ञात्वा अशनीयं तत् भैक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छन्ति ॥ ६० ॥

टीका—यद्भवत्यवीजं निर्वीजं, निर्वर्तितं निर्गतमव्यसारं, प्रासुकं कृतं चैव
ज्ञात्वाऽशनीयं तद्भैक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छन्तीति ॥ ६० ॥

भुक्त्वा किं कुर्वतीत्याशंकायामाह,—

मोत्तूण गोयरग्गे तहेव मुणिणो पुणो वि पडिक्कंता ।

परिमिदएयाहारा खमणेण पुणो वि पारंति ॥ ६१ ॥

यत् भवति अविवर्णं प्रासुकं प्रशस्तं तु एषणाशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे लब्ध्वा च गोचराग्रे ॥ ५५ ॥

टीका—यद्भवत्यविवर्णरूपं, प्रासुकं सम्मूर्च्छनादिरहितं निर्जीवं जंतुरहितं च, प्रशस्तं मनोहरं, एषणासमितिविशुद्धं, गोचराग्रे भिक्षावेलायां, लब्ध्वा पाणिपात्रेषु भुंजत इति ॥ ५५ ॥

तथा,—

जं होज्ज बेहिअं तेहिअं च वेवण्णजंतुसंसिद्धं ।

अप्पासुगं तु णच्चा तं भिक्षुं मुणी विवज्जंति ॥ ५६ ॥

यत् भवति द्व्यहं त्र्यहं विवर्णं जंतुसंश्लिष्टं ।

अप्रासुकं तु ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयः विवर्जयंति ॥ ५६ ॥

टीका—यद्भवति द्व्यहजातं त्र्यहजातं द्विदिनभवं त्रिदिनभवं च, विवर्णरूपं स्वभावचलितं, जंतुसंश्लिष्टमागतुकैः सम्मूर्च्छनजैश्च जीवैः सहितमप्रासुकमिति ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयो विवर्जयन्तीति ॥ ५६ ॥

* वर्जनीयद्रव्यमाह,—

जं पुप्फिय किण्णइवं द्दहूणं पूपप्पटादीणि ।

वज्जंति वज्जणिज्जं भिक्षुं अप्पासुयं जं तु ॥ ५७ ॥

यत् पुष्पितं क्लिष्टं दृष्ट्वा अपूपपर्यटादीनि ।

वर्जयंति वर्जनीयं भिक्षवः अप्रासुकं यत्तु ॥ ५७ ॥

टीका—यत्पुष्पितं नीलकृष्णध्वेतादीनादिरूपजातं, क्लिष्टं कुथितं दृष्ट्वा उपपर्यटादिकं वर्जनीयं, लब्धमपि यत्सर्वं यत्किंचिदप्रासुकं तददीनमर्जयंति परिहरंतीति ॥ ५७ ॥

एवम्भूतं तु गृह्णीत्योंह,—

जं सुद्धमसंसत्तं खज्जं भोज्जं च लेज्ज पेज्जं वा ।

गिह्णंति मुणी भिक्षुं सुत्तेण अण्णिदियं जं तु ॥

सकाव्ययनांतःकृद्देशानुत्तरदशप्रश्नव्याकरणाविपाकसूत्रदृष्टिवादसंज्ञकानि द्वाद-
शांगानि धारयन्ति तथा दृष्टिवादेन्द्रतचतुर्दशपूर्वाण्युत्पादाप्रायणीवीर्यानुप्रवादा-
स्तिनास्तिप्रवादज्ञानप्रवादसत्यप्रवादत्मप्रवादकर्मप्रवादप्रत्याख्यानप्रवादविधानु-
प्रवादकल्याणप्राणवायुक्रियाविशाललोकविन्दुसारसंज्ञकानि धरन्ति जानन्ति
यतोऽत आगमकृतविज्ञाना इति ॥ ६५ ॥

न केवलं तानि पठन्ति शृण्वन्ति, किं तुः—

धारणग्रहणसमर्था पदानुसारीय बीजबुद्धीय ।
संभिन्नकोष्ठबुद्धी सुपसागरपारया धीरा ॥ ६६ ॥

धारणग्रहणसमर्थाः पदानुसारिणो बीजबुद्धयः ।

संभिन्नकोष्ठबुद्धयः श्रुतसागरपारगा धीराः ॥ ६६ ॥

टीका—तेषामंगानां पूर्वाणां चार्थग्रहणसमर्था यथैकोपाध्यायः प्रतिपाद-
यत्यर्थं तथैवाविनष्टं गृह्णाति प्रतिपद्यन्ते ग्रहणसमर्थाः, गृहीतमर्थं कालान्तरेण
न विस्मरन्तीति धारणसमर्थाः । चतुर्विधबुद्धिसंपन्ना इत्युक्ताः के ते इत्या-
शंकायामाह, पदानुसारिणः, बीजबुद्धयः, संभिन्नबुद्धयः, कोष्ठबुद्धयश्च ।
द्वादशांगचतुर्दशपूर्वमध्ये एकं पदं प्राप्य तदनुसारेण सर्वं श्रुतं बुध्यते पदानुसा-
रिणः । तथा सर्वश्रुतमध्ये एकं बीजं प्रधानाक्षरादिकं संप्राप्य सर्वमवबुध्यन्ते बीज-
बुद्धयः । तथा चक्रवर्तिस्कन्धावारमध्ये यहूतमार्याश्लोकमात्राद्विपददंडकादिकम-
नेकभेदमिन्नं सर्वं पठितं गेयविशेषादिकं च स्वगादिकं च यच्छ्रुतं यस्मिन् य-
स्मिन् येन येन पठितं तत्सर्वं तस्मिन् तस्मिन्काले तस्य तस्याविनष्टं ये कथयन्ति
ते संभिन्नबुद्धयः । तथा कोष्ठागारे संकरव्यातिकररहितानि नानाप्रकाराणि बीजानि
बहुकालेनाऽपि न विनश्यन्ति न संकीर्यन्ते च यथा तथा येषां श्रुतानि पदवर्णवाक्या-
दीनि बहुकाले गते तेनैव प्रकारेणाविनष्टार्थान्यन्युनाधिकानि संपूर्णानि संतिष्ठन्ते
ते कोष्ठबुद्धयः । श्रुतसागरपारगाः सर्वश्रुतबुद्धपरमार्था अत्राधिमनःपर्ययज्ञानिनः
सत्तद्विसम्पन्ना धीरा इति ॥ ६६ ॥

तथा;—

सुदरयणपुण्णकण्णा हेउणयविसारदा विउलबुद्धी ।

णिउणत्थसत्थकुसला परमपयवियाणया समणा ॥६७॥

श्रुतरत्नपूर्णकर्णा हेतुनयविशारदा विपुलबुद्धयः ।

निपुणार्थशास्त्रकुशलाः परमपदविज्ञायकाः श्रमणाः ॥ ६७ ॥

टीका—श्रुतमेव रत्नं पद्मरागादिकं तेन पूर्णं समलंकृतौ कर्णौ येषां ते श्रुतरत्नपूर्णकर्णाः । हेतुर्द्विविधो बहिर्व्याप्तिलक्षणोऽन्तर्व्याप्तिलक्षणश्च, तत्र बहिर्व्याप्तिलक्षणम्विविधः सपक्षे सत्त्वं विपक्षे चासत्त्वं पक्षधर्मत्वमिति । अन्तर्व्याप्तिलक्षण एकविधः, साध्याविनाभाव एकं लक्षणं यस्य स साध्याविनाभावैकलक्षणः । यदन्तेण यन्नोपपद्यते तत्साध्यं, इतरत्साधनं । अन्यथानुपपत्तिवैकल्पविशेषाद्दसिद्धविरुद्धनैकान्तिका हेत्वामासाः । तत्र साध्येऽनुपपानिरज्ञातश्चासिद्धः, तद्विशेषोऽकिञ्चित्करः, अन्यथोपपन्नो विरुद्धः, अन्यथाप्युपपन्नोऽनैकान्तिकः । श्रुतनिरूपितैकदेशाध्यवसायो नयः सप्तप्रकारो नैगमादिभेदेन, तत्र सामान्यविशेषादिपरस्परापेक्षानैकैकवस्तुनिगमनकुशलो नैगमः, यदस्ति न तद्वयमतिर्लघ्ववर्तत इति । स्वजात्याविरोधेन नैकैकमुपनीय पर्यायानाक्रान्तभेदान् समस्तसंग्रहणात्संग्रहः, यथा सर्वमेकं सद्विशेषादिति । संग्रहनयाक्षिप्तानां पदार्थानां विधिपूर्वकं व्यवहरणं व्यवहारः, यथा पृथिव्यादयोऽनेकधा व्यवस्थितास्तत्त्वं तत्र संव्यवहारदर्शनादिति । अतीतानागतकोटिविनिर्मुक्तं वस्तु समयमात्रं ऋजु सूत्रयतीति ऋजुसूत्रः, यथा विश्वं क्षणिकं सत्त्वादिति । यथार्थप्रयोगसंशब्दनाच्छब्दार्थभेदकृत-कालकारकलिङ्गानां भेदादिति । प्रत्यर्थमेकैकसंज्ञाभिरोहणादिन्द्रशक्रपुरन्दरपर्यायशब्दभेदनात्समभिरुद्ध इति । तत्क्रियापरिणामकाल एव तादित्थंभूतो यथा कुर्वत एव कारकत्वमिति । चत्वारोऽर्थनयास्त्रयः शब्दनयाः, पूर्वं त्रयोऽर्थनयाः शेषाः पर्यायनया इत्येवंभूते हेतो नये च विचारदा निपुणा हेतुन-

यविशारदाः । विपुलबुद्धयः महामतयः अथवा ऋजुमतयो विपुलमतयश्च मनः-
पर्ययज्ञानिन इत्यर्थः । निपुणार्थशास्त्रकुशला निरवशेषार्थकुशलाः सिद्धांतव्याक-
रणतर्कसाहित्यछन्दःशास्त्रादिकुशलाः, । परमपदस्य विज्ञायका मुक्तिस्वरूपाद-
बोधनपराः श्रमणा मुनय इति ॥ ६७ ॥

ज्ञानमदनिगकरणायाह;—

अवगदमाणत्थंभा अणुस्सिदा अगव्विदा अचंडा य ।
दांता मद्दवजुत्ता समयविदण्हू विणीदा य ॥ ६८ ॥

अपगतमानस्तंभा अनुत्सृता अगर्विता अचंडाश्च ।

दांता मार्दवयुक्ताः समयविदो विनीताश्च ॥ ६८ ॥

टीका—अपगतमानस्तंभा ज्ञानगर्वेण मुक्तास्तथाऽगर्विता जात्यादिमद्-
रहिताः, अनुत्सृता अनुत्सुका वा कापोतलेक्ष्यारहिताः, अचंडाश्च क्रोधरहिताः,
दांता इन्द्रियजयसमेताः, मार्दवयुक्ताः, स्वसमयपरसमयविदः, विनीताश्च पंचविध-
विनयसंयुक्ता इति ॥ ६८ ॥

तथा;—

उवलद्धपुण्यपापा जिणसासणगहिद मुणिदपज्जाला ।
करचरणसंवुडंगा झाणुवजुत्ता मुणी हांति ॥ ६९ ॥

उपलब्धपुण्यपापा जिनशासनगृहीता ज्ञातद्रव्यस्वरूपाः ।

करचरणसंवृतगा ध्यानोपयुक्ता मुनयो भवन्ति ॥ ६९ ॥

टीका—उपलब्धपुण्यपापाः पुण्यप्रकृतीनां पापप्रकृतीनां स्वरूपस्य वेदिता-
स्तथा पुण्यफलस्य पापफलस्य च ज्ञातारः, जिनशासनगृहीता जिनशासने
स्थिता इत्यर्थः, मुणिदपज्जाला—ज्ञाताशेषद्रव्यस्वरूपा अथवा विज्ञातरागम्बरूपाः,
कर्णं त्रयोदशविधं चारिञ्चं त्रयोदशविधं ताभ्यां संवृतमंगं येषां ते करचरण-

सवृतांगो अत्र प्राकृते णकारस्याभावः कृतः । अथवा करो हस्तौ चरणौ पादौ तैः संवृतमंगं तेऽवयवप्रावरणा यत्र तत्र निक्षेपणमुक्ताश्च, ध्यानोद्यता भवंतीति ॥ ६९ ॥

उज्ज्वनशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

ते छिण्णणेहबंधा णिण्णेहा अप्पणो सररीरम्मि ।
ण करंति किंचि साहू परिसंठप्पं सररीरम्मि ॥ ७० ॥

ते छिन्नस्नेहबंधा निक्षेहा आत्मनः शरीरे ।

न कुर्वति किंचित् साधवः परिसंस्कारं शरीरे ॥ ७० ॥

टीका—उज्ज्वनशुद्धिर्नाम शरीरसंस्कारपरित्यागो बंध्यादिपरिहोरो वा सर्वसंगविनिर्मुक्तिर्वा रागाभावो वा तत्र बंधुविषये शरीरविषये च रागाभावं ता-
वदाचष्टे इति ते मुनयः छिन्नस्नेहबंधाः पुत्रकलत्रादिविषये स्नेहहीनाः, न केव-
लमन्यत्र किं त्वात्मीयशरीरेऽपि निःस्नेहा यतः स्वशरीरे किंचिदपि संस्कारं
स्नानादिकं न कुर्वति साधव इति ॥ ७० ॥

संस्कारस्वरूपभेदनिरूपणायाह,—

मुहणयणदंतधोवणमुव्वट्टण पादधोयणं चैव ।
संवाहण परिमद्वण सररीरसंठावणं सड्वं ॥ ७१ ॥

मुखनयनदंतधावनमुद्धर्तनं पादधावनं चैव ।

संवाहनं परिमर्दनं शरीरसंस्थापनं सर्वं ॥ ७१ ॥

टीका—मुखस्य नयनयोर्दतानां च धावनं शोधनं प्रक्षालनं, उद्धर्तनं
सुगंधद्रव्यादिभिः शरीरोद्धर्पणं, पादप्रक्षालनं कुंकुमादिरामेण पादयोर्निर्मली-
करणं, संवाहनमंगमर्दनं पुरुषेण शरीरोपरिस्थितेन मर्दनं परिमर्दनं करमुष्टिभि-

१ अस्मादग्रे ' विश्करणचरणसंवृतांगा ' प्रेम-पुस्तके । २ रागाभावात्तामाचष्टे
प्रेम-पुस्तके पाठः ।

स्ताडनं काष्ठमयत्रेण वा पीडनेमित्येवं सर्वं शरीरसंस्थापनं शरीरसंस्कारं साधवो न कुर्वतीति संबन्धः ॥ ७१ ॥

तथा;—

धूवण वमण विरेयण अंजण अड्भंग लेवणं चैव ।
णत्थुय वत्थियकम्मं सिरवेज्झं अप्पणो सव्वं ॥ ७२ ॥

धूपनं वमनं विरेचनं अंजनं अभ्यंगं लेपनं चैव ।
नासिका वस्तिकर्म शिरावेधं आत्मनः सर्वं ॥ ७२ ॥

टीका—धूपनं शरीरावयवानामुपकरणानां च धूपेन संस्करणं, वमनं कंठशोधनाय स्वरनिमित्तं वा भुक्तस्य छर्दनं, विरेचनमौषधादिनाथोद्वारेण मलनिर्हरणं, अंजनं नयनयोः कज्जलप्रक्षेपणं, अभ्यंगनं सुगंधतेलेन शरीरसंस्करणं, लेपनं चंद्रनक्तूरिकादिना शरीरस्य प्रक्षणं, नासिकाकर्म, वस्तिकर्म शलाकावर्तिकादिक्रिया, शिरावेधः शिराभ्यो रक्तापनयनं, इत्येवमाद्यात्मनः सर्वं शरीरसंस्कारं न कुर्वतीति ॥ ७२ ॥

यथेवं व्याध्यत्यक्तौ किं कुर्वन्तीत्याशंकायामाह,—

उत्पण्णम्मि य वाही सिरवेयण कुक्खिवेयणं चैव ।
अधियासिंति सुधिदिया कायतिगिच्छं ण इच्छंति ७३ ॥
उत्पन्ने च व्याधौ शिरोवेदनायां कुक्षिवेदनायां चैव ।
अध्यासंते सुधृतयः कायचिकित्सां न इच्छंति ॥ ७३ ॥

टीका—उत्पन्नेऽपि व्याधौ ज्वररोगादावुपस्थितेऽपि तथा शिरोवेदनायां कुक्षिवेदनायां चोपस्थितायामन्यस्मिन् शरीरावयवे समुत्पन्ने वेदनायामप्रतीकाररूपायां अध्यासंते महंते उपेक्षां कुर्वन्ति सुधृतयो हृद्व्याधिप्रतिषेधनामाः कायचिकित्सां नैच्छन्ति शरीरोत्पन्नव्याधिप्रतीकारं न समीहन्ते ज्ञानदर्शनभावनयोपेतौ इति ॥ ७३ ॥

१ पाठोऽयं स—पुस्तके नास्ति । २ 'ज्ञानदर्शनादिभावितमतयो यत' इति—स ।

नाप्यार्त्तव्यानं कुर्वन्तीत्यावेदयन्नाह;—

ण य दुम्मणा ण विहला अणाउला होंति चेय सप्पुरिसा ।
णिप्पडियम्मसरीरा देति उरं वाहिरोगाणं ॥ ७४ ॥

नं च दुर्मनसः न विकला अनाकुला भवन्ति चैव सत्पुरुषाः ।
निष्प्रतिकर्मशरीरा ददते उरो व्याधिरोगेभ्यः ॥ ७४ ॥

टीका—नाऽपि दुर्मनसो विमनस्का नैव भवन्ति, न विकला नापि हिता-
हितविवेकशून्याः, अनाकुलाः किंकर्तव्यतामोहरहिताः, सत्पुरुषाः प्रेक्षापूर्व-
कारिणः, निष्प्रतीकारशरीराः शरीरविषये प्रतीकाररहिताः, ददते प्रयच्छन्ति उरो
हृदयं, व्याधिरोगेभ्यः सर्वव्याधिरोगात् समुपस्थितान् धैर्योपिताः संतः स्रहन्ते ॥७४॥

किं सर्वापधं विरेचनादिकं च नेच्छन्ति नैतत् कथमिदं इच्छन्ति यत् आह;—

जिणवयणमोसहमिणं विमयसुहविरेयणं अमिद्भूदं ।
जरमरणवाहिवेयण खयकरणं सर्वदुक्खानां ॥ ७५ ॥

जिनवचनमौषधमिदं विषयसुखविरेचनं अमृतभूतं ।
जरामरणव्याधिवेदनानां क्षयकरणं सर्वदुःखानाम् ॥ ७५ ॥

टीका—जिनवचनमेवौषधमिदं, विषयसुखविरेचनमिन्द्रियद्वारागतस्य
सुखस्य निर्हरणं, अमृतभूतं सर्वागसंतपर्णकारणं, जरामरणव्याधिवेदनानां क्षय-
करणममर्थं, सर्वदुःखानां च क्षयकरणं सर्वाणि ज्वगद्दीनि कारणानि दुःखा-
दीनि च कार्याणि सर्वस्य कृतनस्य कार्यकारणरूपस्य कर्मणो विनाशो
समर्थमिति ॥ ७५ ॥

पुनरपि क्रियां कुर्वन्तीत्याह;—

जिणवयणाणिच्छिदमदीअ-विरमणं अब्भुवेंतिसप्पुरिसा ।
ण य इच्छंति अकिरियं जिणवयणवदिकमं कादुं ॥ ७६ ॥

जिनवचननिश्चितमतयः विरमणं अभितिष्ठन्ति सत्पुरुषाः ।

न च इच्छन्ति अक्रियां जिनवचनव्यतिक्रमं कृत्वा ॥ ७६ ॥

टीका—जिनवचने निश्चितमतयः सम्यक्तत्त्वार्थरुचयः, विरमणं चारित्रं “अपि मरणमिति” पाठान्तरं, अभितिष्ठन्ति सम्यग्भ्युपगच्छन्ति सत्पुरुषाः सत्वसंपन्नाः, न चैवेच्छन्ति नैव समीहन्ते जिनवचनव्यतिक्रमं कृत्वाऽक्रियां शरीरव्याध्यादिप्रतीकाराय जिनागमं व्यतिक्रम्याप्रासुकसेवनं मनागपि प्राणत्यागेऽपि नेच्छन्तीति ॥ ७६ ॥

अन्यचेत्थंभूते शरीरे कथमस्माभिः प्रतीकारः क्रियत इत्याशंकायामाह,—

रोगाणं आयदणं वाधिसदसमुच्छिदं सरीरघरं ।

धीरा खणमपि रागं ण करेन्ति मुणी सरीरम्मि ॥ ७७ ॥

रोगाणां आयत्तनं व्याधिशतसम्मूर्च्छितं शरीरगृहं ।

धीराः क्षणमपि रागं न कुर्वन्ति मुनयः शरीरे ॥ ७७ ॥

टीका—इदं शरीरं रोगाणामायत्तनं निलयः, व्याधिशतैः सम्मूर्च्छितं निर्मितं, वातपित्तश्लेष्मादयो रोगास्तज्जनिता ज्वरादयो व्याधयोऽतो न पौनरुक्त्यं शरीरगृहं यत एवं भूतमिदं शरीरमतो धीरा मुनयः क्षणमपि रागं स्नेहानुबंधं न कुर्वन्ति शरीरविषय इति ॥ ७७ ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचि त्वं प्रतिपादयन्नाह;—

एदं सरीरमसुई णिच्चं कलिकलुसभायणमचोक्खं ।

अंतोछाइद ढिड्डिस खिब्भिसभरिदं अमेज्झघरं ॥ ७८ ॥

एतत् शरीरमशुचि नित्यं कलिकलुषभाजनमचौक्षं ।

अंतच्छादितं ढिड्डिसं किल्विपभृतं अमेध्यगृहं ॥ ७८ ॥

टीका—शरीरमिदमशुचि यतो नित्यं कलिकलुषभाजनं रागद्वेषपात्रं, अचौक्षमशुभं सुभलेश्ययापि परिहीनं, छादितं चर्मणा संवृतमन्तरभ्यन्तरं यस्य

तदन्तश्चादितं, अन्तःशब्दस्य पूर्वनिपातो ज्ञापकात्, अथवात्रैर्मांसरज्जु-
भिश्चादितं परिवेष्टितं, द्विष्टिसं कर्पाससमानं रुधिराहितमभ्यन्तरस्थं मांसवसा-
विशेषरूपं, खिन्भिसं-किल्बिषं शुक्रशोणिताशुचिकालेज्जकादिकं तैर्भूतं पूर्णं, अमे-
ध्यगृहं मूत्रपुरीपाद्यवस्थानमिति ॥ ७८ ॥

किल्बिषस्वरूपमाह;—

वसमज्जमांसशोणियपुष्पसकालेज्जसिंभसीहाणं ।
सिरजालअहिसंकड चर्मणं णद्धं शरीरघरं ॥ ७९ ॥

वसामज्जामांसशोणितफुफ्फुसकालेज्जश्लेष्मसिंहानकं ।

शिराजालास्थिसंकीर्णं चर्मणा नद्धं शरीरगृहं ॥ ७९ ॥

टीका—वसा मांसगतस्निग्धत्वं तैलरूपं, मज्जाऽस्थिगतसारः, मांसं रुधिर-
कार्यं, शोणितं रुधिरं रसकार्यं, फुफ्फुसं फेनरूपं निःसारं, कालेज्जकमतीवकृष्ण-
मांसखंडरूपं, श्लेष्मसिंहानकं, शिराजालमस्थिन्येतैः संकीर्णं संपूर्णं, चर्मणा नद्धं
त्वग्रच्छादितं शरीरगृहमश्नीति संबंधः ॥ ७९ ॥

तथा;—

वीमच्छं विच्छुदयं थूहायसुसाणवच्चमुत्ताणं ।
अंसूयपूयलसियं पयलियलालाउलमचोवखं ॥ ८० ॥

वीमत्सं विशौचं थूत्कारसुसाणवचोमूत्रैः ।

अशुपूयलसियं प्रगलितलालाकुलं अचौक्षं ॥ ८० ॥

टीका—वीमत्सं द्रष्टुमशक्यं कुपितवणवत्, विच्छुदयं—अनित्यं शाश्वतरूपं
न भवति अथवा विशौचं सर्वाशुचिद्रव्यैर्घटितत्वात्, थूहाय—कंटागतश्लेष्मा
अथवा नागरमन्थम्भक्चवरोत्कूटसदृशं, सुसाण—नासिकागुर्थं अथवा श्मशान-
दृशं, वचोऽशुचि, मूत्रं प्रव्रवणमेतैर्वीमत्सं, न केवलं वीमत्समनित्यं चेति ।

अंशूय—अश्रूणि नयनप्रच्युतोदकं, पूय—पूयं पक्ववणकृद्द्रूपं, लसियं—नयनगूथं, प्रगलितलालाकुलं मुसोद्भवं कुथितप्रतिघ्रावाकुलमतेः सर्वाकुलं बीभत्समचो-
क्षमदर्शनीयं सर्वाशुचिसमूहवत् स्मशानवदेति ॥ ८० ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचित्वमाह;—

कायमलमस्तुलिंगं दंतमल विचिक्रणं गालिदसेदं ।
किमिजंतुदोषमरिदं सेंदणियाकद्वमसरिच्छं ॥ ८१ ॥

कायमलं मस्तुलिंगं दंतमलं विचिक्रयं गलितस्वेदं ।

कृमिजंतुदोषभूतं स्यंदनीकर्दमसदृशम् ॥ ८१ ॥

टीका—कायमलं मूत्रपुरीषादिकं, मस्तुलिंगं मस्तकस्थं शुद्धद्रव्यरूपं क्लेदा-
न्तरं, दन्तमलं दन्तस्थं दुर्गन्धं मलं, विचिक्रणं विचिभ्यं चक्षुषो मयं, गलितस्वेदं
प्रस्रवत्स्वेदं, कृमिजंतुभिर्दोषैश्च भूतं संपूर्णं स्यंदणियाकद्वमसरिच्छं—स्यन्दनीकर्दमस
दृशं रजकवस्त्रप्रक्षालननिमित्तगर्तकुथितकर्दमसमानं, अथवा कायमलमस्तुलिग-
दन्तमलेर्विचिभ्यमदर्शनीयं कृमिजंतुदोषपूर्णं स्यंदनीकर्दमसदृशं शरीरमिति
संबंधः ॥ ८१ ॥

पुनरपि वृत्तद्वयेन शरीराशुचित्वमाह;—

अट्टिं च चर्मं च तथैव मांसं पित्तं च सिंभं तह शोणितं च ।
अमेज्झसंघायमिणं शरीरं पश्यंति निवेदगुणानुपेहि ८२

अस्थानि च चर्मं च तथैव मांसं पित्तं च श्लेष्मा तथा शोणितं च ।

अमेध्यसंघातमिदं शरीरं पश्यंति निवेदगुणानुपेक्षिणः ॥ ८२ ॥

टीका—अस्थानि च चर्मणि च तथैव तेनैव प्रक्षारेण मांसं पित्तं श्लेष्मा
तथा शोणितमित्येवंकार्गमेव्यसंघातभूतमिदं शरीरं पश्यन्ति निवेदगुणानु-
पेक्षिणः, ये मुनयो देहमंसाग्भोगनिर्वंदमापन्ना शरीरमेवंभूतं पश्यन्तीति ॥ ८२ ॥

तथा;—

अङ्घ्रिणिच्छण्णं णालिणिबद्धं कलिमलभरिदं किमिडळपुण्णं
मांसविलित्तं तयपडिच्छण्णं सरीरघरं तं सददमचोक्खं ८३

अस्थिनिच्छन्नं नालिनिबद्धं कलिमलभृतं कृमिकुलपूर्णं ।

मांसविलित्तं त्वक्प्रतिच्छन्नं शरीरगृहं तत् सततमचौर्यं ॥ ८३ ॥

टीका—*पूर्वग्रन्थेनोपकरणं प्रतिपादितं यत्तच्छरीरे नियोजयन्नाह
अस्थिभिर्निच्छादितं संवृतं, नालिकाभिः शिराभिर्निबद्धं संघटितं, कलि-
मलभृतं सर्वांशुचिद्रव्यपूर्णं, कृमिकुलनिचितं, मांसविलित्तं मांसेनोपचितं,
त्वक्प्रच्छादितं दर्शनीयपथं नीतं, शरीरगृहं तत्सततं सर्वकालमचौर्यमशुचि,
नात्र पौनरुक्त्यदोष आशङ्कनीयः पर्यायार्थिकशिष्यानुग्रहणादथवाऽमेध्यगृहं
पूर्वं सामान्येन प्रतिपादितं तस्य वार्त्तिकरूपेणैदं तद्वाऽशुचित्वं सामान्येनोक्तं
तस्य च प्रपञ्चनार्थं वैराग्यातिशयप्रदर्शनार्थं च यत् इति ॥ ८३ ॥

ईदृग्भूते शरीरे मुनयः किं कुर्वन्तीत्याशङ्कायामाह;—

एदारिसे सरिरे दुग्गंधे कुणिमपूदियमचोक्खे ।

सटणपडणे असारे रागं ण करिंति सप्पुरिसा ॥ ८४ ॥

एतादृशे शरीरे दुग्धे कुणपपूतिकं अचौर्ये ।

सहनपतने भसारे रागं न कुर्वति सत्पुरुषाः ॥ ८४ ॥

टीका—एतादृशे शरीरे ईदृग्भूते देहे दुग्धे कुणपपूतिके कश्मलेन
कुथिते शुचित्वेन विवर्जिते शुचिविवर्जिते शतनपतनेऽसारे रागं स्नेहं न कुर्वते
सत्पुरुषाः साधव इति ॥ ८४ ॥

* पुण्यमध्यगतः पाठः प्रेस-पुस्तके नास्ति ।

उज्ज्वलशुद्धिमुपसंहरन्नाह;—

जं वंतं गिहवासे विसयसुहं इंद्रियत्थपरिभोए ।
तं खु ण कदाइभूदो भुंजंति पुणो वि सत्पुुरिसा ॥ ८५ ॥

यत् वांतं गृहवासे विषयसुखं इंद्रियार्थपरिभोगात् ।

तत् खलु न कदाचिद्भूतं भुंजते पुनरपि सत्पुरुषाः ॥ ८५ ॥

टीका—यत्किंचिद्वांतं त्यक्तं गृहवासे विषयसुरं गार्हस्थ्यं रूपरसगन्ध-
स्पर्शद्वारोद्भूतं जीवसंतर्पणकारणामिन्द्रियार्थमिन्द्रियकारणेन जनितं परिभो-
गाश्च ये च ख्यादिका वान्ताः परिभोगनिमित्तं वा तत्सुरं तानिन्द्रियार्थान् तांश्च
परिभोगान् खलु स्फुटं कदाचिदपि भूदो—भूतं समुपस्थितं केनचित्कारणान्तरेण
न भुंजते न परिभोगयन्ति सत्पुरुषाः साधवः, यद्वा न्तं विषयसुरं तदेव केनचि-
त्कारणान्तरेण समुपस्थितं यदि भवेत्तदापि सत्पुरुषा न भुंजते न सेवन्त इति ॥ ८५ ॥

तथा;—

पुव्वरदिकेलिदाइं जा इड्ढी भोगभोजनविधिं च ।
ण वि ते कहंति कस्स वि ण वि ते मणसा विचिंतंति ॥ ८६ ॥

पूर्वरतिक्रीडितानि यानि ऋद्धिं भोगभोजनविधिं च ।

नापि ते कथयंति कस्यापि नापि ते मनसा विचिंतयंति ॥ ८६ ॥

टीका—पूर्वरत्या क्रीडितानि पूर्वकाले यान्युभोगिनानि स्त्रीव्रजाभरणरा-
ज्यहस्त्यश्वरथादिकानि यानि ऋद्धिर्विभूतिर्द्रव्यसुखं रूप्यादिगंपतिः सौभाग्या-
दिकं च भोगाः पुण्यचन्दनकुंकुमादिकानि भोजनविधिश्च पूतपूगशोक्कवर्ति-
शान्योदनानि चतुर्विधाहाप्रकारस्तदेतत्सर्वं न ते मुनयः कस्यचिदपि
कथयंति नापि मनसा विचिन्तयन्ति, तन्मर्षमुपभुक्तं न धर्मेनान्यस्य प्रति-
पादयन्ति नापि चित्ते कुर्वन्तीति ॥ ८६ ॥

उज्जनशुद्धिं व्याख्याय वाक्यशुद्धिं निरूपयन्नाह;—

भासं विणयविहूणं धम्मविरोही विवज्जए वयणं ।
पुच्छिदमपुच्छिदं वा ण वि ते भासंति सप्पुरिरा ॥८७॥

भाषां विनयविहीनां धर्मविरोधि विवर्जयन्ति वचनं ।
पृष्टमपृष्टं वा नापि ते भाषन्ते सत्पुरुषाः ॥ ८७ ॥

टीका—भाषां वचनप्रवृत्तिभार्या कर्णाटिकां गौडिं लाटीं विनयविहीनां
सरपरुपादिसमन्वितां वर्जयन्ति, वचनं धर्मविरोधि रम्यमपि वचनं धर्मप्रति-
कूलं वर्जयन्ति, अन्यत्रपि यद्विरुद्धं पृष्टाः संतोऽपृष्टाश्च परेण नियुक्ता अनियुक्ताश्च
न ते सत्पुरुषा भाषन्ते ब्रुवत इति ॥ ८७ ॥

कथं तर्हि तिष्ठन्तीत्याशंकायामाह;—

अच्छीहिंय पेच्छंता कण्णेहिंय बहुविहाइं सुणमाणा ।
अत्थंति मूयभूया ण ते करंति हु लोइयकहाओ ॥८८॥

अक्षिभिः पश्यंतः कर्णैः बहुविधानि शृण्वंतः ।

तिष्ठन्ति मूकभूता न ते कुर्वन्ति हि लौकिककथाः ॥ ८८ ॥

टीका—अक्षिभिर्नयनेः पश्यन्तो निरूपयन्तः सद्रूपमसद्रूपं वा योग्यम-
योग्यं च वस्तुजातं निरूपयन्तोऽपि दृष्टिगहिता इव तिष्ठन्ति, कर्णैः श्रोत्रेन्द्रियै-
र्बहुविधानि श्रव्याणि युक्तान्ययुक्तानि च शृण्वन्तो नानाप्रकारशब्दान् कर्ण-
शक्त्या गृह्णन्तोऽपि तिष्ठन्ति मूकभूता इव जिह्वानयनकर्णरहिता इव, न ते
मनयो व्यक्तं कुर्वन्ति लौकिकीः कथा लोकाव्यापारानिति ॥ ८८ ॥

कास्ता लौकिक्यः कथा इत्याशंकायामाह;—

इत्थिकहा अत्थकहा भत्तकहा खेडकव्वडाणं च ।
रायकहा चोरकहा जणवदणयरारकहाओ ॥ ८९ ॥

स्त्रीकथा अर्थकथा भक्तकथा खेटकर्वटयोश्च ।

राजकथा चोरकथा जनपदनगराकरकथाः ॥ ८९ ॥

टीका—स्त्रीणां कथाः सुरूपास्ताः सौभाग्ययुक्ता मनोरमा उपचारप्रवणा कोमलालापा इत्येवमादिकथनं वनिताकथाः । अर्थस्य कथा अर्थार्जनोपाय-
कथनप्रबंधाः सेवया वाणिज्येन लेखवृत्त्या कृषिकर्मणा समुद्रप्रवेशेन धातुवादेन
मंत्रतंत्रप्रयोगेण वा इत्येवमाद्यर्थार्जननिमित्तवचनान्यर्थकथाः । भक्तस्य कथा
रसनेन्द्रियलुब्धस्य चतुर्विधाहारप्रतिबद्धवचनानि तत्र शोभनं भक्ष्यं स्थायं लेखं
पेयं सुरसं मिष्टमतीवरसोत्कटं जानाति सा संस्कर्तुं बहूनि व्यंजनानि तस्या
हस्तगतमशोभनमपि शोभनं भवेत्तस्य च गृहे सर्वमनिष्टं दुर्गन्धं सर्वं स्वादु-
रहितं विरसमित्येवमादिकथनं भक्तकथाः । खेटं नद्यद्रिवेष्टितं नदी-
पर्वतेरवरुद्धः प्रदेशः, कर्वटं सर्वत्र पर्वतेन वेष्टितो देशः कथात्र सम्बध्यते
कर्वटकथाः खेटकथास्तथा संवाहनद्रोणमुरगादिकथाश्च, तानि शोभनानि
निविष्टानि सुदुर्गाणि वीरपुरुषाधिष्ठितानि मुयंत्रितानि परचक्राभेयानि बहुधनधा-
न्यार्थनिश्चितानि सर्वथायोध्यानि न तत्र प्रवेष्टुं शक्नोतीत्येवमादिवाचप्रलापाः
खेटादिकथाः । राज्ञां कथाः नानाप्रजापतिप्रतिबद्धवचनानि स राजा प्रचंडः
शूश्वाणभयनिपुणधारकुशल्यो योगक्षेमोद्यतमतिधतुरंगवलो निजिताशेष-
वैसिनिवहो न तस्य पुरतः केनापि स्थायते इत्येवमादिकं वचनं राज-
कथाः । चोराणां कथाः—स चोरो निपुणः सातकुशलः स च वर्त्मनि ग्रहण-
समर्थः पश्यतां गृहीत्वा गच्छति तेन सर्वं आक्रान्ता इत्येवमादिकथनं चोरकथाः ।
जनपदो देशः, नगरं प्राकाराद्युपलक्षितं, आकरो ब्रह्मपशरागसुवर्णकुंकुममुक्ताफल-
वणचन्द्रनादीनामुत्पत्तिस्थानं तेषां कथास्तत्रप्रतिबद्धकथार्जनानयनयानादिवाचप्र-
बंधास्तत्र हलं सुलभं शोभनमनर्थं मुक्ताफलं तत्र जात्यमुत्पद्यते तत्र कुंकुमादिकं
समहर्षमव्रान्तिं बहुमूल्यं फलद्रुं तन्नगरं सुरक्षितं प्रामादादिविराजमानं दिव्य-

निताननाधिष्ठितं, स देशो रम्यः सुलभात्रपानो मनोहरवेपः प्रचुरगन्धमाल्या-
दिकः सर्वभाषाविदग्धमतिरित्येवमादिवचनप्रबंधो जनपदनगराकरकथाः, तासु
कथासु न रज्यंति धीरा इत्युत्तरेण संबन्धः ॥ ८९ ॥

तथा;—

णडभटमल्लकहाओ मायाकरजलमुष्टियाणं च ।

अज्जउललंघियाणं कहासु ण वि रज्जए धीरा ॥ ९० ॥

नटभटमल्लकथाः मायाकरजलमुष्टिकयोश्च ।

आर्याकुललंघिकानां कथासु नापि रज्यंते धीराः ॥ ९० ॥

टीका—नटा भरतपुत्रका रंगोपजीविनः, भटा युद्धसमर्थाः सहस्रादीनां
जेतारः, मल्ला अंगयुद्धसमर्था अनेककच्छपबंधादिकरणसमर्थाः, मायां
मेहेन्द्रजालादिकं प्रतारणं कुर्वन्तीति मायाकरा मायाकृतरंगोपजीविनः, जल्ला
मत्स्यवधाः शाकुनिकाश्च पट्टिकाम्लेच्छादयश्च, मुष्टिका शूतकारा शूतव्यसनिनः,
अज्जउला—आर्या कुलमाभ्यायो दुर्गा येषां ते आर्यकुला हस्तपादशिरःशरीराव-
वयस्यभेदेन कुशला दुर्गपुत्रिका जीवाहिमनरता अथवा अजाविकारक्षकाः
सर्वेषुपालाश्च लंघिका वरत्रवेणुपरिचृतकुशला इत्येवमादीनां याः कथास्तद्-
व्यापारकरणं सरागचेतसा स शोभनतगेऽशोभनतगे वा कुशलोऽकुशलो
वेद्येवमादयस्तासु कथासु पूर्वोक्तासु नैव रज्यंति नैवानुरागं कुर्वन्ति धीरा
वैराग्यपरा इति ॥ ९० ॥

न केवलं कथा वचनेन वर्जयंति किं तु मनसाऽपि न कुर्वन्तीत्याह,—

विकहा विसोत्तियाणं खणमवि हिदएण ते ण चिंतंति ।

धम्मे लद्धमदीया विकहा त्रिविहेण वज्जंति ॥ ९१ ॥

• विकथा विश्रुतीन् क्षणमपि हृदयेन ते न चिंतयन्ति ।

धर्मं लब्धमतयः विकथाः त्रिविधेन वर्जयन्ति ॥ ९१ ॥

टीका—इत्येवमादिविकथाः स्त्रीभक्तचौरराजकथाः विश्रुतिकथाश्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रतपसां प्रतिकूलवचनानि तत्प्रतिबन्धपरिणामांश्च क्षणमपि नयनोन्मेषमात्रमपि हृदयेन चेतसा न ते मुनयश्चिन्तयन्ति न व्यवस्थापयन्ति धर्मं धर्मविषये लब्धमतयो यतो विकथास्त्रिप्रकारेण मनोवाक्कायैर्वर्जयन्तीति ॥ ९१ ॥

तथा;—

कुक्कय कंदप्पाइय हासं उल्लावणं च खेडं च ।

मददृप्पहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनी ण कारयन्ति ॥ ९२ ॥

कौत्कुच्यं कंदर्पायितं हास्यं उल्लापनं च खेडं च ।

मददृर्पहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनयः न कारयन्ति ॥ ९२ ॥

टीका—कुक्कय—कौत्कुच्यं हृदयकंठाम्यामव्यक्तशब्दकरणं, कंदप्पाइय—कंदर्पायितं कामोत्पादकवचनान्यथवा रागोद्रेकात्प्रहाससंमिश्राशीष्टवाक्यप्रयोगः कंदर्पः, हासं—हास्यमुपहास्यवचनानि, उल्लावणं—अनेकवैदग्ध्ययुक्तम्यवचनं, खेडं चोपप्लवचनं अदुष्टहृदयेन परप्रतारणं, मददृर्पेण स्वहस्तेनान्यहस्तताडनं च मुनयो न कुर्वन्ति न कारयन्ति नाऽन्यनुमन्यन्ते च ॥ ९२ ॥

यतः;—

ते ह्येति णिव्वियारा थिमिदमदी पदिद्धिदा जहा उद्धी।

णियमेसु द्ढव्वदिणो पारत्तविमग्गया समणा ॥ ९३ ॥

ते भवन्ति निर्विकाराः स्तिमितमतयः प्रतिष्ठिता यथा उद्धिः ।

नियमेषु दृढव्रतिनः पारत्र्यविमार्गकाः श्रमणाः ॥ ९३ ॥

टीका—यस्मात्ते साधवो भवन्ति निर्विकाराः कायिकवाचिकमानसिक-विकारेर्वर्जिताः, स्तिमितमतयोऽनुद्धतचेष्टासंकल्पाः, प्रतिष्ठिता यथोद्धिः समुद्र

इवाग्वा अक्षोभाश्च, नियमेषु पडावश्यकादिक्रियासु दृढव्रतिनोऽभ्यगृहीतान-
नवग्रहविशेषाः, पारव्याविमार्गीकाः परलोकं प्रति सूयतसमस्तकार्या इहलोकं
निरतिचारं परलोकं सम्यग्विधानेनात्मनः परेषां च निरूपयन्तीति ॥ ९३ ॥

कथंभूतास्तर्हि कथाः कुर्वन्तीत्याशंकायामाह;—

जिनवचनभासिदत्थं पत्थं च हिदं च धम्मसंजुत्तं ।
समओवयारजुत्तं पारत्तहिदं कथं करेति ॥ ९४ ॥

जिनवचनभासितार्था पथ्यां च हितां च धर्मसंयुक्तां ।
समयोपचारयुक्तां पारव्याहितां कथां कुर्वति ॥ ९४ ॥

टीका—जिनवचनेन वीतरागागमेन भाषितः प्रतिपादितोऽर्थो विषयो
यस्याः सा जिनवचनभाषितार्था रत्नत्रयप्रतिपादनसमर्था तां कथां कुर्वते ।
पुनरपि पथ्यां हितां च धर्मसंयुक्तां समयोपचारयुक्तामागमविनयसहितां पर-
लोकं प्रति हितां कुर्वते । *यद्यपि विषयसुरविवर्जनेन काफुरुपाणामनिष्ठा
तथापि विपाककाले पथ्योपधवत् । तथा *यद्यपि जीवप्रदेशसंतापकरणेन न हिता
तथापि सम्यगाचरणनिरता । तथा यद्यपि विनयतन्निष्ठा तथापि श्रुतज्ञान-
प्रतिकूला न भवति तर्कव्याकरणमिन्द्रांतचरितपुराणादिप्रतिपादिका वा कथा
तां कुर्वत इति ॥ ९४ ॥

ये कथामेवंविधां कुर्वन्ति ते किम्भूता इत्याशंकायामाह;—

सत्ताधिय सप्पुरिसा मग्गं मण्णांति वीदरागाणं ।
अणयारभावणाए भावेति य णिच्चमप्पाणं ॥ ९५ ॥

सत्त्वाधिकाः सत्पुरुषा मार्गं मन्यन्ते वीतरागाणां ।

अनगारभावनाया भावयन्ति च नित्यमात्मानम् ॥ ९५ ॥

टीका—सत्त्वाधिकाः सर्वोपसर्गैरप्यकंप्यमावाः, सत्पुरुषाः यथोक्तचरित-

चारित्र्य मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मन्यन्तेऽभ्युपगच्छन्ति । केषां मार्गं ?
वर्तिरागाणां निर्दग्धमोहनीयरजसामनगारभावनया च कथितस्वरूपया भावयन्ति
चात्मानमिति ॥ ९५ ॥

वाक्यशुद्धिं निरूप्य तपःशुद्धिं च निरूपयन्नाह;—

णिञ्चं च अप्पमत्ता संजमसमिदीसु ज्ञाणजोगेषु ।
तवचरणकरणजुक्ता ह्वन्ति सवणा समिदपावा ॥ ९६ ॥

नित्यं च अप्रमत्ताः संयमसमितिषु ध्यानयोगेषु ।

तपश्चरणकरणयुक्ता भवन्ति श्रमणाः शमितपायाः ॥ ९६ ॥

टीका—नित्यं च सर्वकालमपि अप्रमत्ताः पंचदशप्रमादरहिताः संयमे
प्राणरक्षणे इन्द्रियनिग्रहे समितिषु ध्याने धर्मध्याने शुद्धध्याने च योगेषु नाना
विधावग्रहविशेषेषु द्वादशविधे तपसि त्रयोदशविधे चरणे *करणे च त्रयोदश-
विधे *शमितपायाः संतः श्रमणा उच्यन्ता भवन्ति । *एवंविशिष्टे सम्यग्ज्ञानदर्शन-
चारित्र्यतपोविषये तदुपकरणे च सर्वपापक्रियानिवृत्ताः सन्तोऽभिष्णमायुक्ता
भवन्तीति* ॥ ९६ ॥

वाङ्मतपसां मध्ये दुश्चरं तावन्कायक्लेशं तपः प्रतिपादयन्नाह;—

हेमन्ते धिदिमन्ता सहन्ति ते हिमरयं परमघोरं ।
अंगेषु णिवडमाणं णालिणीवणविणासयं सीयं ॥ ९७ ॥

हेमन्ते धृतिमन्तः सहन्ते ते हिमरजः परमघोरं ।

अंगेषु निपतत् नलिनीवनविनाशकं शीतं ॥ ९७ ॥

टीका—हेमन्ते हिमवत्काले परमधारे दग्धाशेषवनस्पतिविशेषे प्रचंडघात-
समूहकंपिताशेषजंतुनिवहे धृतिमन्तः परमधैर्यप्रावरणसंवृताः, सहन्ते ते मुनयो
हिमरजः पतत्प्राणैयसमूहं परमघोरं सुषु रौद्रभीषु निपतद्वाचरणान्मस्तकं याव-

त्यतद्धिमं । किञ्चिद्विशिष्टं तद्धिमरजः ? नलिनीवनविनाशकं पद्मिनीसंहरदहनसमर्थं,
उपलक्षणमात्रमेतत् तेन सर्वभूतविनाशकरणसमर्थं सहन्त इति ॥ ९७ ॥

अभ्रावकाशं व्याख्यायातापनस्वरूपमाह;—

जह्नेण मङ्गलिदंगा गिह्ने उष्णादवेण दड्ढंगा ।

चेद्वंति णिसिद्धंगा सूरस्य य अहिमुहा सूरा ॥ ९८ ॥

जह्नेन मलिनांगा यीप्से उष्णातपेन दग्धांगाः ।

तिष्ठन्ति निमृष्टांगा सूर्यस्य च अभिसुखं शूराः ॥ ९८ ॥

टीका—जह्ने सर्वगोन्द्रतमलं तेन मलिनांगा वल्मीकसमाना निःप्रतीकार-
देहाः; यीप्से प्रचंठमार्तटाभस्मिहस्तशोपिताशोपाद्रभावे दवदहनसमानवृष्णाकांत-
समस्तजीवराशौ उष्णातपेन दीप्यमानकिरणजालैर्दग्धागा दग्धकाष्ठसमान-
शरीरास्तिष्ठन्ति । निमृष्टांगाः कायोत्सर्गेणचलितशरीरावयवाः सूरस्य धगधगायमा-
नादित्यस्थभिमुखं शूरा मनागपि न मङ्केशमुद्धहन्ति शीतहृदं प्रविष्टा इव
संतिष्ठन्ति इति ॥ ९८ ॥

वृक्षमूलं निरूपयन्नाह;—

धारांधपारगुविलं सहन्ति ते वादवाइलं चंठं ।

रत्तिदिवं गलतं सप्पुरिसा रुवसमूलेसु ॥ ९९ ॥

धारांधकारग्रहनं सहते ते वातवाइलं चंठं ।

रात्रिदिवं गलत् सत्पुरुषा वृक्षमूलेषु ॥ ९९ ॥

टीका—नथा प्रातृकाले जलपूतिनाशोपमार्गे गर्भत्वर्जन्यधोगशनिग्व-
धित्तिदिग्गे वृक्षमूलेऽनेकसर्पाकीर्णे चंठं गौत्रं वानं वाइलं च प्रवर्षणशीलं मेघ-
जालं च गन्ते सम्यगाख्यासते । किञ्चिद्विशिष्टं ? जलधारांधकारग्रहनं । पुनरपि किं-
चिद्विशिष्टं ? रात्रिदिवं च क्षण्मुञ्जप्रमाणपतद्वाराभिर्वर्षद्वृक्षमूले वसन्ति
सहते च सत्पुरुषाः, न मनागपि चिनक्षोभं कुर्वन्तीनि ॥ ९९ ॥

तत्र स्थिताः परीपहोश्च जयंतीत्याह;—

वादं सीदं उण्हं तण्हं च द्युधं च दंसमसयं च ।

सव्वं सहंति धीरा कम्माण खयं करेमाणा ॥ १०० ॥

वातं शीतं उष्णं तृष्णां च क्षुधां च दशमशकं च ।

सर्वं सहंते धीराः कर्मणा क्षयं कुर्याणाः ॥ १०० ॥

टीका—एवं विकालयोगिनः संतो वातं विनाशिताशेषतस्मूहं सहंते तथा शीतं महंते तथोष्णं शोषिताशेषवनसस्त्रिसमुद्रं सहंते तथा तृष्णां संतापिताशेषांगावयवां सहंते तथा क्षुधां महाप्रलयकालसमुत्थिताग्निस्वरूपां सहंते तथा दशमशककृतोपद्रवं सहंते तथा सर्पवृश्चिकपिर्पीलिकावराहादिकृतोपद्रवं च सहंते, किं बहुना सर्वमप्युपसर्गाजातं कर्मणां क्षयं कुर्याणाः सहंते न तत्रमंत्रनिमित्तं नेहलौकिकमुसनिमित्तं नापि परलोकभोगाकांक्षयेति ॥ १०० ॥

एवं कायभवं क्लेशसहनं निरूप्य वाग्भवं क्लेशसहनं निरूपयन्नाह,—

दुज्जणवयण चडयणं सहंति अछोट सत्थपहरं च ।

ण य कुप्यंति महरिसी खमणगुणवियाणया साहू ॥ १०१ ॥

दुर्जनवचनं चटचटत् सहंते पैशून्यं शस्त्रप्रहारं च ।

न च कुप्यंति महर्षयः क्षमणगुणविज्ञानकाः साधवः ॥ १०१ ॥

टीका—दुष्टो जनो दुर्जनस्तस्य वचनं दुर्जनवचनं सर्वप्रकारेणापवादग्रहणशीलमिध्याद्विद्विषरूपवचनं, चटचटत्तलोहसफुल्लिगममानं सर्वजीवप्रदेशतापकरं, सहते न क्षोभं गच्छन्ति, अछोटं पैशून्यवचनं अग्रेषोपाद्रावनप्रणमथवा अछोटणं लोष्ठलगुडादिभिस्ताडनं, शस्त्रप्रहारं सद्गादिभिर्धानं च सहंते, इति सर्वमेतन्महंते न च तेभ्य उपद्रवकारिभ्यः कुप्यन्ति, महर्षयः क्षमणगुणविज्ञानकाः क्षमणाः सर्वप्रकारैः महत्तशीलाः क्रोधादिवशं न गच्छन्तीति ॥ १०१ ॥

अन्यच्च,—

जइ पंचिन्द्रियदमओ होज्ज जणो रूसिदव्वय णियत्तो ।
तो कदरेण कयंतो रूसिज्ज जए मणूयाणं ॥ १०२ ॥

यदि पंचेन्द्रियदमको भवेत् जनः रोपादिभ्यः निवृत्तः ।

ततः कतरेण कृतांतः रुप्येत् जगति मनुजेभ्यः ॥ १०२ ॥

टीका—यदि पंचेन्द्रियदमकः पंचेन्द्रियनिग्रहरतो भवेज्जनस्तदा स रोपा-
दिभ्यो निवृत्तश्च जना भवेत्ततः कतरेण कारणेन कृतांतो मृत्यु रुप्येत् कोपं
कुर्याज्जगति मनुष्येभ्योऽथवा कृतांत आगमस्तत्साहचर्याद्यतिरपि कृतांत
इत्युच्यते तत एवं संबंधः क्रियते यदि सामान्यजनोऽपि पंचेन्द्रियनिग्रहरतो
भवेत्तत रोपात्निवृत्तः क्रोधादिक न करोति कृतांतो यतिः पुनः कतरेण कार-
णेन सूषद्रवकारिभ्यो मनुष्येभ्यो रुप्येत्कोपं कुर्यात् ? तस्मात्क्षमागुणं जानता
चागिन्नं सम्यग्दर्शनं चाभ्युपगच्छता न रोपः कर्तव्यः ॥ १०२ ॥

अन्यच्च,—

जदि वि य करंति पावं एदे जिणवचणवाहिरा पुरिसा ।
तं सव्वं सहिदव्वं कम्माण सयं करंतेण ॥ १०३ ॥

यद्यपि च कुर्वति पापं एते जिनवचनवाद्याः पुरुषाः ।

तत् सर्वं सोढव्यं कर्मणां क्षयं कुर्वता ॥ १०३ ॥

टीका—यद्यपि च पूर्वकर्मोदयवशात्कुर्वन्ति पापे वचनानादिकं रौद्रे
कर्मते जिनवचनवाद्याः पुरुषा मिथ्यात्वासंयमकपायाभिरताः सर्वमदगर्विताः,
तत्सर्वमुपसर्गजातं सहनीयं सम्यग्विधाननाध्यासितत्रयमव्यासयेत् । कर्मणां क्षयं
पूर्वार्जितकर्मफलक्षयं कुर्वताऽऽत्मना सह कर्मणां विश्लेषं कुर्वता सम्यग्द-
र्शनादिभिरात्मानं भावयंतति ॥ १०३ ॥

पुनरपि कषायविजयमाह;—

लद्धूण इमं सुदण्णिहिं ववसायविरज्जियं तह करेह ।
जह सुग्गइचौराणं ण उवेह वसं कसायाणं ॥ १०४ ॥

लद्ध्या इमं श्रुतनिधिं व्यवसायद्वितीयं तथा कुरुत ।
यथा सुगतिचौराणां नोपेत वशं कषायाणां ॥ १०४ ॥

टीका—लद्ध्या सम्यगत्राप्येवं श्रुतनिधिं द्वादशांगचतुर्दशपूर्वरत्ननिधाने
व्यवसायेन चाग्नित्रतपसोद्योगेन सह द्वितीयं तथा कुरुत तेन प्रकारेण यतध्वं,
यथा सुगतिचौराणां मोक्षमार्गविनाशकानां कषायाणां वशं नोपेत तथा यतध्वं
येषां रत्नत्रयविनाशकानां क्रोधादीनां वशं न गच्छतेति ॥ १०४ ॥

तपःशुद्धिस्वामिनः प्रतिपादयन्नाह;—

पंचमहद्वयधारी पंचसु समिदीसु संजदा धीरा ।
पंचिंदियत्थविरदा पंचमगइमग्गया सवणा ॥ १०५ ॥

पंचमहाव्रतधारिणः पंचसु समितिषु संयता धीराः ।
पंचेन्द्रियार्थविरताः पंचमगतिमार्गकाः भ्रमणाः ॥ १०५ ॥

टीका—पंचमहाव्रतधारिणो जीवदयाद्भिर्गुणकलिताः पंचसु समितिषु
संयताः पंचममितिसंयुक्तरतासु वा व्यवस्थिता धीरा अकंपभात्रमुग्गताः पंचे-
न्द्रियार्थेभ्यो विरता जितेन्द्रियाः पंचमगतिं मिद्धमतिं मृगयमाणा अनंतचतु-
ष्टयेनात्मानं योजयंतः भ्रवणा इत्थंभूतास्तपःशुद्धेः कर्तारो भवन्ति ॥ १०५ ॥

तथा;—

ते इंदिएसु पंचसु ण कयाइ पुणो वि बंधंति ।
उण्हेण व हारिइं णस्सदि राओ सुविहिदाणं ॥ १०६ ॥

त इन्द्रियेषु पंचसु न कदाचित् रागं पुनरपि घञ्ति ।

उष्णेन इव हारिद्रो नश्यति रागः सुविहितानां ॥ १०६ ॥

टीका—ते पूर्वोक्ताः श्रमणा इन्द्रियेषु पंचसु रागं कदाचिदपि न पुनर्व-
ञ्चन्ति यतस्तेषां सुविहितानां शोभनानुष्ठानानां नश्यति रागो यथोष्णेन हारिद्रो
रागः । किमुक्तं भवति ? यद्यपि कदाचिद्रागः स्यात्तथापि पुनरनुबन्धं न
कुर्वन्ति पश्चात्तापेन तत्क्षणादेव विनाशमुपयाति हरिद्रारक्तवस्त्रस्य पीतप्रभारवि-
किरणमृष्टेवैति ॥ १०६ ॥

तपःशुद्धिं निरूप्य व्यानशुद्धिं निरूपयंस्तावत्तदर्थमिन्द्रियजयमाहः—

विसण्णेषु प्रधावंता चपला चंडा त्रिदंडगुत्तेहिं ।

इन्द्रियचौरा घोरा वसन्मि ठविदा ववसिदेहिं ॥ १०७ ॥

विषयेषु प्रधावंतश्चपलाचंडाः त्रिदंडगुत्तैः ।

इन्द्रियचौरा घोराः वशे स्थापिता व्यवसितैः ॥ १०७ ॥

टीका—विषयेषु रूपरसगन्धस्पर्शज्ञानेषु प्रधावंतः प्रसरन्तः, चपलाः
स्पर्धवर्जिताः, चंडाः कोपं गच्छन्तः, इन्द्रियचौरास्त्रिदंडगुत्तैर्मनोवाक्यायसंयुतैः
व्यवसितैश्चारित्र्ययोगतन्निष्ठैर्वशे व्यवस्थापिताः स्ववशं नीताः सुष्ठु घोरा यद्यपि
तथापि प्रलयं प्रापिता मुनिभिरिति ॥ १०७ ॥

दृष्टान्तद्वारेण मनोनिग्रहस्वरूपमाहः—

जह चंडो वनहस्ती उद्दामो णररायमगगम्भि ।

तिक्खं कुसेण धरिदो णरेण दिढसत्तिजुत्तेण ॥ १०८ ॥

यथा चंडो वनहस्ती उद्दामो नगरराजमार्गं ।

तीक्ष्णांकुशेन धृतः नरेण दृढशक्तियुक्तेन ॥ १०८ ॥

टीका—यथा येन प्रकारेण चंडो गलत्रिमांडप्रजातप्रकोपो वनहस्ती उद्दामः

शृंगलादिवंधनरहितो नगरराजमार्गे दृढशक्तियुक्तेन नरेण तीक्ष्णाकुशेन कर-
णभूतन धृत आत्मवशे स्थापित इति ॥ १०८ ॥

पद्यः—

तहं चंडो मणहस्ती उद्दामो विषयरांजमग्गम्मि ।

णाणकुसेण धरिदो रुद्धो जह मत्तहत्थिंव्व ॥ १०९ ॥

तथा चंडो मनोहस्ती उद्दामो विषयराजमार्गे ।

ज्ञानाकुशेन धृतो रुद्धो यथा मत्तहस्ती खलु ॥ १०९ ॥

टीका—तथा तेनैव प्रकारेण चंडो नरकमत्यादिषु नराणां प्रक्षेपणपरं
मनोहस्ती उद्दामः संयमादिशृंगलादिरहितो विषयराजमार्गे रूपादिविषयराजब-
न्धनि धावन् ज्ञानाकुशेन पूर्वापरविवेकविषयावकांभाकुशेन धृत आत्मवंशं
नीतः, यथा मत्तहस्ती रुद्धः सन्न किञ्चित्कर्तुं समर्थो यत्र नीयते हस्तिपुकेन
तत्रैव याति एवमेव यतिना मनोहस्ती रुद्धः सन् यत्र व्यवस्थायते तत्रैव तिष्ठति
वशीभूतः सन्निति ॥ १०९ ॥

तथा;—

ण च एदि विणिस्सरिट्ठं मणहस्ती ज्ञानवारिवंधणिदो ।

बद्धो तह य पयंडो विरायरज्जुहि धीरेहिं ॥ ११० ॥

न चैति विनिस्सरत्तुं मनोहस्ती ध्यानवारिवंधनीतः ।

बद्धस्तथा च प्रचंडः विरागरज्जुभिः धीरैः ॥ ११० ॥

टीका—यथा रुद्धः सन् मत्तहस्ती वारिवंधेन न गच्छेति विनिःसरत्तुं
निर्गन्तुं न समर्थस्तथा मनोहस्ती ध्यानवारिवंधनं नीतः प्रापितोऽतिशयेन
प्रचंडो विरागरज्जुभिर्बद्धो वैराग्यादिवरत्राभिर्धरैः संयमितो निर्गन्तुं न
शक्नोतीति ॥ ११० ॥

ध्यानार्थं नगरं प्राकारादिसमन्वितं रचयन्नाह,—

धिदिधणिदणिच्छिदमदी चरित्त पायार गोडरं तुंगं ।
संतासुकहकवाडं तवणयरं संजमारकखं ॥ १११ ॥

धृत्यतिशयनिश्चितमतिः चारित्रं प्राकारं गोपुरं तुंगं ।

क्षांतिसुकृतकपाटं तपोनगरं संयमारक्षम् ॥ १११ ॥

टीका—धृतिः संतोषादिस्तस्यामत्यर्थं निश्चितं मतिज्ञानं धृत्यतिशयनि-
श्चितमतिर्धैर्यात्साहत्यवरुचिसमन्वितविवेकः चारित्रं त्रयोदशप्रकारपापक्रियानि-
वृत्तिः, प्राकारः पापाणमय इष्टकामयो वा पक्षिणः, गोपुरं तुंगं नगरस्य मह-
द्वरमुनुङ्गकटं यथासंख्येन संबन्धः । धृत्यतिशयितनिश्चितमतिरेव प्राकारो यत्र
नगरे तत्तथाभूतं तथा च त्रिमेव गोपुरमुनुंगं यत्र तच्चाग्निगोपुरोनुंगं । क्षांति-
रूपशमः सुकृतं धर्मः क्षांतिसुकृते कपाटे यस्य तत् क्षांतिसुकृतकपाटमथ-
वा क्षान्तिरेव सुयंत्रितकपाटं तत्र, तपोनगरं, संयमो द्विप्रकार आरक्षः कोट्टपालो
यत्र तत्संयमारक्षं इन्द्रियसंयमप्राणसंयमाभ्यामारक्षकाभ्या पान्यमान-
मिति ॥ १११ ॥

कथं तद्रक्षयत इत्याशंकायामाह;—

रागो दोसो मोहो इंद्रियचोरा य उज्जदा णिञ्चं ।

ण च यांति पहंसेहुं सप्पुरिससुरक्षितयं णयरं ॥ ११२ ॥

रागः द्वेषः मोहः इंद्रियचौराश्चोद्यता नित्यं ।

न शक्नुवन्ति प्रध्वंसयितुं सत्पुरुषसुरक्षितं नगरं ॥ ११२ ॥

टीका—यद्यपि तन्नगरं प्रध्वंसयितुं विनाशयिनुमद्यताः सर्वकालं राग-
द्वेषमोहेन्द्रियचौरास्तथापि तत्तपोनगरं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं न शक्नुवन्ति प्रध्वं-
सयितुं सत्पुरुषसुरक्षितनगरवत्, यथा महायोधैः सुरक्षितं सुदुर्गं सुयंत्रितं नगरं
विनाशयितुं समर्थं न परचक्रमेवं तपोनगरं रागादयो न विनाशयितुं
समर्था इति ॥ ११२ ॥

इदानीं ध्यानार्थं प्रकटयन्नाह,—

एदे इन्द्रियतुरया पयडीदोसेण चोइया संता ।

उम्मगं णिति रहं करेह मणपगहं वलियं ॥ ११३ ॥

एते इन्द्रियतुरगाः प्रकृतिदोषेण चोद्विताः संतः ।

उन्मार्गं नयन्ति रथं कुरुत मनःप्रग्रहं दृढं ॥ ११३ ॥

टीका—एते इन्द्रियतुग्गा इमानीन्द्रियाण्येवाश्वाः प्रकृत्या स्वभावेन दोषेण रागद्वेषाभ्यां च चोद्विताः प्रेरिताः संत उन्मार्गं विषयाकुलाटवी नयन्ति प्रापयन्ति धर्मव्यानरथं कुरुत मनःप्रग्रहं दृढं । यथा रक्षिणाश्वानि नियन्व्यन्ते वशीक्रियन्ते तथेन्द्रियाणि वशं स्थापयतेकाग्रमनोनिरोधप्रग्रहेण येन ध्यानं मार्गस्थं भवतीति ॥ ११३ ॥

रागद्वेषादीनां प्रतिपक्षभावनामाह,—

रागो दोसो मोहो विदीय धीरेहि णिज्जिदा सम्मं ।

पंचेदिया य दंता वदोववासप्पहारोहिं ॥ ११४ ॥

रागो द्वेषो मोहो वृत्त्या धीरैर्निर्जिताः सम्यक् ।

पंचेन्द्रियाणि च दांतानि व्रतोपवासप्रहारैः ॥ ११४ ॥

टीका—धीरैः संयतैः रागद्वेषमोहाः प्रीत्यप्रीतिभिध्यात्त्वानि वृत्त्या दृष्टग्लान-
त्रयभावनाया निर्जिताः प्रहताः सम्यग्विधानेन पंचेन्द्रियाणि दांतानि स्ववशं
नीतानि व्रतोपवासप्रहारैरिति ॥ १४ ॥

ततः किम्,—

इंतेंदिया महरिसी रागं दोसं च ते खवेदूणं ।

झाणोवजोगजुत्ता खवेंति कम्मं सविदमोहा ॥ ११५ ॥

इतेंद्रिया महर्षयो रागं द्वेषं च ते क्षपयित्वा ।

ध्यानोपयोगपुक्ताः क्षपयन्ति कर्माणि क्षपितमोहाः ॥ ११५ ॥

टीका—ततो दान्तेन्द्रियाः संतो महर्षयः शुद्धोपयोगयुक्ताः समीचीन-
ध्यानोपगता रागं द्वेषं विकृतिं च क्षपयित्वा प्रलयं नीत्वा क्षपितमोहाः संतः
कर्माणि क्षपयन्ति सर्वाणि यतः कपायमूलत्वात्सर्वेषामिति ॥ ११५ ॥

तदेवमाचष्टेऽनया गायया,—

अट्टविहकम्ममूलं खविद कसाया खमादिजुत्तेहिं ।
उद्धदमूलो व द्रुमो ण जाइद्वं पुणो अत्थि ॥ ११६ ॥
अष्टविधकर्ममूलं क्षपिताः कपायाः क्षमादियुक्तेः ।
उद्धूतमूल इव द्रुमो न जनितव्यं पुनरस्ति ॥ ११६ ॥

टीका—अष्टविधस्य कर्मणो मूलं कारणं । किं तं ? कपायाः क्रोधादयस्तेषु
सत्सु सर्वकर्मप्रकृतीनामवस्थानं ते च कपायाः क्षमादियुक्तेः क्षमामार्दवार्ज-
वसंतोपपरैः क्षपिता विनाशिताः पुनस्तेषामुत्पत्तिर्नास्ति यथोद्धूतमूलस्य द्रुमस्य
निर्मूलितस्य वृक्षस्येव जनितव्यं नास्ति, यथोद्धूतमूलो वृक्षो न जायते कारणा-
भावात्तथा कर्मनिचयो न पुनरागच्छति कारणाभावादिति ॥ ११६ ॥

तस्मात्,—

अवहइ अइ रुद्धं धम्मं सुक्कं च ज्ञाणमोगाढं ।
ण च एदि पधंसेदुं अणियही सुक्कलेस्साए ॥ ११७ ॥
अपहृत्य आर्तं रौद्रं धर्मं शुक्लं च ध्यानमवगाढं ।
न च यन्ति प्रधर्षयितुं अनिवृत्तिं शुक्लेक्षया ॥ ११७ ॥

टीका—तस्मात्कपायनिर्मूलनायार्तव्यानं रौद्रध्यानं चापहृत्य परित्यज्य
धर्मव्यानं शुक्लध्यानं च चिन्तयन्ति शेषः यतः समीचीनध्यानावगाढं शोभनध्याने
निविष्टमानसं यतिं शुक्लेक्षया सहितं शुद्धयोगवृत्त्या समन्वितं अनिवृत्तिगुण-
स्थानगतं कपाया न शक्नुवन्ति न किञ्चित्कुर्वन्ति प्रधर्षयितुं कदर्थयितुं । अथ-

वा “अणियट्टी” पदस्थाने “परीसहा” इति पाठस्तेन परिपहा न शम्नुवन्ति प्रवर्षयितुं ध्यानप्रविष्टं मुनिमिति ॥ ११७ ॥

पुनरपि ध्यानस्य स्थैर्यमाह,—

जह ण चलइ गिरिराजो अवरुत्तरपुव्वदक्खिणवाए ।
एवमचलिदो जोगी अभिक्खणं ज्ञायदे ज्ञाणं ॥ ११८ ॥

यथा न चलति गिरिराजः अपरोत्तरपूर्वदक्षिणवातैः ।

एवमचलितो योगी अभीक्षणं ध्यायति ध्यानं ॥ ११८ ॥

टीका—यथा न चलति न स्थानाच्च्युतो भवति गिरिराजो मेरुः पूर्व-
पश्चिमदक्षिणोत्तरवातैः, एवमचलितो योगी सर्वोपसर्गादिभिरकंप्यभाजोऽभी-
क्षणं निरन्तरं समयं समयं प्रत्यसंख्यातगुणश्रेणिकर्मनिर्जरां कुर्वन् ध्यायेत्
ध्यानं समाधिमिति, यद्यप्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षया तथापि बहुवचनं द्रष्टव्यं
ध्यायन्ति ध्यानमिति ॥ ११८ ॥

तत एवं ध्यानं प्रध्याय,—

णिट्टविदकरणचरणा कम्मं णिट्टुद्धदं धुणित्ताय ।
जरगरणविप्पमुक्का उवेत्ति सिद्धिं धुदकिलेसा ॥ ११९ ॥

निष्ठापितकरणचरणाः कर्म निधत्तोद्धतं धूत्वा ।

जरामरणविप्रमुक्ता उपयांति सिद्धिं धुतक्लेशाः ॥ ११९ ॥

टीका—ततो ध्यानं संचिंत्य निष्ठापितकरणचरणाः परमोत्कर्षं प्राप्तिताः
पंचमहाव्रतपंचसामितित्रिगुसिपंचनमन्वारपडावदयकासिकानिषयका येरते मुनयः
कर्म निधत्तोद्धतं वद्धपुष्टं वद्धनिकंचितं सुष्ठु श्रिग्धं सुष्ठु इन्द्रशायकं
निर्वृतं निर्मूलतः सम्यक् धूत्वा प्रक्षिप्य जातिजगामरणमुक्ताः सिद्धिमनंतज्ञान-
दर्शनमुखवीर्यरूपामवस्थामुपयांति धुतक्लेशाः संत इति ॥ ११९ ॥

सर्वगुणाधारान् सुरेन्द्रैः स्तुतान् परमगतिगतान् परमशुद्धज्ञानदर्शनचारित्रिपरि-
णतानुर्त्तिर्णपरान् संसारमहोदधिं समुद्गृह्य स्थितौस्त्रिप्रकारैर्मनोवचनकार्यैर्हं
प्रणिपतामि सम्यक् प्रणमामीति ॥ १२१ ॥

अनगारभावनायाः प्रयोजनमाह;—

एवं चरियविहाणं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
णाणगुणसंपजुत्तो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२२ ॥

एवं चर्याविधानं यः करोति संयतो व्यवसितात्मा ।

ज्ञानगुणसंप्रयुक्तः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२२ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण चर्याविधानं दशसूत्रैः कथितं यः करोति
व्रतादिसंपन्नो व्यवसितात्मा तपस्युद्योगपरो ज्ञानेन मूलगुणैश्च संप्रयुक्तः संयतो
गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२२ ॥

यः शृणोतीममनगाराणां स्तवं तस्यापि फलमाह;—

भक्तीए मए कहियं अणयाराण त्थवं समासेण ।
जो सुणदि पयवमणसो सो गच्छदि उत्तमं ठाणं ॥ १२३ ॥

भक्त्या मया कथितं अनगाराणां स्तवं समासेन ।

यः शृणोति प्रयत्नमनाः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२३ ॥

टीका—भक्त्या मया कथितमिममनगारस्तवं संक्षेपेण यः शृणोति प्रय-
त्नमनाः संयतात्मा सन् स गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२३ ॥

तथा च;—

एवं संजमरासिं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
दंसणणाणसमग्गो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२४ ॥

एवं संयमराशिं यः करोति संयतो व्यवसितात्मा ।
दर्शनज्ञानसमग्रः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२४ ॥

टीका—यः पुनरेवं संयमराशिं करोति संयतो व्यवसितात्मा दर्शनज्ञानसमग्रः स गच्छत्युत्तमं स्थानमित्यत्र किमत्राद्भुतमस्तीति ॥ १२४ ॥

अनगारभावनां संक्षेपयन्मंगलं च कुर्वन्नाह;—

एवं मए अभिधुदा अनगारा गारवेहिं उन्मुक्ता ।
धराणिधरोहिं य महिया दंतु समाधिं च बोधिं च ॥१२५॥

एवं मया अभिस्तुता अनगारा गौरवैः उन्मुक्ताः ।
धराणिधरैः च महिता ददतु समाधिं च बोधिं च ॥१२५ ॥

टीका—एवमनेन प्रकोग्ण मयाभिष्टुता अनगारा गौरवैरुन्मुक्ता धराणिधरैः पृथिवीपतिभिश्च महिताः पूजिता ददतां प्रयच्छंतु समाधिं मरणकालेऽप्यस्मिंश्च काले संयमपूर्विका भावपंचनमस्कारपरिणतिं बोधिं च दर्शनविशुद्धिं च नान्यत्किंचिदपि याचंश्हमिति ॥ १२५ ॥

इति श्रीमद्भट्टकेर्याचार्यवर्यप्रणीते मूलाचारे वसुनंदाचार्यप्रणीताचार्य-
वृत्त्याख्यटीकासहितं नवमः परिच्छेदः ॥

१ किमत्राद्भुतमिति ख. ग. २ अपि, नास्ति ख. ग. ३ इत्याचार्यधीवसुन-
न्दिबिरथिनायां आचाररुत्तौ नवमः परिच्छेद समाप्त इति ग-पुस्तके । ख-पुस्तके-
ऽप्ययमेव पाठः, तत्र आचार्यशब्दो नास्ति ।

समयसाराधिकारः ।

सर्वस्वागमस्य स्वसमयपरतमयानां च साभूतं समयसाराख्यमधिकारं
प्रतिपादयंस्तान्दादाविष्टदेवतानमस्कारपूर्विकां प्रतिज्ञामाह—

वंदित्तु देवदेवं तिहुअणमहिदं च सब्वसिद्धाणं ।

बोच्छामि समयसारं गुण संखेवं जहाबुत्तं ॥ १ ॥

वंदित्वा देवदेवं त्रिभुवनमहितं च सर्वसिद्धान् ।

यक्ष्यामि समयसारं शृणु संक्षेपं यथावृत्तं ॥ १ ॥

टीका—वंदित्तु—वंदित्वा मनोवाक्याद्यैः प्रणम्य, देवानां देवो देवदेवस्तं सुरा-
धीश्वरं सर्वलोकनार्थं, त्रिभुवनमहितं त्रिभुवनेर्भवनवासिवाण्यन्तरज्योतिष्कक्ष्य-
वासिमर्त्यप्रधानैर्महितं तथा सर्वसिद्धौश्च सर्वकर्मविमुक्तौश्च वंदित्वा प्रणम्य
वक्ष्ये प्रवक्ष्यामि वक्तुं प्रारभे समयसारं द्वादशांगचतुर्दशपूर्वाणां सारं परमतत्त्वं
मृत्गुणोत्तगुणानां च दर्शनज्ञानचारात्रिणां शुद्धिविधानस्य च भिक्षाशुद्धेश्च

१ एतद्ग्रामपरिच्छेदारंभेऽथोऽखिलं श्लोकद्वयमपि वर्तते; तच्च—

नोच्छकीर्त्तं ! मलहारिदेव ! गदानर्तं पश्यति तावकं यः ।

श्रिया विहीनोऽपि ग विणुनार्यः कृती भवेत्स अग्रप्रधानः ॥ १ ॥

जनयति मुदमन्तर्भ्रमपथोरुहाणां,

हरति निगिराशि या प्रभा भानवीव ।

वृत्तनिक्षिपदाथंघोतना भारतीडा,

विनरतु पुनदोपा साईती भारती वः ॥ २ ॥

एतच्छ्लोकद्वये द्वितीयः श्लोकस्तु सुभाषितरत्नमंदोहस्याद्य श्लोकः—सम्पादकः ।

ग—पुस्तके भागपुस्तके चैवौ श्लोकौ न स्तः ।—संशोधकः । २ तं देवदेवं सुराधीश्वरं

न-ग—पुस्तकं ।

सारभूतं स्तोत्रं वक्ष्येऽहमेकाग्रचित्तो भूत्वा इण्ववधारय संक्षिप्तमर्थेन महान्तं ग्रन्थतोऽल्पं यथावृत्तं येन क्रमेणागतमथवा यथोक्तं पूर्वशास्त्रेषु स्थितं यथा पूर्वाचार्यक्रमेणागतं तथा वक्ष्येऽहं न स्वेच्छया, अनेनात्मकर्तृत्वं निराकृत्या-
नात्मकर्तृत्वं स्थापितं भवतीति ॥ ५ ॥

समयो नाम सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपोसि तेषाञ्च सारश्चारित्र्यं कृतां यस्मात्;—

द्रव्यं खत्तं कालं भावं च पटुञ्च संघट्टणं ।

जत्थ हि जददे समणो तत्थ हि सिद्धिं लहुं लहइ ॥२॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं च प्रतीत्य संहननं ।

यत्र हि यतते श्रमणः तत्र हि सिद्धिं लघु लभते ॥ २ ॥

टीका—द्रव्यं शरीरमाहारादिकं कर्मागमापगमकारणं च क्षेत्रं निवासो वसतिक्रादि स्त्रीपशुपाण्डकविवर्जितवैराग्यवर्द्धनकारणस्थानं कालोऽवसर्पिण्यु-
त्सर्पिणीरूपश्चेकोऽपि पटुविधः सुपमासुपमादिभेदेन तथा श्रितोष्ण-
वर्षाकालादिभेदेन त्रिविधः भावः परिणामः, चशब्दोऽनुक्तसमुच्चर्याथस्तेनान्य-
दपि कारणं शुद्धचारित्र्यस्य गार्ह्यं, पटुञ्च—आश्रित्य स्वभावमनुबुध्य, संघट्टणं—
संहननं अस्थिवंधवलोद्भूतशक्तिं वीर्यान्तरायक्षयोपशमं वा । यत्र धामेऽग्न्ये
द्वीपे समुद्रे भोगभूमिकर्मभूमिक्षेत्रे वा ज्ञाने दर्शने तपसि वा यतते सम्य-
गाचरति सम्यक्चारित्र्यं प्रतिपालयति समणा—श्रमणः समतैकतावैराग्याद्या-
धारस्तत्रैव सिद्धिं मोक्षं लघु शीघ्रं लभते प्राप्नोति, शरीरशुद्धिं भिक्षा-
शुद्धिं चाश्रित्य कालशुद्धिं रात्र्यादिगमनपरिहारं चाश्रित्य भावशुद्धिं
चासंयमादिपरिणामपरिहारं चाश्रित्य शरीरसंहननादिकं चाश्रित्य यश्चारित्र्यं
यत्र वा तत्र वा स्थितो बहुश्रुतोऽन्यश्रुतो वा सम्यग्बिधानेन प्रतिपालयति स
सिद्धिं लभतं शीघ्रं यस्मानस्मात्समयसारश्चारित्र्यं द्रव्याद्याश्रितो यतनेनोन्यत

इति द्रव्यबलं क्षेत्रबलं कालबलं भावबलं चाभित्य तपः कर्त्तव्यं, यथा वातपित्तश्लेष्मादिकं क्षोभं नोपयाति तथा यत्नः कर्त्तव्यः सास्य कथममेतदिति ॥ २ ॥

तथा वैराग्यमपि समयस्य सासे यतः,—

धीरो वडरग्गपरो थोयं हि य सिक्खिदूण सिज्झदि हु ।
ण य सिज्झदि वैरग्गविहीणो पठिट्ठूण सव्वसत्थाइं ॥ ३ ॥

धीरो वैराग्यपरः स्तोकं हि शिक्षित्वा सिध्यति हि ।

न च सिध्यति वैराग्यविहीनः पठित्वा सर्वशास्त्राणि ॥ ३ ॥

टीका—धीरो धैर्यपितः सर्वोपसर्गसहनसमर्थः वैराग्यपरो रागादिभिर्विनिर्मुक्तः शरीरसंस्कारभोगनिर्वेदपरो विषयविरक्तभावैः स्तोकमपि सामायिकादिस्वरूपं हि स्फुटं शिक्षित्वा सम्यगवधार्य सिध्यति कर्मक्षयं करोति, न चैव हि सिध्यति वैराग्यहीनः पठित्वापि सर्वाण्यपि शास्त्राणि, हि यस्मानस्माद्द्वैराग्यपूर्वकं करोति चास्मिन्नाचरणं प्रधानमिति ॥ ३ ॥

तथा सम्यक्चारित्राचरणायोपदेशमाह,—

भिक्षं चर वस रण्णे थोवं जेमोहि मा बहू जंप ।
दुःखं सह जिण णिहा मेत्ति भावेहि सुट्टु वैरग्गं ॥ ४ ॥

भिक्षां चर वस अरण्ये स्तोकं जेम मा बहू जल्प ।

दुःखं सहस्य जय निदां मैत्रीं भावय सुट्टु वैराग्यं ॥ ४ ॥

टीका—भिक्षां चर कृतकारितानुमतिरहितं पिंडं गृहाण, वस्यारण्ये स्त्रीपशुपांडकादिव्रित्तिपुगिरिगृहाकंदगदिपु प्रदेशेषु वनं, स्तोकं प्रमाणयुक्तं स्वाहारचतुर्यभागहीनं भुञ्जाम्यत्रहर, मा च बहू प्रलापयुक्तं जन्य—अमारं बर्चनं कदाचि-

१ लिउ ल-ग । २ मा चात्तारं कदाचिदपि वचनं भवान् श्यात् इति ल-ग ।

दपि मा ब्रूयाः, दुःखं सहस्र केनचित्कारणान्तरेणोत्पन्नामप्रीतिं पीडारूपां सम्यग-
नुभव, निद्रां च जय-अकाले स्वापक्रियां वर्जय, मैत्रीं च भावय सर्वैः सत्त्वैः
सह मैत्री भावय परेषां दुःसानुत्पत्यमिलापं कुरु, वैराग्यं च सुष्ठु भावय ।
यतः सर्वस्य प्रवचनस्य सारभूतमेतदिति ॥ ४ ॥

तथेवंभूतश्च भवेत्;—

अव्ववहारी एको ज्ञाणे एयग्गमणो भवं णिरारंभो ।
चत्तकसायपरिग्रह एयत्तचेट्ठो असंगो य ॥ ५ ॥

अव्यवहारी एको ध्याने एकाग्रमना भवेन्निरारंभः ।
त्यक्तकपायपरिग्रहः प्रयत्नचेष्टः असंगश्च ॥ ५ ॥

टीका—व्यवहरतीति व्यवहारी न व्यवहार्यव्यवहारी लोकव्यवहाररहितो
भवत्तथैकोऽसहायो भवेज्ज्ञानदर्शनादिकं मुक्त्वा ममान्यन्नास्तीत्येकत्वं भावये-
नया ध्याने धर्मध्याने शुद्धध्याने चैकाग्रमनास्तन्निष्ठचित्तो भवेनया निरारंभ
आरंभान्निर्गतः स्यात्तथा त्यक्तकपायः क्रोधमानमायालोभादिग्रहितस्तथा
त्यक्तपरिग्रहोऽथवा त्यक्तः कपायः परिग्रहो येनासौ त्यक्तकपायपरिग्रहो भवे-
त्तथा प्रयत्नचेष्टः सर्वथा प्रयत्नपरो भवेत्तथाऽसंगः संगं केनाऽपि मा कुर्या-
त्सर्वथा संगविवर्जितो भवेदिति ॥ ५ ॥

पुनरपि मुख्यरूपेण चारित्र्यस्य प्राधान्यं न श्रुतस्य यतः;—

थोवह्नि सिक्खिदे जिणइ बहुसुदं जो चरित्तसंपुण्णो ।
जो पुण चरित्तहीणो किं तस्स सुदेण बहुएण ॥ ६ ॥

स्तोके शिक्षिते जयति बहुश्रुतं यः चारित्र्यसंपूर्णः ॥

यः पुनः चारित्र्यहीनः किं तस्य श्रुतेन बहुकेन ॥ ६ ॥

इति द्रव्यबलं क्षेत्रबलं कालबलं भावबलं चाश्रित्य तपः कर्तव्यं, यथा
वातपित्तश्रेयमादिकं क्षोभं नोपयाति तथा यत्नः कर्तव्यः सारस्य कथ-
नमेतदिति ॥ २ ॥

तथा वैराग्यमपि समयस्य सारो यतः,—

धीरो वद्वरगपरो थोवं हि य सिक्खिट्टूण सिज्झदि हु ।
ण य सिज्झदि वेरग्गविहीणो पठिट्टूण सव्वसत्थाइं ॥ ३ ॥

धीरो वैराग्यपरः स्तोत्रं हि शिक्षित्वा सिध्यति हि ।

न च सिध्यति वैराग्यविहीनः पठित्वा सर्वशास्त्राणि ॥ ३ ॥

टीका—धीरो धैर्योपेतः सर्वोपसर्गसहनसमर्थः वैराग्यपरो रागादिभि-
र्विनिर्मुक्तः शरीरसंस्कारभोगनिर्वन्दपरो विषयविरक्तगर्भः स्तोत्रमपि सामास्य-
कादिस्वरूपं हि स्फुटं शिक्षित्वा सम्यगवधार्य सिध्यति कर्मक्षयं करोति, न चैव
हि सिध्यति वैराग्यहीनः पठित्वापि सर्वाण्यपि शास्त्राणि, हि यस्मात्तस्माद्द्वैराग्य-
पूर्वकं करोति चारित्र्याचरणं प्रधानमिति ॥ ३ ॥

तथा सम्यक्चारित्र्याचरणायोपदेशमाह,—

भिक्षं चर वस रण्णे थोवं जेमेहि मा बहू जंप ।
दुःखं सह जिण णिद्दा मोत्ति भावेहि सुद्धु वेरग्गं ॥ ४ ॥

भिक्षां चर वस अरण्ये स्तोत्रं जेम मा बहु जल्प ।

दुःखं सहस्व जय निदां मैत्रीं भावय सुप्यु वैराग्यं ॥ ४ ॥

टीका—भिक्षां चर कृतकारितानुमतिरहितं पिष्टं गृहाण, वसार्ण्ये स्त्रीप-
शुपांडकादिवर्जितेषु गिरिगुहाकंदरादिषु प्रदेशेषु वस, स्तोत्रं प्रमाणयुक्तं स्वाहार-
चतुर्थभागहीनं भुंक्ष्वान्यवहर, मा च बहु प्रलापयुक्तं जन्य—अमारं वचनं कदाचि-

ज्ञानं प्रकाशकं तपः शोधकं संयमश्च गुणिकरः ।

त्रयाणामपि च संयोगे भवति हि जिनशासने मोक्षः ॥ ८ ॥

टीका—यतो ज्ञानं प्रकाशकं द्रव्यस्वरूपप्रदर्शकं हेयोपादेयविवेककारणं, तपः शोधकं शोधयति कर्माणीति शोधकं सर्वकर्मणामपायकारणमात्रं, तपः-शब्देन ध्यानं परिगृह्यते तस्य प्रस्तुतत्वादथवा सर्वस्य वा ग्रहणं तन्मध्यपतित-त्वात् ध्यानस्य, संयमश्च गुणिकरः इन्द्रियनिग्रहो जीवद्रया च कर्मागमप्रतिबंध-कारणमतो ज्ञानेन प्रकाशिते संयमः परिहारो युक्तः परिहारे च ध्यानं निर्विघ्नतया प्रवर्ततेऽतस्त्रयाणामपि संयोगे भवति स्फुटं जिनशासने मोक्षो न पूर्वेण विरोधो द्रव्यार्थिकनयाश्रयणादिति ॥ ८ ॥

यदि पुनरेतै रहितानि ज्ञानलिंगतपांमि करोति तदा किं स्यात्;—

णाणं करणविहीणं लिंगग्रहणं च संजमविह्वणं ।

दंसणरहिदो य तपो जो कुणइ णिरत्थयं कुणइ ॥ ९ ॥

ज्ञानं करणविहीनं लिंगग्रहणं च संयमविहीनं ।

दर्शनरहितं च तपः यः करोति निरर्थकं करोति ॥ ९ ॥

टीका—ज्ञानं करणविहीनं करणशब्देनात्र पडावश्यकादिक्रियाचारित्रं परिगृह्यते, लिंगं जिनरूपमचेलकत्वादियुक्तता लिंगस्य ग्रहणमुपादानं तत्संयम-विहीनं संयमेन विना, दर्शनं सम्यक्त्वं तेन रहितं च तपो यः करोति स पुरुषः कर्मनिर्जगरहितं निरर्थकं करोति । ज्ञानं चाग्निविमुक्तं लिंगोपादानं चेन्द्रियजयग्रहितं दयाग्रहितं च यः करोति सोऽपि न किञ्चित्करोतीति तस्मा-त्सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रियुक्तान्येवेति ॥ ९ ॥

सम्यग्ज्ञानादियुक्तस्य तपसो ध्यानस्य च माहात्म्यमाह,—

तत्वेण धीरा विधुणंति पावं अज्झप्पजोगेण खवंति मोहं ।

संखीणमोहा धुदरागदोसा ते उत्तमा सिद्धिगदिं पयंति

तपसा धीरा विधुन्वांति पापं अध्यात्मयोगेन क्षपयन्ति मोहं ।
संक्षीणमोहा धुतरागद्वेषाः ते उत्तमाः सिद्धिगतिं प्रयांति ॥१०॥

टीका—ततो ज्ञानादियुक्तेन तपसा धीराः सर्वसत्त्वसंपन्ना विधुन्वांति विनाशयन्ति पापं चारित्रमोहं कर्माण्यन्वशुभानि, अध्यात्मयोगेन परमध्यानेन क्षपयन्ति प्रलयं नयन्ति मोहं मिथ्यात्वादिकं ततः क्षीणमोहा धुतरागद्वेषा विनष्टज्ञानावरणदर्शनावरणान्तराया निर्मूलिताशेषकर्माणश्च, ते संतस्ते साधव उत्तमाः सर्वप्रकृष्टगुणशीलोपेताः सिद्धि गतिमनंतचतुष्टयं प्रयांति प्राप्नुवंति लोकाप्तमिति ॥ १० ॥

पुनरपि ध्यानस्य माहात्म्यमाहः—

लेस्साज्ञाणतवेण य चरियविसेसेण सुग्गई होइ ।
तह्मा इदराभावे ज्ञाणं संभावए धीरो ॥ ११ ॥

लेस्याध्यानतपोभिश्च चर्याविशेषेण सुगतिर्भवति ।

तस्मादितराभावे ध्यानं संभावयेद्धीरः ॥ ११ ॥

टीका—विशेषशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । लेस्याविशेषेण तेजःपद्मशुक्ल-
लेस्याभिः, ध्यानविशेषेण धर्मध्यानशुक्लध्यानाभ्यां, तपोविशेषेण चारित्रानुक्कलक ।
यक्लेशादिभिः, चारित्रविशेषेण च सामायिकशुद्धिपरिहारच्छेदोपस्थापनसूक्ष्मसाम्प-
राययथाख्यातचारित्रैः सुगतिर्भवति शोभना गतिः शुद्धदेवगतिः सिद्धगतिर्मनु-
ष्यगतिश्च दर्शनादियोग्या । यद्यपि विशेषशब्दश्चारित्रेण सह संगतस्तथापि
सर्वैः सह संबध्यत इत्यर्थविशेषदर्शनादथवा न चारित्रेण संबन्धः
समासकरणाभावात्समात्सर्वैः सह संबन्धः करणीयः, मध्ये च विभक्तिश्रवणं
यत्तत्प्राकृतबलेन कृतं न तत्तत्र । अथवा सुगतिर्मोक्षगतिरेवाभिसंबध्यते यत
एवं तस्मादितरेषामभावेऽपि लेस्यातपश्चारित्राणामभावेऽपि ध्यानं संभावयेद्धीरः
सम्यग्ध्यानं प्रयोजयेद्यतः सर्वाण्येतानि ध्यानेऽन्तर्भूतानि । सर्वैर्यद्यपि सुगति-
र्भवति तथापि ध्यानं प्रधानं यतः सम्यग्दर्शनाधिनाभावि ॥ ११ ॥

सम्यग्दर्शनस्य माहात्म्यमाहः—

सम्मत्तादो णाण णाणादो सब्बभावउवलङ्घी ।

उवलङ्घपयत्थो पुण सेयासेयं वियाणादि ॥ १२ ॥

सम्यक्त्वात् ज्ञानं ज्ञानात् सर्वभावोपलब्धिः ।

उपलब्धपदार्थः पुनः श्रेयः अश्रेयः विजानाति ॥ १२ ॥

टीका — सम्यक्त्वाज्जिनवचनरुचेर्ज्ञानं स्यात्सम्यक्त्वेन ज्ञानस्य शुद्धिर्यतः क्रियतेऽतः सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वाद्भवति, सम्यग्ज्ञानाच्च सर्वभावोपलब्धिर्भवति यतः सर्वेषां द्रव्याणां पदार्थानामस्तिकायानां सभेदानां सपर्यायाणां च सम्यग्ज्ञानेन परिच्छिन्निः क्रियते । दर्शनस्य विषयो विविक्तो न भवति ज्ञानात् कथं तर्हि तत्पूर्वकं ज्ञानं नैष दोषो विपरीतानव्यवसायाकिञ्चित्करत्वादीनि स्वरूपाणि ज्ञानस्य सम्यक्त्वेनापनीयन्त इति । उपलब्धपदार्थश्च पुनः श्रेयः पुण्यं कर्मापायकारणं चाश्रेयः पापं कर्मबंधकारणं च विजानाति सम्यग्बुद्ध्यत इति ॥ १२ ॥

तथा,—

सेयासेयविदण्हू उद्धुत्तुस्सील सीलवं होदि ।

सीलफलेणद्भुदयं ततो पुण लहदि णिव्वाणं ॥ १३ ॥

श्रेयोश्रेयोवित् उद्धुत्तुःशीलः शीलवान् भवति ।

शीलफलेनाभ्युदयं ततः पुनः लभते निर्वाणं ॥ १३ ॥

टीका—ततः श्रेयसोऽश्रेयसश्च वित् वेत्ता श्रेयोऽश्रेयोवित्सन् उद्धुत्तुः-शीलः सन् शीलवान्प्रादशशीलसहस्राधारः स्यात्ततः शीलफलेनाभ्युदयः संपूर्णचारित्रं अथवोद्धुत्तुःशीलो निवृत्तपापक्रियः स्यात्ततश्चारित्रसमन्वितः स्यात्तच्च शीलं तरमाच्चाभ्युदयः स्वर्गादिसुसाधनुभवनं ततश्च लभते पुनर्निर्वाणं सर्वकर्मापायोत्पन्नमुत्थानुभवनमिति ततः सर्वेण पूर्वग्रंथेन चारित्रस्य माहात्म्यं दत्तं ॥ १३ ॥

यतश्च सम्यक्चारित्रात्सुगतिस्ततः;—

सर्वं पि ह्य सुदणाणं सुदु सुगुणिदं पि सुदु पठिदं पि ।
समणं भट्टचारित्रं ण ह्य सको सुग्गई णेदुं ॥ १४ ॥

सर्वमपि हि श्रुतज्ञानं सुदु सुगुणितमपि सुदु पठितमपि ।
श्रमणं भट्टचारित्रं न हि शक्नोति सुगतिं नेतुं ॥ १४ ॥

टीका—चारित्रस्य प्राधान्यं यतः सर्वमपि श्रुतज्ञानं सुदु कालादिशुद्ध्या
शोभनविधानेन परिणामशुद्ध्या गुणितं पठितं सुदु पठितं च शोभनवि-
धानेन श्रुतं ध्यास्यातमवधारितं च सत्, श्रमणं यतिं भट्टचारित्रं चारित्रहीनं
नैव खलु स्फुटं शक्तं समर्थं सुगतिं नेतुं प्रापयितुमथवा न शक्नोति परमगतिं
नेतुमित्यतश्चारित्रं प्रधानमिति ॥ १४ ॥

इममेवार्थं दृष्टान्तेन पोषयन्नाह;—

जदि पडदि दीवहस्तो अवटे किं कुणादि तस्स सो दीवो ।
जदि सिक्खिअऊण अणयं करोदि किं तस्स सिक्खफलं ॥ १५ ॥

यदि पतति दीपहस्तः अवटे किं करोति तस्य स दीपः ।

यदि शिक्षित्वा अनयं करोति किं तस्य शिक्षाफलं ॥ १५ ॥

टीका—ननु शिक्षाफलेन भविष्यमित्याशंकायामाह;—यदि प्रदीप-
हस्तोऽप्यवटे कूपे पतति ततः किं करोति तस्यासौ प्रदीपः । प्रदीपो हि
गृह्यते चक्षुरिन्द्रियसहकारित्वेन हेयोपादेयनिरूपणाय च तद्यदि न कुर्यात्तर्हि
तद्ग्रहणे न किञ्चित्प्रयोजनं एवं यदि श्रुतज्ञानं शिक्षित्वा सम्यगवधार्यानयं
चारित्रभंगं करोति किं तस्य शिक्षाफलं यावता हि न किञ्चित् । श्रुतावधार-
णस्यैतत्फलं चारित्रानुष्ठानं तद्यदि न भवेच्छ्रुतमप्यश्रुतकल्पमर्थक्रियाऽभावा-
दिति ॥ १५ ॥

एवं चारित्रस्य प्राधान्यमुपन्यस्य शुद्धिकारणमाह,—

पिंडं सेजं उपधिं उद्गमउप्पायणेसणादीहिं ।
चारित्ररक्षणं सोधणयं होदि सुचरित्तं ॥ १६ ॥

पिंडं शय्यां उपधिं उद्गमोत्पादनैपणादिभ्यः ।

चारित्ररक्षणार्थं शोधयन् भवति सुचरित्रं ॥ १६ ॥

टीका—पिंडं भिक्षां, शय्यां वसत्यादिकं, उपधिं ज्ञानोपकरणं शां-
चोपकरणं चेति उद्गमोत्पादनैपणादिभ्यो दोषेभ्यः शोधयन् चारित्ररक्षणार्थं सुचरित्रो
भवति । अथवा चारित्ररक्षणार्थं पिंडमुपधि शय्यां च शोधयतः सुचरित्रं भवति
शुद्धिश्च तेषामुद्गमोत्पादनैपणादोपाणामभाव इति । अथवा पिंडादीनामुद्ग-
मादिदोषेभ्यो शोधनं यच्चारित्ररक्षणार्थं तत्सुचरित्रं भवतीति ॥ १६ ॥

येन लिंगेन तच्चारित्रमनुशीयते तस्य लिंगस्य भेदं स्वरूपं च निरूपयन्नाहः—

अचेलकं लोचो वोसट्टशरीरदा य पडिलिहणं ।
एसो हु लिंगकप्पो चदुव्विधो होदि णायव्वो ॥ १७ ॥

अचेलकत्वं लोचो व्युत्सृष्टशरीरता च प्रतिलेखनं ।

एष हि लिंगकल्पः चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यः ॥ १७ ॥

टीका—अचेलकत्वं चेलशब्देन सर्वोऽपि वस्त्रादिपरिग्रह उच्यते, यथा
तालशब्देन सर्वोऽपि वनस्पतिः, तालफलं न भक्ष्य इत्युक्ते सर्वं वनस्पतिफलं
न भक्षयिष्यामीति ज्ञायते, एवं चेलपरिहारेण सर्वस्य परिग्रहस्य परिहारः, न
चेलकत्वमचेलकत्वं सर्वपरिग्रहपरिहारोपायः, एतद्रूप्यचेलकत्वमुपलक्षणपरं
तेनाचेलकत्वोद्देशिकादयः सर्वेऽपि गृह्यन्त इति । लोचः स्वहस्तपरहस्तैर्मस्त-
ककूर्चगतकेशापनयनं । व्युत्सृष्टशरीरता च स्नानाभ्यंगनांजनपारिमर्दानादि-

१ “चारित्ररक्षणार्थं शोधयतो भवति सुचरित्रं” “चारित्ररक्षणार्थं शोधनं
यद्भवति सुचरित्रमित्येतदयमपि संस्कृतं भवितुमर्हति” ।—संपादक ।

संस्काराभावः । प्रतिलेखनं मयूरपिच्छग्रहणं । अचेलकत्वं नैःसंग्याच्चिह्नं, सन्द्रा-
वनायाश्चिह्नं लेखः, व्युत्सृष्टदेहत्वमपरागतायाश्चिह्नं, दयामप्रतिपालनस्य लिंगं
मयूरपिच्छिकाग्रहणमिति, एष एवं लिंगकल्पो लिंगविकल्पश्चतुर्विधो भवति
ज्ञातव्यश्चारित्रोपकारकत्वादिति ॥ १७ ॥

अथ के तेऽचेलकत्वादय इत्याशंकायामाहः—

अचेलकुद्देशिसयसेजाहररायपिंड किदियम्मं ।

वद जेद्व पडिक्कमणं मासं पज्जो समणकप्पो ॥ १८ ॥

अचेलकत्वौद्देशिकं शय्यागृहराजपिंडः कृतिकर्म ।

व्रतं ज्येष्ठः प्रतिक्रमणं मासः पर्वा श्रमणकल्पः ॥ १८ ॥

टीका—अचेलकत्वं वस्त्राद्यभावः, अत्र यो नञ् स उत्तरत्राभिसंबंधनीयः,
यथा चेलकस्याभावस्तथोद्देशिकस्याभावस्तथा शय्यागृहस्याभावस्तथा
राजपिंडस्याभावः । उद्दिश्य न मुंके, उद्देशे भवस्य दोषस्य परिहारोऽनौद्दे-
शिको मदीयायां वसतिकायां यस्तिष्ठति तस्य दानादिकं ददामि नान्यस्येत्ये-
वमभिप्रेतस्य दानस्य परिहारः, शय्यागृहपरिहारो मठगृहमपि शय्यागृहमि-
त्युच्यते तरयापि परिहारः, राजपिंडस्य परित्यागो वृष्यान्नस्येन्द्रियप्रवर्धनका-
रिण आहारस्य परित्यागोऽथवा स्वार्थं दानशालाया ग्रहणं यत्तस्य परित्यागः,
कृतिकर्म स्वेन वंदनादिकरणे उद्योगः, व्रतान्यहिंसादीनि तैरात्मभावनं तैः सह
संयोगः संवासस्तद्व्रतं, ज्येष्ठो ज्येष्ठत्वं मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यङ्मिथ्यादृष्ट्या-
संयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतानां ज्येष्ठः सर्वेषां पूज्यो बहुकालप्रव्रजिताया
अप्यार्यिकाया अद्य प्रव्रजितोऽपि महींस्तथेन्द्रचक्रधरादीनामपि महान् यतोऽतो
ज्येष्ठ इति, प्रतिक्रमणं सप्तप्रतिक्रमणैरात्मभावनं देवसिकादिप्रतिक्रमणानु-
ष्ठाने; मासोः योगग्रहणात्प्राङ्मासमात्रमवस्थानं कृत्वा वर्षाकाले योगो ग्राह-
स्तथा योगं समाप्त्य मासमात्रमवस्थानं वर्त्तव्यं । लोकस्थितिज्ञापनार्थमहिंसादि-

व्रतपरिपालनार्थं च योगात्प्राङ्मासमात्रावस्थानस्य (म) पश्चाच्च मासमात्राव-
स्थानं श्रावकलोकादिसंक्लेशपरिहरणायथवा ऋतौ ऋतौमासमासमात्रं स्थातव्यं
मासमात्रं च विहरणं कर्त्तव्यमिति मासः श्रमणकल्पोऽथवा वर्षाकाले योग-
ग्रहणं चतुर्षु चतुर्षु मासेषु नदीश्वरकरणं च मासश्रमणकल्पः । पञ्जो-पर्या
पर्युपासनं निषद्यकायाः पंचकल्याणस्थानानां च सेवनं पर्येच्युच्यते, श्रम-
णस्य श्रामण्यस्य वा कल्पो विकल्पः श्रमणकल्पः । अनेन प्रकारेण
दशप्रकारः श्रमणकल्पो वेदितव्य इति ॥ १८ ॥

लोचो मूलगुणे व्याख्यातरतथा व्युत्सृष्टशरीरत्वं चास्नानमूलगुणे व्या-
ख्यातमंतो न तयोर्हि प्रपंचस्ततः प्रतिलेखनस्वरूपमाह,—

रजसेदाणमग्रहणं मद्भव सुकुमालदा लघुत्वं च ।
जत्थेदे पंचगुणा तं पडिलिहणं पसंसंति ॥ १९ ॥

रजःस्वेदयोरग्रहणं मार्दवं सुकुमारता लघुत्वं च ।

यत्रैते पंचगुणास्तं प्रतिलेखनं प्रशंसंति ॥ १९ ॥

टीका—रज स्वेदयोर्यत्राग्रहणं रजसा पांस्वादिना प्रस्वेदेन च यन्म-
लिनं न भवति । रजसोऽग्रहणमेको गुणः स्वेदस्य चाग्रहणं द्वितीयो गुणः,
मार्दवं मृदुत्वं चक्षुषि प्रक्षिप्तमपि न व्यथयति यतः स तृतीयो गुणः, सुकु-
मारता सौकुमार्यं दर्शनीयरूपं चतुर्थो गुणः, लघुत्वं च गुणत्वस्याभावः प्रमा-
णस्थानमुत्क्षेपणादौ योग्यता पंचमो गुणः, यत्रैते पंचगुणा द्रव्ये संति
तत्प्रतिलेखनं मयू(पिच्छ)ग्रहणं प्रशंसंत्यभ्युपगच्छन्त्याचार्या गणधरदेवादय
इति ॥ १९ ॥

१ पंचग्रहणाणां ग । स्थानानां पदं नास्ति तत्र । २ ' अतो, इति ख-ग-
पुस्तके नास्ति ; ३ उत्क्षेपणावक्षेपणादौ ग-पुस्तके ।

अनेन लिंगेन युक्तस्याचरणफलमाह;—

पांसह उवहोपक्खे तह साहू जो करेदि णावाए ।
णावाए कल्लाणं चाटुम्मासेण णियमेण ॥ २४ ॥

प्रौपथं उभयपक्षयोस्तथा साधुः यः करोति नापाये ।
नयते कल्याणं चातुर्मासेन नियमेन ॥ २४ ॥

टीका—अनेन लिंगेन युक्तः सन् साधुर्यः कर्गेति प्रौपथमुपवासमुभय-
पक्षयोः कृष्णचतुर्दश्यां शुक्रचतुर्दश्यां च, णावाए—नापाये तयोरविनाशे
मति, णावाए—नयते प्राप्नोति, कल्लाणं—कल्याणं परमसुखं, चातुर्मासेन चातु-
र्मासिकप्रतिक्रमणेन, नियमेन सांत्सारिकप्रतिक्रमणेन च सह, नियमेन निश्च-
येन वा । चातुर्मासिकोपवासेन सांत्सारिकोपवासेन च सह यः साधुः कृष्ण-
चतुर्दश्यां शुक्रचतुर्दश्यां चोपवासं करोति निगन्तरममुंचन् स प्राप्नोति
कल्याणं निश्चयेन । अथवा कृष्णपक्षे शुक्रपक्षे चोपवासं यः करोति साधुर-
पायमंतरेण स साधुश्चातुर्मासिकेन नियमेन कल्याणं प्रायश्चित्तं तथापि
प्राप्नोत्यथवा न प्राप्नोतीति संबंध इति ॥ २४ ॥

एवं पिंडादिकं शोधयतः सुचरित्रं भवति, यः पुनर्न शोधयेत्तस्य
फलमाह;—

पिंडोवाधिसेज्जाओ अविसोधिय जो य भुंजदे समणो ।
मूलहाणं पत्तो भुवणेषु हचे समणपोल्लो ॥ २५ ॥

पिंडोपधिदश्या अविशोध्य यश्च भुंक्ते श्रमणः ।

मूलस्थानं प्रातः भुवनेषु भवेत् श्रामण्यतुच्छः ॥ २५ ॥

टीका—पिंडमुपधिं शय्यां चाहारोपकरणावासादिकमार्क्शोष्य च
शुद्धिमकृत्वा यो भुंक्ते सेवते श्रमणः स मूलस्थानं प्रातो गृहस्थः संजातः
भुवने लोकमध्ये चासौ श्रामण्यतुच्छो यतित्वहीनो भवेदिति ॥ २५ ॥

तथा;—

तस्स ण सुज्झइ चरियं तवसंजमणिच्चकालपरिहीणं ।
आवासयं ण सुज्झइ चिरपव्वइयो वि जइ होइ ॥२६॥

तस्य न शुध्यति चारित्रं तपःसंयमनित्यकालपरिहीनं ।

आवश्यकं न शुध्यति चिरप्रव्रजितोपि यदि भवति ॥ २६ ॥

टीका—पिंडादिशुद्धिमन्तरेण यस्तपः करोति तस्य न शुद्ध्यति चारित्रं
तपःसंयमाभ्यां नित्यकालं परिहीणो यत आवश्यकक्रिया न तस्य शुद्धा ।
यद्यपि चिरप्रव्रजितो भवति तथापि किं तस्य चारित्रादिकं भवति यदि
पिंडादिशुद्धिं न कुर्यादिति ॥ २६ ॥

पुनरपि चारित्रस्य प्राधान्यमाह;—

मूलं छित्ता समणो जो गिणहादी य बाहिरं जोगं ।
बाहिरजोगा सध्वे मूलविहणस्स किं करिस्संति ॥२७॥

मूलं छित्त्वा भ्रमणो यो गृह्णाति च बाह्यं योगं ।

बाह्ययोगा सर्वे मूलविहिनस्य किं करिष्यन्ति ॥ २७ ॥

टीका—मूत्रगुणानर्हिंसादिव्रतानि छित्त्वा विनाश्य भ्रमणः साधुर्यो
गृह्णाति च बाह्यं योगं वृक्षमूलादिकं तस्य साधोर्बाध्या योगाः सर्वे मूलवि-
हिनस्य मूत्रगुणगहितस्य किं करिष्यन्ति यावता हि न किञ्चिदपि कुर्वन्ति
नापि कर्मक्षयं करिष्यन्तीति ॥ २७ ॥

तावदर्हिंसादिव्रतं विनाश्य यः करोत्युत्तरगुणं तस्य द्रोपमाह;—

हंतूण य बहुपाणं अप्पाणं जो करेदि सप्पाणं ।
अप्पासुअसुहकंखी मोक्खकंखी ण सो समणो ॥२८॥

हत्वा बहुपाणं आत्मानं यः करोति सप्पाणम् ।

अप्पासुकसुखकांक्षी मोक्षकांक्षी न स भ्रमणः ॥ २८ ॥

टीका—बहुप्राणान् हत्वा बहून् जीवान् त्रसस्थावरादीन् हत्वाऽध-
कर्मादिभिरात्मानं यः करोति सप्राणं सावद्याहारं भुक्त्वाऽऽत्मनो बलोपचयं
यः कुर्यात्सः साधुरप्राप्तुकमुत्तकांक्षी येन सुप्तेन नरकादीन् भ्रमति तदी-
हतेऽसौ मोक्षकांक्षी नासौ श्रमणः—सर्वकर्मक्षयदिमुक्तिं नेच्छतीति ॥ २८ ॥

दृश्यन्तेन दोषमाह;—

एकौ वावि तयो वा सीहो वग्घो भयो व खादिज्जो ।
जदि खादेज्ज स नीचो जीवरारिं णिहंतूण ॥ २९ ॥

एकं वापि त्रीन् वा सिंहो व्याधो मृगं वा खादयेत् ।

यदि खादयेत् स नीचो जीवरारिं निहत्य ॥ २९ ॥

टीका—एकौ वावि—एकं वाऽपि मृगं शशकं वा, तयो वा—त्रीन् वा, द्वौ
चतुरो वा मृगान् सिंहो मृगातिर्व्याधः शार्दूलो वासमुच्चयार्थः तेनान्योऽपि गृह्यते
शरभादिः । खादिज्ज—खादयेत् यदि भक्षयेत् स नीचोऽधमः पापिणो जी-
वराणि निहत्य । यदि एकं द्वौ त्रीन् वा जीवान् सिंहो व्याधो वा खादयेत्
स नीच इत्युच्यते यः पुनरधःकर्मणो जीवरारिं निहत्य खादयेत् स कथं
न नीचः किन्तु नीच एवेति भावार्थः ॥ २९ ॥

येन प्राणिवधः कृतस्तेनात्मवधः कृत इति प्रतिपादयन्नाह,—

आरंभे पाणिवहो पाणिवहे होदि अप्पणो हु वहो ।
अप्पा ण हु हंतव्वो पाणिवहो तेण मोत्तव्वो ॥ ३० ॥

आरंभे प्राणिवधः प्राणिवधे भयति आत्मनो हि वधः ।

आत्मा न हि हंतव्यः प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यः ॥ ३० ॥

१ 'यदि, शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ खादेज्ज—खादयेत् भक्षयेत् यदि खादयेत्
इति—ख-पुस्तके ।

टीका—आरंभे पचनादिकर्मणि सति प्राणिवधः स्यात्प्राणिवधश्च भव-
स्यात्मवधः स्फुटं नरकतिर्यगातिदुःरानुभवनं, आत्मा च न हंतव्यो यतोऽतः
प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यस्त्याज्य इति ॥ ३० ॥

पुनरप्यधःकर्मणि द्रोपमाहोत्तरेण ग्रंथप्रबंधेन,—

जो ठाणमोणवीरासणेहिं अत्थदि चउत्थछट्टेहिं ।
भुंजदि आधाकम्मं सव्वे वि णिरत्थया जोगा ॥ ३१ ॥

यः स्थानमौनवीरासनैः आस्ते चतुर्थयष्टभिः ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वे अपि निरर्थका योगाः ॥ ३१ ॥

टीका—यः पुनः स्थानमौनवीरासनैश्चतुर्थयष्टादिभिश्चास्ते अधः-
कर्मपरिणतं च भुंक्ते तस्य सर्वेऽपि निरर्थका योगा उत्तरगुणा इति ॥ ३१ ॥

तथा;—

किं काहदि वणवासो सुण्णागारो य रुक्खमूलो वा ।
भुंजदि आधाकम्मं सव्वे वि णिरत्थया जोगा ॥ ३२ ॥

किं करिष्यति वनवासः शून्यागारश्च वृक्षमूलो वा ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वेऽपि निरर्थका योगाः ॥ ३२ ॥

टीका—किं करिष्यति तस्य वनवासः किं वा शून्यागारवासो वृक्षमूल-
वासो वा भुंक्ते चेदधःकर्म तत्रै सर्वेऽपि निरर्थका योगा इति ॥ ३२ ॥

तथा;—

किं तस्स ठाणमोणं किं काहदि अम्मोवगासमादावो ।
मेत्तिविहूणो समणो सिज्झदि ण हु सिद्धिकंखो वि ॥ ३३ ॥

किं तस्य स्थानं मौनं किं करिष्यति अभ्रावकाशमातापः ।
मैत्रीविहीनः श्रमणः सिध्यति न हि सिद्धिकांक्षोऽपि ॥ ३३ ॥

टीका—किं तस्य स्थानं कायोत्सर्गः मौनं वा किं तस्य करिष्यति
अभ्रावकाश आतापो वा यो मैत्रीभावरहितः श्रमणः सिद्धिकांक्षोऽपि
नैव स्फुटं सिध्यतीति ॥ ३३ ॥

तथा,—

जह वोसरित्तु कत्तिं विसं ण वोसरदि दारुणो सप्पो ।
तह को वि मंदसमणो पंच तु सूणा ण वोसरदि ॥ ३४ ॥

यथा व्युत्सृज्य कृत्तिं विपं न व्युत्सृजति दारुणः सर्पः ।

तथा कोऽपि मंदश्रमणः पंच तु शूना न व्युत्सृजति ॥ ३४ ॥

टीका—यथा सर्पो रौद्रः कृत्तिं कंचुकं व्युत्सृज्य विपं न त्यजति
तथा कश्चिन्मंदः श्रमणः चारित्र्यालसः पंचशूना न व्युत्सृजति भोज-
नादिलोभेनेति ॥ ३४ ॥

कास्ताः पंचशूना इत्याशंकायामाह;—

कंडणी पीसणी चुली उदकुंभं पमजणी ।
बीहेद्वं पिञ्चं ताहिं जीवरासी से मरदि ॥ ३५ ॥

कंटनी पेपणी चुली उदकुंभं प्रमार्जनी ।

भेतद्व्यं नित्यं ताभ्यः जीवराशिः ताभ्यो म्रियते ॥ ३५ ॥

टीका—एतादयः कंड्वंतेऽनया कंडनी उदूरसलः, पिप्यंते यवाद्दण्डोऽनया
पेपणी यंत्रकं, चुली आम्याधिकरणं, उदकुंभः बृहदार्लेजरादिकं, प्रमार्ज्यंतेऽ-
नया प्रमार्जनी अपस्करनिराकरिणी । एताभ्यो भेतद्व्यं नित्यं जीवताशिर्य-
तस्ताभ्यो म्रियते ॥ ३५ ॥

पुनरपि विशेषतोऽधःकर्माणि दोषमाह,—

जो भुंजदि आधाकम्मं छज्जीवाण घायणं किञ्चा ।
अबुधो लोल सजिद्धो ण वि समणो सावओ होज्ज ॥३६॥

यो भुंक्ते अधःकर्म पट्टजीवानां घातनं कृत्वा ।

अबुधो लोलः सजिद्धः नापि श्रमणः श्रावकः भवेत् ॥ ३६ ॥

टीका—यो भुंक्तेऽधःकर्म पट्टजीवानां घातनं कृत्वा अबुधोऽसौ लोलो
लंपटः सजिद्धो जिह्वावशं गतः नापि श्रमणः किं तु श्रावकः स्यात् । अथवा
न श्रमणो नापि श्रावकः स्यात् उभयधर्मरहितत्वादिति ॥ ३६ ॥

तथा;—

पयणं व पायणं वा अणुमणचित्तो ण तत्थ वीहेदि ।
जेमंतो वि सघादी ण वि समणो दिट्ठिसंपण्णो ॥ ३७ ॥

पचने वा पाचने वा अनुमनचित्तो न तत्र विभेति ।

जेमन्नपि स्वघाती नापि श्रमणः दृष्टिसंपन्नः ॥ ३७ ॥

टीका—पचने वा पाचने वाऽनुमनचित्तः कंड्व्याद्युपकरणेनाथ कर्मणि
प्रवृत्तोनुमतिकुशलश्च न च तस्मात्पचनादिकाद्विभेति भुंजानोऽपि स्वघाती
नापि श्रमणो न च दृष्टिसंपन्नो विपरीताचरणादिति ॥ ३७ ॥

तथा;—

ण ह्णु तस्स इमो लोओ ण वि परलोओ उत्तमट्टमट्टस्स ।
लिंगगहणं तस्स दु णिरत्थय संजमेण हीणस्स ॥३८॥

न हि तस्य अयं लोकः नापि परलोक उत्तमार्थभ्रष्टस्य ।

लिंगग्रहणं तस्य तु निरर्थकं संयमेन हीनस्य ॥ ३८ ॥

१ वेति स-ग-पुस्तके नास्ति ।

टीका—नेव तस्येह लोको नाऽपि परलोक उत्तमार्थाच्चारित्राद् भ्रष्टस्य,
लिंगग्रहणं तु तस्य निरर्थकं संयमेन हीनस्येति ॥ ३८ ॥

तथा;—

प्रायश्चित्तं आलोचनं च काऊण गुरुसयासहि ।
तं चेव पुणो भुंजदि आधाकम्मं असुहकम्मं ॥ ३९ ॥

प्रायश्चित्तं आलोचनं च कृत्वा गुरुसकाशे ।
तदेव पुनः भुंक्ते अचःकर्म अशुभकर्म ॥ ३९ ॥

टीका—कश्चित्साधुः प्रायश्चित्तं दोषनिर्हणं आलोचनं च दोषप्रकटनं
च कृत्वा गुरुसकाशे गुरुसमीपे पुनरपि तदेव भुंक्तेऽधःकर्मशुभकर्म । यदर्थं
प्रायश्चित्तादिकं कृतं तदेव भुंक्ते यस्तस्यापि नेह लोको नापि परलोक
इति ॥ ३९ ॥

तथा;—

जो जत्थ जहा लब्धं गेणहादि आहारमुपधिमादीयं ।
समणगुणमुक्कजोगी संसारपवड्डओ होइ ॥ ४० ॥

यो यत्र यथा लब्धं गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं ।
श्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रवर्धको भवति ॥ ४० ॥

टीका—यः साधुर्यत्र देशे शुद्धेऽशुद्धे वा यथा लब्धं शुद्धमशुद्धं वा
गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं च यः श्रमणगुणमुक्तयोगी स तु संसारप्रवर्धको
भवतीति ॥ ४० ॥

तथा;—

पयणं पायणमणुमणणं सेवंतो ण संजदो होदि ।
जेमंतो वि य जह्मा ण वि समणो संजमो णत्थि ॥ ४१ ॥

पचनं पाचनमनुमननं सेवमानो न संयतो भवति ।

जेमन्नपि च यस्मात् नापि धमणः संयमो नास्ति ॥ ४१ ॥

टीका—पचनं पाचनमनुमननं च सेवमानो न संयतो भवति, तस्मात्-
ज्जानोऽपि च पुनर्न श्रमणो नापि संयमस्तत्रेति ॥ ४१ ॥

बहुश्रुतमपि चारित्रहीनस्य निरर्थकमिति प्रतिपाद्यन्नाह;—

बहुश्रुतं पि सुदमर्धादिं किं काहदि अजाणमाणस्स ।

दीवविसेसो अंधे णाणविसेसो वि तह तस्स ॥ ४२ ॥

बहुकमपि श्रुतमधीतं किं कारिष्यति अजानतः ।

दीपविशेषः अंधे ज्ञानविशेषोपि तथा तस्य ॥ ४२ ॥

टीका—बहुपि श्रुतमधीतं किं करिष्यत्यजानतश्चारित्रमनाचरत उप-
योगरहितस्य । यथा प्रदीपविशेषोऽंधे लोचनरहिते न किञ्चित्करोति तथा ज्ञान-
विशेषोऽपि चारित्ररहितस्य न किञ्चित्करोतीति ॥ ४२ ॥

परिणामवशेन शुद्धिमाह;—

आधाकम्मपरिणदो फासुगद्वे वि बंधगो भणिदो ।

सुद्धं गवेसमाणो आधाकम्मे वि सो सुद्धो ॥ ४३ ॥

अधःकर्मपरिणतः प्रासुकद्रव्येपि बंधको भणितः ।

शुद्धं गवेसमाणः अधःकर्मण्यपि स शुद्धः ॥ ४३ ॥

टीका—प्रासुकद्रव्ये सत्यापि योऽधःकर्मपरिणतः स बंधको भणित
आगमे । यदि पुनः शुद्धं गृह्यमाणोऽधःकर्मण्यप्यसौ शुद्धः परिणाम-
शुद्धेरिति ॥ ४३ ॥

तथा;—

भावुग्गमो य दुविहो पसत्थपरिणाम अप्पसत्थोत्ति ।
सुद्धे असुद्धभावो होदि उवट्ठावणं पायच्छित्तं ॥ ४४ ॥

भावोद्गमश्च द्विविधः प्रशस्तपरिणामः अप्रशस्त इति ।

शुद्धे अशुद्धभावो भवति उपस्थापनं प्रायश्चित्तं ॥ ४४ ॥

टीका—भावोद्गमश्च भावदोषश्च द्विप्रकारः प्रशस्तपरिणामोऽप्रशस्तपरि-
णामश्च, तत्र शुद्धे वस्तुनि ययशुद्धभावं करोति तत्रोपस्थापनप्रायश्चिन्नं
भवतीति ॥ ४४ ॥

तस्मात्,—

फासुगदाणं फासुगउवाधिं तह दो वि अत्तसोधीए ।
जो देदि जो य गिण्हदि दोण्हं पि महप्फलं होइ ॥४५॥

प्रासुकदानं प्रासुकोपधिं तथा द्वयमपि आत्मशुद्ध्या ।

यो ददाति यश्च गृह्णाति द्वयोरपि महाफलं भवति ॥ ४५ ॥

टीका—यत एवं विशुद्धभावेन कर्मक्षयस्ततः प्रासुकदानं निरवयवभक्ष्यं
प्रासुकोपधिं हिंसादिदोषरहितोपकरणं च द्वयमपि तथात्मशुद्ध्या विशुद्ध-
परिणामेन यो ददाति यश्च गृह्णाति तयोर्द्वयोरपि महत्फलं भवति, यत्किञ्चि-
दाहागादिकं शोभनं निरवयव वातपित्तश्लेष्मोपशमनकारणं सर्वरमोपेतं तन्मया
प्रतिग्रहादिपूर्वकं श्रद्धादिगुणसमन्वितं दातव्यमिति तद्दातृत्वशुद्धिः, मया
सर्वोऽप्याहारादिविधिस्त्याज्यः किमनेन शोभनाहाणेण गृहीतेन यत्किञ्चित्प्रा-
सुकं गृहीत्वा कुक्षिपूरणं कर्तव्यमिति परिणामः पात्रस्यात्मशुद्धिरिति ॥ ४५ ॥

किमर्थं चर्याशुद्धिः प्रपंचेनाख्यायत इत्याशंकायामाह;—

जोगेसु मूलजोगं भिक्खाचरियं च वाणियं सुत्ते ।
अण्णे य पुणो जोगा विण्णाणविहीणएहिं कया ॥४६॥

योगेषु मूलयोगो भिक्षाचर्या च वर्णिता सूत्रे ।

अन्ये च पुनर्योगा विज्ञानविहीनैः कृताः ॥ ४६ ॥

टीका—सर्वेषु मूलगुणेषूपनरगुणेषु मध्ये मूलयोगः प्रधानवतं भिक्षा-
चर्या कृतकारितानुमतिरहितं प्रासुकं काले प्राप्तं भोजनं वर्णिता व्याख्याता
सूत्रे प्रवचने, तस्मात्तां भिक्षाशुद्धिं परित्यज्यान्त्यान् योगानुपपन्नसन्निकाल-
योगादिकान् ये कुर्वन्ति तेऽन्ये योगा विज्ञानविरहितैस्तैश्चार्ग्यविहीनैः
पुनः कृता न परमार्थं जानद्भिरिति, चर्याशुद्ध्या स्तोत्रमपि क्रियते यत्न-
पस्तच्छोभनमिति ॥ ४६ ॥

तथा;—

कलं कलं पि वरं आहारो परिमिदो पसत्थो य ।

ण य क्षमण पारणाओ बहवो बहुसो बहुविधो य ॥४७॥

कल्यं कल्यमपि वरं आहारः परिमितः प्रशस्तश्च ।

न च क्षमणानि पारणा बहवो बहुशो बहुविधश्च ॥ ४७ ॥

टीका—कलं कलं श्वस्तनदिने दिने वरं श्रेष्ठमाहारो भोजनं परिमितः
प्रमाणस्थः वातपित्तश्लेष्मविकारोहेतुकः प्रशस्तोऽधःकर्मादिदोषग्रहितः न
च क्षमणानि उपवासाः पारणा भोजनदिनानि बह्व्यः षष्ठाष्टमद्दशमद्वादश-
मासार्द्धमासादिदिनानि बहुशो बहुवारान् बहुविधश्च बहुप्रकारश्च बहुसावय-
योगयुक्तो महारंभनिष्पन्नो दातृजनसंक्रेशोत्पादको य आहारस्तेन यदि
महनपः क्रियते न तत्तपो महद्भवति बह्वारंभादिति ॥ ४७ ॥

कस्तर्हि शुद्धयोग इत्याशंकायामाह;—

मरणभयभीरुआणं अभयं जो देदि सब्वजीवाणं ।

तं दाणाण वि दाणं तं पुण जोगेसु मूलजोगं पि ॥४८॥

मरणभयभीरुकैभ्यः अभयं यो ददाति सर्वजीवेभ्यः ।

तत् दानानामपि दानं तत् पुनः योगेषु मूलयोगोपि ॥ ४८ ॥

टीका—मरणायद्भयं तस्माद्भित्तिभ्योऽभयं यो ददाति सर्वसत्त्वेभ्यस्त-
दानानामपि दानं सर्वेषां दानानां मध्ये तदानं तत्पुनर्योगेषु अपि मूलयोग-
प्रधानानुष्ठानं यद्भयदानमिति ॥ ४८ ॥

गुणस्थानापेक्षया चारित्र्यस्य माहात्म्यमाह;—

सम्मादिद्विस्य वि अविरदस्स ष्य तपो महागुणो होदि ।

होदि हु हत्थिण्हाणं चुंदच्छिदकम्म तं तस्स ॥ ४९ ॥

सम्यग्दृष्टेरपि अविरतस्य न तपो महागुणो भवति ।

भवति हि हस्तिस्नानं चुंदच्छिदकर्म तत् तस्य ॥ ४९ ॥

टीका—तिष्ठतु तावन्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टेरप्यविरतस्यासंयतस्य न तपो
महागुणः । अयं गुणशब्दोऽनेकार्थं वर्तते, तत्रया—रूपादयो गुणा रूपरस-
गंधस्पर्शसंख्यापृथक्त्वपरिणामादीनि गुणशब्देनोच्यन्ते, तथा 'गुणमूता
वयमत्र नगरे इत्यत्राप्रधानवाची गुणशब्दस्तथा यस्य गुणस्य भावादिति
विशेषणे वर्तते तथा गुणोऽनेन कृत इत्यत्रोपकारे वर्तते इहोपकारे वर्तमानो
गृह्यते । तेन तपो महोपकारं भवति । कर्मनिर्मूलनं कर्तुमममर्थं तपोऽसंयतस्य
दर्शनान्वितस्यापि कुतो यस्माद्भवति हस्तिस्नानं । हु शब्द एवकारार्थः स च
हस्तिस्नानेनाभिसंबंधनीयो हस्तिस्नानमेवेति । यथा हस्ती स्नातोऽपि न
नेर्मूल्यं वहति पुनरपि करेणान्वितपांशुपटलेनात्मानं मलिनयति तद्वत्तपसा
निर्माणेऽपि कमांशे बहुतरदानं कर्मणोऽसंयममुत्पेनेति । दृष्टान्तांतरमप्या-
चष्टे—चुंदच्छिदकर्म चुंदं काष्ठं छिनतीति चुंदच्छिद्रज्जुस्तस्याः कर्म
क्रिया; यथा चुंदच्छिद्रज्जोरुद्वेष्टनं वेष्टनं च भवति तद्वत्तस्यामसंयतस्य
तत्तपः, अथवा चुंदच्छुदगं व—चुंदच्युतकमिव मंथनचर्मपालिकेव तत्संयमहीनं
तपः । दृष्टान्तद्वयोपन्यासः किमर्थं इति चेन्नैष द्रोपः, अपगतात्कर्मणो बहुत-

रोपादानमसंयमनिमित्तस्येति प्रदर्शनाय हस्तिस्नानोपन्यासः, आर्द्रतनुतया हि बहुतरमुपादत्ते रजः, बंधरहिता निर्जरा स्वास्थ्यं प्रापयति नेतरा बंध-सहभाविर्नाति । किमिव ? सुदच्छिदः कर्मव-एकत्र वेष्टयत्यन्यत्रोद्देष्टयति तपसा निर्जरयति, कर्मासंयमभावेन बहुतरं शृद्धाति कठिनं च करोतीति ॥ ४९ ॥

सन्निपातेन शोभनक्रियाणां कर्मक्षयो भवतीति दृष्टान्तेन पोषयन्नाह;—

वेज्जादुरभेसज्जापरिचारयसंपदा जहारोगं ।

गुरुसिस्सरयणसाहणसंपत्तीए तथा मोक्षो ॥ ५० ॥

वैद्यातुरभैषज्यपरिचरकसंपदा यथा आरोग्यं ।

गुरुशिष्यरत्नसाधनसंपत्या तथा मोक्षः ॥ ५० ॥

टीका—वैद्यो भिषक् आतुरो व्याधितः भैषज्यमौषधं परिचारका वैद्या-वृत्त्यकारा एतेषां संपत्संयोगस्तथा संपदा यथाऽऽरोग्यं व्याधितस्य रोगभावः संजायते तथा गुरुराचार्यः शिष्यो वैराग्यपरो विनेयो रत्नानि सम्यग्दर्शनादि-साधनानि पुस्तककुंडिकापिच्छिकादीन्येतेषां संपत्तिः संप्राप्तिः संयोगस्तथा तेनैव प्रकारेण मोक्षो भवतीति ॥ ५० ॥

दृष्टान्तं दार्ष्टान्तेन योजयन्नाह;—

आइरिओ वि य वेज्जो सिस्मो रोगी दु भेसजं चरिया ।

सैत्त बल काल पुरिसं णाऊण सणिं दढं कुज्जा ॥ ५१ ॥

आचार्योपि च वैद्यः शिष्यो रोगी तु भेषजं चर्या ।

क्षेत्रं बलं कालं पुरुषं ज्ञात्वा शनैः दढं कुर्यात् ॥ ५१ ॥

टीका—आचार्यो नाम वैद्यः शिष्यश्च रोगी भेषजं चर्या क्षेत्रं शीत-मुष्णादिकं बलं शरीरसामर्थ्यादिकं कालः प्रावृद्धादिकः पुरुषो जघन्यमध्यमो-

त्कृष्टभेदभिन्न एतान् सर्वान् ज्ञात्वा शनैराकुलंतामंतरेण शिष्यमाचार्यश्च
यथारोग्ययुक्तं कुर्यादिति चर्योपधं कथनीयमिति ॥ ५१ ॥

तत्कथमित्याह;—

भिक्षुं सरीरजोग्गं सुभक्तियुक्तेण फासुयं दिण्णं ।
द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च णाट्टुण ॥ ५२ ॥
णवकोटिपरिशुद्धं फासुय सत्थं च एसणासुद्धं ।
दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजे ॥ ५३ ॥

भैक्ष्यं शरीरयोग्यं सुभक्तियुक्तेन प्रासुकं दत्तं ।

द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा ॥ ५२ ॥

नवकोटिपरिशुद्धं प्रासुकं शस्तं च एसणासुद्धं ।

दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजीत ॥ ५३ ॥

टीका—सुभक्तियुक्तेन शरीरयोग्यं भैक्ष्यं प्रासुकं प्रदत्तं नवकोटिपरिशुद्धं
प्रासुकं निरवयवं प्रशस्तं कुत्सादिदोषरहितमेपणासमितिशुद्धं दशदोषविप्रमुक्तं
चतुर्दशमलवर्जितं च द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा परिणामंतरेण
भुंजीतेति ॥ ५२-५३ ॥

तथा;—

आहारेद्दु तवस्सी विगदिंगालं विगदधूमं च ।
जत्तासाहणमेत्तं जवणाहारं विगदरागो ॥ ५४ ॥

आहरेत् तपस्वी विगतांगारं विगतधूमं च ।

यात्रासाधनमात्रं यवनाहारं विगतरागः ॥ ५४ ॥

टीका—आहारं, किं विशिष्टं ? विगतांगारं विगतधूमं यात्रासाधनमात्रं

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रप्रतिपालननिमित्तं यवनाहारं क्षुधोपशमनमात्रं विगत-
रागः सन्नार्काक्षारहितस्तपस्वी वैराग्यपर आहरेदभ्यवहरोदिति ॥ ५४ ॥

जुगुप्सापरिहागमाह;—

ववहारसोहणाए परमद्व्वाए तहा परिहरउ ।

दुविहा चावि दुगंछा लोइय लोगुत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

व्यवहारशोधनस्य परमार्थाय तथा परिहरतु ।

द्विविधा चापि जुगुप्सा लौकिकी लोकोत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

टीका—जुगुप्सा गर्हा द्विविधा द्विप्रकारा लौकिकी लोकोत्तरा च ।
लोकव्यवहारशोधनार्थं सूतकादिनिवारणाय लौकिकी जुगुप्सा परिहरणीया
तथा परमार्थार्थं रत्नत्रयशुद्ध्यर्थं लोकोत्तरा च कार्येति ॥ ५५ ॥

पुनरपि क्रियापदेन प्रकटयन्नाह,—

परमद्वियं विसोहिं सुदु पयत्तेण कुणइ पव्वइओ ।

परमदुदुगंछा वि य सुदु पयत्तेण परिहरउ ॥ ५६ ॥

परमार्थिकां विशुद्धिं सुष्ठु प्रयत्नेन करोति प्रव्रजितः ।

परमार्थजुगुप्सापि च सुष्ठु प्रयत्नेन परिहरतु ॥ ५६ ॥

टीका—परमार्थिकां विशुद्धिं कर्मक्षयनिमित्तां रत्नत्रयशुद्धिं सुष्ठु
प्रयत्नेन करोतु प्रव्रजितः साधुः परमार्थजुगुप्सामपि शंकादिकां सुष्ठु प्रयत्नेन
परिहरतु त्यजत्विति ॥ ५६ ॥

तथा;—

संजममविराधंतो करेउ ववहारसोधणं भिक्खू ।

ववहारदुगंछावि य परिहरउ वदे अभंजंतो ॥ ५७ ॥

१ न कार्येति श्लेष-युक्तेः ।

संयममविराधयन् करोतु व्यवहारशोधनं भिक्षुः ।

व्यवहारजुगुप्सामपि च परिहरतु व्रतानि अभंजयन् ॥ ५७ ॥

टीका—भिक्षुः संयमं चारित्रमविराधयन्नपीडयन् करोतु व्यवहारशोधनं लोकव्यवहारशोधनं प्रायश्चित्तं च व्यवहारजुगुप्सां च, येन कर्मणा लोके विशिष्टजनमध्ये कुत्सितो भवति तत्कर्म परिहरतु च व्रतान्यहिंसादीनि अभंजयन्नसंभयन् । किमुक्तं भवति—संयमं मा विराधयतु व्यवहारशुद्धिं च करोतु व्रतानि मा भंजयतु व्यवहारजुगुप्सां च परिहरतु साधुरिति ॥ ५७ ॥

द्वयशुद्धिं विधाय क्षेत्रशुद्धयर्थमाह;—

जत्थ कसायुप्पत्तिरमत्तिदियदारइत्थिजणबहुलं ।

दुक्खमुपसर्गबहुलं भिक्खु खेत्तं विवज्जेऊ ॥ ५८ ॥

यत्र कपायोत्पत्तिरभक्तिरिन्द्रियद्वारस्त्रीजनबाहुल्यं ।

दुःखमुपसर्गबहुलं भिक्षुः क्षेत्रं विवर्जयेत् ॥ ५८ ॥

टीका—यस्मिन् क्षेत्रे कपायाणामुत्पत्तिः प्रादुर्भावस्तथा यस्मिन् क्षेत्रेऽभक्तिरादराभावः शाक्यबाहुल्यं, यत्र चन्द्रियद्वारबाहुल्यमिन्द्रियद्वाराणां चक्षुर्गदीनां बाहुल्यं सुप्तु रागकारणविषयप्राचुर्यं, स्त्रीजनबाहुल्यं च यत्र स्त्रीजनो बाहुल्येन शृंगाराकारविकारविषयलीलाहावमावन्तुनर्गतवादीत्रहामोपहासादिनिष्ठस्तथा दुःखं क्षेत्रं क्लेशप्रचुरं, उपसर्गबहुलं बाहुल्येनोपसर्गोपेतं च तदेतत्सर्वं क्षेत्रं भिक्षुः साधुर्विवर्जयेत् परिहरतु सम्यग्दर्शनादिशुद्धिकरणायेति ॥ ५८ ॥

इत्थंभूतं च क्षेत्रं सेवयत्विति कथयन्नाह;—

गिरिकंदरं मसाणं सुण्णागारं च रुक्खमूलं वा ।

ठाणं विरागबहुलं धीरो भिक्खु णिसेवेऊ ॥ ५९ ॥

गिरिकंदरां स्मशानं शून्यागारं च वृक्षमूलं च ।

स्थानं वैराग्यबहुलं धीरो भिक्षुः निषेवयतु ॥ ५९ ॥

टीका—गिरिकंदरां स्मशानं शून्यागारं वृक्षमूलं च धीरो भिक्षुर्निषेवयतु ।
भावयतु यत एतत्स्थानं वैराग्यबहुलं चारित्र्यप्रवृत्तिहेतुकमिति ॥ ५९ ॥

तथैतच्च क्षेत्रं वर्जयत्विति कथनायाह;—

णिवदिविह्वणं खेतं णिवदी वा जत्थ दुट्ठओ होज्ज ।

पव्वज्जा च ण लब्भइ संजमघादो य तं वज्जे ॥ ६० ॥

नृपतिविहीनं क्षेत्रं नृपतिर्या यत्र दुष्टो भवेत् ।

प्रव्रज्या च न लभ्यते संयमघातश्च तत् वर्जयेत् ॥ ६० ॥

टीका—नृपतिविहीनं यत् क्षेत्रं यस्मिन् देशे नगरे ग्रामे गृहे वा प्रमुर्नास्ति स्वेच्छया प्रवर्तते सर्वो जनः, यत्र च क्षेत्रे नृपतिर्दुष्टः यस्मिंश्च देशे नगरं ग्रामे गृहे वा स्वामी दुष्टः कदर्धनशीलो धर्मविराधनप्रवणः,* यत्र च प्रव्रज्या न लभ्यते न प्राप्यते*, यत्र यस्मिंश्च देशे शिष्याः श्रोतागोऽभ्ये-
तारो व्रतक्षणातन्निष्ठा दीक्षाग्रहणाशीलाश्च न संभवंति, संयमाघतश्च यत्र बाहुल्येनातीचारबहुलं तदेतत्सर्वं क्षेत्रं च वर्जयेत्, यन्नेन परिहरतु साधु-
रित्युपदेशः ॥ ६० ॥

तथैतदपि वर्जयेत्,—

णो कप्पदि विरदाणं विरदीणमुवासयह्मि चेट्टेदुं ।

तत्थ णिसेज्जउवट्ठणसज्झायाहारवोसरणे ॥ ६१ ॥

नो कल्प्यते विरतानां विरतीनामुपाश्रये स्थातुं ।

तत्र निषद्योद्धर्तनस्याध्यायाहारव्युत्सर्गम् ॥ ६१ ॥

* पुण्यमध्यगत पाठस्थाने स-ग-पुस्तके 'प्रव्रज्या च न लभ्यते' इत्येव पाठः ।
१ वर्जयतु स-ग-पुस्तके ।

टीका—विरतानां नो कल्प्येते न युज्यते विरतीनामार्यिकाणामुपाश्रये
-स्थातुं कालांतरं धर्मकार्यमन्तरेण, तत्र च शय्या निपद्या स्वाध्याय आहारः
कायिकादिक्रिया प्रतिक्रमादिकं च न कल्प्येते युक्ताचारस्य साधोरिति ॥ ६१ ॥

कुतो यतः;—

होदि दुगंछा दुविहा व्यवहारादो तथा च परमद्वे ।
पयदेण य परमद्वे व्यवहारेण य तथा पच्छा ॥ ६२ ॥

भवति जुगुप्सा द्विविधा व्यवहारात् तथा च परमार्थेन ।
प्रयत्नेन च परमार्था व्यवहारेण च तथा पश्चात् ॥ ६२ ॥

टीका—तत्रार्यिकोपाश्रये वसतः साधोर्द्विप्रकारापि जुगुप्सा, व्यवहाररूपा
तथा परमार्था च, लोकापवादां व्यवहाररूपा, व्रतभंगश्च परमार्थतः यत्नेन
परमार्थरूपा जायते जुगुप्सा, व्यवहारतश्च ततोऽथवा व्यवहारतो भवति पश्चा-
त्परमार्थतश्चेति ॥ ६२ ॥

तथा संसर्गजं दोषमाह,—

वड्ढि बोही संसग्गेण तह पुणो विणस्सेदि ।
संसग्गविसेसेण तु उत्पलगंधो जहा कुंभो ॥ ६३ ॥

वर्धते बोधिः संसर्गेण तथा पुनर्विनश्यति ।
संसर्गविशेषेण तु उत्पलगंधो यथा कुंभः ॥ ६३ ॥

टीका—संसर्गेण संपर्केण बोधिः सम्यग्दर्शनादिशुद्धिर्वर्द्धते तथा
पुनरपि विनश्यति च । सदाचारप्रसंगेन वर्द्धते कुत्सिताचारसंपर्केण विनश्यति,
यथा संसर्गविशेषेणोत्पलगंधः जलकुंभ उत्पलादिसंपर्केण सुगंधः क्षीतलधा-
ग्न्यादिसंयोगेनोष्णो विरसश्चेति ॥ ६३ ॥

तथेतेश्च संसर्गं वर्जयेदिति प्रतिपादयन्नाह;—

चंडो चवलो मंदो तह साह् पुष्टिमंसपडिसेवी ।

गारवकसायबहुलो दुरासथो होदि सो समणो ॥ ६४ ॥

चंडश्चपलो मंदस्तथा साधुः पृष्टिमांसप्रतिसेवी ।

गौरवकसायबहुलो दुराश्रयो भवति स श्रमणः ॥ ६४ ॥

टीका—चंडो रौद्रो मारणात्मको विपतरुविव, चपलोऽस्थिरप्रकृतिर्वाचि-
कादिक्रियायां स्थैर्यहीनः, मंदश्चारिचालसस्तथा साधुः पृष्टमांसप्रतिसेवी पश्चा-
दोपकथनशीलः पैशुन्यनत्यरः, गौरवबहुलः, कसायबहुलश्च पदं पदं प्रति
रोपणशीलः, दुगाश्रय एवंभूतः श्रमणो दुःसेव्यो भवति केनाप्युपकारेणात्मीयः
कर्तुं न शक्यते यत एवंभूतं श्रमणं न सेवयेदिति संबंधः ॥ ६४ ॥

तथा;—

वेजावच्चविहूणं विणयविहूणं च दुस्सुदिकुशीलं ।

समणं विरागहीणं सुजमो साधू ण सेविज्ज ॥ ६५ ॥

वैयावृत्त्यविहीनं विनयविहीनं च दुःश्रुतिकुशीलं ।

श्रमणं विरागहीनं सुजमः साधुर्न सेवेत ॥ ६५ ॥

टीका—वैयावृत्त्यविहीनं ग्लानदुर्बलव्याधितादीनामुपकाररहितं, विनय-
विहीनं पंचप्रकारविनयरहितं, दुःश्रुति दुष्टश्रुतिसमन्वितं, कुशीलं, कुत्सिताचर-
णशीलं, श्रमणं नामन्यायुपेतमपि, विरागहीनं रागोत्कटं, पूर्वोक्तः साधुः संयती
न सेवेत न कदाचिदप्याश्रयेत् दुष्टाश्रयत्वादिति ॥ ६५ ॥

तथा;—

दभं परपरिवादं पिसुणत्तण पावसुत्तपडिसेवं ।

चिरपव्वइदं पि मुणी आरंभजुदं ण सेविज्ज ॥ ६६ ॥

द्वं परपरिवादिनं पैशून्यवन्तं पापसूत्रप्रतिसेविनं ।

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं आरंभयुतं न सेवेत ॥ ६६ ॥

टीका—द्वं वचनशीलं कुटिलभावे, परपरिवादिनं परोपतापिनं, पैशून्योपपन्नं दोषोद्भावनेन तत्परं, पापसूत्रप्रतिसेविनं मारणोच्चाटनवशीकरण-मंत्रयंत्रतंत्रठकशास्त्रराजपुत्रकोकवात्स्यायनपितृपिंडविधायकं सूत्रं मांसादिवि-धायकैश्चसावद्यज्योतिषशास्त्रादिरतमित्यंभूतं मुनिं चिरप्रव्रजितमपि आरंभ-युतं च न कदाचिदपि सेवेत न तेन सह संगं कुर्यादिति ॥ ६६ ॥

तथा,—

चिरपव्वद्दं पि मुणी अगुट्टधम्मं असंपुडं णीचं ।

लोइय लोमुत्तरियं अयाणमाणं विवज्जेज्ज ॥ ६७ ॥

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं अपुट्टधर्मं असंवृतं नीचं ।

लौकिकं लोकोत्तरमजानंतं विवर्जेयत् ॥ ६७ ॥

टीका—तथा चिरप्रव्रजितं बहुकालीनं श्रमणं, अपुट्टधर्मं मिथ्या-त्त्रोपेतं असंवृतं स्वेच्छावचनवादिनं नीचं नीचकर्मकरं लौकिकं व्यापारं लोकोत्तरं च व्यापारं अजानंतं लोकविराधनपरं परलोकनाशनपरं च श्रमण-विवर्जेयत् परित्यजेन्न तेन सह संवासं कुर्यादिति ॥ ६७ ॥

तथा पापश्रमणस्य लक्षणमाह;—

आयरियकुलं मुच्चा विहरदि समणो य जो दु एगागी ।

ण य गेण्हदि उवदेसं पावस्समणोत्ति बुच्चदि दु ॥६८॥

आचार्यकुलं मुक्त्वा विहरति श्रमणश्च यस्तु एकाकी ।

न च गृह्णाति उपदेशं पापश्रमणं इति उच्यते तु ॥ ६८ ॥

१ दोषाणां दोषोद्भावेन ग-पुस्तके । अदोषोद्भावेन स-पुस्तके । २ रतं ख-ग-पुस्तके ।

टीका—आचार्यकुलं श्रमणसंघं मुक्त्वा यः स्वेच्छया विहरति गच्छति
त्यति चिंतयति श्रमण एकाकी संघाटकरहितः, उपदेशं च दीयमानं यो
गृह्णाति शिक्षां, नादत्ते स पापश्रमण इत्युच्यते ॥ ६८ ॥

तथा;—

आयरियत्तण तुरिओ पुव्वं सिस्सत्तणं अकाऊणं ।
हिंडई हुंढायरिओ णिरंकुसो मत्तहत्थिव्व ॥ ६९ ॥

आचार्यत्वं त्वरितः पूर्वं शिष्यत्वं अकृत्वा
हिंडति ढोढाचार्यां निरकुशो मत्तहस्तीव ॥ ६९ ॥

टीका—आचार्यत्वं कर्तुं त्वरितः पूर्वं शिष्यत्वमकृत्वा यः स्वेच्छया
हिंडित्याचरति भ्रमति च ढोढाचार्यः पूर्वापरविवेकशून्यो यथा निरकुशो
मत्तहस्ती । सोऽपि पापश्रमण इत्यतस्तमपि न सेवेतेति ॥ ६९ ॥

पुनरपि संसर्गजं दोषमाह दृष्टान्तेनेति;—

अंधो णिंबत्तणं पत्तो दुरासएण जहा तथा ।
समणं मंदसवेगं अपुट्टधम्मं ण सेविज्ज ॥ ७० ॥

आघो निंबत्वं प्राप्तो दुराश्रयेण यथा तथा ।
श्रमणं मंदसवेगं अपुष्टधर्मं न सेवेत ॥ ७० ॥

टीका—यथाऽऽम्रवृक्षो दुराश्रयेण निंबत्वं प्राप्तस्तथा श्रमणं मंदसवेगं
धर्मानुरागालसं अपुष्टधर्मं समाचारहीनं दुराश्रयेण संजातं न सेवेत नाश्रये-
द्वात्मापि तदाश्रयेण तथामृतः स्यादिति ॥ ७० ॥

तथा पार्श्वस्यान्नित्यं भेतव्यमिति प्रदर्शयन्नाह;—

विहेदध्वं णिच्चं दुज्जणवयणा पलोट्टजिच्चमस्स ।
वरणयरणिग्गमं पिव वयणकयारं वहंतस्स ॥ ७१ ॥

भेतव्यं नित्यं दुर्जनवचनात् प्रलोटजिह्वातः ।

वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं बहतः ॥ ७१ ॥

टीका—दुर्जनवचनात्, क्विचिच्छिष्टात् ? प्रलोटजिह्वात् पूर्वापरतामन-
पेक्ष्य वाचिनो वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं बहतः नित्यं भेतव्यं न
तत्सर्मापे स्थातव्यमिति ॥ ७१ ॥

तथेत्यंभूतोऽपि यस्तस्मादपि भेतव्यमिति दर्शयन्नाह;—

आयरियत्तणमुवणायइ जो मुणि आगमं ण याणतो ॥

अप्पाणं पि विणासिय अण्णे वि पुणो विणासेइ ॥ ७२ ॥

आचार्यत्वमुपनयति यो मुनिरागमं न जानन् ।

आत्मानमपि विनाश्य अन्यानपि पुनः विनाशयति ॥ ७२ ॥

टीका—आचार्यत्वमात्मानमुपनयति य आगममजानन् आत्मानं
विनाश्य परमपि विनाशयति । आगमेन विनाचरन्नात्मानं नरकादिषु
गमयति तथा परान् कुत्सितोपदेशेन भावयन् तान्नरकादिषु प्रवेशयतीति
ततस्तस्मादपि भेतव्यमिति ॥ ७२ ॥

अभ्यंतरयोगैर्विना बाह्ययोगानामफलत्वं दर्शयन्नाह;—

घोडयलादिसमाणस्स बाहिर बगणिहुदकरणचरणस्स ।

अभंतरमिह कुहिदस्स तस्स तु किं बज्जमोगोहि ॥ ७३ ॥

घोटकलादिसमानस्य बाह्येन बकनिभूतकरणचरणस्य ।

अभ्यंतरे कुथितस्य तस्य तु किं बाह्ययोगैः ॥ ७३ ॥

टीका—घोटकव्युत्सर्गसमानस्यांतः कुथितस्य बाह्येन बकस्येव निभूत-
करणचरणस्य तस्येत्यंभूतस्य मूलगुणरहितस्य किं बाह्यैर्वृक्षमूलादिभिर्योगैर्न
किंचिदपीत्यर्थस्तस्माच्चारित्रे यत्नः कार्य इति ॥ ७३ ॥

बहुकालश्रमणोऽहमिति च मा गर्वं कृथा यतः;—

मा होह वासगणना ण तत्थ वासाणि परिगणिज्जंति ।
बहवो तिरत्तवुत्था सिद्धा धीरा विरग्गपरा समणा ७४

मा भवतु वर्षगणना न तत्र वर्षाणि परिगण्यन्ते ।

बहवः त्रिरात्रोत्थाः सिद्धा धीरा वैराग्यपराः श्रमणाः॥ ७४ ॥

टीका—मा भवतु वर्षगणना मम प्रव्रजितस्य बहूनि वर्षाणि यतोऽयं लघुरथ प्रव्रजित इत्येवं गर्वं मा कृद्रं, यतो न तत्र मुक्तिकारणे वर्षाणि गण्यन्ते । बहुकालश्रमण्येन मुक्तिर्भवति नैवं परिज्ञायते यस्माद्बहवस्त्रिरात्रि-मात्रोपितचारिन्ना अन्तर्मुहूर्तवृत्तचरिन्नाश्च वैराग्यपरा धीराः सम्यग्दर्शनादौ निष्कंषाः श्रमणाः सिद्धा निर्मूलिताशेषकर्माण इति ॥ ७४ ॥

बंधं बंधकारणं च प्रतिपादयन्नाह,—

जोगणिमित्तं ग्रहणं जोगो मणवयणकायसंभूदो ।
भावणिमित्तो बंधो भावो रतिरागदोसमोहजुदो ॥७५॥

योगनिमित्तं ग्रहणं योगो मनोवचनकायसंभूतः ।

भावनिमित्तो बंधो भावो रतिरागद्वेषमोहयुतः ॥ ७५ ॥

टीका—कर्मणो ग्रहणं योगनिमित्तं योगहेतुकं, योगः प्रकृतिबंधं प्रदेशबंधं च करोतीति । अथ को योग इत्याशंकायामाह;—योगश्च मनोवचनकायेभ्यः संभूतो मनःप्रदेशपरिस्पंदो वाक्प्रदेशपरिस्पंदः कायप्रदेशपरिस्पंदः “ मनोवाक्कायकर्म योग ” इति वचनात् । भावनिमित्तो भाव-हेतुको बंधः संश्लेषः स्थित्यनुभागरूपः “ स्थित्यनुभागो कयायत ” इति वचनात् । अथ को भाव इति प्रश्ने भावो रतिरागद्वेषमोहयुक्तो मिथ्यात्वा-संयमरूपाया इत्यर्थ इति ॥ ७५ ॥

भेतव्य नित्यं दुर्जनवचनात् प्रलोटजिह्वातः ।

वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं वहतः ॥ ७१ ॥

टीका—दुर्जनवचनात्, किंविशिष्टात् ? प्रलोटजिह्वात् पूर्वापरतामन-
पेक्ष्य वाचिनो वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं वहतः नित्यं भेतव्यं न
तत्समीपे स्थातव्यमिति ॥ ७१ ॥

तथेत्यंभूतोऽपि यस्तस्मादपि भेतव्यमिति दर्शयन्नाह;—

आयरियत्तणमुवणायइ जो मुणि आगमं ण याणन्ते ॥

अप्पाणं पि विणासिय अण्णे वि पुणो विणासेइ ॥७२॥

आचार्यत्वमुपनयति यो मुनिरागमं न जानन् ।

आत्मानमपि विनाश्य अन्यानपि पुनः विनाशयति ॥ ७२ ॥

टीका—आचार्यत्वमात्मानमुपनयति य आगममजानन् आत्मानं
विनाश्य परमपि विनाशयति । आगमेन विनाचरन्नात्मानं नरकादिपु-
गमयति तथा परान् कुत्सितोपदेशेन भावयन् तान्नरकादिपु प्रवेशयतीति
ततस्तस्मादपि भेतव्यमिति ॥ ७२ ॥

अभ्यंतरयोगैर्विना बाह्ययोगानामफलत्वं दर्शयन्नाह;—

योडयलद्विसमाणस्स बाहिर बगणिहुदकरणचरणस्स ।

अभंतरमिह कुहिदस्स तस्स दु किं बज्जजोगेहि ॥७३॥

घोटकलादिसमानस्य बाह्येन वकनिभूतकरणचरणस्य ।

अभ्यंतरे कुथितस्य तस्य तु किं बाह्ययोगैः ॥ ७३ ॥

टीका—घोटकव्युत्सर्गसमानस्यांतः कुथितस्य बाह्येन वकस्येव निभूत-
करणचरणस्य तस्येत्यंभूतस्य मूलगुणरहितस्य किं बाह्यैर्वृक्षमूलादिभिर्योगैर्न
किंचिदर्थात्यर्थस्तस्माच्चारित्रे यत्नः कार्य इति ॥ ७३ ॥

बहुकालश्रमणोऽहमिति च मा गर्व कृथा यतः;—

मा होह वासगणणा ण तत्थ वासाणि परिगणिज्जंति ।
बहवो तिरत्तवुत्था सिद्धा धीरा विरग्गपरा समणा ७४

मा भवतु वर्षगणना न तत्र वर्षाणि परिगण्यते ।

वहवः त्रिरात्रोत्थाः सिद्धा धीरा वैराग्यपराः श्रमणाः॥ ७४ ॥

टीका—मा भवतु वर्षगणना मम प्रव्रजितस्य बहूनि वर्षाणि यतोऽयं लघुरय प्रव्रजित इत्येवं गर्व मा कृद्रं, यतो न तत्र मुक्तिकारणे वर्षाणि गण्यंते । बहुकालश्रमण्येन मुक्तिर्भवति नैवं परिज्ञायते यस्माद्बहवस्त्रिरात्रि-मात्रोपितचारित्रा अन्तर्मुहूर्तवृत्तचरित्राश्च वैराग्यपरा धीराः सभ्यदर्शनादौ निष्कंपाः श्रमणाः सिद्धा निर्मूलिताशेषकर्माण इति ॥ ७४ ॥

बंधं बंधकारणं च प्रतिपादयन्नाह;—

जोगणिमित्तं ग्रहणं जोगो मणवयणकायसंभूदो ।
भावणिमित्तो बंधो भावो रतिरागदोसमोहजुदो ॥७५॥

योगनिमित्तं ग्रहणं योगो मनोवचनकायसंभूतः ।

भावनिमित्तो बंधो भावो रतिरागद्वेषमोहयुतः ॥ ७५ ॥

टीका—कर्मणो ग्रहणं योगनिमित्तं योगहेतुकं, योगः प्रकृतिबंधं प्रदेशबंधं च करोतीति । अथ को योग इत्याशंकायामाह;—योगश्च मनोवचनकायेभ्यः संभूतो मनःप्रदेशपरिस्पंदो वाक्प्रदेशपरिस्पंदः कायप्रदेशपरिस्पंदः “ मनोवाक्कायकर्म योग ” इति वचनात् । भावनिमित्तो भाव-हेतुको बंधः संश्लेषः स्थित्यनुभागरूपः “ स्थित्यनुभागो कषायत ” इति वचनात् । अथ को भाव इति प्रश्ने भावो रतिरागद्वेषमोहयुक्तो मिथ्यात्वा-संयमकषाया इत्यर्थं इति ॥ ७५ ॥

कर्मणः परिणामो न तु जीवस्येति प्रतिपादयन्नाह;—

जीवपरिणामहेदू कम्मत्तण पोग्गला परिणमंति ।

ण दु णाणपरिणंदो पुण जीवो कम्मं समादियदि ॥७६॥

जीवपरिणामहेतवः कर्मत्वेन पुद्गलाः परिणमंति ।

न तु ज्ञानपरिणतः पुनः जीवः कर्म समादत्ते ॥ ७६ ॥

टीका—जीवस्य परिणामहेतवो बालवृद्धयुवत्वभावेन नरकतिर्यङ्गमनुष्यदेवत्वभावेन च कर्मत्वेन कर्मस्वरूपेण पुद्गला रूपरसगंधस्पर्शवंतः परमाणवः परिणमंति पर्यायं गृह्णन्ति । जीवः पुनर्ज्ञानपरिणतो नैव कर्म समादत्ते नैव कर्मभावेन पुद्गलात् गृह्णातीति । यतोऽतश्चारित्रं ज्ञानदर्शनपूर्वकं भावनीयमिति ॥ ७६ ॥

यस्मात्;—

णाणविण्णाणसंपणो ज्ञाणञ्ज्ञाणतवेजुदो ।

कसायगारवुम्मुको संसारं तरदे लहुं ॥ ७७ ॥

ज्ञानविज्ञानसंपन्नो ध्यानाध्ययनतपोयुतः ।

कषायगौरवोन्मुक्तः संसारं तरति लघु ॥ ७७ ॥

टीका—ज्ञानं यथावस्थितवस्तुपरिच्छेदकं विज्ञानं चारित्रं ताम्यां ज्ञानविशेषेण वा संपन्नः परिणतः ध्यानेनैकप्रचिंतानिरोधेनाव्ययनेन वाचनाप्रच्छनादिक्रियया तपसा च द्वादशप्रकारेण युक्तः परिणतः कषायगौरवोन्मुक्तश्च लघु शक्तिं संसारं भवसमुद्रं तरति समुल्लंघयतीति ततो रत्नत्रयं सारभूतमिति ॥ ७७ ॥

ननु स्वाध्यायभावनया कथं संसारस्तीर्यत इत्याशंकायामाह;—

सज्झायं कुब्बंतो पंचिंदियसंपुडो तिगुत्तो य ।

हवदि य एयग्गमणो विणएण समाहिओ भिक्खू ॥७८॥

स्वाध्यायं कुर्वन् पंचेन्द्रियसंवृतः त्रिगुप्तश्च ।

भवति च एकाग्रमना विनयेन समाहितो भिक्षुः ॥ ७८ ॥

टीका—यतः स्वाध्यायं शोभनशास्त्राभ्यासवाचनादिकं कुर्वन् पंचेन्द्रियसंभृतस्त्रिगुप्तश्च भवति, एकाग्रमना ध्यानपरश्च भवति, विनयेन समाहितश्च दर्शनादिविनयोपेतश्च भिक्षुर्भवत्यतः प्रधानं चारित्रं स्वाध्यायस्ततश्च मुक्तिरिति ॥ ७८ ॥

पुनरपि स्वाध्यायस्य माहात्म्यं तपस्यंतर्भावं च प्रतिपादयन्नाह,—

वारसविधस्त्रिंशत्तु य तवे सभ्यंतरवाहिरे कुशलदृष्टे ।

ण वि अत्थि ण वि य होहदि सज्ज्ञायसमं तथोकम्मं ॥ ७९ ॥

द्वादशविधे च तपसि साम्यंतरवाह्ये कुशलदृष्टे ।

नापि अस्ति नापि च भविष्यति स्वाध्यायसमं तपःकर्म ॥ ७९ ॥

टीका—द्वादशविधे तपसि साम्यंतरवाह्ये कुशलदृष्टे तीर्थकरणधरादिप्रदर्शिते कृते च नेवास्ति न चापि भविष्यति स्वाध्यायसमं स्वाध्यायसदृशं अन्यतपःकर्मातः स्वाध्यायः परमं तप इति कृत्वा निरंतरं भावनीय इति ॥ ७९ ॥

स्वाध्यायभावनया श्रुतभावना स्यात्तस्याश्च भावनायाः फलं प्रदर्शयन्नाह,—

सूई जहा समुत्ता ण णस्सदि दु पमाददोसेण ।

एवं समुत्तपुरिसो ण णस्सदि तथा पमाददोसेण ॥ ८० ॥

सूची यथा ससूत्रा न नश्यति तु प्रमाददोषेण ।

एवं ससूत्रपुरुषो न नश्यति तथा प्रमाददोषेण ॥ ८० ॥

टीका—यथा सूची लोहमेयी शलाका सूक्ष्मापि समुत्ता सूत्रमयज्जुसमन्विता न नश्यति न चक्षुर्गोचरतामतिक्रामति प्रमाददोषेणापि अपस्कारादिमध्ये विस्मृतापि । तथैवं पुरुषोऽपि साधुरिति समुत्तः श्रुतज्ञानसमन्वितो न नश्यति नैव संसारगर्तं पतति प्रमाददोषेणापि यद्यपि परमं तपः कर्तुं न

समर्थस्तथापि शाङ्खगहितः स्वाध्यायं यदि निरंतरं करोति तथापि कर्मक्षयं करोतीति भावः ॥ ८० ॥

चारित्र्यस्य प्रधानमंगं ध्यानं तदुपकारभूतं निद्राजयमाह;—

णिहं जिणेहि णिच्चं णिद्दा खलु नरमचेदणं कुणादि ।
वट्टेज्ज हू पसुत्तो समणो सव्वेसु दोसेसु ॥ ८१ ॥

निद्रां जय नित्यं निद्रा खलु नरमचेतनं करोति ।

वर्तेत हि प्रसुतः श्रमणः सर्वेषु दोषेषु ॥ ८१ ॥

टीका—निद्रां दर्शनावरणकर्मोदयमोहभावं जय तस्या वशं मा गच्छ यतः सा निद्रा नरं खलु स्फुटमचेतनं पूर्वापरविवेकहीनं करोति यतश्च प्रसुतः श्रमणो वर्तेत सर्वेषु दोषेषु यस्मान्निद्रयाक्रांतचिन्तितः सर्वैरपि प्रमादैः सहितो भवति संयतोऽप्यतो निद्राजयं कुर्वति ॥ ८१ ॥

निद्रां जित्त्वैकाग्रचित्तानिरोधं कुर्वीतेति प्रतिपादयन्नाह,—

जह उसुगारो उसुमुज्जु वरई संपिण्डियेहिं णयणेहिं ।
तह साहू भावेज्जो चित्तं एयग्गभावेण ॥ ८२ ॥

यथा इषुकार इषुं ऋजु करोति संपिण्डिताभ्यां नयनाभ्यां ।

तथा साधुः भावयेत् चित्तं एकाग्रभावेन ॥ ८२ ॥

टीका—यथेषुकारः कांडकार इषुं कांडं, उजु वरई—ऋजुं करोति प्रमुणं करोति सम्यासंपिण्डिताभ्यां संमीलिताभ्यां नयनाभ्यां निरुद्धचक्षुरादिप्रसेरण तथा साधुः शुभव्यानार्थं स्वचित्तं मनोव्यापारमेकाग्रभावेन मनोवाक्कायस्थैर्यवृत्त्या पंचेन्द्रियनिरोधेन च भावयेद्भिरमयेदिति ॥ ८२ ॥

ध्यानं प्रपंचयन्नाह,—

कम्मस्स बंधमोक्खो जीवाजीवे य दव्वपज्जाए ।
संसारसरीराणि य भोगाविरत्तो सया ज्ञाहि ॥ ८३ ॥

कर्मणो बधमोक्षौ जीवाजीवौ च द्रव्यपर्यायान् ।

संसारशरीराणि च भोगविरक्तः सदा ध्याय ॥ ८३ ॥

टीका—कर्मणो ज्ञानावरणादेर्वधं जीवकर्मप्रदेशसंश्लेषं तथा मोक्षं सर्वथा कर्मापायं तथा जीवान् द्रव्यभावप्राणधारणसमर्थान्जीवान् पुद्गलधर्माधर्माकाशकालान् द्रव्याणि सामान्यरूपाणि पर्यायान् विशेषरूपान् संसारं चतुर्गतिभ्रमणं शरीराणि चोद्गाग्निकवैक्रियिकाहारकतैजसकार्मणानि च भोगविरक्तो रागकारणेभ्यो विरक्तः सन् सदा सर्वकालं ध्याय सप्यग्भावयेति ॥ ८३ ॥

संसारविकल्पं भावयन्नाह;—

द्रव्ये खेत्ते काले भावे य भवे य ह्येति पंचैव ।

परिवृष्ट्याणि बहूसो अनादिकाले य चिन्तेज्जो ॥ ८४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावश्च भवश्च भवन्ति पंचैव ।

परिवर्तनानि बहुशः अनादिकाले च चिन्तयेन् ॥ ८४ ॥

टीका—द्रव्यपरिवर्तनानि कर्मनो कर्मतत्त्वरूपग्रहणपरित्यजनानि, क्षेत्रपरिवर्तनानि सर्वप्रदेशेषूपत्यनिमरणानि, कालपरिवर्तनानि उत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयेपूपत्यनिमरणानि, भावपरिवर्तनानि जघन्यमध्यमोत्कृष्टबन्धस्थितिवन्धरूपाणि, भवपरिवर्तनानि सर्वायुर्विकल्पेषूपत्तिमरणानि, एवं पंचपरिवर्तनानि अनादिकालेऽर्तितकाले परिवर्तितानि बहुशोऽनेकवारमनेन जीवनेत्यं चिन्तयेत् ध्यायेदिति ॥ ८४ ॥

तथैतदपि ध्यायेदित्याह;—

मोहग्निना महंतेण दग्धमाणे महाजगे धीरा ।

समणा विसयविरक्ता ज्ञायन्ति अणंतसंसारं ॥ ८५ ॥

मोहाम्निना महता दग्धमानं महाजगत् धीराः ।

श्रमणा विसयविरक्ता ध्यायन्ति अनंतसंसारं ॥ ८५ ॥

टीका—मोहाग्निना महता दद्यमानं महाजगत् सर्वलोकं धीरा
विषयविरक्ता ध्यायंत्यनंतसंसारं चतुर्गतिभ्रमणोपेतमिति ॥ ८५ ॥

ध्यानं नाम तपस्तदारंभं न सहत इति प्रतिपादयन्नाहः—

आरंभं च कृसायं च ण सहदि तवो तहा लोए ।
अच्छी लवणसमुद्रो य क्यारं खलु जहा दिहुं ॥ ८६ ॥

आरंभं च कपायान् च न सहते तपस्तथा लोके ।

अक्षि लवणसमुद्रश्च कचारं खलु यथा दृष्टम् ॥ ८६ ॥

टीका—यथाऽक्षि चक्षुर्लवणसमुद्रश्च कचारं तृणादिकमंतस्थं पतितं
न सहते स्फुटं तटस्थं करोतीति दृष्टं तथा तपश्चाग्निमारंभं पश्मिहोपार्जनं
कपायाँश्च न सहते न क्षमते बहिष्करोतीति ॥ ८६ ॥

पंच परिवर्तनानि जीवेन किं तेनैवाहोस्विदन्येन तेनैव नान्येन कथ-
मित्याशंकायामाहः—

जह कोइ सट्टिवारिसो तीसदिवरिसे णराहियो जाओ ।
उमयत्थ जम्मसद्धो वासविमाणं विसेसेइ ॥ ८७ ॥

यथा कश्चित् पष्टिवर्षः त्रिंशद्वर्षं नराधिपो जातः ।

उमयत्र जन्मशब्दो वर्षविमाणं विशेषयति ॥ ८७ ॥

टीका—यथा कश्चित्सुरूपः पष्टिवर्षः पष्टिसंवत्सरप्रमाणायुर्विंशद्वर्ष-
वर्तिनराधिपः संजातोः राजाऽभूदत उमयत्र पर्याये राज्यपर्याये तदभावे
च जन्मशब्दो वर्षविमाणं संवत्सरकर्म विशेषयति राज्यपर्याये तदभावपर्या-
ये च वर्तते न तत्र सर्वथा भेदं करोति सामान्यविशेषात्मकत्वान्मवपदायानो
यतः सर्वथा नित्यक्षणिके चार्थक्रियाया अभावादर्थक्रियायाअभावे सर्व-
पामभावः स्याद्भावस्य च न धातुकः प्रमाणान्नावादिति ॥ ८७ ॥

दृष्टांतं दार्ष्टान्तेन योजयन्नाह;—

एवं तु जीवद्रव्यं अणाइणिहणं विसेसियं णियमा ।
रायसरिसो दु केवलपज्जाओ तस्स दु विसेसो ॥ ८८ ॥

एवं तु जीवद्रव्यं अनादिनिधनं विशेष्यं नियमात् ।

राजसदृशस्तु केवलं पर्यायस्तस्य तु विशेषः ॥ ८८ ॥

टीका—यथा जन्मशब्दो राज्ययुक्तकाले राज्याभावकाले च, एवमेव जीवद्रव्यमनादिनिधनं सर्वकालमवस्थितं विशेष्यमनेकप्रकारा-
धारतया निर्दिष्टं केवलं तु तस्य पर्यायो नारकादिमनुष्यादिरूपो राज्य-
पर्यायः स दृष्टो विशेषो विशेषणं न सर्वथा भेदं करोति सर्वास्ववस्थामु
यत इति ॥ ८८ ॥

द्रव्यार्थिकनयापेक्षयैकत्वं प्रतिपाद्य पर्यायार्थिकनयापेक्षया भेदं
प्रतिपादयन्नाह;—

जीवो अणाइणिहणो जीवोत्ति य णियमदो ण वत्तव्वो ।
जं पुरिसाउगजीवो देवाउगजीविद्विसिद्धो ॥ ८९ ॥

जीवः अनादिनिधनो जीव इति च नियमतो न वक्तव्यः ।

यत् पुरुषायुष्कजीवो देवायुष्कजीवितविशिष्टः ॥ ८९ ॥

टीका—जीवोऽनादिनिधन आदिवर्जितो निधनवर्जितश्च जीव इति
च निधनेन सर्वथा गुणादिरूपेणापि नियमतो न वक्तव्यो न वाच्यो यतः
पुरुषायुष्को जीवो देवायुष्कादिशिश्यो न हि य एव देवः स एव मनुष्यः,
यश्च मनुष्यो नासौ तिर्यक्, यश्च तिर्यक् नासौ नारकः पर्यायभेदेन
भेदादिति ॥ ८९ ॥

जीवपर्यायान् प्रतिपाद्यन्नाह;—

संखेज्जमसंखेज्जमणंतकल्पं च केवलं णाणं ।

तह रायदोसमोहा अण्णे वि य जीवपज्जाया ॥ ९० ॥

संख्येयमसंख्येयमनंतकल्पं च केवलं हानं ।

तथा रागद्वेषमोहा अन्येपि च जीवपर्यायाः ॥ ९० ॥

टीका—संख्यातविषयत्वात्संख्याते मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं च तथाऽसं-
ख्यातविषयत्वाद्संख्यातमवधिज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं चानंतविषयत्वादनं
तकल्पं केवलज्ञानमथवा संख्यातासंख्यातानंतवस्तुपरिच्छेदकत्वात्सं-
ख्यातासंख्यातानंतकल्पं केवलज्ञानमनंतविकल्पं चैते सर्वं पर्यायास्तथा
रागद्वेषमोहपर्यायास्तथाऽन्येपि जीवस्य पर्याया नारकत्वादयो बालयुवस्थ-
विरत्वादयश्चेति ॥ ९० ॥

तथैवाह;—

अकसादं तु चरिचं कयायवसिओ असंजदो होदि ।

उवसमदि जह्मि काले तत्काले संजदो होदि ॥ ९१ ॥

अकपायं तु चरित्रं कयायवदागः असंयतो भवति ।

उपशाम्यति यस्मिन् काले तत्काले संयतो भवति ॥ ९१ ॥

टीका—चारित्रं नामाकपायत्वं यतः कयायवदागोऽसंयतः, मिथ्या-
त्वकपायादियुक्तो न संयतः स्यात् यस्मिन् काले उपशाम्यति वतस्थः सन्
कपायान्न कराति तस्मिन् काले संयतचारित्रस्थो भवति । यस्मात्स एव
पुरुषो मिथ्यात्वादियुक्तो मिथ्यादृष्टिरसंयतः सम्यक्त्वादियुक्तः सन् स एव
पुनः सम्यग्दृष्टिः संयतश्च । पुरुषत्वसामान्येन पुनरभेदस्तम्भात्सर्वोऽपि
भेदाभेदात्मक इति ॥ ९१ ॥

यतः कषायवृक्षगोऽसंयतो भवतीति ततः—

वरं गणप्रवेशादो विवाहस्य प्रवेशणं ।

विवाहे रागउत्पत्ति गणो दोषाणामागरो ॥ ९२ ॥

वरं गणप्रवेशात् विवाहस्य प्रवेशनं ।

विवाहे रागोत्पत्तिः गणो दोषाणामाकरः ॥ ९२ ॥

टीका—यतेरंतकाले गणप्रवेशाच्छिष्यादिमोहनिबंधनकुलमोहकारणा-
संचपार्श्वम्यसंपर्काद्वरं श्रेष्ठं विवाहे प्रवेशनं वरं गृहप्रवेशो यतो विवाहे
दाराद्विग्रहणे रागोत्पत्तिर्गणः पुनः सर्वदोषाणामाकरः सर्वेऽपि मिथ्यात्वा-
सयमकषायरागद्वेषादयो भवतीति ॥ ९२ ॥

कारणाभावेन दोषाणामभाव इति प्रतिपादयन्नाह,—

पञ्चयभूदा दोषा पञ्चयभावेण णत्थि उत्पत्ती ।

पञ्चयभावे दोषा णस्संति णिरासया जहा बीर्यं ॥ ९३ ॥

प्रत्ययभूता दोषाः प्रत्ययाभावेन नास्ति उत्पत्तिः ।

प्रत्ययाभावात् दोषा नश्यति निराश्रया यथा बीजं ॥ ९३ ॥

टीका—प्रत्ययात्कर्मबंधात् शिष्यादिमोहनिबंधनकुलमोहकारणाद्भूताः
संजाता दोषा रागद्वेषादयः कलुषजीवपरिणामाः, प्रत्ययाभावाच्च रागद्वेषा-
दिकारणभूतकर्मभावाच्च नास्त्युत्पत्तिर्नैव प्रादुर्भावस्तेषां दोषाणां यत्त्वो-
त्पत्तिर्नास्ति ततः प्रत्ययाभावात्कारणाभावादोषा मिथ्यात्वामयमकषाय-
योगनिर्वर्तितजीवपरिणामा नश्यति निर्मूलं क्षयमुपवर्जति निराश्रयाः संतः
स्वकीयप्रादुर्भावकारणमंतरेण, यथा प्रत्ययाभावाद्बीजमंकुरं न जन-
यति बीजस्यांकुरोत्पत्तिनिमित्तं क्षितिजलपवनादित्यरश्मयस्तेषामभावे
विपरीते पतितं बीजं यथा नश्यति । येषां कारणानां सद्भावे ये दोषा
उत्पद्यन्ते तेषां कारणानामभावे तत्कलभूतदोषाणामनुत्पत्तिर्यथा स्वप्रत्यया-

भावात्स्वकारणाभावाद्बीजस्यानुत्पत्तिरंकुरत्वेन तत उत्पत्यभावान्निरा-
श्रया रागद्वेषादयो दोषा नश्यन्ति यथा बीजमुत्पत्तिमंतरेण पश्चान्-
श्यतीति ॥ ९३ ॥

तथा;—

हेदू पञ्चयभूदा हेदुविणासे विणासमुपयन्ति ।

तस्माद् हेदुविणासो कायवत्रो सव्वसाहूहिं ॥ ९४ ॥

हेतवः प्रत्ययभूता हेतुविनाशे विनाशमुपयांति ।

तस्माद् हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ ९४ ॥

टीका—ततः क्रोधमानमायालोभाः प्रत्ययभूताः परिग्रहादयो लोभा-
दिषु सत्सु जायन्ते ततस्तेषां लोभादीनां हेतूनां विनाशे प्रवृत्ते विनाशमु-
पयांति परिग्रहादयो यत एवं ततो हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः प्रम-
त्तादिक्षीणकषायार्तैर्लोभादीनामभावे परिग्रहेच्छा न जायते मूर्च्छादिपरि-
ग्रहस्तदभावे प्रयत्नः कार्यः । पूर्वकारिकया कारणाभावे कार्यस्याभावः
प्रतिपादितोऽनया पुनः कार्यस्याभावो निगदितः । अथवा पूर्वगाथोपसंहागर्थेयं
गाथा तत एवमभिसंबंधः कार्यः, हेतवः कारणानि प्रत्ययभूतानि कार्याणि
हेतुविनाशे तेषां सर्वेषां विनाशो यतः कारणाभावे कार्यस्य चाभावस्ततो
हेतुविनाशे यत्र कार्य इति ॥ ९४ ॥

दृष्टान्तं दार्ष्टान्तेन योजयन्नाहः—

जं जं जे जे जीवा पञ्जायं परिणमन्ति संसारे ।

रायस्स य दोसस्स य मोहस्स वसा मुणेयव्वा ॥ ९५ ॥

यं यं ये ये जीवाः पर्यायं परिणमन्ति संसारे ।

रागस्य च दोषस्य च मोहस्य वशा ज्ञातव्याः ॥ ९५ ॥

टीका—यं यं पर्यायविशेषं नारकत्वादिस्वरूपं परिणमन्ति गृह्णन्ति जीवाः संसारे ते पर्यायास्ते च जीवा रागस्य द्वेषस्य मोहस्य च वशास्तदायत्ताः परिणमन्तीति ज्ञातव्याः कर्मायत्तत्वात्सर्वसांसारिक-पर्यायाणामिति ॥ ९५ ॥

रागद्वेषफलं प्रतिपादयन्नाह;—

अत्थस्स जीवियन्स य जिब्भोवत्थाण कारणं जीवो ।
मरादि य मारावेदि य अणंतसो सव्वकालं तु ॥ ९६ ॥

अर्थस्य जीवितस्य च जिह्वोपस्थयोः कारणं जीवः ।

त्रियते च मारयति च अनंतशः सर्वकालं ॥ ९६ ॥

टीका—अर्थस्य कारणं गृहपशुवस्त्रादिनिमित्तं जीवितस्य च कारणं आत्मरक्षार्थं जिह्वायाः कारणं आहारस्य हेतोरुपस्थस्य कारणं कामनिमित्तं जीवो त्रियते स्वयं प्राणत्यागं करोति मारयति चान्योश्च हिनस्ति प्राणविधातं च कारयति अनंतशोऽनंतवारान् सर्वकालमेवेति ॥ ९६ ॥

तथा;—

जिब्भोवत्थाणिमित्तं जीवो दुक्खं अणादिसंसारे ।
पत्तो अणंतसो तो जिब्भोवत्थे जयह द्दाणिं ॥ ९७ ॥

जिह्वोपस्थानिमित्तं जीवो दुःखं अनादिसंसारे ।

प्रातः अनंतशः ततः जिह्वोपस्थं जय द्दानो ॥ ९७ ॥

टीका—रमनेन्द्रियनिमित्तं स्पर्शनेन्द्रियनिमित्तं चानादिसंसारे जीवो दुःखं प्राप्नोऽनंतशोऽनंतवारान् यतोऽतो जिह्वामुपस्थं च जय सर्वथा त्यजेदानीं सांप्रतमिति ॥ ९७ ॥

चदुरंगुला च जिब्भा अमुहा चदुरंगुलो उवत्थो वि ।
अदुंगुलदोसेण दु जीवो दुक्खं सु पप्पोदि ॥ ९८ ॥

चतुरंगुला च जिह्वा अशुभा चतुरंगुल उपस्थोपि ।

अष्टांगुलदोषेण तु जीवो दुःखं खलु प्राप्नोति ॥ ९८ ॥

टीका—चतुरंगुलप्रमाणा जिह्वा अशुभा चतुरंगुलप्रमाणं चोपस्थं मेथुनक्रियानिमित्तं एतदष्टांगुलदोषेणैव जीवो दुःखं प्राप्नोति स्फुटं यतस्ततो जिह्वामुपस्थं च त्यज जयेति ॥ ९८ ॥

स्पर्शनजयकारणमाह;—

वीहेद्व्यं णिच्चं कटुत्थस्स वि तहित्थिरूवस्स ।

हवदि य चित्तक्खोभो पच्चयभावेण जीवस्स ॥ ९९ ॥

भेतव्यं नित्यं काष्ठस्थादपि तथा स्त्रीरूपात् ।

भवाति च चित्तक्षोभः प्रत्ययभावेन जीवस्य ॥ ९९ ॥

टीका—भेतव्यं नित्यं सर्वकालं त्रासः कर्त्तव्यः काष्ठस्थादपि स्त्रीरूपात् काष्ठलेपचित्रादिकर्मणोऽपि स्त्रीरूपाद्द्वेगः कर्त्तव्या यतो भवति चित्तक्षोभः मनसश्चलनं प्रत्ययभावेन विश्वासात्कारणवशाज्जीवस्येति ॥ ९९ ॥

तथा;—

घिदभरिदघडसरिथो पुरिसो इत्थी बलंतअग्गिसमा ।

तो महिलेयं दुक्का णट्टा पुरिसा सिवं गया इयरे ॥ १०० ॥

घृतभृतघटसदृशः पुरुषः स्त्रीज्वलदाग्निसमा ।

तां महिलामतं ढौकितानष्टाः पुरुषाः शिवं गता इतरे ॥ १०० ॥

टीका—पुरुषो घृतभृतकुंभसदृशः स्त्री पुनर्ज्वलदनलमदृशी यथा प्रज्वलदाग्निसमीपे स्थानं ? घृतपूर्णघटः स्त्रीं प्रक्षिरति तथा स्त्रीसमीपे मनुष्या यत एवं ततो महिलायाः समीपमुपस्थिता जल्पहासादिवशं गताः पुरुषा नष्टा ये च न तत्र संगतास्ते शिवं गताः शिवैर्गतिं प्राप्ता इति ॥ १०० ॥

तथा;—

मायाए वहिणीए धूआए मूइ बुडू इत्थीए ।
बीहेदव्वं णिच्चं इत्थीरूव्वं णिरावेक्खं ॥ १०१ ॥

मातुः भगिन्या दुहितुः मूकाया वृद्धायाः स्त्रियाः ।

भेतव्यं नित्यं स्त्रीरूपं निरपेक्षं ॥ १०१ ॥

टीका—मातुः स्त्रीरूपाद्भगिन्याश्च स्त्रीरूपात् दुहितुश्च स्त्रीरूपात्
मूकाया वृद्धायाश्च स्त्रीरूपात् भेतव्यं नित्यं निरपेक्षं यतः स्त्री तु पावक-
रूपमिव सर्वत्र दहतीति ॥ १०१ ॥

तथा,—

हत्थपादपरिच्छिन्नं कण्णणासवियप्पियं ।
अविवासं सत्तिं नारीं दूरितो परिवज्जे ॥ १०२ ॥

हस्तपादपरिच्छिन्नां कर्णनासाविकल्पितां ।

अविवाससं सतीं नारीं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १०२ ॥

टीका—हस्तच्छिन्ना पादच्छिन्ना च कर्णहीना नासिकाविहीना च सुमु-
विरूपा यद्यपि भवति तथापि अविवस्त्रां सतीं नमनामित्यर्थः, नारीं दूरतः
परिवर्जयेत् यतः काममलिनस्तां वांछेदिति ॥ १०२ ॥

ब्रह्मचर्यभेदं प्रतिपादयन्नाह,—

मण बंभचेर वाचि बंभचेर तह काय बंभचेरं च ।
अहवा हु बंभचेरं दव्वं भावं ति दुयियप्पं ॥ १०३ ॥

मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं तथा काये ब्रह्मचर्यं च ।

अथवा हि ब्रह्मचर्यं द्रव्यं भावमिति द्विविकल्पं ॥ १०३ ॥

टीका—मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं काये ब्रह्मचर्यमिति त्रिप्र-

तथा शयनशोधनमपि च स्त्रीसंसर्गोपि अर्थसंग्रहणं ।

पूर्वरतिस्मरणं इंद्रियविषयरतिः प्रणीतरससेवा ॥ १०६ ॥

टीका—तथा शयनं तुलिकापर्यकादिकं शोधनं क्रीडागृहं चित्रशालादिकं रहस्यस्थानं कामोद्रेककारणं पंचममवस्था । तथापि च स्त्रीसंसर्गं गगोत्कटवनिताभिः कटाक्षनिर्रीक्षणपराभिरुपप्लवशीलाभिः संपर्कः क्रीडनं षष्ठमवस्था । तथार्थस्य सुवर्णादिकस्याभरणवस्त्रादिकस्य च ग्रहणं सप्तममवस्था । तथा पूर्वरतिस्मरणं पूर्वस्मिन् काले यत् क्रीडितं तस्यानुस्मरणं चिंतनमष्टममवस्था । तथेन्द्रियविषयेषु रूपरसगंधशब्दस्पर्शेषु कामागेषु रतिः समीहानवममवस्था । तथा प्रणीतरससेवा इष्टरसानामुपसेवनं दशममवस्था । अवस्थाकारणत्वादवस्था इति ॥ १०६ ॥

तस्य दशप्रकारस्यापि परिहारमाह;—

दशविधमवस्थां भूमिणं संसारमहादुःखाणामावाहं ।

परिहरइ जो महप्पा सो दृढबंधमव्वदो होदि ॥ १०७ ॥

दशविधमवस्था इदं संसारमहादुःखानामावाहं ।

परिहरति यो महात्मा स दृढबन्धव्रतो भवति ॥ १०७ ॥

टीका—एवं दशप्रकारमप्यवस्थां संसारकारणानां महादुःखानामावाहमवस्थानं प्रधानहेतुभूतं परिहरति यो महात्मा संयतः स दृढबन्धव्रतो भवति । भावावस्थाकारणं द्रव्यावस्थाकारणं च यः परित्यजति तस्योभयथापि बन्धचर्यं सम्यक् तिष्ठतीति स च चारित्रवानिति ॥ १०७ ॥

परिग्रहपरित्यागे फलमाह;—

कोहप्रदमायलोहेहिं परिग्रहे लयइ संसजइ जीवो ।

तेणुभयसंगचाओ कायव्वो सव्वसाहूहिं ॥ १०८ ॥

क्रोधमदमायालोभैः परिग्रहे लगति संसजति जीयः ।

तेनोभयसंगत्यागः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ १०८ ॥

टीका—यतः क्रोधमदमायालोभैः परिग्रहे लगति संसजति परिग्रह-
त्वात् गृह्णाति जीवस्तेन कारणेनोभयसंगत्यागः कर्तव्यो वाद्याभ्यन्तरपरि-
ग्रहपरिहारः कार्यः । उभयात्रन्न च परिहरणीयं येन सह क्रोधमानमाया-
लोभाश्च यत्नतस्त्याज्याः सर्वसाधुभिरिति ॥ १०८ ॥

ततः;—

णिस्संगो णिरारंभो भिक्षाचरियाए शुद्धभावो य ।

एगागी ज्ञाणरदो सव्वगुणद्धो हवे समणो ॥ १०९ ॥

निःसंगो निरारंभो भिक्षाचर्यायां शुद्धभावश्च ।

एकाकी ध्यानरतः सर्वगुणाढ्यो भवेत् श्रमणः ॥ १०९ ॥

टीका—उभयपरिग्रहाभावैर्निःसंगो मूर्च्छारहितस्ततश्च निरारंभः पाप-
क्रियादिभ्यो निवृत्तस्ततश्च भिक्षाचर्यायां शुद्धभावो भवति ततश्चेकाकी
ध्यानरतः संजायते ततश्च सर्वगुणाढ्यः सर्वगुणसंपन्नो भवेत् ॥ १०९ ॥

श्रमणविकल्पामाह;—

णामेण जहा समणो ठायणिए तह य दव्वभावेण ।

णिकखेवो वीह तहा चट्ठव्विहो होइ णायव्वां ॥ ११० ॥

नाम्ना यथा श्रमणः स्थापनया तथा च द्रव्यभावाभ्यां ।

निक्षेपोपि इह तथा चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यः ॥ ११० ॥

टीका—श्रमणगोचरं निक्षेपमाह;—नाम्ना यथा श्रमणः स्थापनया
तथैव तत्र द्रव्येण भावेन च तथैव द्रष्टव्यः । नामश्रमणमात्रं नामश्रमणः
तदाकृतिलेपादिषु स्थापनाश्रमणो गुणगहितलिप्तग्रहणं द्रव्यश्रमणो मूलगु-

णोत्तरगुणानुष्ठानप्रवणभावो भावश्रमणः । एवमिह निक्षेपस्तथैवागमप्रतिपा-
दितक्रमेण चतुर्विधो भवति ज्ञातव्य इति ॥ ११० ॥

तेषां मध्ये भावश्रमणं प्रतिपादयन्नाह,—

भावसमणा हु समणा ण सेससमणाण सुग्गई जम्हा ।
जहिऊण दुविहमुपहिं भावेण सुसंजदो होहं ॥ १११ ॥

भावश्रमणा हि श्रमणा न शेषश्रमणानां सुगतिर्यस्मात् ।

हित्वा द्विविधमुपधिं भावने सुसंयतो भव ॥ १११ ॥

टीका—भावश्रमणा एव श्रमणा यतः शेषश्रमणानां नामस्थापनाद्र-
व्याणां न सुगतिर्यस्मान्स्माद्विविधमुपधिं द्रव्यभावरूपं परित्यज्य भावेन
सुसंयतो भवेति ॥ १११ ॥

भिक्षाशुद्धिं च कुर्वित्याह,—

वदसीलगुणा जम्हा भिक्खाचरिया विमुद्धिए ठंति ।
तम्हा भिक्खाचरियं सोहिय साहू सदा विहारिज्ज ॥ ११२ ॥

व्रतशीलगुणा यस्मात् भिक्षाचर्याया विशुद्ध्यां तिष्ठति ।

तस्मात् भिक्षाचर्या शोधयित्वा साधुः सदा विहरेत् ॥ ११२ ॥

टीका—व्रतानि शीलानि गुणाश्च यस्माद्भिक्षाचर्याया विशुद्ध्यां
सत्यां तिष्ठति तस्माद्भिक्षाचर्या संशोध्य साधुः सदा विहरेत् । भिक्षाच-
र्याशुद्धिश्च प्रधानं चारित्र्यं सर्वशास्त्रसाग्भूतमिति ॥ ११२ ॥

तथैतदपि विशोध्यचरेदित्याह,—

भिक्खं वक्कं हिययं सोधिय जो चरदि णिच्च सो साहू ।
एसो सुट्ठिद साहू भणिओ जिणसासणे भयवं ॥ ११३ ॥

भिक्षां वाक्यं हृदयं शोधयित्वा यः चरति नित्यं स साधुः ।

एष सुस्थितः साधुर्माणितो जिनशासने भगवान् ॥ ११३ ॥

टीका—भिक्षां गोचरशुद्धिं वाम्यं वचनशुद्धिं ददयं मनशुद्धिं विशोध्य यश्चरति चारित्र्ययोगं करोति माधुर्नित्यं स एष सुस्थितः सर्वगुणोपेतः साधुर्भणितो भगवान्, कः? जिनशामने सर्वज्ञागमे इति ॥११३॥

तथैतदपि सुषु ज्ञात्वा चरत्वित्याह;—

दृढं खेत्तं कालं भावं शक्तिं च सुषु णाऊण ।

ज्ञाणज्झयणं च तथा साहू चरणं समाचरऊ ॥ ११४ ॥

द्वयं क्षेत्रं कालं भावं शक्तिं च सुषु ज्ञात्वा ।

ध्यानाध्ययनं च तथा साधुचरणं समाचरतु ॥ ११४ ॥

टीका—द्वयमाहारशरीरादिकं क्षेत्रं जांगलरूपादिकं कालं सुषुमा-
सुषुमादिकं शीतोष्णादिकं भावं परिणामं च सुषु ज्ञात्वा ध्यानमध्ययनं
तथा ज्ञात्वा साधुचरणं समाचरतु । एवं कथितप्रकारेण चारित्र्यशुद्धि-
र्भवतीति ॥ ११४ ॥

तथाभयन्यागफलमाह;—

चाओ य हाइ दुविहो संगचाओ कलत्तचाओ य ।

उभयत्यायं किञ्चा साहू सिद्धिं लहू लहदि ॥ ११५ ॥

त्यागश्च भवति द्विविधः संगत्यागः फलप्रत्यागश्च ।

उभयत्यागं कृत्वा साधुः सिद्धिं लभतु लभते ॥ ११५ ॥

टीका—त्यागश्च भवति द्विविधः संगत्यागः फलप्रत्यागश्च तत्र उभय-
त्यागं कृत्वा साधुर्लभतु शीघ्रं सिद्धिं लभतु न तत्र संदेह इति ॥ ११५ ॥

चारित्र्यशुद्धिममंयमप्रत्ययकषायप्रत्यययोगप्रत्ययस्वरूपशुद्धिं च प्रतिपाद्य
दर्शनशुद्धिं मित्यात्वप्रत्ययशुद्धिं च प्रतिपादयन्माह;—

पुढवीकायिमजीवा पुढवी? चायि अस्सिद्धा संति ।

तम्हा पुढवीए आरंभे णिच्चं थिराहणा तेसिं ॥ ११६ ॥

पृथिवीकायिकजीवाः पृथिव्याः चापि आश्रिताः संति ।
तस्मात् पृथिव्या आरंभे नित्यं विराधना तेषां ॥ ११६ ॥

टीका—पृथिवीकायिकजीवास्तद्वर्णागंधरसाः सूक्ष्माः स्थूलाश्च तदाश्रिताश्चान्ये जीवास्त्रसाः शेषकायाश्च संति तस्मात्तस्याः पृथिव्या विराधनादिके खननदहनादिके आरंभे आरंभसमारंभसंरंभादिके च कृते निश्चयेन तेषां जीवानां तदाश्रितानां प्राणव्यपरोपणं स्यादिति । एवमक्कायिकतेजःकायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकव्रमकायिकानां तदाश्रितानां च समारंभे ध्रुवं विराधनादिकं भवतीति निश्चेतव्यम् ॥ ११६ ॥

तद्वा पुढाविसमारंभो दुविहो तिविहेण वि ।
जिनमार्गानुचारीणं यावज्जीवं ण कल्पई ॥ ११७ ॥

तस्मात् पृथिवीसमारंभो द्विविधः त्रिविधेनापि ।
जिनमार्गानुचारीणं यावज्जीवं न कल्प्यते ॥ ११७ ॥

टीकाः—यतः पृथिवीकायिकादीनां तदाश्रितानां च समारंभे ध्रुवा हिंसा तस्मात्पृथिवीसमारंभः खननादिको द्विविधो द्विप्रकारो पृथिवीकायिक-तदाश्रितोभयरूपोऽपि त्रिविधेन मनोवाक्कायरूपेण जिनमार्गानुचारीणं यावज्जीवं न कल्प्यते न युज्यत इति । एवमप्येजोवायुवनस्पतिव्रमानां द्विप्रकारेऽपि समारंभेऽवगाहनसेचनज्वालनतापनवीजनमुसवातकरणच्छेदनतक्षणादिकं न कल्प्यते जिनमार्गानुचारीण इति ॥ ११७ ॥

असंयमप्रत्ययं तद्विशुद्धिं च प्रतिपाद्य मिथ्यात्वप्रत्ययं तद्विशुद्धिं प्रतिपाद्यन्नाह;—

जो पुढाविकाइजिये ण वि सद्दहदि जिणोहिं णिद्धे ।
दूरत्यो जिणवयणे तस्स उवट्टावणा णत्थि ॥ ११८ ॥

यः पृथिवीकायिकजीवान् नापि श्रद्धधाति जिनैः निर्दिष्टान् ।
दूरस्थो जिनवचनात् तस्य उपस्थापना नास्ति ॥ ११८ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकान् जीवान् न श्रद्धधाति नाभ्युपगच्छति
जिनैः प्रजप्तान् प्रतिपादितान् स जिनवचनात् दूरं स्थितो न तस्योपस्था-
पनाशक्ति न तस्य सम्यग्दर्शनादिषु संस्थितिर्विद्यते मिथ्यास्यादिति । एवम-
प्यकायिकान् वनस्पतिहायिकान् व्रसकापिहोश्च तदाभितोश्च यो नाभ्यु-
गच्छति तस्यायुपस्थापना नास्ति सोऽपि मिथ्यादृष्टिरेव न कदाचिदपि
मुक्तिमाप्तिं तस्य स्थितिर्यतो दर्शनाभावेन चाग्निस्तस्य ज्ञानस्य चाभाव एव
दर्शनादिनाभावित्वानयोरिति ॥ ११८ ॥

यः पुनः श्रद्धधाति स सद्दृष्टिरिति प्रतिपादयन्नाह—

जो पुढविकायजिवे अइसद्दहदे जिणेहिं पण्णत्ते ।

उवलद्धपुण्यपापसस तस्सुवट्ठावणा अत्थि ॥ ११९ ॥

यः पृथिवी कायिकजीवान् अतिश्रद्धधाति जिनैः प्रजप्तान् ।

उपलब्धपुण्यपापस्य तस्योपस्थापना अस्ति ॥ ११९ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकजीवान् तदाभितोश्चातिशयेन श्रद्धधाति
मन्यते जिनैः प्रजप्तान् तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना विद्यते सोऽपि
तस्य संस्थितिरवश्यंभाविनीति । एवमप्यकायिकतेजःकायिकायुकायिक-
वनस्पतिहायिकव्रसकापिहोश्च तदाभितोश्च यः श्रद्धधाति मन्यतेऽभ्युपगच्छति
तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना विद्यते इति ॥ ११९ ॥

न पुनः श्रद्धधाति तस्य फलमाह—

ण सद्दहदि जो ण्णत्ते जीवे पुढविदं गदे ।

स गच्छे दिग्घमद्धाणं लिगत्थो वि ह्नु दुम्मदी ॥ १२० ॥

न श्रद्धधाति य एतान् जीवान् पृथिवीत्वं गतान् ।

स गच्छेत् क्षीपंमध्यानं लिगत्थोऽपि हि दुर्मतिः ॥ १२० ॥

यत्नेन चरतः फलमाह,—

जदं तु चरमाणस्स दयापेहुस्स भिक्खुणो ।

णवं ण बज्झदे कम्मं पुराणं च विधूयादि ॥ १२३ ॥

यत्नेन तु चरतः दयाप्रेक्षकस्य भिक्षोः ।

नवं न बध्यते कर्म पुराणं च विधूयते ॥ १२३ ॥

टीका—यत्नेनाचरतो भिक्षोर्दयाप्रेक्षकस्य दयाप्रेक्षिणो नवं न बध्यते कर्म चिरंतनं च विधूयते निराक्रियते । एवं यत्नेन तिष्ठता यत्नेनासीनेन यत्नेन क्षयनेन यत्नेन भुंजानेन यत्नेन भायमाणेन नवं कर्म न बध्यते चिरंतनं च क्षीयते ततः सर्वथा यत्नाचारेण भवितव्यमिति ॥१२३॥

समयसारस्योपसंहारगाथेयं,—

एवं विधानचरियं जाणित्ता आचरिज्ज जो भिक्खू ।

णासेऊण दु कम्मं दुविहं पि य लहु लहइ सिद्धिं ॥१२४॥

एवं विधानचरितं ज्ञात्वा आचरेत् यो भिक्षुः ।

नाशयित्वा तु कर्म द्विविधमपि च लघु लभते सिद्धिं ॥१२४ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण विधानचरितं क्रियानुष्ठानं ज्ञात्वा आचरति यो भिक्षुः स साधुर्नाशयित्वा कर्म द्विप्रकारमपि शुभाशुभरूपमपि द्रव्यरूपं भावरूपं वा क्षीघ्रं लभते सिद्धिं यत एवं चाग्निग्नोक्षो भवति सर्वस्य सारभूतं चाग्निं तत इति दशमस्य समयसारसंज्ञकस्याचारस्य ॥ १२४ ॥

इति श्रीमद्भट्टकेर्याचार्यवर्यप्रणीते मूलाचारे श्रीवमु-

नंशाचार्यप्रणीताचार्यवृत्त्याख्यटीकासहिते

दशमः समयमागधिकारः ॥ *

* सप्तम-मुस्तकेऽस्य स्थानेऽयं पाठः—

इति वमुनन्दिविचिन्तायामाचार्यवृत्तौ दशमः परिच्छेदः ।

शीलगुणाधिकारः ।

शीलगुणालयभूदे कल्याणविशेषप्रातिहार्यजुदे ।
 वंदित्ता अरहंते शीलगुणे कित्तइस्सामि ॥ १ ॥

शीलगुणालयभूतान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् ।
 वंदित्वा अर्हंतः शीलगुणान् कीर्तयिष्यामि ॥ १ ॥

टीका—शील—शीलं व्रतपरिरक्षणं शुभयोगवृत्तिरशुभयोगवृत्तिपरिहार
 आहारभयमैधुनपरिग्रहसंज्ञाविरतिः पंचेंद्रियनिरोधः कायसंयमविषयोद्भव-
 दोषाभावः क्षांत्यादियोगश्च, गुणा—गुणाः संयमविकल्पाः पंचमहाव्रतादयः
 कषायाद्यभावोऽतिक्रमाद्यभावः पट्टायसविकल्पसंयमदशप्रकारावह्याभाव आकं-
 पितादिदोषविमुक्तिरालोचनादिप्रायश्चित्तकरणं, शीलानि च गुणाश्च शील-
 गुणास्तेषामालयभूताः सम्यगवस्थानं संजाताः शीलगुणालयभूतास्तान्
 शीलगुणालयभूतान् मतानां व्रतपरिरक्षणानां चाधारान् । कल्याण—कल्याणानि
 स्वर्गावतरणजन्मनिष्क्रमणकेवलज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणगमनानि, विशेष—विशेषा
 अतिशयविशेषाश्चतुस्त्रिंशत्, स्वाभाविका दश निःस्वेदत्वादिकाः, धार्तिकर्म-
 क्षयजा दश गव्यूतिशतचतुष्टयसुभिक्षत्वादिका, देवोपनीताश्चतुर्दश सर्वाद्ध-
 मागधिकभाषादयः, प्रातिहार्य—प्रातिहार्याण्यष्टौ सिंहासनादीनि, जुदे—युक्तान्
 सहितान्, कल्याणानि चातिशयविशेषाश्च प्रातिहार्याणि च कल्याणविशेष-
 प्रातिहार्याणि तैर्युक्तास्तान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् सर्वान् सर्वज्ञत्व-
 चिन्होपेतान् त्रिषष्टिकर्मक्षयजगुणसंयुक्तान्, वंदित्ता—वंदित्वा प्रणम्य, अरहंत-
 अर्हंतः सर्वज्ञनाथान्, शीलगुणे—शीलगुणान् शीलानि गुणांश्च, कित्तइस्सामि-
 कीर्तयिष्यामि सम्यगनुवर्त्तयिष्यामि । अर्हंतः शीलगुणालयभूतान् कल्याण-
 विशेषप्रातिहार्ययुक्तान् वंदित्वा शीलगुणान् कीर्तयिष्यामीति संबन्धः ॥१॥

योगादीनां भेदपूर्वकं स्वरूपमाह;—

तिष्ठं सुहसंजोगो जोगो करणं च असुहसंजोगो ।
आहारादी सण्णा फासादिय इंदिया णेया ॥ ३ ॥

त्रायाणां शुभसंयोगो योगः करणं च अशुभसंयोगः ।

आहारादयः संज्ञाः स्पर्शनादीनि इन्द्रियाणि ज्ञेयानि ॥ ३ ॥

टीका—तिष्ठं—त्रायाणां मनोवाक्कायानां, सुहसंजोगो—शुभेन संयोगः शुभसंयोगः पापक्रियापरिहारपूर्वकशुभकर्मादाननिमित्तव्यापारः सर्वकर्म-क्षयनिमित्तव्यापारसंयोग इत्युच्यते । करणं च—करणं क्रिया परिणामो वा तेषां मनोवाक्कायानां योऽयमशुभेन संयोगस्तत्करणं पापक्रियापरिणामः पापादाननिमित्तव्यापारव्याहारो च करणमित्युच्यते । आहारादी—आहारादय आहारभयमैयुनपरिग्रहाः, सण्णा-संज्ञा अभिलाषाः, चतुर्विधाशनपानसाद्यस्वा-भ्याहारः, भयकर्मोदृष्याच्छरीरवाङ्मनःसंवेदि जीवप्रदेशान्तामाकुलता भयं, स्त्रीपुंसयोश्चास्त्रिमोहोदये सति रागपरिणामाविष्टयोः परस्परं स्पर्शनं प्रतीच्छा मैयुनं, गौमहिषीभणिमौक्तिकादीनां चेतनाचेतनानां बाह्यानां आभ्यंतराणां च रागादीनामुपधीनां संरक्षणार्जनसंस्कारादिलक्षणा व्यापृतिः परिग्रहः, आहारसंज्ञा भयसंज्ञा मैयुनसंज्ञा परिग्रहसंज्ञा चेति । फासादिय—स्पर्शनादी-न्द्रियाणि ज्ञेयानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणि ज्ञातव्या-नीति ॥ ३ ॥

पृथिव्यादीनां भेदं स्वरूपं च प्रतिपादयन्नाह;—

पुढविद्गामणिमारुदपत्तेयअणतकायिया चैव ।
विगतिगचदुपंचेंदिय भोम्मादि हवंति दस एदे ॥ ४ ॥

पृथिव्युदकाग्निमारुतप्रत्येकानंतकायिकाश्चैव ।

द्वित्रिचतुःपंचेंद्रिया भ्यादयो भवन्ति दशैते ॥ ४ ॥

टीका—गुद्वि—पृथिवी । दग्—आपो जलं । अगणि—आग्निः ।
 मारुद्—मारुतः वातः । पतेय—प्रत्येक एकं जीवं प्रति कारणं शरीरहेतु-
 पुद्गलप्रचयः प्रत्येकमसाधारणं । अणत—अनंतः साधारणं । कायिया चैव—
 कायिकाश्चैव । पृथिवी कायो विद्यते येषां ते पृथिवीकायिकाः, आपः
 कायो विद्यते येषां ते अन्कायिकाः, तेजः कायो विद्यते येषां ते तेजः-
 कायिकाः, मारुतः कायो विद्यते येषां ते मारुतकायिकाः, प्रत्येकः कायो
 विद्यते येषां ते प्रत्येककायिकाः पुष्पफलनालिकेरादयः, अनंतः कायो विद्यते
 येषां तेऽनंतकायिका गुडूचीमूलकादयः, चक्षुश्च उक्तममुच्ययार्थः, एवकारोऽ-
 वधारणार्थः । पृथिवीकायिकादयः स्वभेदभिन्ना वादराः सुशमाः पर्याप्ता
 अपर्याप्ताश्चेति । विगतिगच्छदुपंचंद्रिय—इन्द्रियशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धयते
 द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः, त्रीन्द्रिया मन्कुणादयः, चतुरिन्द्रिया भ्रमरादयः,
 पंचंद्रिया मंडूकादयः । भोम्मादि—भूम्यादयः । हंति—भवंति । दस—दश ।
 पदे—एते पृथिवीकायिकादयः पंचंद्रियपर्यता दशैव भवंति नान्य इति ॥४॥

श्रमणधर्मस्य भेदं स्वरूपं च प्रतिपादयन्नाह—

खंती मद्दव अज्जव लाघव तव संजमो अकिचणदा ।

तह होदि वंमचेरं सच्चं चागो य दस धम्मा ॥ ५ ॥

क्षांतिः मारुतमार्जवं लाघवं तपः संयमः अकिंचनता ।

तथा भवति ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्च दश धर्माः ॥ ५ ॥

टीकाः—खंती—उत्तमक्षमा शरीरप्रियतिष्ठेत्तुमार्गणार्थं परकुलान्पुत्रयन-
 स्तीर्ययात्रायर्थं वा पर्यटतो यत्नेर्दृष्टजनाक्रोशोत्पन्नगनावज्ञातादनभर्त्सन-
 शरीरव्यापादनादीनां मन्त्रिधाने स्वाने काटुयानुत्पत्तिः क्षान्तिः । मद्दव—मृदो-
 भक्तिं । मारुतं जात्यादिमदवेज्ञादभिमानाभासः । अज्जव—सुभोर्भाव आर्त्त-
 मनोगत्यायानामवचना । लाघव—सुभोर्भावो लाघवं अनतिचाग्वं ईर्ष्यं

कर्षप्राप्तौ लोभनिवृत्तिः । तत्र-तपः कर्मक्षयार्थं तत्र्यने शरीरेन्द्रियाणि
पस्तद्वद्वादशविधं पूर्वोक्तमवसेयं । संजमो-संयमो धर्मोपबृंहणार्थं समितिषु
तमानस्य प्राणीन्द्रियदयाकपायनिग्रहक्षणः । आर्किचगदा-नास्य
किंचनास्याकिंचनोऽकिंचनस्य भाव आर्किचन्यमकिंचनता उपानेष्वदि
र्षीगादिषु संस्कारापोहाय ममेदमित्यभिसंबंधनिवृत्तिः । तह होदि-तथा
स्वति तथै तेनैव प्रकारेण दशाव्रतपरिहारेण , वंभचेरं-व्रतचर्य अनु-
तातांगनास्मरणकथाश्रवणस्त्रीसंसक्तशयनादिवर्जनं स्वतंत्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थं वा
गुरुकुलवासो व्रतचर्य । सच्चं-सत्यं परोपतापादिपरिर्जितं कर्मादानकार-
णाभिवृत्तं साधुवचनं सत्यं । चागो-त्यागः संयतस्य योग्यज्ञानादिदानं त्यागः
चशब्दः समुच्चयार्थः । दस धम्मा-दशैते धर्मा दशप्रकाशेऽयं भ्रमणधर्मो
व्याख्यात इति ॥ ५ ॥

शीलानामुत्पत्तिनिमित्तमक्षसंक्रमणोच्चारणकममाह,--

मणगुत्ते मुणिवसहे मणकरणोम्मुक्तशुद्धभावयुदे ।

आहारसण्णविरदे फासिंदियसंपुडे चेव ॥ ६ ॥

पुढवीसंजभजुत्ते खंतिगुणसंजुदे पढमसीलं ।

अचलं ठादि विमुद्धे तहेव सेसाणि णेयाणि ॥ ७ ॥

मनोगुत्तस्य मुनिवृषभस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्तस्य ।

आहारसण्णविरतस्य स्पर्शानेन्द्रियसंवृतस्य चैव ॥ ६ ॥

पृथिवीसंयमयुक्तस्य क्षांतिगुणसंयुक्तस्य प्रथमशीलं ।

अचलं तिष्ठति विमुद्धस्य तथैव शेषाणि श्रेयानि ॥ ७ ॥

टीका—मणगुत्ते-मनसा गुप्तो मनोगुत्तस्तस्य तस्मिन्वा मनोगुत्तस्य
मनोगुत्ते । मुणिवसहे-मुनिवृषभस्य मुनिवृषभे वा, मणकरणोम्मुक्तशुद्ध-
भावयुदे-मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुतः, मनःकरणोन्मुक्तश्चासौ शुद्धभा-
वश्च तेन युतः मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुतस्तस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभा-

च्युतस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुते वा । आहारसंज्ञाविरदे-आहारसंज्ञया
विरत आहारसंज्ञाविरतस्तस्य आहारसंज्ञाविरतस्य आहारसंज्ञाविरते वा ।
फासिर्द्वियसंपुडे-स्पर्शनिन्द्रियं संवृतं यस्यासौ स्पर्शनिन्द्रियसंवृतस्तस्य स्पर्श-
नेन्द्रियसंवृतस्य स्पर्शनिन्द्रियसंवृते वा । चेव-निश्चयेन । पुद्वीसंजमजुने-
पृथिवीसंयमेन युक्तः पृथिवीसंयमयुक्तस्तस्य पृथिवीसंयमयुक्तस्य पृथिवी-
संयमयुक्ते वा । क्षांतिगुणसंयुक्ते-क्षांतिगुणेन संयुक्तः क्षांतिगुणसंयुक्तस्तस्य
क्षांतिगुणसंयुक्तस्य क्षांतिगुणसंयुक्ते वा । पदमशीलं-प्रथमं शीलं तस्यैत्यभूतस्य
मुनिवृषभस्यैत्यभूते वा मुनिवृषभे प्रथमं शीलमचलं स्थिररूपं तिष्ठति ।
शुद्धे चारित्र्याद्ये मुनौ शुद्धस्य चारित्र्याद्यस्य मुनेर्वति संबन्धः । यतो गुप्ति-
भिर्गुप्तोऽशुभपरिणामेर्विमुक्तः संज्ञादिभिश्च रहितः संयमादिसहितोऽत एव
शुद्धः । तदेव-तथैव तेनैव प्रकारेण अनेन वा प्रकारेण । शेषाणि-शेषा-
ण्यपि द्वितीयादीनि शीलानि । णेषाणि-ज्ञातव्यानि । अथवा विशुद्धेषु
भोगेषु यावदचलं तिष्ठत्यक्षः, तथा वाग्गुप्ते मुनिवृषभे मनःकरणोन्मुक्तशुद्ध-
भावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनिन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयमयुक्ते क्षांतिगुण-
संयुक्ते च शुद्धे मुनौ द्वितीयं शीलं तिष्ठति । तथा कायगुप्ते मुनिवृषभे
एवं शेषाण्युच्चारणविधानान्युच्चार्य तृतीयं शीलं व्रतपरिरक्षणमचलं तिष्ठति ।
विशुद्धे तत आदिं गते अक्षे एवमुच्चारणं करणीया । मनोगुप्ते मुनिवृषभे वा-
क्करणोन्मुक्तशुद्धभावयुते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनिन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयम-
युक्ते क्षांतिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे चतुर्थशीलं । तथा वाग्गुप्ते मुनिवृषभे
वाकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनिन्द्रियसंवृते पृथिवी-
संयमयुक्ते क्षांतिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे पंचमं शीलं । तथा कायगुप्ते
वाकरणोन्मुक्ते शेषाण्युच्चार्य षष्ठं शीलं द्रूयात् । तिस्रो गुप्ताः पंचयाकारेण
व्यवस्थाप्य तत ऊर्ध्वं त्रीणि करणानि पंचयाकारेण स्थापनीयानि तत
ऊर्ध्वं आहारादिसंज्ञाः संस्थाप्य ततः पंचेन्द्रियाणि ततः पृथिव्यादयः
कायास्ततश्च श्रमणधर्माः स्थाप्याः । एवं संस्थाप्य पूर्वोक्तक्रमेण शेषाणि

शीलानि वक्तव्यानि यावत्सर्वेऽक्षा अचलं स्थित्वा विशुद्धा भवन्ति तावद्द-
ष्टादशशीलसहस्राण्यागच्छन्तीति । अथवा मनोगुते मुनिवृषभे इत्यादि
तावदुच्चार्य यावद्दशप्रकारश्रमणधर्मतेऽक्षसिद्धिं तदाऽचलं स्थित्वा विशु-
द्धेऽक्षे ततः शेषा अप्यक्षा अनेन क्रमेण तं प्राप्य स्थापयितव्या यावन्मनो
गुत्तक्षः कायगुहो निश्चलः स्थितस्ततोऽष्टादशशीलसहस्राणि मुनिवृषभस्य
पूर्णानि भवन्तीति । अथवा मनोगुतिं ध्रुवां व्यवस्थान्य मनःकण्ठादिना
सह षट्सहस्राणि शीलान्युत्पाद्य ततः शेषेषु भंगेष्वचल स्थित्वा विशुद्धेषु
मनोगुतिविंशुद्धा भवति ततः पुनर्वागुतिं ध्रुवां कृत्वा षट्सहस्राणि शीला-
नामुत्पादनीयानि ततः सर्वं भंगा अचलं तिष्ठन्ति ततो वाग्गुतिविंशुद्धा
भवति ततः कायगुतिं ध्रुवां कृत्वा षट्सहस्राणि शीलानामुत्पादनीयानि
ततः सर्वं भंगा अचलं तिष्ठन्ति कायगुतिश्च विशुद्धा भवति शीलानां चाष्टा-
दशसहस्राणि संपूर्णानि भवन्ति । एवमेककं स्थिरं कृत्वा भंगानामुत्पादन-
क्रमो वेदितव्य इति ॥ ६-७ ॥

इदानीं गुणानामुत्पत्तिकारणक्रमं प्रतिपादयन्नाह,—

इगिवीस चतुर सदिया दस दस दसगा य आणुपुर्वीय ।
हिंसादिक्रमकायाविराहणालोयणासोही ॥ ८ ॥

एकविंशतिश्चत्वारः शतं दश दश दश च आनुपूर्व्या ।

हिंसातिक्रमकायविराधनाऽऽलोचनाशुद्धयः ॥ ८ ॥

टीका—इगिवीस—एकेनाधिका विंशतिरेकविंशतिः । चतुर—चत्वारः ।
सदिया—शतं । दश दश दश त्रयो दशानां भेदाः । आणुपूर्वीय—आनु-
पूर्व्या । हिंसा—प्रमादतः प्राणव्यपरोपणं हिंसा, अत्रादिशब्दो द्रष्टव्यस्तेन
हिंसादय एकविंशतिसंख्या भवन्ति । अदिक्रम—अतिक्रमोः विषयाणामु-
परि समीहा, अत्रापि आदिशब्दो द्रष्टव्योऽतिक्रमादय उपलक्षणत्वादिति ।

काया-सर्वजीवसमासाः । विराहणा-विराधना अत्रद्वयकारणानि । आलो-
यणा-आलोचना अत्र दोषशब्दो द्रष्टव्य आलोचनादोषाः साहचर्यात् ।
सोही-शुद्धयः प्रायश्चित्तानि । यथानुक्रमेण हिंसादय एकविंशतिरतिक्रम-
णादयश्चत्वारः कायाः शतभेदा विराधना दश आलोचनादोषा दश
शुद्धयो दशेति संबंध इति ॥ ८ ॥

के ते हिंसादय इत्याशंकायाः—

पाणिवह मुसावादं अदत्त मेहुण परिग्गहं चैव ।
कोहमदमायलोहा भय अरदि रदी दुगुंछा य ॥ ९ ॥
मणवयणकायमंगुल मिच्छादंसण पमादो य ।
पिसुणत्तणमण्णाणं अणिग्गहो इंदियाणं च ॥ १० ॥
प्राणिवधः मृपावादोऽदत्तं मैथुनं परिग्रहश्चैव ।
कोधमदमायालोभाः भयमरतिरतीः जुगुप्सा च ॥ ९ ॥
मनोवचनकायमंगुलं मिथ्यादर्शनं प्रमादश्च ।
पिशुनत्वमज्ञानं अनिग्रह इन्द्रियाणां च ॥ १० ॥

टीका—पाणिवह-प्राणिवधः प्रमादव्रतो जीवहिंसनं । मुसावादं-मृपा-
वादोऽनालोच्य विरुद्धवचनं । अदत्त-अदत्तं परकीयस्याननुमतस्य ग्रह-
णाभिलाषः । मेहुण-मैथुनं वनितासेवाभिगृह्णतिः । परिग्गहं-परिग्रहः पापा-
दानोपकरणकांक्षा । चैव-चैव तावन्त्येव महावतानीति । कोह-कोधश्चंडता ।
मद्-मदो जात्याद्यवलेपः । माय-माया कौटिल्यं । लोह-लोभो वस्तुप्राप्ते
गृह्णतिः । भय-भयं व्रतता । अरदि-अरतिरुद्वेगः अशुभपरिणामः ।
रदी-रती रागः कुत्सिताभिलाषः । दुगुंछा जुगुप्सा परगुणासहनं । मणवयण-
कायमंगुल-मंगुलं पारादानक्रिया तत्प्रत्येकमभिसंबध्यते मनोमंगुलं वाङ्म-
न्त्रमंगुलं कायमंगुलं मनोवाक्कायानां पापक्रियाः । मिच्छादंसण-मिथ्याद-

शनं जिनेन्द्रमतस्याश्रन्दानं । पमादो-प्रमाद्दध्यायत्नाचरणं विकथादि-
स्वरूपं । पिसुणत्तणं-पैशुन्यं परस्यादोपस्य वा सदोपस्य वा दोषोद्भावनं
प्रथमांसभक्षित्वं । अण्णाणं-अज्ञानं यथावस्थितस्य वस्तुनो विपरीतावबोधः ।
अणिग्गहो-अनिग्रहः स्वेच्छया प्रवृत्तिः, इंदियाण-इंदियाणां चक्षुरादीना-
मनिग्रहश्चेत्येते एकविंशतिभेदा हिंसाद्यो द्रष्टव्या इति ॥ ९-१० ॥

अतिक्रमणादीनां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

अदिकमणं वदिकमणं अदिचारो तहेव अणाचारो ।
एदेहिं चट्टुहि पुणो सावज्जो होइ गुणियव्वो ॥ ११ ॥

अतिक्रमणं व्यतिक्रमणमतीचारस्तथैवनाचारः ।

एतैश्चतुर्भि पुनः सावद्यो भवति गुणितव्यः ॥ ११ ॥

टीका—अदिकमण-अतिक्रमणं संयतस्य संयतसमूहमध्यस्थस्य
विषयाभिकांक्षा । वदिकमणं-व्यतिक्रमणं संयतस्य संयतसमूहं त्यक्त्वा
विषयोपकरणार्जनं । अदिचारो-अतिचारः वतशौथिल्यं ईपदसंयमसेवनं
च । तहेव-तथैव । अणाचारो-अनाचारो व्रतभंगः सर्वथा स्वेच्छया प्रव-
र्तनं । एदेहिं-एतेरतिक्रमणादिभिः । चट्टुहिं-चतुर्भिः । पुणो-पुनः ।
सावज्जो-सावद्यो हिंसायेकविंशतिः । होइ-भवति । गुणियव्वो-गुणितव्यः
संगुणनीयः । ततश्चतुर्भिरैकविंशतिर्गुणिता चतुरशीतिर्भवतीति ॥ ११ ॥

कायभेदानां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

पुढविदग्गणिमारुपपत्तेयअणंतकाइया चेव ।
वियतियचट्टुपांचिंदिय अण्णोणवधाय दस गुणिदां १२
पृथिव्यवग्निमारुतप्रत्येकानंतकायिकाश्चैव ।
द्विकत्रिकचतुःपंचेन्द्रिया अन्योन्यव्यथिता दशगुणिताः ॥ १२ ॥

१ संयतशब्दो ख-ग-पुस्तके नास्ति । २ स्वेच्छाप्रवर्तनं ख-ग-पुस्तके ।

भूषणयं—भूषणानि शरीरमंडनादीनि मुकुटकटकादीनि शरीरशोभा विष-
याकांक्षा वा पंचेतानि । छटुं पुण—पञ्च पुनः । गीयवाइयं—गीतं पट्टजादिकं
वादित्रं ततविततघनमुपिरादिकं करवादनं च, गीतं च वादित्रं च गीत-
वादित्रं रागादिकांक्षया नृत्तगोयाभिलाषकरणं । अत्यस्त संपओगो—अर्थस्य
संपयोगः सुवर्णादिद्रव्यसंपर्कः । कुशीलसंसर्गि—कुत्सितं शीलं येषां ते
कुशीलास्तैः संसर्गः संवातः कुशीलसंसर्गो रागाविष्टजनसंपर्कः । रायसेवा
य—राजसेवा च विषयार्थिनो राज्ञामुपश्लोकादिकरणं । रत्नी वि य संय-
रणं—रात्रावपि संचरणं कार्यतिरेण निशायां पर्यटनं । दस—दश । शील-
विराहणा—शीलविराधनाः । भणिदा—भणिताः प्रतिपादिताः । एते स्त्रीसं-
र्गादयो दश शीलविराधनाः परमागमे समुक्ताः । एतैर्दशविकल्पैः पूर्वो-
क्तानि चतुरशीतिशतानि गुणितानि चतुरशीतिसहस्राणि भवतीति ॥१३-१४

आलोचनादोषान् प्रतिपादयन्नाह,—

आकंपिय अणुमाणिय जं दिट्टं वादरं च सुक्ष्मं च ।

छण्णं सदाकुलितं बहुजणमव्वत्त तस्सेवी ॥ १५ ॥

आकंपितमनुमानितं यद् दृष्टं वादरं च सूक्ष्मं च ।

छन्नं शब्दाकुलितं बहुजनमव्यक्तं तत्सेवी ॥ १५ ॥

टीका—आकंपिय—आकंपितदोषो भक्तपानोपकरणादिनाऽऽचार्यमा-
कंभ्यात्मीयं कृत्वा यो दोषमालोचयति तस्याकंपितदोषो भवति । अणुमा-
णिय—अनुमानितं शरीराहारतुच्छबलदर्शनेन दीनवचनेनाचार्यमनुमा-
न्यात्मनि करुणापरमाचार्यं कृत्वा यो दोषमात्मीयं निवेदयति तस्य द्विती-
योऽनुमानितदोषः । जं दिट्टं—यद् दृष्टं अग्नैर्यदवलोकितं दोषजातं तदा-
लोचयत्यदृष्टमवगूहयति यस्तस्य तृतीयो दृष्टनामाऽऽलोचनादोषः । वादरं
च—स्थूलं च वतेश्वहिंसादिकेषु य उत्पद्यते दोषस्तमालोचयति सूक्ष्मं नालोच-

यति यस्तस्य चतुर्थो वादरनामालोचनादोषः स्यात् । सुद्धमं च—सूद्धमं च सार्द्रहस्तपरामर्शादिकं सूद्धमदोषं प्रतिपादयति महावतादिभंगं स्थूलं तु नाचष्टे यस्तस्य पंचमं सूद्धमं नामालोचनदोषजातं भवेत् । छण्णं—प्रच्छन्नं व्याजेन दोषकथनं कृत्वा स्वतः प्रायश्चिनं यः करोति तस्य षष्ठं प्रच्छन्नं नामालोचनदोषजातं भवति । सद्भाकुलियं—शब्दाकुलितं पाक्षिकचातुर्मासिकसांवत्सरिकादिप्रतिक्रमणकाले बहुजनशब्दसमाकुले आत्मीयापराधं निवेदयति तस्य सप्तमं शब्दाकुलं नामालोचनादोषजातं । बहुजणं—बहुजनं एकस्मै आचार्यायात्मदोषनिवेदनं कृत्वा प्रायश्चित्तं प्रगृह्य पुनश्चिदधानोऽपरस्मै आचार्याय निवेदयति यस्तस्य बहुजनं नापाष्टममालोचनादोषजातं स्यात् । अव्वत्त—अव्यक्तः प्रायश्चित्ताद्यकुशलो यस्तस्यात्मीयं दोषं कथयति यो लघुप्रायश्चित्तनिमित्तं तस्याव्यक्तनाम नवममालोचनादोषजातं भवेत् । तत्सेवी—तत्सेवी य आत्मना दोषैः संपूर्णस्तस्य यो महाप्रायश्चित्तभयादात्मीयं दोषं प्रकटयति तस्य तत्सेवी नामा दशम आलोचनादोषो भवेत् । एवमेतैर्दशभिश्चतुरशीतिसहस्राणि गुणितान्यष्टलक्षाभ्यधिकानि चत्वारिंशत्सहस्राणि भवंतीति ॥ १५ ॥

आलोचनादिप्रायश्चिन्तानां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह,—

आलोचण पडिकमणं उभय विवेगो तथा विउस्सग्गो ।
तव छेदो मूलं पि य परिहारो चैव सद्दहणा ॥ १६ ॥

आलोचनं प्रतिक्रमणमुभयं विवेकस्तथा व्युत्सर्गः ।

तपश्छेदो मूलमपि च परिहारश्चैव श्रद्धानम् ॥ १६ ॥

टीका—आलोचण—आलोचनं दशदोषविवर्जितं गुरवे प्रमादनिवेदनमालोचनं । पडिकमणं—प्रतिक्रमणं व्रतातीचारनिर्हरणं । उभय—उभयं आलोचनप्रतिक्रमणे संसर्गदोषे सति विशोधनात्तदुभयं । विवेगो—विवेकः संसक्तान्नपानोपकरणादिविभजनं विवेकः । तथा—तथा । विउस्सग्गो—

ऋयुत्सर्गः कायोत्सर्गोदिकरणं । तव—तपः अनशनावमौदर्यादिलक्षणं ।
छेदो—छेदः दिवसमासादिना प्रव्रज्याहापनं । मूलं—पुनर्दीक्षाप्रापणं । पि
य-अपि च । परिहारो चैव—परिहारश्चैव पक्षमासादिविभागेन दूरतः परि-
वर्जनं परिहारः । सद्गुणा—श्रद्धानं सावयगतस्य मनसः मिथ्यादुष्कृता-
मिथ्यक्तिनिवर्तनं, एते दश विकल्पा विपरीतदोषा भवन्ति । एतैः पूर्वोक्तानि
अष्टलक्षाभ्याधिकचत्वारिंशत्सहस्राणि गुणितानि चतुरशीतिलक्षसावयवि-
कल्पा भवन्ति तद्विपरीतास्तावन्त एव गुणा भवन्तीति ॥ १६ ॥

गुणोत्पादनक्रममाह;—

प्राणादिवादविरदे अतिक्रमणदोषकरणउम्मुक्ते ।

पृथ्वीए पृथ्वीपुणरारंभसुसंजदे धीरे ॥ १७ ॥

इत्थीसंसर्गावियुतस्य आकंपितदोषकरणउम्मुक्ते ।

आलोचनशुद्धियुतस्य आदिगुणो शेसया णेया ॥ १८ ॥

प्राणातिपातविरतस्य अतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्तस्य ।

पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयतस्य धीरस्य ॥ १७ ॥

स्त्रीसंसर्गावियुतस्य आकंपितदोषकरणोन्मुक्तस्य ।

आलोचनशुद्धियुतस्य आदिगुणः शेषा ज्ञेयाः ॥ १८ ॥

टीका—प्राणादिवादविरदे—प्राणातिपातो हिंसा तस्मात्प्राणातिपाताद्वि-
रत उपरतस्तस्य तस्मिन्वा प्राणातिपातविरतस्य प्राणातिपाताविरते वा । अदि-
क्रमणदोषकरणउम्मुक्ते—अतिक्रमणमेव दोषस्तस्य करणं अतिक्रमणदोषक-
रणं तेनोन्मुक्तः परित्यक्तस्तस्य तस्मिन्वाअतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्तस्यातिक्र-
मणदोषकरणोन्मुक्ते वा । पृथ्वीए पृथ्वी पुण आरंभसुसंजदे धीरे—पृथिव्याः
पृथिवीकायिकैः पृथिव्याः पृथिवीकायिकानां पुनरारंभो विराधनं तस्मिन् सुसं-
यतो यत्नपरस्तस्य तस्मिन्वापृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयतस्यपृथिवीकायिकैः

पृथिवीकायिकानां योऽयं पुनरारंभस्तस्मिन् सुसंयते वा धीरे धीरस्य वा साधोः ।
 इत्थीसंसर्गविमुक्ते—स्त्रीसंसर्गविमुक्ते स्त्रीजनसंसर्गविमुक्तस्य वा । आकंपि-
 यदोषकरणोन्मुक्ते—आकंपितदोषस्य यत्करणं तेनोन्मुक्तस्योन्मुक्ते वा । आलो-
 यगसोधिजुदे—आलोचनशुद्धियुक्ते आलोचनशुद्धियुक्तस्य वा, आदिगुणो-
 आदिगुणः प्रथमो गुणः संजातः । एवं, सेसया—शेषाश्च गुणाः । ज्ञेया—ज्ञात-
 व्या उत्पादनीया इति । हिंसाद्येकविंशतिं संस्थाप्य तत ऊर्ध्वं अतिक्र-
 मणादयश्चत्वारः संस्थापनीयाः पुनस्तत ऊर्ध्वं पृथिव्यादिज्ञतं स्थापनीयं
 तत ऊर्ध्वं दश विराधनाः स्त्रीसंसर्गादयो स्ववस्थाप्यास्तत ऊर्ध्वं आकंपिता-
 दयो दश दोषाः स्थापनीयाः पुनस्तत ऊर्ध्वं आलोचनादयो दश शुद्धयः
 स्थापनीयास्तत एवमुच्चारणं कर्तव्यं—धीरे मुनो प्राणातिपातविरते पुनर-
 प्यतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्ते पुनरपि पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयते पुन-
 रपि स्त्रीसंसर्गविमुक्ते पुनरप्याकंपितदोषकरणोन्मुक्ते पुनरप्यालोचनशुद्धि-
 युक्ते आदिगुणो भवति । ततो मृषावाद्बिरतेऽतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्ते
 पुनरप्यालोचनशुद्धियुक्ते आदिगुणो भवति ? ततो मृषावाद्बिरतेऽतिक्रमण-
 दोषकरणोन्मुक्ते एवं शेषाणामप्युच्चार्य वाच्यो द्वितीयगुणरततोऽदत्तादान-
 विरचिते, एवं शेषेष्वप्युच्चारितेषु तृतीयो गुणः, एवं तावदुच्चार्य यावच्च-
 तुरशीतिलक्षा गुणानां संपूर्णा उत्पन्ना भवतीति ॥ १७-१८ ॥

शीलानां गुणानां च पंच विबल्यान् प्रतिपादयन्नाह,—

सीलगुणाणं संखा पत्थारो अक्खसंकमो चेव ।

णट्ठं तह उद्दिट्ठं पंच वि वस्थूणि ज्ञेयाणि ॥ १९ ॥

शीलगुणानां संख्या प्रस्तारोः अक्षसंकमश्चैव ।

* नष्टं तथोद्दिष्टं पंचापि वस्तूनि ज्ञेयानि ॥ १९ ॥

टीका—शीलगुणाणं—शीलगुणानां । संखा—संख्या प्रमाणं । शीलानां
 गुणानां च, पत्थारो—प्रस्तारः । शीलानां गुणानां च, अक्खसंकमो—अक्ष-

संक्रमश्चैव । तथा शीलानां गुणानां च, णटं—नष्टता । उद्दिष्टं—उद्दिष्टता च,
उच्चारणा दृष्टा अक्षा नष्टास्तेषामक्षाणामुच्चारणावशेनोत्पादनं नष्टमित्यु-
च्यते, अक्षा दृष्टा उच्चारणा नष्टा अक्षवशेन तासामुद्दिष्टमित्युच्यते । पंच
वि वस्तूणि णेयाणि—एवं पंचापि वस्तूनि ज्ञातव्यानि भवन्ति । एवं
शीलानां गुणानां च पंच विकल्पा ज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९ ॥

संस्थानयनाय तावदाह,—

सर्वेषु पुर्वभंगा उपरिभंगेषु एकमेकेषु ।

मेलन्तेत्तिय क्रमसो गुणिते उत्पद्यते संख्या ॥ २० ॥

सर्वानपि पूर्वभंगान् उपरि भंगेषु एकमेकं ।

मलयित्वा क्रमसो गुणिते उत्पद्यते संख्या ॥ २० ॥

टीका—शीलानां गुणानां च सर्वानपि पूर्वभंगान् पूर्वविकल्पानुपरि
भंगेषु उपरिस्थितविकल्पेषु मलयित्वा एकमेकं क्रमसो गुणयित्वा वा संख्या
समुत्पादनीया । अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु पृथक् पृथक् मिलितेषु
संख्योत्पद्यते, अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु च परस्परं गुणितेषु
संख्योत्पद्यते । एकविंशतिभ्रतुर्भिर्गुणनीया पुनः शतेन पुनरपि दशभिः पुनरपि
दशभिः पुनरपि दशभिर्गुणिते च चतुरशीतिलक्षा गुणा उत्पद्यन्ते इति ।
एवं शीलानामपि द्रष्टव्यमिति ॥ २० ॥

प्रस्तारस्योत्पादनार्थमाह,—

पट्टमं सीलप्रमाणं क्रमेण निश्चितविय उपरिमाणं च ।

पिंडं पण्डि एकेके निश्चिते होइ पत्थारो ॥ २१ ॥

प्रथमं शीलप्रमाणं क्रमेण निश्चितोपरिस्थितानां च ।

पिंडं प्रत्येकैके निश्चिते भवति प्रस्तारः ॥ २१ ॥

टीका—पट्टमं—प्रथमं मनोवाक्कायत्रिकं । सीलपमाणं—शीलप्रमाणं
 अष्टादशशीलसहस्रमात्रं । क्रमेण—क्रमेण । णिविस्वविय—निक्षिप्य प्रतीर्य
 मनोवाक्काय मनोवाक्काय इत्येवं तावदेकैकं निक्षेपणीयं यावद्दष्टादशस-
 हस्राणि पूर्णानि भवन्ति । ततः उवरिमाणं च—उपरिस्थितानां च करणादीना-
 मष्टादशसहस्रमात्रो निक्षेपः कर्त्तव्यस्तद्यथा—अष्टादशसहस्रमात्राणां योगानां
 निक्षिप्तानामुपरि मनःकरणं मनःकरणं मनःकरणं वाक्करणं वाक्करणं वाक्करणं
 कायकरणं कायकरणं कायकरणं एवमेकैकं त्रीन् वारान् कृत्वा तावत्प्रस्तर-
 णीयं यावद्दष्टादशसहस्राणि पूर्णानि । तत उपरि आहारभयमैथुनपरिमहसंज्ञा-
 पृथक् पृथक् एकैका संज्ञा नव नववारान् कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावद्दष्टाद-
 शसहस्राणि पूर्णानि । तत उपरि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणांन्द्रियाणि
 पंचैकैकं षट्त्रिंशद्धारान् कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावद्दष्टादशसहस्राणि संपू-
 र्णानि भवन्ति । तत उपरि पृथिवीकायिकाकायिकतेजःकायिकवायुका-
 यिकप्रत्येककायिकानंतकायिकद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रिया दशै-
 कैकमशीतिशतवारं कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावद्दष्टादशसहस्राणि पूर्णानि
 भवन्ति । तत उपरि क्षान्तिमार्दवार्जवलाघवतपःसंयमार्क्चिन्यब्रह्मचर्य-
 सत्यरथागा दशैकैकं अष्टादशशतान्यष्टादशशतानि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं
 यावद्दष्टादशसहस्राणि पूर्णानि । तत एवं पिंडं प्रति एकैके निक्षिप्ते सम-
 प्रस्तारो भवति, मनोवाक्काय एकः पिंडः त्रीणि करणान्यपरः पिंडस्त्रिकभावेन
 तथा संज्ञा नव नव भूत्वा परः पिंडः तथेन्द्रियाणि षट्त्रिंशद्भूत्वा परः पिंड-
 स्तथा पृथिव्यादयो दश अशीतिशतानि कृत्वा परः पिंडस्तथा क्षांत्यादयो
 दशाष्टशतान्यष्टादशशतानि भूत्वा परः पिंडः एवं पिंडं प्रति पिंडं प्रति एकैके
 निक्षिप्ते समप्रस्तारो भवति इति । तथा प्राणातिपाताद्येकविंशतिः पुनः पुनस्तावत्
 स्थाप्यां यावच्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं पूर्णं भवति, तत उपर्यतिक्रमव्यति-
 क्रमार्त्तचारांनाचाराः प्रत्येकमेकविंशतिप्रमाणं कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं याव-
 च्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं संपूर्णं स्यात्, तत उपरि पृथिव्यादिविगधनां विकल्प-

ज्ञतमात्रः प्रत्येकं चतुरशीतिप्रमाणं कृत्वा तावत् स्थाप्यो यावच्चतुरशी-
तिलक्षमात्रं, तत उपरि स्त्रीसंसर्गादिविराधना दश प्रत्येकं चतुरशीतिशतानि
चतुरशीतिशतानि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं संपूर्णं,
तत उपरि आकंपितादयो दोषा दश प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राणि कृत्वा
तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षमात्रं स्यात्तत उपरि अलोचनादिशुद्धयो
दश प्रत्येकमष्टलक्षाधिकचत्वारिंशत्सहस्राणि अष्टलक्षाभ्यधिकचत्वारिंश-
त्सहस्राणि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षमात्रं संपूर्णः स्यात्ततश्च-
तुरशीतिलक्षगुणगमननिमित्तः समः प्रस्तारः स्यादिति ॥ २१ ॥

एवं समप्रस्तारं निरूप्य विषमप्रस्तारस्य स्वरूपं निरूपयन्नाह;—

णिक्विखत्तु विदियमेत्तं षट्मं तस्सुवरि विदियमेकैकं ।

पिंडं षडि णिक्विखत्ते तद्देव सेसावि काद्व्या ॥ २२ ॥

निक्षिप्य द्वितीयमात्रं प्रथमं तस्योपरि द्वितीयमेकैकं ।

पिंडं प्रति निक्षिप्ते तथैव शेषा अपि कर्तव्याः ॥ २२ ॥

टीका—णिक्विखत्तु—निक्षिप्य प्रतीयं, विदियमेत्तं—द्वितीयमात्रं, षट्मं—
प्रथमं मनोवाक्यायत्रिकं द्वितीयं त्रिकमात्रं त्रीन् वारान् संस्थाप्य ततस्तस्यो-
परि तस्माद्दुर्ध्वं, विदियं—द्वितीयं करणत्रिकं एकैकं प्रत्येकं द्वितीयप्रमाणं
त्रीन् वारान् कृत्वा तावत् स्थाप्यं यावत्प्रथमप्रस्तारप्रमाणं भवति तत एत-
त्सर्वं प्रथमं भवति, संज्ञाचतुष्कं द्वितीयं भवति संज्ञामात्रं प्रथमं संस्थाप्य
मनोवचनकायपिंडं नवप्रमाणं चतुःसंख्यामात्रं संस्थाप्य तस्योपरि एकैका
संज्ञा नवनववारान् संस्थाप्य तत एतत्सर्वं प्रथमपिंडो भवति, पंचेन्द्रियाणि
द्वितीयपिंडो भवति, एवं प्रथमपिंडं षट्त्रिंशत्प्रमाणं पंचवारान् संस्थाप्य
तस्योपर्येकैकमिन्द्रियं षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशत्प्रमाणं स्थापनीयं तत एतत्सर्वं

प्रथमः पिंडः स्यात् । भूम्यादयो दश द्वितीयः पिंडः प्रथमपिंडं अशीतिशतप्रमाणं दशवारान् संस्थाप्य तस्योपरि पृथिव्यादिकमेकैकं अशीतिशतवारं अशीतिशतवारं संस्थापनीयं तत एतत्सर्वं प्रथमः पिंडः, क्षांत्यादयो दश द्वितीयः पिंडः, एवं प्रथमपिंडं अष्टादश शतमात्रं दशसु स्थानेषु संस्थाप्य तस्योपरि क्षांत्यादिकमेकैकं अष्टादशशतवारं अष्टादशशतवारं कृत्वा संस्थापनीयं ततो विषमः प्रस्तारः संपूर्णः स्यात्पिंडं प्रति निक्षिप्ते सत्येवं तथैव विशेषा अपि विकल्पाः कर्तव्याः । गुणप्रस्तारोऽपि विषमोऽनेनैव प्रकारेण साध्यत इति ॥ २२ ॥

अक्षसंक्रमस्वरूपेण क्षिन्नुगुणान् प्रतिपादयन्नाह;—

पठमकखे अंदगदे आदिगदे संक्रमेदि विदियकखो ।

दोण्णिगवि गंतूणतं आदिगदे संक्रमेदि तदियकखो ॥२३॥

प्रथमाक्षंस्तगतं आदिगते संक्रामति द्वितीयोक्षः ।

द्वाचपि गत्यांतं आदिगते संक्रामति तृतीयाक्षः ॥ २३ ॥

टीका—गुणिकरणसंज्ञेदियकायधर्मानुपर्युपरि संस्थाप्य ततः पूर्वोच्चारणक्रमेणाक्षसंक्रमः कार्यः । प्रथमाक्षंस्तमवसानं गते प्राप्ते ततोऽतं प्राप्यादिगतेऽक्षे संक्रामति द्वितीयोऽक्षः करणस्थस्ततो द्वावक्षावंतं गत्वा आदिगतेऽक्षे संक्रामति तृतीयोऽक्षस्तेषु त्रिष्वक्षेषु अंतं प्राप्यादिं गतेषु संक्रामति तृतीयोऽक्षस्तेष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संक्रामति चतुर्थोऽक्षस्ततस्तेषु चतुर्वक्षे-ष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संक्रामति पंचमोऽक्षस्ततस्तेषु पंचस्वक्षेष्वंतं प्राप्यादिं गतेषु संक्रामति षष्ठोक्षः एवं तावत्संक्रमणं कर्तव्यं यावत्सर्वेऽक्षा अंते व्यवस्थिताः स्युस्ततोऽष्टादशशीलसहस्राणि संपूर्णान्यागच्छंतीत्येवं गुणागमननिमित्तमप्यक्षसंक्रमः कार्योऽव्याक्षिप्तचेतसेति ॥ २३ ॥

उच्चारणरूपाणि दृष्टानि अक्षा नष्टास्तत उच्चारणरूपद्वारेणाक्षान्
साधयन्नाहः—

सगमाणेहिं विहत्ते सेसं लक्खित्तु संखिवे रूवं ।

लक्खिज्जंतं सुद्धे एवं सब्वत्थ कायव्वं ॥ २४ ॥

स्वकमानैः विभक्ते शेषं लक्षयित्वा संक्षिपेत् रूपं ।

लक्षणमंतं शुद्धे एवं सर्वत्र कर्तव्यं ॥ २४ ॥

टीका—सगमाणेहिं—स्वकीयप्रमाणैर्योगादिभिर्यत्राक्षे निरूप्यते तानि
स्वकप्रमाणानि तैः विहने—विभक्ते विभागे हते सति, सेसं—शेषं
लक्खित्तु—लक्षयित्वा, संखिवे—संक्षिपेद्रूपं क भागे हते यल्लब्धं तस्मि-
न्नन्यस्याश्रुतत्वाच्चेपमात्रे चाक्षः स्थितः शेषे पुनः शुद्धे शून्ये, लक्खिज्जंतं—
लक्षणं अक्षः, अन्तं अन्ते व्यवस्थितमिति, तु शब्देन सर्वत्रेष्टसमुच्चयः, एवं सर्वत्र
शीलेषु च कर्तव्यमिति, यान्युच्चारणरूपाणि लब्धानि तेषु स्वकप्रमाणौखि-
भिर्भागे हते यल्लब्धं तावन्मात्रं भ्रमित्वाऽक्षः यावन्ति शेषरूपाणि तावन्मा-
त्रेऽक्षः स्थितः यदि पुनर्न किञ्चिच्छेषरूपं शून्यं तदान्तेऽक्षो द्रष्टव्य इति
एवं करणैः संज्ञाभिरिन्द्रियैर्भूम्यादिभिश्च लब्धे लब्धे भागो हार्य इति द्विस-
हस्रे अक्षित्याधिके संस्थाप्य त्रिभिर्योगेर्हते त्रिनवत्यधिकानि षट्शतानि
लब्धानि भवन्ति, एकं च शेषरूपं तत्र लब्धमात्रं भ्रमित्वाऽक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततो लब्धे रूपं प्रक्षिप्य भागे हते करणैर्द्वे शते एकत्रिंशत्याधिके
संज्ञाते रूपं च शेषभूतं तत्रैकत्रिंशदुत्तरे द्वे शते भ्रमित्वा अक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततः संज्ञाभिश्चतसृभिः रूपाधिके लब्धे भागे हते अष्टापंचाशद्व्यधा
न किञ्चिच्छेषभूतं तत्राष्टापंचाशद्वारान् भ्रमित्वाऽक्षोऽन्ते व्यवस्थितस्ततो
लब्धे पंचभिरिन्द्रियैर्भागे हते एकादश रूपाणि लब्धानि शेषभूतानि च
त्रीणी रूपाणि तत्रैकादशवारान् भ्रमित्वाऽक्षसृतीयरूपे . व्यवस्थितस्ततो

लब्धे रूपाधिके दशभिः पृथिव्यादिभिर्भागे हते रूपं लब्धं द्वे रूपे च शेषभूते तत्रैकवारं भ्रमित्वाशो द्वितीयरूपे व्यवस्थितस्ततो रूपे रूपं प्रक्षिप्य क्षांत्यादिभिर्भागे हते न किञ्चित्त्वृद्धं द्वितीयरूपे चाक्षः स्थितः, एवं सर्वत्र नष्टोऽक्ष आनयितव्योऽध्यामोहेन । यथा श्लिष्टेऽखेत्रं गुणेष्वपि द्रष्टव्य इति ॥ २४ ॥

पुनरक्षद्वारेण रूपाणि नष्टान्यानयन्नाहः—

संठाविऊण रूवं उवरीदो संगुणित्तु सगमाणे ।

अवणिज्ज अणांकिदयं कुज्जा पढमांति याचेव ॥ २५ ॥

संस्थाप्य रूपं उपरितः संगुणय्य स्वकमानैः ।

अपनीयं अनंकितं कुर्यात् प्रथमांतं यावच्चैव ॥ २५ ॥

टीका—संठाविऊण—संस्थाप्य सम्यक् स्थापयित्वा, रूवं—रूपं, उवरीदो—उपरित आरभ्य, संगुणित्तु—संगुणय्य, सगमाणे—स्वकप्रमाणैः, अवणिज्ज—अपनीयं निराकरणीयं, अणांकिदयं—अनंकितं रूपं, कुज्जा—कुर्यात्, पढमांति याचेव—प्रथममारभ्यांतकं यावत् रूपं संस्थाप्य दशमी रूपैर्गुणनयिं । अष्टरूपाण्यनंकितानि परिहरणीयानि ततो द्वे रूपे शेषभूते ततो दशमी रूपैर्गुणयितव्ये ततो दशमी रूपैर्गुणिते विंशतिरूपाणि भवन्ति ततोऽष्टरूपाणि निराकरणीयानि ततो द्वादशरूपाणि पंचत्रिंशत्तितानि षष्टिरूपाणि भवन्ति द्वे रूपेऽनंकिते ते निराकृत्यष्टापंचाशद्रूपाणि भवन्ति तानि चतुर्मा रूपैर्गुणितानि द्वात्रिंशद्दधिके द्वे हते भवतः, अनंकितं न किञ्चिद्विद्यते ततस्तानि लब्धरूपाणि त्रिभिर्गुणितानि षण्णवत्यधिकानि षट्शतानि भवन्ति अनंकिते द्वे रूपे ते निराकृत्य चतुर्णवत्यधिकानि षट्शतानि भवन्ति ततस्तानि त्रिभि रूपैर्गुणितानि द्वे सट्से क्यशीत्यधिके भवतस्ततो

द्वे रूपेऽनंकिते निराकृत्य शेषाण्युच्चारणरूपाणि भवंत्येवं सर्वत्र शीलेषु गुणेषु च द्रष्टव्यमिति * ॥ २५ ॥

शीलगुणानामुपसंहारगाथामाह;—

एवं शीलगुणाणं मुत्तत्थवियप्पदो विजाणित्ता ।

जो पालेदि विमुद्धो सो पावदि सब्बकल्लाणं ॥ २६ ॥

एवं शीलगुणान् सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय ।

यः पालयति विशुद्धः स प्राप्नोति सर्वकल्याणं ॥ २६ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण पूर्वोक्तेन शीलगुणाणं—शीलगुणाननेक-
भेदभिन्नान्, मुत्तत्थवियप्पदो—सूत्रार्थविकल्पतः सूत्रार्थेन च, विजाणित्ता—
विज्ञाय विशेषतो ज्ञात्वा, जो पालेदि—यः पालयति, विमुद्धो—विशुद्धः

* अष्टादशशीलसहस्राणां समप्रस्तारापेक्षया यत्रमिदम् ।

क्षमा १	मार्दव २	भार्जव ३	शीच ४	सत्य ५	संयम ६	तप ७	त्याग ८	आर्किच ९	प्रह्वचर्य १०
पृथ्वी ०	अप् ०	तेज २०	वायु ३०	प्रत्येक ४०	साधार ण ५०	द्वीन्द्रिय ६०	तीन्द्रिय ७०	चतु० ८०	पंचेन्द्रि ९०
स्पर्श० ०	रसना १००	घ्राण २००	चक्षु ३००	श्रो० ४००					
आहार ०	भय ५००	मैथुन १०००	परिमह १५००						
मनःक० ०	वाक्क० २०००	कायक० ४०००							
मनोगु ०	वाग्गु० ६०००	कायगु० १२०००							

(अमृतनष्टे)

सर्वकर्मविनिर्मुक्तः, सो पावति— स प्राप्नोति सध्वकृद्गणं—सर्वकन्याणं, अने-
 तचतुष्टयं पंचकन्याणानि वा । सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय शीलगुणान् यः
 पालयति स विशुद्धः सन् सर्वकन्याणानि प्राप्नोतीति ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्ब्रह्मेयाचार्यरयप्रणीतमूलाचारे यमुन्याचार्य-
 प्रणीताचार्यवृन्दास्यटीकासहिते शीलगुणव्यावर्ण-
 ननामैकादशोऽधिकारेः ॥

विद्यम प्रत्यापेक्षया यंत्रमिदम् ।

मनगुप्ति.	१	कवत्तगुप्ति.	२	कायगुप्ति.	३
मनकरण	०	कवत्तकरण	२	कायकरण	५
अहार	१	भेष	१०	परिग्रह	२०
स्पर्श	२६	प्राण	७२	व्यु	१०८
श्रुति	१००	तेज	५४०	प्रत्येक	७२०
दाना	१०००	आजं	५४००	स्य	७२००
				मंयम	१००००
				नर	१०००००
				मय	१००००००
				काशिक	१०००००००
				मय	१००००००००
				मय	१०००००००००

—संशोधकः ।

उपवादो उव्वड्डण ठाणं च कुलं च अप्पबहुलो य ।

यंयड्ढिट्ठिदिअणुभागप्पदेसबंधो य सुत्तपदा ॥ १ ॥

पर्याप्तयो देहोपि च संस्थानं कार्येन्द्रियाणां च ।

योनय आयुः प्रमाणं योगो वेदश्च लेख्या प्रविचारः ॥ २ ॥

उपपाद उद्वर्तनं स्थानं च कुलानि च अल्पबहुत्वं च ।

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबंधश्च सूत्रपदानि ॥ ३ ॥

टीका—पञ्जनी—पर्याप्तय आहारादिकारणानिष्यत्तयः । देहो वि य-
देहोऽपि चौदारिकवैकियिकाहारकवर्गणागतपुद्गलपिंडः करचरणशिरोभी-
चायवयवैः परिणतो वा अपि चान्यदपि । संठाणं—संस्थानमवयवसन्निवेश-
विशेषः । केपामिति चेत् कार्येन्द्रियाणां च कायानां च पृथिवीकायादि-
कानां श्रोत्रादीन्द्रियाणां च कायानां संस्थानमिन्द्रियाणां च । जोगी—योनयो
जीवोत्पत्तिस्थानानि । आउ—आयुर्नरकादिगतिस्थितिकारणपुद्गलप्रचयः ।
पमाणं—प्रमाणमुत्सेधायामविस्ताराणामियत्ता, चायुषोऽन्येषां च देहादीनां
वेदितव्यं । जोगो—योगः कायवाद्मनस्कर्म । वेदो य—वेदश्च मोहनीय-
कर्मविशेषः स्त्रीपुरुषाद्यनिलापहेतुः । लेस—लेख्या कफायानुर्जिता योग-
प्रवृत्तिः । पविचारे—प्रविचारः स्पर्शनैन्द्रियायनुरागसेवा, उपवादो—उपपादः
अन्यस्मादागत्योत्पत्तिः । उव्वड्डण—उद्वर्तनं अस्मादन्यत्रोत्पत्तिः । ठाणं-
स्थानं जीवस्थानगुणस्थानमार्गणास्थानानि । कुलं च—कुलानि जातिभेदाः ।
अप्पबहुलो च—अल्पबहुत्वं च । पयट्ठि—प्रकृतिज्ञानावरणादिवस्वरूपेण पुद्गल-
परिणामः । डिदि—स्थितिः पुद्गलानां कर्मस्वरूपमजहतामत्रास्थितिकालः,
अणुभाग—अनुभागः कर्मणां रसविशेषः । पदेस—प्रदेशः कर्मभावपरिणत-
पुद्गलसंबंधानां परमाणुपरिच्छेदेनावधारणं, बंधो—बंधः परवद्गीकरणं जीव-
पुद्गलप्रदेशानुप्रदेशेन संश्लेषशब्दप्रत्येकमभिसंबध्यते । प्रकृतिबंधः स्थिति-

१ नः ख-म । २ जीवपुद्गलप्रदेशानुप्रवेशानुप्रवेशेन ख-न ।

बंधोऽनुभागबंधः प्रदेशबंधश्चेति । च शब्दः समुच्चयार्थः । सुत्तपदा—सूत्र-
पदानि एतानि सूत्रपदानि, अथवेते सूत्रपदा एतानि विंशतिसूत्राणि षोडश-
सूत्राणि वा द्रष्टव्यानि भवन्तीति । यदि कायसंस्थानमिन्द्रियसंस्थानं च द्वे
सूत्रे प्रकृत्यादिभेदेन च बंधस्य चत्वारि सूत्राणि तदा विंशतिसूत्राणां (णि)
अथ कायेन्द्रियसंस्थानमेकं सूत्रं चतुर्था बंधोप्येकं सूत्रं तदा षोडश
सूत्राणीति ॥ ३ ॥ ४ ॥

प्रथमसूत्रसूचितपर्याप्तिसंख्यानामनिर्देशेनाह;—

आहारे य शरीरे तह इंद्रिय आणपाण भासाए ।

होंति मणो वि य कमसो पज्जत्तीओ जिणक्खादा ॥४॥

आहारस्य च शरीरस्य तयेंद्रियस्य आनप्राणयोर्भाषायाः ।

भवति मनसोपि च क्रमशः पर्याप्तय जिनाख्याताः ॥ ४ ॥

टीका—आहारे य-आहारस्याहारविषये वा कर्म नोकर्मस्वरूपेण पुद्गला-
नामादानमाहारसृष्टिकारणपुद्गलप्रचयो वा, शरीरे-शरीरस्य शरीरे बौदा-
रिकादिस्वरूपेण पुद्गलपरिणामः शरीरं । तह—तथा । इंद्रिय-इंद्रियस्येंद्रिय-
विषये वा पुद्गलस्वरूपेण परिणामः [इंद्रियविषये वा], आणपाण—
आनप्राणयोरानप्राणविषये बोद्ध्यासनिश्वासवायुस्वरूपेण पुद्गलप्रचय
आनप्राणनामा । भासाए—भाषाया भाषाविषये वा शब्दस्वरूपेण पुद्गलपरि-
णामो भाषा । होंति—भवति । मणो वि य-मनसोऽपि च मनोविषये वा
चित्तोत्पत्तिनिमित्तपरमाणुनिचयो मनः । कमसो-क्रमशः क्रमेण यथानुक्रमे-
णागमन्यायेन वा । पज्जत्ती—पर्याप्तयः संपूर्णताहेतवः । जिणक्खादा जिन-
ख्याताः सर्वज्ञप्रतिपादिताः । एताः पर्याप्तयः प्रत्येकमभिसंबन्धन्ते । आहारप-
र्याप्तिः, शरीरपर्याप्तिः, इंद्रियपर्याप्तिः, आनप्राणपर्याप्तिः, भाषापर्याप्तिः, मनः-
पर्याप्तिरेताः पट् पर्याप्तयो जिनख्याता भवन्तीति । पर्याप्तीनां संख्या षड्वे-
नाधिका इति नामनिर्देशेनैव लक्षणं व्याख्यातं द्रष्टव्यं यतः, आहारपर्या-

तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन च विशरीरयोग्यं भुक्तमाहारं सलसं-
भागं कृत्वा समर्थो भवति जीवस्तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता आहार-
पर्याप्तिरित्युच्यते । तथा शरीरपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन
शरीरप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याणि गृहीत्वौदारिकवैक्रियकाहारकशरीरस्वरूपेण
परिणम्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता शरीरपर्याप्ति-
रित्युच्यते । तथेन्द्रियपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेनैकेन्द्रियस्य
द्वीन्द्रियस्य त्रयाणामिन्द्रियाणां चतुर्णां पंचेन्द्रियाणां प्रायोग्यानि पुद्गलद्र-
व्याणि गृहीत्वात्मात्मविषये ज्ञातुं समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः
परिपूर्णता इन्द्रियपर्याप्तिरित्युच्यते । तथाऽऽनप्राणपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति
येन कारणेनानप्राणप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्यवलंब्यानप्राणपर्याप्त्या नि-
सृत्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णताऽऽनप्राणपर्याप्ति-
रित्युच्यते । तथा भाषापर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन सत्यमृषा
असत्यमृषायाः भाषायाश्चतुर्विधायाः प्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्याश्रित्य चतु-
र्विधाया भाषायाः स्वरूपेण परिणम्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य
निर्वृत्तिः संपूर्णता भाषापर्याप्तिरित्युच्यते । तथा मनःपर्याप्तिरिति किमुक्तं
भवति येन कारणेन चतुर्विधमनःप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्याश्रित्य चतुर्विध-
मनःपर्याप्त्या परिणम्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता
मनःपर्याप्तिरित्युच्यते । अतो न पृथग्लक्षणसूत्रं कृतमिति ॥ ५ ॥

पर्याप्तीनां स्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह,—

एहंदिष्टं चत्तारि हांते तह आदिदो च पंच भवे ।

वेहंदिष्टादियाणं पज्जत्तीओ असण्णित्ति ॥ ५ ॥

एकेन्द्रियेषु चत्तारो भवन्ति तथा आवदितश्च पंच भवन्ति ।

द्वीन्द्रियादिकानां पर्याप्तयः असंज्ञीति ॥ ५ ॥

टीका—एइंदिएसु—एकमिन्द्रियं येषां ते एकेंद्रियाः पृथिवीकायिका-
दिवनस्पतिकायिकांतास्तेष्वेकेंद्रियेषु । चत्वारि—चतस्रोऽष्टाब्दाः । होंति—भ-
वंति । तह—तथा तेनैव न्यायेन व्यावर्णितक्रमेण । आदिदो य—आदित-
श्चादौ प्रभृति प्रथमाया आरभ्य, पंच—दशार्धसंख्यापरिमिताः । भवे—भवन्ति
विर्यते, वेइंदियादियाणं—द्वीन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियादियेषां ते द्वीन्द्रियादय-
स्तेषां द्वीन्द्रियादीनां, पज्जतीओ—पर्याप्तयः, असण्णित्ति—असंज्ञिति असं-
ज्ञिपर्यतानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामाहारशरीरेन्द्रियानप्राणभाषाप-
र्याप्तयः पंच भवन्ति । तथेकेंद्रियेषु चाहारशरीरेन्द्रियानप्राणपर्याप्तयश्चतस्रो
भवन्ति, द्वीन्द्रियाद्यसंज्ञिपर्यतानां पंच भवन्तीति ॥ ५ ॥

अथ पडपि पर्याप्तयः कस्य भवन्तीत्याशंकायामाह;—

छप्पि य पज्जतीओ बोधव्वा होंति सण्णिकायाणं ।

एदाहि अणिव्वत्ता ते दु अपज्जत्तया होंति ॥ ६ ॥

पडपि च पर्याप्तयो बोद्धव्या भवति संज्ञिकायानां ।

एताभिरनिर्वृत्तास्ते त्यपर्याप्तका भवन्ति ॥ ६ ॥

टीका—छप्पि य—पडपि च द्वादशाब्दा अपि समस्ताः, पज्जतीओ—
पर्याप्तय आहारशरीरेन्द्रियानप्राणभाषामनःपर्याप्तयः, बोधव्वा—बोद्धव्याः
सम्यगवगतव्याः, होंति—भवन्ति, सण्णिकायाणं—संज्ञिकायानां ये संज्ञिनः
पंचेन्द्रियास्तेषां पडपि पर्याप्तयो भवन्ति इत्यवगतव्यम् । अथ केऽपर्याप्ता
इत्याशंकायामाह;—एदाहिं—एताभिश्चतसृभिः पंचभिः पडभिः पर्याप्तिभिः,
अणिव्वत्ता—अनिर्वृत्ता असंपूर्णा अनिष्पन्नाः, ते दु—ते तु त एव जीवाः,
अपज्जत्तया—अपर्याप्तकाः, होंति—भवन्तीति ॥ ६ ॥

संख्या पर्याप्तानां नामनिर्देशेनैव प्रतिपन्ना तदर्थं न पृथक् सूत्रं कृतं,
यावता कालेन च तासां निष्पत्तिर्भवति तस्य कालस्य परिमाणार्थमाह;—

पञ्जतीपञ्जता भिण्णमुहुत्तेण होंति णायव्वा ।

अणुसमयं पञ्जती सव्वेसिं चोववादीणं ॥ ७ ॥

पर्याप्तिपर्याप्ता भिन्नमुहुत्तेन भवंति ज्ञातव्याः ।

अनुसमयं पर्याप्तयः सर्वेषां चोपपादिनां ॥ ७ ॥

टीका—पञ्जतीपञ्जता—पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः संपूर्णाः पर्याप्तिपर्याप्ताः संपूर्णाहारादिहेतवः, भिण्णमुहुत्तेण—भिन्नमुहुत्तेन समयाद्गुणव्यतिरेकेण, होंति—भवंति, णायव्वा—ज्ञातव्या एते तिर्यङ्मनुष्या ज्ञातव्याः, यतः अणुसमयं—अनुसमयं समयं समयं प्रतिसमयं वा लक्षणं कृत्वा, पञ्जती—पर्याप्तयः, सव्वेसिं—सर्वेषां, उववादीणं उपपादो विद्यते येषां त उपपादिनस्तेषामुरपादिनां देवनारकाणां । अयं स्यान्मतं कोऽयं विशेषो देवनारकाणामनुसमयं पर्याप्तिः शेषाणां भिन्नमुहुत्तेनेति नैष दोषः देवनारकाणां पर्याप्तिसमानकाले एव सर्वाव्ययानां निष्पत्तिर्भवति न शेषाणां सर्वेषां यतो यस्मिन्नेव काले देवनारकाणामाहारादिकारणस्य निष्पत्तिस्तस्मिन्नेव काले शरीरादिकार्यस्यापि, तिर्यङ्मनुष्याणां पुनरुपकालेनाहारादिकारणस्य निष्पत्तिः शरीरादिकार्यस्य च महत्तातः सर्वेषामुपपादिनामनुसमयं पर्याप्तयः तिर्यङ्मनुष्याणां भिन्नमुहुत्तेनेत्युक्तमिति । पर्याप्तीनां स्थितिकालस्तिर्यङ्मनुष्याणां जपन्त्येन क्षुद्रभवग्रहणं किञ्चिद्गुण उच्छ्वासाद्यदशभाग उत्कृष्टेन ब्रीणि पश्योमानि, देवनारकाणां च जपन्त्येन दशवर्षसहस्रस्युत्कृष्टेन जपस्त्रिंशत्सोमरोपमाणि र्जातिवतसमाः पर्याप्तयो यतो न पृथक् स्थितिकाल उक्त इति ॥ ७ ॥

अथ कथमेतज्जायतेऽनुसमयं पर्याप्तिरुपपादिनामिति श्रेष्ठे पूर्वंगममाह—
जद्वि विमाणे जादो उववाद्दसिन्ना महारहे सयणे ।

अणुसमयं पञ्जती देवो दिव्येण रूपेण ॥ ८ ॥

यस्मिन् विमाने जात उपपादशिलायां महार्हे शयने ।

अनुसमयं पर्याप्तः देवः दिव्येन रूपेण ॥ ८ ॥

टीका—जस्मिन्-यस्मिन्, विमाणे-विमाने भवनादिसर्वार्थसिद्धि-
विमानपर्यते, जादो-जात उत्पन्नः, उक्त्वात्सिला-उपपादशिलायां शुक्ति-
पुत्राकारायां, महारहे-महार्हे महापूज्यार्हे, शयणे-शयने शयनीयेऽनेकम-
णिसचितपर्यके सर्वालंकारविभूषिते, अणुसमयं-अनुसमयं समयं समयं
प्रति, पञ्जतो-पर्याप्तः संपूर्णयौवनः सर्वाभरणभूषितः देवो-देवः,
दिव्येण-दिव्येन सुषु शोभनेन, रूपेण-रूपेण शरीराकारवर्णादिना । यस्मिन्
विमाने शिलायां महार्हे शयनीये देवो जातस्तस्मिन्नेवानुसमयं पर्याप्तो
दिव्येन रूपेण भवतीति ॥ ८ ॥

देहसूत्रं विवृण्वन् संबंधेनैव देवदेहं प्रतिपादयन्नाह;—

देहस्य य णिव्वत्ती भिष्णमुहूत्तेण होइ देवाणं ।
सव्वंगभूषणगुणं जोव्वणमवि होइ देहम्मि ॥ ९ ॥

देहस्य च निर्वृतिभिन्नमुहूर्तेन भवति देवानाम् ।

सर्वांगभूषणगुणं यौवनमपि भवति देहे ॥ ९ ॥

टीका—देहस्य-य-देहस्य च शरीरस्य, णिव्वत्ती-निर्वृतिनिष्पत्तिः,
भिष्णमुहूत्तेण-भिन्नमुहूर्तेन किञ्चिद्दृग्घटिकादयेन, होइ-भवति, देवाणं-
देवानां भवनवामिकादीनां न केवलं पट्टपर्याप्तयो भिन्नमुहूर्तेन निष्पत्तिं
गच्छन्ति किं तु देहस्यापि च निष्पत्तिः सर्वकार्यकरणक्षमा भिन्नमु-
हूर्तेनैव भवतीति । तथा न केवलं देहस्योत्पत्तिभिन्नमुहूर्तेन किं तु सव्वं-
गभूषणगुणं-सर्वाणि च तान्यंगानि सर्वांगानि करचरणशिरोष्ठीवादीनि-
तानि भूयति इति सर्वांगभूषणः सर्वांगभूषणो गुणविशेषो यस्य तत्सर्वांग-
भूषणगुणं निरवशेषशरीरावयवालंकारकरणं, जोव्वणं-यौवने प्रथमवयः
परमरमणीयावस्था सर्वालंकारगमन्विता अतिशयमतिशोभनं सर्वजन-
नयनाह्लादकरं, होइ-भवति, देहम्मि-देहे शरीरे । देवानां यौवनमपि
शोभनं सर्वांगभूषणगुणं तेनैव भिन्नमुहूर्तेन भवतीति ॥ ९ ॥

पुनरपि देवव्यावर्णनद्वारेण देहमाह;—

कणयमिव णिरुवलेवा णिम्मलगत्ता सुयंधणीसासा ।
अणादिवरचारुरूवा समचतुरंसोरुसंठाणं ॥ १० ॥

कनकमिव निरुपलेपा निर्मलगात्राः सुगंधनिश्वासाः ।

अनादिपरचारुरूपाः समचतुरस्रोऽसंस्थानाः ॥ १० ॥

टीका—अणादिपर—आदिर्वालत्वं परो वृद्धत्वं आदिभ्य परभादिपरौ न विद्येते आदिपरौ वालवृद्धपर्यायौ अन्य तस्य तदनादिपरं चारु शोभनं सर्वजननयनकांतं रूपं शरीरावयवरमणीयता अनादिपरं चारुरूपं येषां ते अनादिपरचारुरूपा यावदायुःशरीरस्थिरयोवना इत्यर्थः अतिशयितस्थिर-चारुरूपा वा, समचउरंसोरु—समचतुरस्रं उरु महत् पूज्यगुणं, संठाणं—संस्थानं शरीराकारः समचतुरस्रं उरु संस्थानं येषां ते समचतुरस्रोऽसंस्थाना यथाप्रदेशमन्युनाधिकवयवसंपूर्णप्रमाणाः, कणयमिव—कनकमिव, णिरुव-लेवा—निरुपलेपा उपलेपान्भलाभिर्गता निरुपलेपाः, णिम्मलगत्ता—निर्मलं गात्रं येषां ते निर्मलगात्राः, सुयंधणीसासा—सुगंधः सर्वभ्रान्तिद्रियान्हादनकरो निःश्वास उद्युत्सो येषां ते सुगंधनिःश्वासाः । कनकमिव निर्लेपा निर्मल-गात्राः सुगंधनिःश्वासा अनादिपरचारुरूपाः समचतुरस्रोऽसंस्थाना देव भवंतीति संबन्धः ॥ १० ॥

किं देवसंस्थाने सप्त धातवो भवंतीत्यारेकायां परिहाग्माह;—

केसणहमंशुलोमा चम्मवसारुहिरमुत्तपुरिसं या ।
णेवट्ठी णेव सिरा देवाण सरीरसंठाणे ॥ ११ ॥

केशनखदन्मश्रुलोमानि चर्मवसारुधिरमूत्रपुरीषाणि वा ।

नैयास्थानि नैव सिरा देवानां शरीरसंस्थाने ॥ ११ ॥

टीका—केस—केशा मग्नकभूनदननामिकाकर्णाक्षुणादिब्रह्म-वालाः, णह—नखाः हस्तपादाङ्गुल्यमोद्भवाः, मंशु—दन्मश्रुणि कूर्वाणाः,

लोम-लोमानि सर्वशरीरोद्भवसूक्ष्मवालाः, चर्म-चर्म मांसादिप्रच्छादिका
 त्वक्, वस-वसा मांसास्थिगतस्निग्धरसः, रुहिर-रुधिरं रक्तं, मुत्रं-मूत्रं प्रस्रवणं,
 पुरिसं-पुरीषं, वाङ्मन्द्रोऽन्येषां समुच्चयार्थः शुक्रप्रस्वेदत्वगादीनां । नेव-नैव
 पूर्वोक्तानि सर्वाणि नैव भवंति, अट्टी-अस्थीनि संहननकारणानि, नैव सिरा-
 सिराजालानि । देवाण-देवानां शरीरसंस्थाने, केशनखश्मश्रुलोमचर्मव-
 सारुधिरमूत्रपुरीषशुक्रप्रस्वेदानि नैव भवंति, अस्थिसिराश्च नैव भवं-
 तीति ॥ ११ ॥

शरीरगतपुद्गलातिशयं प्रतिपादयन् देहमाहः—

वरवर्णगंधरसफासादिव्यबहुपुद्गलेहिं णिम्माणं ।
 गेण्हदि देवो देहं सुचरिदकम्माणुभावेण ॥ १२ ॥

वरवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यबहुपुद्गलैर्निर्मितं ।

गृह्णाति देवो देहं स्वचरितकर्मानुभावेण ॥ १२ ॥

टीकाः—वराः श्रेष्ठा वर्णरसगंधस्पर्शा येषां ते वरवर्णगंधरसस्पर्शा-
 स्ते च ते दिव्यबहुपुद्गलाश्च तैर्वरवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यानंतपुद्गलेः
 सर्वगुणविशिष्टवैक्यिकशरीरवर्णागतानंतपरमाणुभिः, णिम्माणं-निर्मितं
 सर्वावयवरचितं, गेण्हदि-गृह्णाति स्वीकरोति, देवो-देवः, देहं-शरीरं, सुचरि-
 दकम्माणुभावेण-स्वेन चरितमर्जितं तच्च तत्कर्म च सुचरितकर्म तस्यानु-
 भावो माहात्म्यं तेन स्वचरितकर्मानुभावेन पूर्वार्जितशुभकर्मप्रभावेन ।
 देवो वरवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यबहुपुद्गलनिर्मितं शरीरं गृह्णाति ॥ १२ ॥

अथ देवानां त्रयाणां शरीराणां मध्ये कतमद्भवतीत्यारेकायामाहः—

वेडद्वियं सरीरं देवाणं माणुसाण संठाणं ।

सुहणाम पसत्थग्दी सुस्सरवयणं सुरूपं च ॥ १३ ॥

वैक्यिकं शरीरं देवानां मनुष्याणां संस्थानं ।

शुभनाम प्रशस्तगतिः सुस्वरवचनं सुरूपं च ॥ १३ ॥

टीका—वेडवियं—अणिमादिलक्षणा विक्रिया तस्यां भवं सैव प्रयोजनं वा वैक्रियकं सूत्रादिभावेन नाना शरीरविकरणसमर्थं विविधगुणार्थियुक्तं वा शरीरं आत्मप्रवृत्त्युपचितपुद्गलपिंडः, देवाणं—देवानां, माणुसाणं—मनुष्याणां मनुष्यजातिकर्मोदयवतां, संशानं—संस्थानं सर्वावयवसंपूर्णता, सुहणाम—शुभं शोभनं नाम संज्ञानुभावो यस्य तच्छुभनाम प्रशस्तनाम-कर्मोदयवत्, पसत्थगदी प्रशस्ता शोभना गतिर्गमनं यस्य प्रशस्त-गतिः मूडुमंथरविलासादिगुणसंयुक्तं, सुस्वरवयणं—शोभनः श्वरो यस्य तत् सुस्वरवचनं, सुरूपं—सुरूपं शोभनरूपं शोभनं रूपं यस्य तत् सुरूपं, चशब्देनान्यदपि गीतनृत्तादि गृह्यते यत् एवं ततो यद्यपि केशनतादिरहितं तथापि न कीभत्सरूपं यतो देवानां वैक्रियकं शरीरं । संस्थानं पुनः किं-विशिष्टं ? शुभनाम प्रशस्तगतिः सुस्वरवचनं सुरूपं मनुष्याणामिवास्य केश-नसायाकारः सर्वोऽपि विद्यत एव मुवर्णशैलप्रतिमानामिवेति ॥ १३ ॥

न केषलं देवानां वैक्रियकं शरीरं किन्तु नारकाणामपि यद्येवं तदेव तावत्प्रतिपादनीयमित्याशंकायां प्रमाणपूर्वकं नारकदेहस्वरूपं प्रतिपाद-यन्नाहः—

पटमाए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

सत्तधणु तिण्णि रयणी छञ्चेव प अंगुला होंति ॥ १४ ॥

प्रथमायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

सत्तधनूपि त्रिरत्नयः पट्टेव चांगुलानि भवन्ति ॥ १४ ॥

टीका—पट्टमाए—प्रथमायां रत्नप्रभायां, पुढवीए—पृथिव्यां, णेरइयाणं—नारकाणां, तुशब्दः स्वविशेषप्राहकः तेनान्यदपि द्वादशप्रस्ताराणां शरीर-प्रमाणं वेदितव्यं, होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः शरीरप्रमाणं, सत्तधणु-सत्तधनूपि, तिण्णि रयणी—त्रिरत्नयो हस्तत्रयं, छञ्चेव—पट्टेव शब्दः समु-श्वयार्थः, अंगुलानि, होंति—भवन्ति अष्टयवानिपन्नमंगुलं चतुर्विंशत्यंगुलैर्हस्त-

श्वेतुर्हस्तं धनुः । नारकाणां प्रथमपृथिव्यां त्रयोदशप्रस्तारे विक्रांताख्ये शरीर-
स्योत्सेधः सप्त धनूपि हस्तत्रयं षडंगुलानि इति । प्रथमे पुनः सीमंतकाख्ये
प्रस्तारे त्रयो हस्ता नारकशरीरस्योत्सेधो मुखं सप्त धनूपि हस्तत्रयं
षडंगुलानि भूमिः, भ्रूमेमुखं विशोध्य शुद्धशेषस्य द्वादशभिर्भागैर्हिते इच्छ-
या गुणिते लब्धे मुखसहिते प्रथमवर्जितद्वादशप्रस्ताराणां नारकशरीरप्रमाण-
मागच्छतीति । तथा नरनाम्नि द्वितीयप्रस्तारे एकं धनुरेको हस्तः सार्द्धान्य-
ष्टांगुलानि च नारकाणां शरीरोत्सेधः । तृतीयप्रस्तारे रोरुकनामधेये शरी-
रस्योत्सेध एकं धनुस्रयो हस्ताः सप्तदशैवांगुलानि । चतुर्थप्रस्तारे भ्रांतसंज्ञके
नारकतनोरुत्सेधो द्वे धनुषी द्वौ हस्तौ सार्द्धमंगुलं । पंचमप्रस्तार उद्धात-
नाम्नि दंडत्रयं दशांगुलानि तनोरुत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संभ्रान्तसंज्ञके धनुषां
त्रयं द्वौ हस्तावंगुलान्यष्टादश सार्द्धानि च । सप्तमप्रस्तारेऽसंभ्रांताख्ये कार्मु-
कचतुष्टयमेको हस्तस्त्रीण्यंगुलानि च शरीरोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे विभ्रां-
ताख्ये कोदंडचतुष्टयं हस्तत्रयमेकादशांगुलानि सार्द्धानि तनोरुत्सेधः । नव-
मप्रस्तारे त्रस्तनामनि कार्मुकाणां पंचकमेको हस्तोऽंगुलानि च विंशतिः
शरीरोत्सेधः । दशमप्रस्तारे त्रसितनामके षट् धनूपि सार्द्धांगुलचतुष्कं च
शरीरप्रमाणं । एकादशप्रस्तारे वक्रांताख्ये धनुषां षट्कं हस्तद्वितयं त्रयो-
दशांगुलानि च । द्वादशप्रस्तारे चावक्रांताख्ये धनुषां सप्तकं सहितमेक-
विंशत्या सार्द्धांगुलेन च तनोः प्रमाणं । त्रयोदशप्रस्तारे विक्रांते सप्त
चापा हस्तत्रयं षडंगुलानि च शरीरोत्सेधः । प्रथमे तु सीमंतके प्रस्तारे
हस्तत्रयामिति शरीरं प्रथमपृथिव्यां शरीरप्रमाणमेतदिति ॥ १४ ॥

द्वितीयायां च पृथिव्यां नारकशरीरप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—
विद्वियाए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
पण्णरस दोण्णि बारस धणु रदणी अंगुला चैव ॥ १५ ॥
द्वितीयायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।
पंचदश द्वौ द्वादश धनूपि रत्नयोऽङ्गुलानि चैव ॥ १५ ॥

टीका—विद्याए-द्वितीयायां द्वितीययोः पूरणी द्वितीया तस्यां, पुदवीए-शुचिव्यां शर्कराख्यायां, णेरइयाणं-नारकाणां, तुशब्दः संगृहीता-शेषोत्सेधविशेषः, होदि-भवति, उस्सेहो-उत्सेधः शरीरोत्सेधप्रमाणं, पण-रस-पंचदश, दोण्णि-द्वौ, वारस-द्वादश, धणु-धनुंषि, रदणी-रत्नय हस्ताः, अंगुला चैव-अंगुलानि चैव, यथासंख्येन संबंधः । द्वितीयायां शुचिव्यामेकादशे प्रस्तारे नारकाणामुत्सेधः पंचदश धनुंषि द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि । अत्रापि मुखभूमिविशेषं कृत्वोत्सेधे हस्ते इच्छामुणितं मुससहितं च सर्वप्रस्ताराणां प्रमाणं वक्तव्यं । तद्यथा । अत्रैकादशप्रस्ताराणि भवन्ति—तत्र प्रथमप्रस्तारे सूरसूरकनाग्नि नारकाणामुत्सेधोऽष्टौ धनुंषि हस्तद्वयं द्वावेकादशभागवांगुलद्वयं च । द्वितीयप्रस्तारे स्तनकनाग्नि नारकोत्सेधो नवदंडा द्वाविंशत्यंगुलानि चतुरेकादशभागाः । तृतीयप्रस्तारे मनकनामधेये नव धनुंषि त्रयो हस्ता अष्टादशांगुलानि षडेकादशभागानि चोत्सेधः । चतुर्थप्रस्तारे नवकसंज्ञके नारकोत्सेधः दश दंडा द्वौ हस्तौ चतुर्दशांगुलानि सार्धैकादशभागानि । पंचमप्रस्तारे घाटनामके एकादशदंडा हस्तश्चैकादशांगुलानि दशैकादशभागाश्च शरीरोत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संपाटसंज्ञके नारकशरीरोत्सेधो द्वादश दंडाः सप्तांगुलानि तथैकादशभागाश्च सप्तमप्रस्तारे जिह्वाख्ये द्वादश दंडा हस्तत्रयं त्रीण्यंगुलानि त्रय एकादशभागाश्चोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे जिह्विकाख्ये नारकोत्सेधस्रयोदश दंडा एको हस्तस्रयोविंशत्यंगुलानि पंचैकादश भागाश्च । नवमप्रस्तारे लोलाख्ये नारकोत्सेधश्चतुर्दश दंडा एकोनविंशतिरंगुलानां सप्तैकादशभागाश्च । दशमप्रस्तारे लोलुपाख्ये नारकोत्सेधश्चतुर्दश धनुंषि त्रयो हस्ताः पंचदशांगुलानि नवैकादश भागाश्च । एकादशप्रस्तारे स्तनलोलुपनामधेये नारकशरीरोत्सेधः पंचदश दंडा द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि चेति ॥ १५ ॥

तृतीयायां बालुकाप्रभायां नारकोत्सेधं व्यावर्णयन्नाह;—
तदियाए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
एकत्तीसं च धणू एगा रदणी मुणेयव्वा ॥ १६ ॥

तृतीयायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।
एकत्रिंशच्च धनूपि एका रत्निर्मन्तव्या ॥ १६ ॥

टीका—तदियाए—तृतीयायां, पुढवीए—पृथिव्यां बालुकाख्यायां, णेर-
इयाणं—नारकाणां, तु—विशेषः होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः, एकत्तीसं च—
एकत्रिंशच्च एकेनाधिका त्रिंशत्, धणू—धनूपि, एगा—एका, रदणी—रत्निर्हस्तः
मुणेयव्वा—ज्ञातव्या । तृतीयायां पृथिव्यां नवमप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो
धनुषामेकत्रिंशदेका रत्निश्च ज्ञातव्या इति । शेषं सूचितं नारकप्रमाण-
मत्रापि मुखभूमिविशेषं कृत्वा नवोत्सेधमजितमिच्छया गुणितं द्वितीयपृथि-
व्यत्कृष्टनारकोत्सेधमुखसाहितं च कृत्वा नेयं । तद्यथा—प्रथमप्रस्तारे तप्तारख्ये
नारकोत्सेधः सप्त दंडा एको हस्तो दशांगुलानि द्वौ त्रिभागौ च ।
द्वितीयप्रस्तारे तापनामनि नारकोत्सेधो दंडानामेकोनविंशतिर्नवां-
गुलानि त्रिभागश्च । तृतीयप्रस्तारे तपननाम्नि नारकोत्सेधो
विंशतिर्दण्डास्त्रयो हस्ता अंगुलानि चाष्टौ । चतुर्थप्रस्तारे तापनारख्ये शरीरो-
त्सेधो द्वाविंशतिर्धनुषां द्वौ हस्तौ षडंगुलानि द्वौ त्रिभागौ च । पंचमप्रस्तारे
निदाग्नारख्ये चतुर्विंशतिचापाः पंचांगुलानि एको हस्तस्त्रिभागश्चैकः । षष्ठ-
प्रस्तारे प्रज्वलितारख्ये नारकोत्सेधः पड्विंशतिर्धनुषां चत्वारि चांगुलानि ।
सप्तमैद्रके ज्वलितसंज्ञके नारकोत्सेधः सप्तविंशतिचापास्त्रयो हस्ता द्वे अंगुले
त्रिभागौ च द्वौ । अष्टमप्रस्तारे संज्वलमैद्रके एकोनत्रिंशत्तुत्सेधो धनुषां
हस्तद्वयमेकांगुलमेकस्त्रिभागश्च । नवमे च प्रस्तारे एकत्रिंशत्कोदंडा हस्तश्चैको
नारकोत्सेध इति ॥ १६ ॥

टीका—पंचमायां पृथिव्यां धूमप्रमानामधेयायां नारकाणामुत्सेधो भवति, सद्-शतमेकं, पणवीसं च-पंचविंशत्यधिकं, धणुप्यमाणेण-धनुः-प्रमाणेन ज्ञातव्यं । पंचमायां पृथिव्यां पंचमेद्रके नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन शतमेकं पंचविंशत्यनरं ज्ञातव्यमिति । अत्रायेतद्भूमिं पूर्वोक्तं मुखं च कृत्वा विशेषं च कृत्वा विशेषं च पंचकोत्सेधभाजितमिच्छया गुणितं मुखसहितं कृत्वा शेषेद्रकाणां नारकाणामुत्सेधो वाच्यः । तत्र प्रथमप्रस्तारे तमोनाम्नि नारकोत्सेधः पंचसप्ततिदंडाः । द्वितीयप्रस्तारे भ्रमनामके नारकोत्सेधः सप्ताशीतिदंडाद्वौ हस्तौ च । तृतीयप्रस्तारे रूपसंज्ञके चेंद्रके नारकोत्सेधो धनुषां शतमेकं । चतुर्थप्रस्तारेऽन्वयसंज्ञके नारकोत्सेधो धनुषां द्वादशोत्तरं शतं हस्तद्वयं च । पंचमप्रस्तारे तमिस्रसंज्ञके धनुषां पंचविंशत्युत्तरशतमिति ॥ १८ ॥

पञ्चमां पृथिव्यां नारकोत्सेधमाहः—

छट्टीए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

दोण्णि सदा पण्णासा धणुप्पमाणेण विण्णेया ॥ १९ ॥

पञ्चमां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

द्वे शते पंचाशत् धनुः प्रमाणेन विज्ञेये ॥ १९ ॥

टीका—छट्टीए—पण्णां पूर्णा पडी तस्यां, पुढवीए—पृथिव्यां, णेरइयाणं तु—नारकाणां तु, होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः, दोण्णि सदा—द्वे शते धनुषां शतद्वयं, पण्णासा—पंचाशदधिकं, धणुप्पमाणेण—धनुषां प्रमाणेन, विण्णेया—विज्ञेये । पञ्चमां पृथिव्यां तमःप्रभायां तृतीयप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन द्वे शते पंचाशदधिके विज्ञेये । अत्रापि मुखभूमिविशेषादिक्रमं कृत्वा शेषेद्रकनारकाणामुत्सेध आनेयस्तयथा तमःप्रभायां प्रथमप्रस्तारे हिमनाम्नीन्द्रके नारकाणामुत्सेधः पट्टपट्ट्याधिकं धनुषां शतं द्वौ हस्तौ षोडशांगुलानि च । द्वितीये प्रस्तारे वर्द्धलनाम्नीन्द्रके धनुषां शतद्वयमष्टाधिकं

हस्तश्रेकोऽष्टावंगुलान्यपि । तृतीयप्रस्तारे लङ्कनामैन्द्रके नारकोत्सेधः सूत्रो-
'पातधनुषां शतद्वयं पंचाशदधिकं विज्ञेयामिति ॥ १९ ॥

सप्तम्यां पृथिव्यां नारकोत्सेधप्रमाणमाह;—

सत्तमिए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
पंचेव धणुसयाइं पमाणदो चेव बोधव्वा ॥ २० ॥

सप्तम्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।

पंचैव धनुःशतानि प्रमाणतश्चैव बोद्धव्यानि ॥ २० ॥

टीका—सत्तमिए—सप्तम्यां, पुढवीए—पृथिव्यां महातमःप्रभायां, णेर-
इयाणं तु—नारकाणां तु, होइ—उत्सेहो भवत्युत्सेधः, पंचेव धणुसयाइं—पंचैव
धनुःशतानि, पमाणदो चेव—प्रमाणतश्चैव नान्यत्, बोधव्वा—बोद्धव्यानि ।
सप्तम्यां महातमप्रभायामवधिस्थानकेंद्रकनामनि नारकाणामुत्सेधः
प्रमाणतः पंचैव धनुःशतानि नाधिकानीति । एवं सर्वासु पृथिवीषु स्वर्का-
येंद्रकप्रतिबद्धेषु श्रेणिविश्रेणिवद्धेषु पुष्पप्रकीर्णकेषु च नारकाणामुत्सेधः
स्वर्कायेंद्रकनारकोत्सेधसमानो वेदितव्यः । प्रथमायां पृथिव्यां प्रथमप्रस्तारे
समितकेंद्रकनाम्नि महादिक्षु श्रेणिवद्धनारकाण्येकोनपंचाशदेकोनपंचाश-
दिति । त्रिदिक्षु चाष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति । एवमष्टावष्टौ हानिं
कृत्वा तावभेतव्यं यावदवधिस्थानस्य चत्वारि दिक्षु श्रेणिवद्धानीति । प्रथ-
मायां पृथिव्यां त्रिंशलक्षणि नारकाणां तान्येव श्रेणिवद्धेंद्रकरहितानि
पुष्पप्रकीर्णकानि । द्वितीयायां पंचविंशतिलक्षा नारकाणां तान्येव श्रेणि-
वद्धेंद्रकरहितानि पुष्पप्रकीर्णकानि । तृतीयायां पंचदशलक्षा नारकाणां ।
चतुर्थ्यां दशलक्षा नारकाणां । पंचम्यां लक्षत्रयं नारकाणां । षष्ठ्यां
पंचोत्तं लक्षं नारकाणां । सप्तम्यां पंचैव नारकाणि । सर्वत्र श्रेणिवद्धेंद्रक-
रहितपुष्पप्रकीर्णकानीति प्रमाणं व्यावर्णितं देहोऽपि व्यावर्णितस्तद्व्य-
तिरेकाहुणगुण्यमेदेन ततो न दोषो देहस्वरूपमकथित्वा प्रमाणस्य कथने ।

नारकाणां शरीरं बीभत्सं दुर्गधि वैक्रियकं सर्वाशुभपुद्गलैर्निष्पन्नं सर्वदुःस-
कारणं हृदकसंस्थानमशुभनाम दुःस्वरवदनं कृमिकुलादिसंकीर्णमिति ॥२०॥

देवानां शरीरं व्यावर्णितं न तत्प्रमाणमतस्तदर्थमाह;—

पणवीसं असुराणं सेसकुमाराण दस धणू चैव ।

विंतरजोइसियाणं दस सत्त धणू मुणेयव्वा ॥ २१ ॥

पंचविंशतिरसुराणां शेषकुमाराणां दश धनूपि चैव ।

व्यंतरज्योतिष्काणां दश सत्त धनूपि ज्ञातव्यानि ॥ २१ ॥

टीका—भवनवासिव्यंतरज्योतिष्ककल्पवासिभेदेन देवाश्चतुर्विधा भवन्ति ।

तत्र भवनवासिनां तावत्प्रमाणं व्यावर्णयति—पणवीसं—पंचभिराधिका विंशतिः

पंचविंशतिः, असुराणं—असुरकुमाराणां, सेसकुमाराणं—शेषकुमाराणां नाम-

विद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तनितोदधिद्वीपदिककुमाराणां, दस धणू—दश दंडाः ।

चशब्दः समुच्चयार्थस्तेन सामानिकत्रायस्त्रिंशत्पारिपदात्तरक्षलोकपालानी-

कप्रकीर्णकाभियोग्यकित्विपिकानामेतदेव प्रमाणं शरीरस्य वेदितव्यं ।

व्यंतराः किनरकिंपुरुषगरुडगंधर्वयक्षराक्षसभूतापिशाचाः, जोदिसिया—ज्यो-

तिष्काः सूर्याचन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च, व्यंतराश्च ज्योतिष्काश्च

व्यंतरज्योतिष्कास्तेषां व्यंतरज्योतिष्काणां, दस सत्त धणू—दश सत्त धनूपि

यथासंख्येन व्यंतराणां दश धनूपि ज्योतिष्काणां च सत्त धनूपि सामानिक-

त्रायस्त्रिंशद्लोकपालवर्जितशेषनिकायानां च शरीरस्योत्सेधो ज्ञातव्य इति ।

भवनवासिनो दशप्रकारा भवन्ति—तत्र प्रकारस्यासुरकुमारसंज्ञकस्य सामा-

निकादिसहितस्य शरीरोत्सेधः पंचविंशतिर्धनुषामुत्कृष्टः, नामकुमाराणां

विद्युत्कुमाराणां सुपर्णकुमाराणामग्निकुमाराणां वातकुमाराणां स्तनितकुमारा-

णामुद्रधिकुमाराणां द्वीपकुमाराणां द्विकुमाराणां सामानिकादिभेदभिन्नानां

च दश दंडाः शरीरस्योत्सेधः । व्यंतराणामष्टप्रकाराणां स्वभेदभिन्नानां

दश धनूपि शरीरस्योत्सेधः । ज्योतिष्काणां च पंचप्रकाराणां स्वभेदभि-

न्नानां सत्त दंडाः शरीरस्योत्सेधो ज्ञातव्य इति ॥ २१ ॥

एते तिर्यग्लोके व्यवस्थितास्तद्द्वारेणैव तिरश्चां च वक्ष्यमाणत्वाद्-
लुब्धय प्रमाणं मनुष्याणां तावदुत्कृष्टं प्रमाणमाह;—

छद्मणुसहस्रसेधं चतु दुगमिच्छंति भोगभूमिसु ।

पणवीसं पंचसदा बोधव्वा कम्मभूमिसु ॥ २२ ॥

पद्मधनुःसहस्रोत्सेधं चत्वारि द्वे इच्छंति भोगभूमिषु ।

पंचविंशतिः पंचशतानि बोद्धव्यानि कर्मभूमिषु ॥ २२ ॥

टीका—छद्मणुसहस्र-पद्म धनुषां सहस्राणि, उत्सेधं-उत्सेधं शरीरप्र-
माणं, चतु-चत्वारि सहस्राणि धनुषां, दुगं-द्वे सहस्रे धनुषां,
इच्छंति-आभ्युपगच्छंति, पूर्वाचार्या भोगभूमिषु दशप्रकारकल्पपादपोपलक्षि-
तासु । पणवीसं-पंचविंशतिः, पंचसदा-पंचशतानि च धनुषां, बोधव्वा-
बोद्धव्यानि ज्ञातव्यानि कर्मभूमिषु । पंचसु भरतैरावतविदेहेषु भोगभूमिषु-
कृष्टमध्यमजपन्यासु मनुष्याणामुत्सेधं यथासंख्येन पद्म चत्वारि सहस्राणि
द्वे च हस्ते (सहस्रे) धनुषामिच्छंति, कर्मभूमिषु च मनुष्याणामुत्कृष्टमुत्सेधं
शतपंचकं पंचविंशत्यधिकमिच्छंतीति ॥ २२ ॥

प्राधान्याद्देवानां कल्पवासिनां तावदुत्सेधमाह;—

सोहम्मीसाणेसु य देवा खलु ह्येति सत्तरयणीओ ।

छेव य रयणीओ सणकुमारे हि माहिदे ॥ २३ ॥

सौधर्मज्ञानयोश्च देवाः खलु भवंति सप्त रत्नयः ।

पद्म चैव च रत्नयः सनत्कुमारे हि माहिदे ॥ २३ ॥

टीका—सोहम्मीसाणेसु य-सुधर्मा नात्री सभा तस्यां भवः
सौधर्म इन्द्रस्तेन सहचरितं विमानं कल्पो वा, सौधर्मज्ञानश्च सौधर्म-
ज्ञानो तयोः सौधर्मज्ञानयोः श्रेणिवद्धप्रकीर्णकसहितयोः, देवा-देवा इन्द्र-
सामानिकत्रायाम्निशत्रारिपदात्परक्षलोकपालानीकप्रकीर्णकामियोग्यकिल्दि-
यिका, खलु-कृष्टं, सत्तरयणीओ-सप्त हस्ताः, छेव-यदेव च, रयणीओ-

रत्नयो हस्ताः, सणवकुमारे-सनत्कुमारे च, माहिंदे-माहेंद्रे । सौधर्मेशानयोः कल्पयोर्देवा इंद्रादयः शरीरप्रमाणेन सप्तहस्ता भवन्ति, सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोश्च देवा इंद्रादयः षट्तरत्नयः प्रमाणेन भवन्तीति ॥ २३ ॥

शेषकल्पेषु देवोत्सेधं प्रतिपादयन्नाह;—

बंभे य लंतवे वि य कल्पे खलु ह्यंति पंच रयणीओ ।
चचारि य रदणीओ सुकसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

ब्रह्मे च लांतवेऽपि च कल्पे खलु भवन्ति पंचरत्नयः ।

चतस्रश्च रत्नयः शुक्रसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

टीका—ब्रह्मे-ब्रह्मकल्पे, लंतवे वि य-लांतवकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-मभिसंबध्यते । खलु-स्फुटं व्यक्तं सर्वमेतत्, ह्यंति-भवन्ति-पंच रयणीओ-पंच रत्नयः । दनाद्रव्यनुवर्ततो (?) तेन सह संबन्धः सर्वत्र द्रष्टव्यः । चचारि य-चतस्रश्च रदणीओ-रत्नयो हस्ताः, सुक-शुक्रकल्पे, सहस्सार-सहस्रारकल्पे, अत्रापि कल्पशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । उपलक्षणमात्रमेतत्तेनान्येषामपि ब्रह्मोत्तरकापिष्ठमहाशुक्रशतारसहस्रारकल्पानां ग्रहणं द्रष्टव्यं । श्रेणिबद्धप्रकीर्णकानां च । ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठेषु च चतुर्षु कल्पेषु देवा इंद्रादयः पंचहस्ताः प्रमाणेन भवन्ति, तथा शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु च चतुर्षु कल्पेषु देवा इंद्रसामानिकादयश्च चत्वारो हस्ताः शरीरप्रमाणेन भवन्तीति ॥ २४ ॥

आनतादिदेवप्रमाणमाह;—

आणदपाणदकल्पे अद्भुद्धाओ हवन्ति रयणीओ ।

तिण्गेव य रयणीओ बांधव्या आरणच्छुदे चापि ॥२५॥

आनप्रमाणतकल्पयोरर्द्धाधिका भवन्ति रत्नयः ।

तिष्ठ एव च रत्नयः बोद्धव्या आरणाच्युतयोश्चापि ॥ २५ ॥

टीका—आणद्-आनतकल्पे, पाणद्-प्राणतकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते, अद्भुद्वाओ-अर्द्धाधिकास्तिस्रो रत्नयस्त्रयो हस्ता हस्तार्द्धं च,
हवंति-भवन्ति, रयणीओ रत्नयः । तिण्णव-तिस्रश्च, रयणीओ-रत्नयः,
बोद्धव्या ज्ञातव्याः, आरणच्चुदे चावि-आरणाच्युतयोरपि आरणकल्पेऽच्यु-
तकल्पे च आनतप्राणतकल्पयोर्देवा इन्द्रादयस्त्रयो हस्ता अर्द्धाधिकाः शरीर-
प्रमाणेन बोद्धव्याः, आरणाच्युतकल्पयोश्च देवा इन्द्रादयस्त्रयो हस्ताः
शरीरप्रमाणेन बोद्धव्या इति ॥ २५ ॥

नवग्रहेयकदेवशरीरं प्रतिपादयन्नाह;—

हेट्टिमगेवज्जेसु य अट्टाइज्जा हवंति रयणीओ ।

मज्झिमगेवज्जेसु य वे रयणी होंति उस्सेहो ॥ २६ ॥

अधस्तनग्रहेयकेषु च सार्धद्वयं भवन्ति रत्नयः ।

मध्यमग्रहेयकेषु च द्वे रत्नी भवतः उत्सेधः ॥ २६ ॥

टीका—हेट्टिमगेवज्जेसु य-अधोग्रहेयकेषु अधो व्यवस्थिता वै ये त्रयो
ग्रहेयककल्पास्तेषु, अट्टाइज्जा-अर्द्धाधिकं रत्निद्वयं तृतीयार्द्धसाहिते रत्नी
वा भवतः, मज्झिमगेवज्जेसु य-मध्यमग्रहेयकेषु च मध्यमप्रदेशस्थितेषु त्रिषु
ग्रहेयकेषु, वे रदणी-द्वे रत्नी द्वौ हस्तौ, हवंति-भवतः, उस्सेहो-उत्सेधः शरी-
रप्रमाणं । नव ग्रहेयककल्पा भवन्ति तत्राधोध एकः कल्पः अधोमध्यमो
द्वितीयः कल्पः अधोपरि तृतीयः कल्पस्तेषु कल्पेषु त्रिषु देवा अहमिन्द्रा
अर्द्धाधिकौ द्वौ हस्तौ प्रमाणेन भवन्ति, तथाऽधोमध्यमः कल्प एकः मध्य-
मध्यमकल्पो द्वितीयः मध्यमोपरि कल्पस्तृतीय एतेषु त्रिषु कल्पेषु देवा
अहमिन्द्रा द्विहस्तोत्सेधा भवन्तीति ॥ २६ ॥

उपरिमग्रहेयकदेवशरीरोत्सेधमनुनरेद्वोत्सेधं चाह;—

उवरिमगेवज्जेसु य दिवड्ढुरयणी हवे य उस्सेहो ।

अणुदिसणुत्तरदेवा एया रयणी सरीराणि ॥ २७ ॥

उपरिममैवेयकेषु च ह्यर्धरत्निर्भवेत् च उत्सेधः ।

अनुदिशानुत्तरदेवा एकरत्निशरीराः ॥ २७ ॥

टीका—उपरिममैवेयकेषु य—उपरिममैवेयकेषुपरिप्रदेशव्यवस्थितेषु त्रिषु मैवेयककल्पेषु, दिवद्वरयणी—अर्द्धाधिकरत्निः हस्तोपरं च हस्तार्द्ध, हवे य—भवेत्, उत्सेहो—उत्सेधः । उपर्यध एकः कल्पः, उपरिममध्यमो द्वितीयः कल्पः, उपर्युपरि तृतीयः कल्पः, एतेषु त्रिषु मैवेयककल्पेषु देवानां शरीरोत्सेध एको हस्तो हस्तार्द्ध च । यद्यपि सविकल्पा विद्यन्तेऽत आगम-तस्ते ज्ञातव्या इति । अणुदिस—अनुदिशकल्पे नवसु विमानेषु, अणुत्तर-अनुत्तरकल्पे च पंचसु विमानेषु देवा अहमिन्द्राः, एता रयणी सररीराणि—एकरत्निशरीरा एकहस्तदेहप्रमाणाः, अनुदिशानुत्तरकल्पयोश्चतुर्दशविमानेषु देवा एकहस्तशरीरोत्सेधा भवन्तीति ॥ २७ ॥

देवमनुष्यनारकाणां प्रमाणपूर्वकदेहस्वरूपं प्रतिपाद्य तिरश्चामेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यन्तानां शरीरोत्सेधद्वारेण जघन्यदेहमाह;—

भागमसंखेज्जदिमं जं देहं अंगुलस्स तं देहं ।

एइंदियादिपंचेन्द्रियंतदेहं पमाणेण ॥ २८ ॥

भागोऽसंख्यातकः यो देहोऽंगुलस्य स देहः ।

एकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियांतदेहः प्रमाणेन ॥ २८ ॥

टीका—भागं—भागः, असंखेज्जदिमं—असंख्यातः, जं देहं—य उपचयो यावत्पिंडोः यत्परिमाणोऽंगुलस्य द्रव्यांगुलस्य, तं देहं—स उपचय-स्तावान्पिंडस्तत्परिमाणः । एइंदियादि—एकेन्द्रिय आदिर्येषां ते एकेन्द्रियादयः, पंचेन्द्रियंत—पंचेन्द्रियांते येषां ते पंचेन्द्रियांताः । एकेन्द्रियादयश्च ते पंचेन्द्रियांताश्चेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियांतास्तेषां देहः शरीरमेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियां-तदेहः, एकेन्द्रियदीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां शरीरं, जहण्णेण—द्रव्यांगुलमसंख्यातखंडं कृत्वा तत्रैकसंज्ञोपचयो यावान् देहो यन्मात्रस्तन्मात्रो देहः शरीरं जघन्येनैकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यतानामिति ॥ २८ ॥

- तेषामेवोत्कृष्टप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

साहियसहस्रमेयं तु जोयणाणं हवेज्ज उक्कस्सं ।
एयंदियस्स देहं तं पुण पउमत्ति णादव्वं ॥ २९ ॥

साधिकसहस्रमेकं तु योजनानां भवेत् उत्कृष्टः ।

एकैन्द्रियस्य देहः स पुनः पद्ममिति ज्ञातव्यं ॥ २९ ॥

टीका—साहिय—सहाधिकेन वर्तत इति साधिकं सत्रोशद्वयं, सहस्रमेयं तु—सहस्रमेकं तु एकं एकसहस्रं, जोयणाणं—योजनानां, हवेज्ज—भवेत्, उक्कस्सं—उत्कृष्टः । एयंदियस्स—एकेन्द्रियस्य, देहं—देहः शरीरं, तं पुण—स पुनः, पउमत्ति णादव्वं—पद्ममिति ज्ञातव्यं । तेन श्विरीकायादिकायुक्तायांतानो व्रसानां चेतावन्मात्रस्य देहस्य निराकरणं द्रष्टव्यं । योजनानां सहस्रमेकं साधिकं च तन्मात्र एकेन्द्रियस्य देहः स पुनर्देहो यनस्पैतिमंशकस्य पद्मस्य ज्ञातव्यः । प्रमाणप्रमाणवतोरभेदं कृत्वा निर्देश इति ॥ २९ ॥

दीन्द्रियादीनामुत्कृष्टदेहप्रमाणमाह;—

संखो पुण धारसजोयणाणि गोभी भवे तिकोसं तु ।
भमरो जोयणमेत्तं मच्छो पुण जोयणसहस्रं ॥ ३० ॥

शंखः पुनर्द्वादशयोजनानि गोभी भवेत् त्रिकोशं तु ।

भ्रमरो योजनमात्रः मत्स्यः पुनर्योजनसहस्रः ॥ ३० ॥

टीका—संखो पुण—शंखः पुनर्दीन्द्रियः, धारसजोयणाणि—द्वादशयोजनानि द्वादशयोजनो वा, गोभी—गोपालिका सर्जूरको वा, भवे—भवेत्, तिकोसं तु—त्रिकोशं तु त्रिकोशमात्रस्यैन्द्रियः, भमरो—भ्रमरो मधुकाभनु-
न्द्रियः, जोयणमेत्तं—योजनमात्रं गन्धविचतुष्टयमात्रं, मच्छो—मत्स्यः, पुण—पुनः, जोयणसहस्रं—योजनसहस्रः । दीन्द्रियाणां माथे उत्कृष्टदेहः इति

स च द्वादशयोजनमात्रः, त्रीन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो गोभी सा च क्रो-
शत्रयंपरिमिता, चतुरिन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो भ्रमरः स च योजनप्र-
माणः, पंचेन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो मत्स्यः स च योजनसहस्रायाम्
इति ॥ ३० ॥

प्रमाणमपि प्रमाणसूत्रेण गृहीतं यतोऽतो जंबूद्वीपस्यापि परिधिप्रमाणमाह;—

जंबूद्वीवपरिहिओ तिण्णव लक्खं च सोलहसहस्सं
वे चेव जोयणसया सत्तावीसा य होति बोधव्वा ॥ ३१ ॥

तिण्णेव गाउआइं अट्ठावीसं च धणुसयं भणियं ।
तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलमेव सविसेसं ॥ ३२ ॥

जंबूद्वीपपरिधिः त्रीण्येव लक्षाणि च षोडशसहस्राणि ।

द्वे चैव योजनशते सप्तविंशतिश्च भवन्ति बोद्धव्यानि ॥ ३१ ॥

त्रीण्येव गव्युतानि अष्टाविंशतिश्च धनुःशतं भणितं ।

त्रयोदश चांगुलानि अर्धांगुलमेव सविशेषं ॥ ३२ ॥

टीका—जंबूद्वीपो योजनलक्षविष्कंभ एतावत्परिधिप्रमाणस्यान्यथा-

नुपपत्तेस्तस्य च ग्रहणं बहुप्रमाणाविकल्पसंग्रहणं जंबूद्वीपप्रमाणग्रहणं
च स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रायामप्रमाणज्ञापनार्थं तयोश्च प्रमाणकथनमुत्कृष्टदे-
हप्रमाणैकेन्द्रियाद्यवस्थानज्ञापनार्थमित्यतो योजनलक्षं जंबूद्वीपविष्कंभवर्गं
दशगुणं कृत्वा वर्गमूलं च गृहीत्वैव पठति;—जंबूद्वीवपरिहिओ—जंबूद्वीपल-
क्षितो द्वीपो जंबूद्वीपोऽसंख्यातद्वीपसमुद्राणां मध्यनाभिरिव तदायत्तं
सर्वेषां विष्कंभायामपरिधिप्रमाणं, परिहिओ—परिधिः परिक्षेपो जंबूद्वीपस्य
परिधिर्जंबूद्वीपपरिधिः, तिण्णेव लक्खं—त्रीण्येव लक्षाणि, सोलहसहस्सं-
षोडशसहस्राणि, वे चेव जोयणसया—द्वे चैव योजनानां शते, सत्तावीसा-

य—सप्तविंशतिश्च योजनानां सर्वत्र संबंधः, ह्येति—भवंति, बोधका-
 बोद्धव्यानि । जंबूद्वीपस्य परिधिः, प्रमाणं योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोड-
 शसहस्राणि, योजनानां द्वे च शते योजनानां सप्तविंशतिश्च । अथवा
 भेदेन निर्देशो जंबूद्वीपपरिधिः योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोडशसहस्राणि
 द्वे शते संसर्विंशतिश्चेति । तथा तिण्णैव—त्रीण्येव, गाउआइं—गव्यूतानि
 क्रोशाः, अट्टावीसं च—अष्टाविंशतिश्च, धणु—धनुषां, सदं—शतं,
 भणियं—भणितं, तेरस य—त्रयोदशानि च, अंगुलाइं—अंगुलानि च,
 अद्धंगुलमेव—अर्धंगुलमेव च, सविसेसं—सविशेषो यवः सातिरेकः
 किंचिद्व च तेन विशेषेण सह वर्तत इति सविशेषमर्द्धंगुलेन संबंधः । त्रीणि
 गव्यूतानि धनुषां शतमष्टाविंशत्याधिकं त्रयोदशानि चांगुलानि सविशेष-
 मर्द्धंगुलं चेति ॥ ३१॥३२ ॥

जंबूद्वीपमादिं कृत्वा कियतां द्वीपानां नामान्याहः—

जंबूद्वीवो धादइसंडो पुक्खरवरो य तह दीवो ।
 वारुणिवर खीरवरो य धिद्वरो खोदवरदीवो ॥ ३३ ॥
 णंदीसरो य अरुणो अरुणभासो य कुंडलवरो य ।
 संखवर रुजग भुजगवर कुसवर कुंचवरदीवो ॥ ३४ ॥

जंबूद्वीपो धातकीखंडः पुष्करवरश्च तथा द्वीपः ।

वारुणीवरः क्षीरवरश्च घृतवरः क्षौद्रवरद्वीपः ॥ ३३ ॥

नंदीश्वरधारुणोऽरुणभासश्च कुंडलवरश्च ।

संखवरो रुचको भुजगवरो कुशवरो कौंचवरद्वीपः ॥ ३४ ॥

टीका—जंबूद्वीवो—जंबूद्वीपः प्रथमो द्वीपः, धादइसंडो—धातकी-
 खंडो द्वितीयो द्वीपः, पुक्खरवरो—पुष्करवरस्तृतीयो द्वीपः, तह—तथा, दीवो
 द्वीपः, वारुणिवर—वारुणीवरश्चतुर्थो द्वीपः, खीरवरो—क्षीरवरः पंचमो

द्वीपः, धिदवरो—धृतवरः षष्ठो द्वीपः, खोदवरो—क्षौद्रवरः सप्तमो द्वीपः,
नंदीसरो य—नंदीश्वरश्चाष्टमो द्वीपः, अरुणो—अरुणाख्यो नवमो द्वीपः,
अरुणभासो य—अरुणभासश्च दशमो द्वीपः, कुंडलवरो य—कुंडलवरश्चै-
कादशो द्वीपः, संखवर—शंखवरो द्वादशो द्वीपः, रुजग—रुचकस्रयो-
दशो द्वीपः, भुजगवरो—भुजगवरश्चतुर्दशो द्वीपः, कुसवरो—कुशवरः
पंचदशो द्वीपः, कुंचवरदीवो—कौंचवरद्वीपश्च षोडश इति ॥ ३३॥३४ ॥

एवं नामानि गृहीत्वा विष्कंभप्रमाणमाह,—

एवं दीवसमुद्रा दुगुणदुगुणवित्थडा असंखेजा ।

एदे दु तिरियलोए सयंभूरमणोदहिं जाव ॥ ३५ ॥

एवं द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याताः ।

एते तु तिर्यग्लोके स्वयंभूरमणोदधिर्यावत् ॥ ३५ ॥

टीका—एवं अनेन प्रकारेण, दीवसमुद्रा—द्वीपसमुद्राः, दुगुणदुगुण-
वित्थडा—द्विगुणो द्विगुणो विस्तारो येषां ते द्विगुणद्विगुणविस्ताराः, कियंताः?
असंखेजा—असंख्याताः संख्याप्रमितिक्रान्ताः । जंबूद्वीपविष्कंभाल्लवण-
समुद्रो द्विगुणविष्कंभो लवणसमुद्राच्च धानकीसंडद्वीपो द्विगुणविष्कंभः ।
अनेन प्रकारेण द्वीपात्समुद्रो द्विगुणविस्तारः समुद्राच्च द्वीपः । अतः सर्वे
द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याता भवन्ति । ननु समुद्रग्रहणं कुतो
लब्धं? द्वीपग्रहणात्, तदपि कुतः? साहचर्यात्पर्वतनारदत्त । क्व व्यस्थिता
इत्याशंकायामाह,—एते दु तिरियलोए—एते तु द्वीपसमुद्रास्तिर्यग्लोके रज्जु-
मात्रायामे, कियदूरं? सयंभूरमणोदहिं जाव—यावत्स्वयंभूरमणोदधिः ।
स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यन्ता असंख्याता द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा द्रष्टव्या
इति ॥ ३५ ॥

असंख्याता इति तु न ज्ञायंते, कियंत इत्यतस्तानिर्णयमाह;—

जावदिया उद्धारा अद्वाइज्जाण सागरुवमाणं ।

तावदिया खलु रोमा हवंति दीवा समुद्रा य ॥ ३६ ॥

यावत्युद्धाराणि अर्धतृतीययोः सागरोपमयोः ।

तावन्ति खलु रोमाणि भवंति द्वीपाः समुद्राश्च ॥ ३६ ॥

टीका—जावदियो—यावन्ति यन्मात्राणि, उद्धारा—उद्धाराणि उद्धार-
पल्योपमानि तेषु यावन्ति रोमाणि, अद्वाइज्जाण—अर्धतृतीययोर्द्वयोरर्धाधि-
कयोः, सागरुवमाण—सागरोपमयोः, तावदिया—तावन्तरतन्मात्राः, खलु-
स्फुटं, रोमा—उद्धारेषु रोमाणि सुकुमारोणरोमाग्राणि, हवंति—भवन्ति,
दीवा—द्वीपाः, समुद्रा य—समुद्राश्च । प्रमाणयोजनावगाहविक्रमायामं
कूपं कृत्वा सप्तरात्रजातमात्रोणरोमाग्रभागैः पूर्णं च कृत्वा तत्र यावन्मा-
त्राणि रोमाग्राणि तावन्मात्राणि वर्षशतानि गृहीत्वा तत्र यावन्मात्राः समया
व्यवहारपल्योपमं नाम । व्यवहारपल्योपमे चैकैकं रोम असंख्यातवर्षको-
टीसमयमात्रान् भागान् कृत्वा वर्षशतसमयैश्चैकैकं खंडं प्रगुण्य तत्र याव-
न्मात्राः समयाः तावन्मात्रमुद्धारपल्योपमं भवति । उद्धारपल्योपमानि च
दशकोटीकोटीमात्राणि गृहीत्वैकं उद्धारसागरोपमं भवति । तावन्मा-
त्रयोर्द्वयोः सार्द्धयोः सागरोपमयोर्वावन्मात्राण्युद्धारपल्योपमानि तत्र च
यावन्मात्राणि रोमाणि तावन्मात्राः स्फुटं द्वीपसमुद्रा भवंतीति ॥ ३६ ॥

ननु द्वीपग्रहणेन च समुद्राणां ग्रहणं संजातं तत्र न ज्ञायंते किमभिधा-
नास्त इत्याशंकायामाह;—

जंबूद्वीपे लवणो धादइसंडे य कालउदधी य ।

सेसाणं दीवाणं दीवसरिसणामया उदधी ॥ ३७ ॥

जंबूद्वीपे लवणः धातकीखंडे च कालोदधिश्च ।

शेषाणां द्वीपानां द्वीपसदृशनामान उदधयः ॥ ३७ ॥

टीका—जंबूद्वीपे—जंबूद्वीपे, लवणो—लवणसमुद्रः, धादईसंडे य—धातकीसंडे च, कालउदधी य—कालोवधिसमुद्रः, सेसाणं—शेषेषु जंबूद्वीपधातकीसंडवर्जितेषु, द्वीवाणं—द्वीपेषु द्विर्गता आपो येषां ते द्वीपा जलरहितमध्यप्रदेशास्तेषु द्वीपेषु, दीवसरिसणामया—द्वीपिः सदृशानि समानानि नामानि येषां ते द्वीपसदृशनामानः, उदधी—उदकानि धीयंते येषु त उदधयः समुद्राः । जंबूद्वीपे लवणसमुद्रः, धातकीसंडे च कालोवधि-समुद्रः, शेषेषु पुनर्द्वीपेषु ये समुद्रास्ते स्वकीयस्वकीयद्वीपनामसंज्ञका भवन्तीति ॥ ३७ ॥

एते समुद्रा लवणोदादयः किं समानरसा इत्याशंकायामाहः—

पत्तेयरसा चत्तारि सायरा तिणिण होंति उदयरसा ।

अवसेसा य समुद्रा खोदरसा होंति णायव्वा ॥ ३८ ॥

प्रत्येकरसाश्चत्वारः सागरास्त्रयो भवंत्युदकरसाः ।

अवशेषाश्च समुद्राः क्षौद्ररसा भवंति ज्ञातव्याः ॥ ३८ ॥

टीका—पत्तेयरसा—प्रत्येकः पृथक् पृथक् रसः स्वादो येषां ते प्रत्ये-
करसा भिन्नस्वादाः, चत्तारि—चत्वारः, सायरा—सागराः समुद्राः,
तिणिण—त्रयः, होंति—भवन्ति, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां
ते उदकरसाः पानीयरसपूर्णाः । अवसेसा य—अवशेषाश्चेतेभ्यो येऽन्ये,
समुद्रा—समुद्राः, खोदरसा क्षौद्ररसाः इक्षो रस इव रसो येषां त इक्षुरसा
मधुररसस्वादुपानीयाः, होंति—भवन्ति, णायव्वा—ज्ञातव्याः । * चत्वारः
समुद्राः प्रत्येकरसाः, त्रय उदकरसाः समुद्राः, शेषाः पुनः क्षौद्ररसा ज्ञातव्या
भवन्तीति* ॥ ३८ ॥

के प्रत्येकरसाः के चोदकरसा इत्याशंकायामाहः—

घारुणिवर खीरवरो घद्वर लवणो य होंति पत्तेया ।

कालो पुक्खर उदधी सयंभुरमणो य उदयरसा ॥ ३९ ॥

१ किं समानरसा नेत्याह स, ग । *पुष्प मध्यगतः पाठः स-ग-पुस्तकेऽधिकः ।

वारुणीवरः क्षीरवरः घृतवरो लवणश्च भवन्ति प्रत्येकाः ।
कालः पुष्कर उदधिः स्वयंभूरमणशोदकरसाः ॥ ३९ ॥

टीका—वारुणिवर—वारुणीवरः समुद्रो वारुणी मद्यविशेषस्तस्या रस इव रसो यस्य स वारुणीरसो वारुणीवरः, स्वीरवरो—क्षीरवाः क्षीरस्य रस इव रसो यस्य स क्षीररसः क्षीरवरः, घट्टवर—घृतवरः घृतस्य रस इव रसो यस्य स घृतरसः, लवणो य—लवणश्च लवणस्य रस इव रसो यस्य स लवणरसः लवणसमुद्रः, ह्येति—भवन्ति, पत्तेया—प्रत्येकरसाः, एते चत्वारो वारुणीवरादयः समुद्रा भिन्नरसा भवन्तीति । कालो—कालः, पुष्कर—पुष्करवरः, उदधी—समुद्रौ, सयंभुरमणो य—स्वयंभूरमणश्च, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां त उदकरसाः, कालोदधिपुष्करो-दधी समुद्रौ स्वयंभूरमणश्चेते उदकरसाः । एतेभ्यः पुनरन्ये क्षौद्ररसाः समुद्रा इति ॥ ३९ ॥

अथ केषु समुद्रेषु जलचराः संति केषु च न संतीत्याशङ्कयामाहः—

लवणे कालसमुद्रे सयंभुरमणे य ह्येति मच्छा दु ।
अवसेसेषु समुद्रेषु णत्थि मच्छा य मपरा वा ॥ ४० ॥

लवणे कालसमुद्रे स्वयंभूरमणे च भवन्ति मत्स्यास्तु ।

अवशेषेषु समुद्रेषु न संति मत्स्याश्च मकरा वा ॥ ४० ॥

टीका—लवणे—लवणसमुद्रे, कालसमुद्रे—कालसमुद्रे, सयंभुरमणे य—स्वयंभूरमणसमुद्रे च, ह्येति मच्छा—भवन्ति मत्स्याः, तुशब्दादन्ये जलचरा मत्स्यशब्दस्य चोपलक्षणत्वात् उत्तरत्र मकरप्रतिषेधाच्च । अवसेसेषु—अवशेषेषु एतेभ्योऽन्येषु, समुद्रेषु—समुद्रेषु, णत्थि—न संति न विद्यन्ते, मच्छा य—मत्स्याश्च, मपरा वा—मकरा वा चशब्दा-दन्येऽपि जलचरा न संत्युपलक्षणमात्रत्वाद्वा प्रतिषेधस्य । लवणसमुद्रे कालोदधौ स्वयंभूरमणसमुद्रे च मत्स्या मकरा अन्ये च जलचरा हीन्द्रिया-

द्वयः पंचेन्द्रियपर्यताः संति, एतेभ्योऽन्येषु समुद्रेषु मत्स्या मकरा अन्ये च
द्वीन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यता जलचरा न संतीति ॥ ४० ॥

अथ किंप्रमाणा जलचरा एतेष्वित्याशंकायामाह;—

अट्टारसजोयणिया लवणे णवजोयणा णदिमुहेसु ।

छत्तीसगा य कालोदहिम्मि अट्टार णदिमुहेसुं ॥ ४१ ॥

अष्टादशयोजना लवणे नवयोजना नदीमुखेषु ।

षट्त्रिंशत्काश्च कालोदधौ अष्टादश नदीमुखेषु ॥ ४१ ॥

टीका—अट्टारसजोयणिया—अष्टादशयोजनानि प्रमाणं येषां तेऽष्टा-
दशयोजनाः, लवणे—लवणसमुद्रे, णवजोयणा—नवयोजनानि प्रमाणं
येषां ते नवयोजनाः, णदिमुहेसु—नदीनां मुखानि नदीमुखानि तेषु नदी-
मुखेषु प्रदेशेषु गंगासिंध्वादीनां समुद्रेषु प्रवेशे नदीमुखं । छत्तीसगा
य—षट्त्रिंशत्कानि त्रिंशत् प्रमाणं येषां ते षट्त्रिंशत्काः षट्त्रिंशद्योजन-
प्रमाणाः, कालोदहिम्मि—कालोदधौ, अट्टारस—अष्टादशयोजनप्रमाणा
यथमत्र योजनशब्दो न भ्रूयते पूर्वोक्तसमासांतर्भूतस्तथापि द्रष्टव्योऽन्य-
स्याश्रुतत्वात् लुप्तनिर्दिष्टो वा, णदिमुहेसु—नदीमुखेषु । लवणसमुद्रेऽष्टादश-
योजनप्रमाणा मत्स्यास्तत्र च नदीमुखेषु च नवयोजनप्रमाणा मत्स्याः
कालोदधौ पुनर्मत्स्याः षट्त्रिंशद्योजनप्रमाणास्तत्र च नदीमुखेषु अष्टादश-
योजनप्रमाणाः । मत्स्यानामुपलक्षणमेतत् अन्येषामपि प्रमाणं द्रष्टव्यमिति ॥ ४१ ॥

स्वयंभूरमणे मत्स्यानामुत्कृष्टदेहप्रमाणं जघन्यदेहप्रमाणं च प्रतिपाद-
यन्नरसूत्रमाह;—

साहस्सिया दु मच्छा सयंभुरमणहि पंचसदिया इ ।

देहस्स सब्वहस्सं कुंथुपमाणं जलचरेसु ॥ ४२ ॥

साहस्रिकास्तु मत्स्याः स्वयंभूरमणे पंचशतिकास्तु ।

देहस्य सर्व-ह्रस्वं कुंथुप्रमाणं जलचरेषु ॥ ४२ ॥

टीका--साहस्रिया इ--साहस्रिकास्तु सहस्रं योजनानां प्रमाणं येषां ते साहस्रिकाः, अत्रापि योजनशब्दो द्रष्टव्यः, मच्छा--मत्स्याः स्वयंभूरमणद्वि--स्वयंभूरमणसमुद्रे, पंचसदिया--पंचशतिकाः पंच शतानि प्रमाणं येषां योजनानां पंचशतिका नदीमुखेष्विति द्रष्टव्यमधिकारात् । उत्कृष्टेन स्वयंभूरमणसमुद्रे मत्स्याः सहस्रयोजनप्रमाणा नदीमुखेषु पंचशतयोजनप्रमाणाः । देहस--देहस्य शरीरस्य, सञ्चरसं--सर्वह्रस्वं सुष्ठु अल्पत्वं, कुंथुप्रमाणं--कुंथुप्रमाणं, जलचरेषु--जलचरेषु । सर्वजलचराणां मध्ये मत्स्यस्य देहप्रमाणं सर्वोत्कृष्टं योजनसहस्रं सर्वजघन्यथ कुंथुप्रमाणः केषांचिज्जलचराणां देह इति ॥ ४२ ॥

पर्याप्तपर्याप्तत्वमाश्रित्य जलचरस्थलचरसचराणां देहप्रमाणमाहः--

जलथलस्रगसम्मूर्च्छिमतिरिय अपज्जत्तया विहत्थीदु ।

जलसम्मूर्च्छिमपज्जत्तयाण तह जोयणसहस्रं ॥ ४३ ॥

जलस्थलस्रगसम्मूर्च्छिमतिर्यच अपर्याप्तका वितस्तिस्तु ।

जलसंमूर्च्छिमपर्याप्तकानां तथा योजनसहस्रं ॥ ४३ ॥

टीका--जलथलस्रग--जलं च स्थलं च सं च जलस्थलरानि तेषु गच्छंतीति जलस्थलस्रगा जलचरस्थलचरसचराः, सम्मूर्च्छिम--सम्मूर्च्छिमा गर्भोपपादजन्मैनान्ययोन्युत्पन्नाः, तिरिय--तिर्यचो देवमनुष्यनारकाणामन्ये जीवाः, अपज्जत्तया--अपर्याप्तका असंपूर्णाध्यापट्पर्याप्तयः, विहत्थी इ--वितस्तिका द्वादशांगुलप्रमाणाः, अथवा जलस्थलस्रगसम्मू-

१ समुद्रे इति शब्दः ख-ग-पुरतके नास्ति । २ देहप्रमाणाद्योत्तरामुपमाह-ख-ग । ३ जन्मनोऽन्यथादुपमा ख-ग-पुरतके पाठः ।

च्छिमतिर्यगपर्याप्तानां देहप्रमाणं वितस्ति । जलसम्मुच्छिमपज्जत्तयाण-
जलसम्मुच्छिमास्ते च ते पर्याप्तकाश्च जलसम्मुच्छिमपर्याप्तकास्तेषां जल-
सम्मुच्छिमपर्याप्तकानां च अथवा जलग्रहणेन जलचरा गृह्यन्ते—प्रेस्तुयन्ते,
प्रस्तुतत्वात्, जोयणसहसं—योजनानां सहस्रं, जलचरसंमुच्छिमपर्या-
प्तकानामुत्कृष्टं देहप्रमाणं योजनसहस्रमिति ॥ ४३ ॥

पुनरपि तदेवाश्रित्य गर्भजत्वं चाश्रित्योत्कृष्टदेहप्रमाणमाह;—

जलस्थलगम्भअपज्जत्त खगथलसंमुच्छिमा य पज्जत्ता ।
खगगम्भजा य उभये उत्कस्सेण धणुपुहत्तं ॥ ४४ ॥

जलस्थलगर्भापर्याप्ताः खगस्थलसंमुच्छिमाश्च पर्याप्ताः ।

खगगर्भजाश्चोभये उत्कृष्टेन धनुःपृथक्त्वं ॥ ४४ ॥

टीका—जलस्थलगम्भअपज्जन—जलमुद्रकं, स्थलं ग्रामनगराटवीपर्व-
तादि, गर्भः स्त्रिया उदरे वसतिपटलाच्छादितप्रदेशः, जलचरजीवा जलाः
स्थलस्था जीवाः स्थला गर्भे जाता जीवा गर्भजा इत्युच्यन्ते तात्पर्यात्साहच-
र्याद्वा यथा मंचाः क्रोशन्तीति धनुर्भावतीति, न पर्याप्ता अपर्याप्ता अनि-
ष्पन्नाहारादिपटुपर्याप्तयो जलाश्च स्थलाश्च ते गर्भाश्च जलस्थलगर्भास्ते च
तेऽपर्याप्ताश्च जलस्थलगर्भापर्याप्ता जलचराः स्थलचरा गर्भजाश्च येऽपर्या-
प्तास्त इत्यर्थः । खगथलसंमुच्छिमा य—ये आकाशे गच्छन्तीति खगाः
स्थलस्थाः स्थलाः खगाश्च स्थलाश्च खगस्थलाः पक्षिमृगादयस्ते च ते सम्मु-
च्छिमाश्च खगस्थलसंमुच्छिमाः, पज्जत्ता—पर्याप्ताः । खगगम्भजा य— खगो
जाता खगजा गर्भे जाता गर्भजाः खगजाश्च ते गर्भजाश्च खगगर्भजाः,
उभये—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, उत्कस्सेण—उत्कृष्टेण उत्कृष्टशरीरप्रमाणेन
धनुपुहत्तं धनुःपृथक्त्वं “त्रयाणामुपरि नवानामधो या संख्या सा पृथक्त्व-
मित्युच्यते” धनुषां पृथक्त्वं धनुःपृथक्त्वं त्रयाणां धनुषामुपरि नवानामधश्नुः-

पंचपत्रसप्ताष्टधर्नुषि । जलचस्थलचरा ये गर्भजा अपर्याप्ता स्वस्थलचराश्च
संमूर्च्छिताः पर्याप्ता ये रगगर्भजाश्च ये पर्याप्तापर्याप्ताः सर्वे ते उत्कृष्टेन
शरीरप्रमाणेन धनुःपृथक्त्वं भवन्ति । अथवा देहस्येत्यनुवर्तते तेनैतेषां देह
उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वं भवतीति ॥ ४४ ॥

जलस्थलगर्भजपर्याप्तानामुत्कृष्टं देहप्रमाणमाह;—

जलगम्भजपञ्जता उक्कस्सं पंचजोयणसयाणि ।

थलगम्भजपञ्जता तिगाउदोक्कस्समायामो ॥ ४५ ॥

जलगर्भजपर्याप्ताः उत्कृष्टं पंच योजनशतानि ।

स्थलगर्भजपर्याप्तास्त्रिगव्युतानि उत्कृष्टमायामः ॥ ४५ ॥

टीका—जलगम्भजपञ्जता—जलगर्भजपर्याप्ताः, उक्कस्सं—उत्कृष्टमुत्कर्षेण वा, पंचजोयणसयाणि—पंचयोजनशतानि देहप्रमाणेनेत्यर्थः, अथवा जलगर्भजपर्याप्तानामायामः पंचयोजनशतानि* उत्तरगाथार्थे आयामस्य ग्रहणं यतः । अथवा एतेषां देह उत्कृष्टः पंचयोजनशतानि* थलगम्भजपञ्जता—स्थलगर्भजपर्याप्तानां, तिगाउद—त्रिगव्युतानि षट्दंडसहस्राणि उक्कस्सं—उत्कृष्टः, आयामो—आयामः शरीरप्रमाणं । स्थलगर्भजपर्याप्तानां भोगभूमितिरश्वां देहस्योत्कृष्ट आयामस्त्रीणि गव्युतानि । अथवा स्थलगर्भजपर्याप्ता उत्कृष्टदेहस्यायामेन त्रिगव्युतानि भवन्तीति ॥ ४५ ॥

पृथिवीकायिकाकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकानां मनुष्याणां चोत्कृष्टं देहप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

अंगुलअसंखभागं वादरसुहुमा य सेसया काया ।

उक्कस्सेण दु णियमा मणुगा य तिगाउ उच्चिद्धा ॥४६॥

अंगुलासंख्यभागो वादरसुहुमाश्च शेषाः कायाः ।

उत्कृष्टेन तु नियमात् मनुष्याश्च त्रिगव्युतानि उच्चिद्धाः ॥४६॥

* पुण्यमध्यगतः पाठः स-ग-पुस्तकेऽधिकः ।

टीका—अंगुलं—द्रव्यांगुलमप्यवनिष्पन्नांगुलेन येऽवष्टेभ्यो नभःप्रदेशा-
स्तेषां मध्येऽनेकस्याः प्रदेशपर्यन्तेर्यावदायामरतावन्मात्रं द्रव्यांगुलं तस्यांगुलस्य
असंख्यमात्रं—असंख्यातभागः अंगुलमसंख्यातरांष्टं कृत्वा तत्रैकरांष्टमंगुला-
संख्यातभागः, वादरसुहृमा य—वादरनामकर्मोद्याद्वादराः सुश्रमनामकर्मो-
द्यात्सुश्रमा वादराश्च सुश्रमाश्च वादरसुश्रमाः पृथिवीकायादयः, सेसधा—शेषा
उक्तानां परिशेषाः कायाः पृथिवीकायापचायतेजःकायवायुकायाः, उरु-
स्तेण—उत्कृष्टेन सुषु महत्त्वेन, तुर्विशेषे, नियमा—नियमान्निश्चयात्, म-
णुष्या—मनुष्या भोगभूमिजाः, तिगाउ—त्रिगव्युत्तानि, उन्विद्धा—उद्वृद्धाः
परमोत्सेधाः । सर्वेऽपि वादरकायाः (सुश्रमाश्च) पृथिवीकायिकादि-
वायुकायिकांता द्रव्यांगुलासंख्यभागशरीरोत्सेधा मनुष्याश्च पर्याया-
स्त्रिगव्युत्तरशरीरोत्सेधा । उत्कृष्टप्रमाणे न । नात्र पौनरुक्त्यं पर्यायिभ्योनाश्रित्य
सामान्येन कथनादिति ॥ ४६ ॥

पुनरपि सर्वजघन्यं सर्वोत्कृष्टं शरीरप्रमाणमाहः—

सुहृमणिगोदुःअपज्जतयस्स जादस्स तदियसमयहिं ।
हवदि दु सव्वजहण्णं सव्वुक्कस्सं जलचराणां ॥ ४७ ॥

सुश्रमनिगोदापर्यायस्य जातस्य तृतीयसमये ।

भवति तु सर्वजघन्यं सर्वोत्कृष्टं जलचराणां ॥ ४७ ॥

टीका—सुहृमणिगोदुः—सुश्रमनिगोदस्य, अपज्जतयस्स—अपर्यायस्य,
जादस्स—जातस्योत्पन्नस्य, तदियसमयहिं—तृतीयसमये प्रथमद्वितीय-
समययोः प्रदेशविरुद्धेनसद्भावात्पूर्वदेहसामीप्याद्वा महच्छरीरं भवति तृती-
यसमये पुनः प्रदेशानां निश्चयानुसारेणावस्थानाच्च सर्वजघन्यं भवति
शरीरं, हवदि दु—भवत्येव, सव्वजहण्णं—सर्वजघन्यं, सव्वुक्कस्सं—सर्वोत्कृष्टं,
जलचराणां—मत्स्यानां पद्मानां वा । सुश्रमनिगोदस्यापर्यायस्य तृतीयसमये

जातमात्रस्य सर्वजघन्यशरीरोत्सेधः, जलचराणां च पशानां सर्वात्कृष्टः शरीरायाम इति । अत्रापि लोकस्य सत्तेकं पंचैकं रज्जुप्रमाणं द्रष्टव्यं तथा मेरुकुलपर्वतविजयाद्धेष्वाकारकांचनगिरिमुष्योत्तरकुंडलवरांजनदधिमुखर-
। तकरस्वर्षभूनगवर्द्धेदंष्ट्रागिरिभवनविमानतोरणजिनशृङ्गपृथिव्यष्टकेन्द्रकप्र-
कीर्णकश्रेणित्र ह्वनरकक्षेत्रवेदिकाजंबूशात्मलीधातकीपुष्करचेत्यवृक्षकूटहृद्-
नदीकुंडायातनवापीसिंहासनादीनामुत्सेधायामप्रमाणं द्रष्टव्यं लोकनियोगत
इति ॥ ४७ ॥

देहसूत्रं व्याख्याय संस्थानसूत्रं प्रपंचयन्नाह;—

मसुरिय कुसग्गविंदू सूइकलावा पडाय संठाणा ।
कायाणं संठाणं हरिदतसा णेगसंठाणा ॥ ४८ ॥

मसूरिका कुशाग्रविंदुः सूचीकलापः पताका संस्थानानि ।
कायानां संस्थानानि हरितत्रसा अनेकसंस्थानाः ॥ ४८ ॥

टीका—मसुरिय—मसूरिका घृताकारा, कुसग्गविंदू—कुशाग्रं कुशाग्रं
तस्मिन् विंदुरुदककणः कुशाग्रविंदुर्वर्तुलाकारमुदकं, सूइकलावा—सूचीकलापः
सूचीसमुदायः, पडाय—पताका, संठाणं—संस्थानान्याकाराः, कायाणं—कायानां
पृथिवीकायिकादिवायुकायांतानां, संठाणं—संस्थानानि शरीराकाराः । मसू-
रिका इव संस्थानं यस्य तन्मसूरिकासंस्थानं, कुशाग्रविंदुवि संस्थानं
यस्य तत्कुशाग्रविंदुसंस्थानं, सूचीकलाप इव संस्थानं यस्य तत्सूचीकलाप-
संस्थानं, पताका इव संस्थानं यस्य तत्पताकासंस्थानं यथासंस्थाने संबन्धः,
पृथिवीकायस्य संस्थानं मसूरिकासंस्थानं, अकायस्य संस्थानं कुशाग्र-
विंदुसंस्थानं, तेजःकायस्य संस्थानं सूचीकलापसंस्थानं, वायुकायस्य

संस्थानं पताकासंस्थानं । मसूरिकायाकार इव पृथिवीकायिकादयः ।
हरिदतसा—हरितत्रसाः प्रत्येकसाधारणवाटरसूक्ष्मवनस्पतिर्द्वान्द्रियत्रीन्द्रिय-
चतुरिन्द्रियाः, जेगसंठाणा—अनेकसंस्थाना नैकमनेकमनेकं संस्थानं येषां
तेऽनेकसंस्थाना अनेकहुंडसंस्थानविकल्पा अनेकशरीराकाराः । असशब्देन
द्वान्द्रियादिचतुरिन्द्रियपर्यता गृह्यते पंचेन्द्रियाणां संस्थानस्योत्तरत्र प्रतिपा-
दनादिति ॥ ४८ ॥

पंचेन्द्रियसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह,—

समचउरसणग्गोहासादियखुज्जायवामणाहुंडा ।

पंचेन्द्रियतिरियणरा देवा चउरस्स णारया हुंडा ॥४९॥

समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिककुब्जकवामनहुंडाः ।

पंचेन्द्रियतिर्यग्नरा देवाश्चतुरस्रा नारका हुंडाः ॥ ४९ ॥

टीका—संस्थानमित्यनुवर्तते । समचउरस—समचतुरस्रं संस्थानं यथा
प्रदेशावयवं परमाणूनामन्यूनाधिकता । णग्गोह—न्यग्रोध संस्थानं शरीरस्यो-
र्ध्वभागेऽवयवपरमाणुबहुत्वं । *सादि—स्वातिसंस्थानं शरीरस्य नाभेरधः
कटिजंघापादावयवपरमाणूनामधिकोपचयः । खुज्जा—कुब्जसंस्थानं
शरीरस्य पृष्ठावयवपरमाण्वधिकोपचयः । वामणा—वामनसंस्थानं शरीर-
मध्यावयवपरमाणुबहुत्वं हस्तपादानां च हस्त्वत्वं । हुंडा—*हुंडसंस्थानं सर्वश-
रीरवयवानां बीभत्सता परमाणूनां न्यूनाधिकता सर्वलक्षणासपूर्णता च
पंचेन्द्रियतिरियणरा—पंचेन्द्रियतिर्यङ्गराणां समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिकुब्ज-
वामनहुंडसंस्थानानि षडपि पंचेन्द्रियाणां मनुष्याणां तिरश्चां च भवंति,

१ अस्मादग्रे कायाः काया इत्यर्थः इत्यशुद्धपाठः ख-ग-पुस्तके किन्तु इत्यर्थ
इत्यनेन केवलेन भाष्यं । * पुष्पमध्यगतपाटस्थानेऽयं पाठः प्रेस-पुस्तके सादि-
स्वातिसंस्थानं क्लीकतुल्याकारं शरीरमध्यावयवपरमाणुबहुत्वं कुब्जसंस्थानं हस्तपा-
दानां च हस्त्वं वामनसंस्थानं ।

अथवा अमेदात्तल्लिगं ताच्छब्दं च पंचेन्द्रियतिर्यङ्गराः समचतुरस्रन्यग्रोध-
स्थातिकुञ्जवामनहुंडाश्च भवन्ति सामान्येन । देवा चउरसा-देवाभतुरप्ताः,
णारया-नारकाः, हुंडा-हुंडाः । देवाः समचतुरस्रसंस्थाना एव, नारकाश्च
हुंडकसंस्थाना एव न तेषामन्यसंस्थानान्तरं विद्यत इति ॥ ४९ ॥

जवणालिया मसूरी अतिमुत्तय चंद्रए खुरप्पे च ।

इंद्रियसंठाणा खलु फासस्त अणेषसंठाणं ॥ ५० ॥

यवनालिका मसूरिका अतिमुक्तकं चंद्रकं क्षुरप्रं च ।

इंद्रियसंस्थानानि खलु स्पर्शस्य अनेकसंस्थानं ॥ ५० ॥

टीका—जवणालिया—यवस्य नालिका यवनालिका, मसूरी—मसूरिका
' वृन्ताकारा, अदिमुत्तय—अतिमुक्तकं पुष्पाविशेषः, चंद्रए—अर्द्धचन्द्रः, खुरप्पे
य—क्षुरप्रं च, इंद्रिय—इंद्रियाणां इंद्रियशब्देन श्रोत्रचक्षुर्बाणजिह्वेन्द्रियाणां
ग्रहणं स्पर्शनेन्द्रियस्य पृथग्ग्रहणात्, संठाणा—संस्थानानि आकारा यथासं-
स्थेन संबन्धः । श्रोत्रेन्द्रियं यवनालिकासंस्थानं, चक्षुरिन्द्रियं मसूरिका-
संस्थानं, घ्राणेन्द्रियमातिमुक्तकपुष्पसंस्थानं, जिह्वेन्द्रियमर्द्धचन्द्रसंस्थानं क्षु-
रप्रसंस्थानं च खलु स्फुटं । फासस्त—स्पर्शस्य स्पर्शनेन्द्रियस्य, अणेषसं-
ठाणं—अनेकसंस्थानं अनेकप्रकार आकारः । स्पर्शनेन्द्रियायानेकं संस्था-
नं समचतुरस्रादिभेदेन व्यक्तं सर्वत्र क्षयोपशमभेदात् । अंगुलासंख्यात्-
भागप्रमितं भावेन्द्रियं, द्रव्येन्द्रियं पुनरंगुलासंख्यात्भागप्रमितमपि भवति ।
इन्द्रियं द्विविधं द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च द्रव्येन्द्रियं द्विविधं निर्वृत्त्युपकरण-
भेदेन, भावेन्द्रियमपि द्विविधं लक्ष्युपयोगभेदेन, तत्र द्रव्येन्द्रियस्य निर्वृति-
भावेन्द्रियस्य च लक्ष्येः संस्थानमेतत्, उपयोगो भावेन्द्रियं तस्याकारो
विषयपरिच्छित्तिरेव ॥ ५० ॥

१ यवनालिञ्जा यवस्य नालं ख-य । २ क्षयोपशमभेदात् श्रेय—पुस्तके ।
३ प्रमिताः पुस्तके पाठः ।

यथेवं स एव विषयः क्रियानिति प्रतिपाद्यतामित्युक्तेऽत आह;—

चत्वारि धणुसदाहं चउसद्वी धणुसयं च फस्सरसे ।
गंधे य दुगुणदुगुणा असण्णिपंचिंदिया जाव ॥ ५१ ॥

चत्वारि धनुःशतानि चतुःषष्टि धनुःशतं च स्पर्शरसयोः ।
गंधस्य च द्विगुणद्विगुणानि असंज्ञिपंचेन्द्रियं यावत् ॥ ५१ ॥

टीका—चत्वारि—चत्वारि, धणुसदाहं—धनुःशतानि, चउसद्वी—चतुः-
षष्टिर्धनुषामिति संबंधः धनुषां चतुर्भिरधिका षष्टिः, धणुसयं च—धनुःशतं
च, फस्सरसे, स्पर्शरसयोः स्पर्शनेन्द्रियस्य रसनेन्द्रियस्य, गंधे य—गंधस्य च
घ्राणेन्द्रियस्य च, दुगुणदुगुणा—द्विगुणद्विगुणाः, असण्णिपंचिंदिया जाव—
असंज्ञिपंचेन्द्रियं यावत् । एकेन्द्रियमारभ्य यावदसंज्ञिपंचेन्द्रियः—स्पर्श-
विषय उत्तरत्र कथ्यते तेन सह संबंधः । एकेन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियाविषय-
धत्वारि धनुःशतानि, एतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति पृथिवी-
कायिकाकायिकतेजःकायिकवायुकायिका उःकृष्टशक्ति युतस्पर्शनेन्द्रि-
येण । तथा द्वीन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयश्चतुःषष्टिर्धनुषां एतावता-
ध्वना स्थितं रसं गृह्णाति रसनेन्द्रियेण द्वीन्द्रियस्तथा तस्यैव द्वीन्द्रियस्य
स्पर्शनेन्द्रियाविषयोऽष्टौ धनुः शतानि एतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति
द्वीन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण, तथा त्रीन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयः धनुषां
शतं एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति त्रीन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण तथा
तस्यैव त्रीन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियविषयः षोडशधनुःशतानि एतावता-
ध्वना व्यवस्थितं स्पर्शं गृह्णाति त्रीन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण तथा तस्यैव
त्रीन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयोऽष्टाविंशत्यधिकं च शत धनुषां एतावताध्वना
स्थितं रसं गृह्णाति, त्रीन्द्रियः रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैव त्रीन्द्रियस्य
घ्राणेन्द्रियविषयः शतं धनुषां एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति त्रीन्द्रियो
घ्राणेन्द्रियेण, तथा चतुरिन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियविषयो द्विशताधिकानि त्रीणि

सहस्राणि धनुषामेतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति चतुरिन्द्रियः स्पर्शेन्द्रियेण, तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयो धनुषां द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके एतावताध्वना स्थितं रसं चतुरिन्द्रियः रसनेन्द्रियेण गृह्णाति तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो द्वे शते धनुषामेतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति चतुरिन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण, तथाऽसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य स्पर्शेन्द्रियविषयः चतुः शताधिकानि षट्सहस्राणि धनुषामेतावत्यध्वानि स्थितं स्पर्शमसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति स्पर्शेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंज्ञिपंचेन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयः द्वादशोत्तराणि पंचशतानि धनुषामेतावत्यध्वानि स्थितं रसं गृह्णाति असंज्ञिपंचेन्द्रियो रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंज्ञिपंचेन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो धनुषां चत्वारि शतानि एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति असंज्ञिपंचेन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण । न चैतेषामिन्द्रियाणां प्राप्तमाहित्वेनेतावताध्वना ग्रहणमयुक्तमप्राप्तमाहित्वमपि, यतो युक्त्या आगमेन च न विरुध्यते, युक्तिस्तावदेकेन्द्रियो इरस्यमपि वस्तु जानाति पादप्रसारणात् यस्यां त्रिंशद्वस्तु सुवर्णादिकं स्थितं, प्रारोहं प्रसारयत्येकेन्द्रियो वनस्पतिः । अवष्टमप्रदेशे च नालानि व्युत्सृजतीति । तथागमेऽपि स्पर्शेन्द्रियादीनामप्राप्तमाहित्वं षट्त्रिंशद्विंशति इति विकल्पस्य कथनादिति ॥ ५१ ॥

चतुरिन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाहः—

द्गुणतीसजोयणसदाहं चउयण्णाय होइ णायव्वा ।
चउरिन्द्रियस्स णियमा चक्षुष्फासं विपाणाहि ॥ ५२ ॥

एकोनविंशत् योजनशतानि चतुःपञ्चाशत् भवति ज्ञातव्यानि ।
चतुरिन्द्रियस्य नियमात् चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५२ ॥

टीका—द्गुणतीसजोयणसदाहं—एकोनविंशत्योजनशतानि योजनानामं-
कोनानि त्रिंशच्छतानि, चउयण्णाय—चतुः पञ्चाशच्छतुर्भिरधिका च पञ्चा-
शद्योजनानां, होइ—भवति, णायव्वा—ज्ञातव्यानि । चउरिन्द्रियस्य—चतुरिन्द्रि-

यस्य, णियमा-नियमात् निश्चयेन । चक्षुष्पासं-चक्षुःस्पर्शं विषयं वियाणाहि-विजानीहि । इमं चतुरिन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं योजनानामेकोनत्रिंशच्छतं चतुःपंचाशद्योजनाधिकं विजानीह्यसंदेहेनेति । न चक्षुषः प्राप्तग्रहित्वं तक्षुःस्थांजनादेरग्रहणात्, न च गत्वा गृह्णाति चक्षुःप्रदेशशून्यत्वप्रसंगात् । नापि विज्ञानमयं चक्षुर्गच्छति जीवस्याज्ञत्वप्रसंगात्, न च स्वतोऽर्धस्वरूपेण गमनं युज्यतेऽतरे सर्ववस्तुग्रहणप्रसंगात् इति ॥ ५२ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह;—

उणसट्टि जोयणसदा अट्टेव य होंति तह य णायव्वा ।
असण्णिपंचेदीए चक्षुष्पासं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

एकोनषष्टियोजनशतानि अष्टैव च भवंति तथा च ज्ञातव्यानि ।
असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५३ ॥

टीका—उणसट्टि-एकोनषष्टिः, एकेनोना षष्टिः । जोयणसदा-योजनानां शतानि योजनशतानि, अट्टेव य-अष्टावपि च योजनानि, होंति-भवंति । तह य णायव्वा-तथैव ज्ञातव्यानि असण्णिपंचेदीए-असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य शिक्षालापादिरहितपंचेन्द्रियस्य, चक्षुष्पासं-चक्षुःस्पर्शं चक्षुर्विषयं चक्षुषा ग्रहणं, वियाणाहि-विजानीहि । योजनशतानामेकोनषष्टिस्तथैवाष्टयोजनानि च भवंति ज्ञातव्यान्येतत्प्रमाणप्रसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं जानीहि एतावत्यर्ध्वनि स्थितं रूपमसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति चक्षुरिन्द्रियेणेति ॥ ५३ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य श्रोत्रविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

अट्टेव षणुसहस्सा सोदुष्पासं असण्णिणो जाण ।
विसयावे य णायव्वा पोग्गलपरिणामजोगेण ॥ ५४ ॥

१ 'इम' प्रेस-पुस्तके नास्ति । २ चक्षुरिन्द्रियविरयस्य प्रेस-पुस्तके पाठः । ३ विज्ञानमेयं प्रेस पुस्तके । ४ सन्तान्तररूपेण स-ग । ५ भस्मादयं तत्प्रमाणा एता-
वंति स्य । एतावंति ग । एतावंति गोचरे स्य, ग ।

अष्टावेव धनुःसहस्राणि श्रोत्रस्पर्शमसंज्ञिनो जानीहि ।

विषया अपि च ज्ञातव्याः पुद्गलपरिणामयोगेन ॥ ५४ ॥

टीका—अष्टेव धनुसहस्राणि—अष्टावेव धनुःसहस्राणि, सोदृष्कासं—श्रोत्र-
स्पर्शं श्रोत्रेन्द्रियविषयं; असंज्ञिणो—असंज्ञिनोऽसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य, जाण-
जानीहि । असंज्ञिपंचेन्द्रियश्रोत्रविषयं धनुषामष्टसहस्रं जानीहेतावताभ्वना
स्थितं शब्दं गृह्णाति श्रोत्रेणासंज्ञिपंचेन्द्रिय इति । विसयावि य—विषयाश्चापि
णायव्या—ज्ञातव्याः पोग्गलपरिणामयोगेण—पुद्गलस्य मूर्तद्रव्यस्य परिणामो
विशिष्टसंस्थानमहत्वप्रकृष्टवापर्यौदिः पुद्गलपरिणामस्तेन योगः संपर्क-
स्तेन पुद्गलपरिणामयोगेन एतावतोकांतरेण विशिष्टा रूपादयः दिवाकरा-
दिभूता विशिष्टेरिन्द्रियैर्गृह्यन्ते नान्यथेति ॥ ५४ ॥

संज्ञिपंचेन्द्रियस्य पंचेन्द्रियविषयं प्रतिपादयन्नाह;—

फासे रसे य गंधे विसया णव जोयणा य णायव्या ।

सोदृस्स दु वारसजोयणाणिदो चक्षुसो वोच्छं ॥ ५५ ॥

स्पर्शस्य रस्य च गंधस्य विषयाः नव योजनानि ज्ञातव्यानि ।

श्रोत्रस्य तु द्वादशयोजनानीतश्चक्षुषो वक्ष्ये ॥ ५५ ॥

टीका—फासे—स्पर्शस्य स्पर्शनेन्द्रियस्य, रसे—रसस्य रसनेन्द्रियस्य,
गंधे—गंधस्य घ्राणेन्द्रियस्य, विसया—विषयाः ग्रहणगोचराणि, णवजो-
यणा—नव योजनानि, णायव्या—ज्ञातव्यानि, सोदृस्सदु—श्रोत्रस्य तु श्रोत्रेन्द्रि-
यस्य पुनः, वारस जोयणाणि—द्वादश योजनानि इदो—इत ऊर्ध्वं, चक्षुसो-
चक्षुषः संज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियस्य च, वोच्छं—वक्ष्ये, संज्ञिपंचेन्द्रियस्य
प्रकृष्टेन्द्रियस्य चक्षुवत्यदिः स्पर्शनेन्द्रियस्य नवयोजनानि विषयः रसनेन्द्रियस्य
नव योजनानि विषयः घ्राणेन्द्रियस्य नव योजनानि विषयः श्रोत्रेन्द्रियस्य
द्वादशं योजनानि विषयः संज्ञिपंचेन्द्रिय उक्तेः पुद्गलपरिणामात्प्रवर्तिव-

भियोजनैः स्थितानि स्पर्शसगंधद्रव्याणि स्पर्शनरसनघ्राणोन्द्रियैर्गृह्णाति
शब्दं पुनर्द्वादशयोजनैः स्थितं श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्णातीति ॥ ५५ ॥

सूचितचक्षुर्विषयमाह;—

सत्तेतालसहस्रा वे चेव सदा हवन्ति तेसद्वी ।

चकिंखदिअस्स विसओ उक्कस्सो होदि अदिरित्तो ॥५६॥

सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे चैव शते भवन्ति त्रिषष्टिः ।

चक्षुरिन्द्रियस्य विषय उत्कृष्टो भवति अतिरिक्तः ॥ ५६ ॥

टीका—सत्तेताल—सप्तचत्वारिंशत्, सहस्रा—सहस्राणि, वे चेव सदा
द्वे चैव शते, हवन्ति—भवन्ति तेसद्वी—त्रिषष्ट्याधिके योजनानामिति संबंधः
चकिंखदियस्स चक्षुरिन्द्रियस्य, विसओ—विषयः, उक्कस्सो—उत्कृष्टः होइ
भवति अदिरित्तो—अतिरिक्तः, अतिरिक्तस्य प्रमाणं गव्युतमेकं दंडानां
द्वादशशतानि पंचदशदंडाधिकानि हस्तश्रेकः द्वे चांगुले साधिकयवचतु-
र्थभागाधिके; संज्ञिपंचेन्द्रियपर्याप्तकचक्षुरिन्द्रियस्य विषयो योजनानां सप्तच-
त्वारिंशत्सहस्राणि त्रिषष्ट्याधिकद्विशताधिकानि पंचदशाधिकद्वादशशत-
दंडाधिकैकगव्युताधिकानि सविशेषयवचतुर्थभागाधिकद्व्यंगुलाधिकैकहस्ता-
धिकानि च । एतावताध्वना संज्ञिपंचेन्द्रियः पर्याप्तको रूपं पश्यतीति ॥५६॥

अस्यैव प्रमाणस्यानयने करणगाथामाहः—

अस्सीदिसदं विगुणं वीवविसेसस्स वग्ग दहगुणिय ।

मूलं सट्ठिविहत्तं दिणद्धभाणाहतं चक्खू ॥ ५७ ॥

अशीतिशतं द्विगुणं द्वीपविशेषस्य वर्गो दशगुणितः ।

मूलं षष्टिविभक्तं दिनार्धमानाहतं चक्षुः ॥ ५७ ॥

टीका—असीदिसदं—अशीत्यधिकं शतं, विगुणं—द्विगुणं द्वाभ्यां गुणितं
षष्ट्याधिकत्रिंशत्प्रमाणं भवति द्वीपशब्देन जंबूद्वीपविष्कंभयोजनलक्षं परि-
गृह्यते सर्वार्थ्यंतरान्यवर्त्मपरिधिप्रमाणानयननिमित्तमुभयोः पाद्व्योर्वि-

शोधनमशीतिशतद्विगुणस्य लक्षयोजनप्रमाणात्तस्मात् द्वीपात् तद्विसृष्टं रहितं क्रियते तस्मिन् कृते शेषो द्वीपविशेष इत्युच्यते तस्य द्वीपविशेषस्य वर्गः क्रियते स वर्गो दशगुणः क्रियते तस्य मूलं षष्ट्या विभाजितं भक्तं दिनार्थ-मानाहतं नवभिर्गुणितं “ दिनार्थशब्देन नव मुहूर्ताः परिगृह्यन्ते ” । सर्वाभ्यन्तरपरिधिषष्टिमुहूर्ते भ्रमति मार्तण्डोऽतः पञ्चभिर्भागो मध्याह्ने भवति नवभिर्मुहूर्तैरयोध्यायां नवगुणकारः । एवं कृते च यद्ब्रह्म परिमाणं पूर्वोक्तं चक्षुषो विषयो भवति आषाढमासे सर्वाभ्यन्तरवर्त्मनि मिथुनावसाने स्थितस्यादित्यस्याध्वनो ग्रहणमिति ॥ ५७ ॥

स्वामित्वपूर्वकं योनिस्वरूपं प्रतिपादयन्नाहः—

एइंदिय णेरइया संपुडजोणी हवंति देवा य ।

वियलेंदिया य वियठा संपुडवियटा य गर्भेसु ॥५८॥

एकेंदियाश्च नारकाः संवृतयोनयो भवंति देवाश्च ।

विकलेंदिया विवृताः संवृतविवृताश्च गर्भेषु ॥ ५८ ॥

टीका—सचित्तशीतसंवृताचिलोष्णविवृतभेदेः सचित्ताचिनशीतोष्ण-संवृताविवृतभेदैश्च नवप्रकाश योनिर्भवति । ईयते भवपरिणत आत्मा यस्यामिति योनिर्भवाधारः । आत्मनश्चेतन्यविशेषपरिणामश्रिनं सह चित्तेन वर्तते इति सचित्तं, शीत इति स्पृश्विशेषः ‘ शुद्धादिवदुभयवचनत्वात्तयुक्तं द्रव्यप्रत्याह ’ । सम्यग्वृतः संवृतः दुरुपलक्ष्यप्रदेशोऽचित्तरहित-पुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, उष्णः संनापपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, विवृतो संवृतः प्रकटपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, उभयात्मको मिश्रः सचिनाचित्तः शीतोष्णः संवृतविवृतः एतर्भेदैश्च नवयोनयः सम्मूर्च्छनगर्भोपपादानां जन्मनामाधारा भवंति एतेषु प्रदेशेषु जीवाः सम्मूर्च्छनादिरवरूपेणोत्पद्यन्ते इति । तत्र एव-दिम णेरइया-एकेंदिया नारकाश्च, संपुडजोणी-संवृतयोनयः, संवृता

१ अस्मादये ‘ तल्लूणो वर्गः । इति पाठः म-म-मुक्तके । यद्वते म-म ।

योनिर्येषां ते संवृतयोऽनयः दुरुपलक्ष्योत्पत्तिप्रदेशाः, हवंति-भवंति, देवा
य-देवाश्च संवृतयोऽनयः, वियलिंदिया-विकलेन्द्रियाश्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय
चतुरिन्द्रियाः, वियडा-विवृतयोनयश्च, तास्थ्यात्ताच्छब्धं संपुडविषडा
य-संवृतविवृताः संवृतविवृतयोऽनयः, गब्धेषु-गर्भेषु स्त्रियांउदरे “शुक्र-
शोणितयोर्मिश्रणं गर्भः” । देवनारकैकेन्द्रियाः संवृतयोऽनयः, विकलेन्द्रिया
ये ते विवृतयोऽनयः, गर्भेषु ये ते संवृतविवृतयोऽनयः भवन्तीति ॥ ५८ ॥

पुनस्तेषां विशेषयोनित्वमाहः—

अचित्ता खलु जोणी णेरइयाणं च होइ देवाणं ।

मिस्सा य गब्भजम्मा तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥५९॥

अचित्ता खलु योनिः नारकाणां च भवति देवानां ।

मिश्राश्च गर्भजन्मनां त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ५९ ॥

टीकाः—अचित्ता-निश्चेतना, खलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, णेरइयाणं
च-नारकाणां च होइ-भवति देवाणं-देवानां चशब्दोऽत्र संबन्धनीयः ।
मिस्सा य मिश्रा च, गब्भजम्मा-गर्भजन्मनां गर्भजानां । तिविहा-त्रिविधा
त्रिप्रकारा, जोणी दु-योनिस्तु, सेसाणं-शेषाणां, सम्मूर्च्छनजन्मनामेकै-
न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां देवनारकाणां गर्भवर्जित-
पंचेन्द्रियाणां च देवनारकाणां अचित्तयोऽनयः, गर्भजाः सचित्ताचित्तयो-
नयः, शेषाः पुनरैकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यताः केचन सचित्तयोऽनयः केचन
अचित्तयोऽनयः केचन सचित्ताचित्तयोऽनयश्च भवन्तीति ॥ ५९ ॥

पुनरपि तेषामेव विशेषयोनित्वमाहः—

सीदुण्हा खलु जोणी णेरइयाणं तहेव देवाणं ।

तेऊण उसिणजोणी तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥६०॥

शीतोष्णा खलु योनिः नारकाणां तथैव देवानां ।

तेजसां उष्णयोनिः त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ६० ॥

टीका—सीडुण्हा-शीतोष्णा, खलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, जेर-
 याणं--नारकाणां, तहेव देवाणं-तथैव देवानां, तेऊण-तेजःकायानां,
 उसिणजोणी-उष्णयोनिः । त्रिविहा-त्रिविधा, शीता-उष्णा-शीतोष्णा,
 जोणी दु-योनिस्तु सेसाणं-शेषाणां पृथिवीकायाक्कायवायुकायवनस्पति-
 कायद्दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां देवनारकवर्जितपंचेंद्रियाणां । देवना-
 रकाणां शीतोष्णा च योनिः तेषां हि कानिचिच्छीतानि कानिचिदुष्णानि
 तेजःकायिकानां पुनरुष्ण एव योनिः शेषाणां तु त्रिविधो योनिस्ते च
 केचिच्छीतयोनयः केचिदुष्णयोनयः केचिच्छीतोष्णयोनयः अकायिकाः
 शीतयोनय एवेति ॥ ६० ॥

पुनरप्येतेषां योनीनां विशेषयोनिस्वरूपमाह;—

संखावत्तयजोणी कुम्मुण्णद् वंसपत्तजोणी य ।

तत्थ य संखावत्ते णियमाद्दु विवज्जए गव्वो ॥ ६१ ॥

शंखावर्तकयोनिः कूर्मोन्नतः वंशपत्रयोनिश्च ।

तत्र च शंखावर्तं नियमात् विपद्यते गर्भः ॥ ६१ ॥

टीका—संखावत्तय शंस इव आवर्तो यस्य शंखावर्तका जोणी-योनिः
 कुम्मुण्णद्-कूर्म इवोन्नतः कूर्मोन्नतः, वंशपत्तजोणी य-वंशपत्रमिव योनि-
 र्वंशपत्रयोनिः । तत्र च तेषु मध्ये शंखावर्तं नियमात् विवज्जए विपद्यते
 विनश्यति गर्भो “ गर्भः शुक्रशोणितगारणं ” । शंखावर्तकूर्मोन्नतवंशपत्रभेदेन
 त्रिविधो योनिस्तत्र च शंखावर्तं योनौ नियमाद्विपद्यते गर्भः अतः तद्वर्ती
 बन्ध्या भवतीति ॥ ६१ ॥

तेषु य उत्पद्यंते तानाह;—

कुम्मुण्णद्दजोणीए तित्थयरा दुविहचक्कवट्ठी य ।

रामावि य जायंते सेसा सेसेसु जोणीसु ॥ ६२ ॥

कूर्मोन्नतयोनौ तीर्थकरा द्विविधचक्रवर्तिनः ।

रामा अपि च जायंते शेषाः शेषयोर्योन्योः ॥ ६२ ॥

टीका—कूर्मोन्नतयोनौ विशिष्टसर्वशुचिप्रदेशे शुद्धपुत्रलप्रचये वा तिरथयरा-तीर्थकराः, दुविहचक्रवर्तीय-द्विविधचक्रवर्तिनः चक्रवर्तिवासुदेव-प्रतिवासुदेवाः रामावपि रामाश्चापि ब्रह्मदेवा अपि जायंते समुत्पद्यंते । सेसा-शेषा अन्ये तीर्थकरचक्रवर्तिब्रह्मदेववासुदेवप्रतिवासुदेवविवर्जिता भोग-भूमिजादयः, सेसेसु-शेषयोः जोणीसु-योन्योर्वंशपत्रशंखावर्तयोरुत्पद्यंते । किंतु शंखावर्तं त्रिपद्यते गर्भः स भोगभूमिजानां न भवति ते ह्यनपवर्त्यायुष इति ॥ ६२ ॥

संवृतादियोनिविशेषैश्चतुरशीतिसहस्रभेदान् प्रतिपादयन्नाहः—

णिच्चिदरधातु सत्तय तरु दस विगलेंद्रियेसु छञ्जेव ।

सुरणरतिरिए चउरो चोद्वस मणुएसु सदसहस्सा ॥ ६३ ॥

नित्येतरधातुसतकं तरूणं दश विकलेंद्रियाणां षट् चैव ।

सुरनारकातिरश्वां चत्वारि चतुर्दश मनुजानां शतसहस्राणि ॥ ६३ ॥

टीकाः—नित्यनिगोदेतरनिगोदपृथिवीकायिकान्कायिकतेजःकायिक-वायुकायिकानां सप्त लक्षाणि योनीनां । तरूणां प्रत्येकवनस्पतीनां दशलक्षाणि योनीनां । विकलेंद्रियाणां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां षट्शतसहस्राणि । सुराणां चत्वारि लक्षाणि । नारकाणां चत्वारि लक्षाणि । तिरश्वां सुरना-रकमनुष्यवर्जितपंचेंद्रियाणां चत्वारि लक्षाणि । मनुष्याणां चतुर्दशशतस-हस्राणि योनीनामिति संबंधः । एवं सर्वसमुदायेन चतुरशीतिशतसहस्राणि योनीनामिति । नात्र पौनरुक्त्यं पूर्वेण सहाधिकारभेदात् पर्यायार्थिकशि-ष्यानुग्रहणाच्च ॥ ६३ ॥

आयुषः स्वरूपं प्रमाणेन स्वामित्वपूर्वकं प्रतिपादयन्नाहः ~

घाससहस्रा आऊ शुद्धेसु जाण उक्त्स्सं ।

खरपुढविकायगेसु य घाससहस्राणि वावीसा ॥ ६४ ॥

द्वादशवर्षसहस्राणि आयुः शुद्धेषु जानीहि उत्कृष्टम् ।

खरपृथिवीकायिकेषु च वर्षसहस्राणि द्वाविंशतिः ॥ ६४ ॥

टीकाः—नारकनिर्यदमनुःयदेवमवधारणहेतुः कर्मपुढलपिडं आयुः । औदारिकमिभ्रवैक्रियकवैक्रियकमिभ्रशरीरसाधारणलक्षणं वायुः । तत्र घास-
सवाससहस्रा-द्वादशवर्षसहस्राणि, उच्छ्वासानां व्रीणि सहस्राणि त्रिसप्तत्य-
धिकसप्तशतानि च गृहीत्वैको मुहूर्तः आगमोक्तं लक्षणमेतत् । लौकिकैः
पुनः सप्तशतेरुच्छ्वासैर्मुहूर्तो भवति । आगमिक उच्छ्वास उदरप्रदेशनिर्ग-
माद्गृहीतो लौकिकः पुनः नासिकाया निर्गमात् गृहीत इति न दोषः ।
त्रिंशन्मुहूर्तैर्दिवसत्रिंशद्भिर्दिवसैर्मसौ द्वादशभिर्मसैर्वर्षः । आऊ-आयुः
भवस्थितिः शुद्धेषु- शुद्धेषु शुद्धानां पृथिवीकायिकेष्विति संबंधः जाण-
जानीहि, उक्त्स्सं-उत्कृष्टं, खरपुढविकायगेसु य-खरपृथिवीकायिकेषु च
मृत्तिकादयः शुद्धपृथिवीकायिकाः पाषाणादयः खरपृथिवीकायिकाः,
घाससहस्राणि-वर्षसहस्राणि वावीस-द्वाविंशतिः । शुद्धपृथिवीकायिकाना-
मुत्कृष्टमायुर्द्वादशवर्षसहस्राणि, खरपृथिवीकायिकानां श्रोत्रुष्टमायुर्द्वाविंश-
तिवर्षसहस्राणि भवंतीति ॥ ६४ ॥

अष्कायिकनेजःकायिकानांशुःप्रमाणमाह-;

सत्त दु वाससहस्रा आऊ आउरम होइ उक्त्स्सं ।

रत्तिदियाणि तिण्णु दु तेऊणं होइ उक्त्स्सं ॥ ६५ ॥

सत्त तु वर्षसहस्राणि आयुरपी भवति उत्कृष्टं ।

राभिंदिनानि व्रीणि तु तेजसा भवति उत्कृष्टं ॥ ६५ ॥

टीका—सत्त दु-सत्तैः, वाससहस्रा-वर्षसहस्राणि, आऊ-आयुः,
आउरम-अनां अष्कायिकानां होइ-भवति उत्कृष्टं, अष्कायिकानां

परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि । रत्तिंद्रियाणि—रात्रिंदिनानि अहोरात्रं, तिष्णि
 ५—त्रय एव, तेऊणं—तेजसां तेजः कायिकानां, होइ—उक्कस्सं भवत्युत्कृष्टं ।
 अक्कायिकानां परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि त्रीणि रात्रिंदिनानि तेजःकायि-
 कानां परमायुरिति ॥ ६५ ॥

वायुकायिकानां वनस्पतिकायिकानां च परमायुःप्रमाणमाहः—

तिष्णि दु वाससहस्सा आऊ वाउस्स होइ उक्कस्सं ।
 दस वामसहस्साणि दु वणप्फदीणं तु उक्कस्सं ॥ ६६ ॥
 त्रीणि तु वर्षसहस्राणि आयुः वायूनां भवति उत्कृष्टं ।
 वश वर्षसहस्राणि तु वनस्पतीनां तु उत्कृष्टं ॥ ६६ ॥

टीका—तिष्णि दु—त्रीणि तु त्रीण्येव नाधिकानि, वाससहस्सा—वर्षसह-
 स्राणि, आऊ—आयुः, वाउस्स—वायूनां वायुकायिकानां, होइ उक्कस्सं—भव-
 त्युत्कृष्टं । दस वाससहस्साणि—दशवर्षसहस्राणि, तुशदोऽवधारणार्थः ”
 वणप्फदीणं तु—वनस्पतीनां च वनस्पतिकायानां तु उक्कस्सं—उत्कृष्टमेव । वायु-
 कायिकानामुत्कृष्टमायुस्त्रीण्येव वर्षसहस्राणि; वनस्पतिकायिकानां तूत्कृष्ट-
 मायुर्दशैववर्षसहस्राणीति ॥ ६६ ॥

विकर्लेन्द्रियाणामायुःप्रमाणमाहः—

वारस वासा येइंदियाणमुक्कस्सं भवे आऊ ।
 राइंदियाणि तेइंदियाणमुगुवण्ण उक्कस्सयं ॥ ६७ ॥

द्वादश वर्षाणि द्वीन्द्रियाणमुत्कृष्टं भवेऽायुः ।

रात्रिंदिनानि त्रीन्द्रियाणामेकोनपंचाशत् उत्कृष्टं ॥ ६७ ॥

टीका—वारस वासा—द्वादशवर्षाणि, येइंदियाणं—द्वीन्द्रियाणां शंसप्रभू-
 तीनां उक्कस्सं—उत्कृष्टमेव, हवे—भवेत्, आऊ—आयुः । रत्तिंदियाणि—रात्रिं-
 दिनानि अहोरात्ररूपाणि तेइंदियाणं—त्रीन्द्रियाणां गोभ्यादीनां, उगुवण्ण—

एकोनपंचाशत्, उक्कस्सं—उत्कृष्टं । द्वीन्द्रियाणां प्रकृष्टमायुःद्वादशसंवत्सरा
एव, त्रीन्द्रियाणां पुनरुत्कृष्टमायुः एकेनोनपंचाशद्रात्रिदिवसानामिति ॥ ६७ ॥

चतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणामाह;—

चउरिन्द्रियाणमाऊ उक्कस्सं खलु हवेज्ज छम्मासं ।
पंचेन्द्रियाणमाऊ एत्तो उद्धं पवक्खामि ॥ ६८ ॥

चतुरिन्द्रियाणामायुः उत्कृष्टं खलु भवेत् पण्मासाः ।
पंचेन्द्रियाणामायुः इत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ॥ ६८ ॥

टीका—चउरिन्द्रियाणं—चतुरिन्द्रियाणां भ्रमरादीनां, आऊ—आयुः
उक्कस्सं—उत्कृष्टं, हवेज्ज—भवेत्, छम्मासं—पण्मासाः । पंचेन्द्रियाण—पंचेन्द्रि-
याणां, आऊ—आयुः एतो उद्धं—इत ऊर्ध्वं विकलेन्द्रियकथनोर्ध्वं, पवक्खामि—
प्रवक्ष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । चतुरिन्द्रियाणामुत्कृष्टमायुः पण्मासमितं
भवेत्, इत ऊर्ध्वं पंचेन्द्रियाणामायुर्वक्ष्यामीति ॥ ६८ ॥

तदेव प्रतिपादयति;—

मच्छाण पुव्वकोडी परिसप्पाणं तु णवय पुव्वंगा ।
वादालीस सहसा उरगाणं होइ उक्कस्सं ॥ ६९ ॥

मत्स्यानां पूर्वकोटी परिसर्पाणां तु नवेव पूर्वगानि ।

हाचत्वारिंशत् सहस्राणि उरगाणां भवति उत्कृष्ट ॥ ६९ ॥

टीका—वर्षं दशगुणितं दशवर्षाणि, दशवर्षाणि दशगुणितानि
वर्षशतं, वर्षशतं दशगुणितं वर्षसहस्रं, वर्षसहस्रं दशगुणितं दशवर्षसह-
स्राणि, दशवर्षसहस्राणि दशगुणितानि वर्षशतसहस्रं, वर्षशतसहस्रं दशगु-
णितं दशवर्षशतसहस्राणि, दशवर्षशतसहस्राणि दशगुणितानि कोटी,
दशगुणिता कोटी दशकोटी, दशकोटी दशगुणिता कोटीशतं, कोटीशतं
दशगुणितं कोटीसहस्रं, कोटीसहस्रं दशगुणितं दशकोटीसहस्राणि,

दशगुणितानि दशकोटीसहस्राणि कोटीकोटीत्येवमादि कालप्रमाण-
नेतव्यमिति । वर्षलक्षं चतुरशीतिरूपगुणितं पूर्वांगं भवति, पूर्वांगं
चतुरशीतिगुणितं पूर्वं भवति, पूर्वस्य तु प्रमाणं सप्ततिकोटीशतस-
हस्राणि कोटीनां तु पट्पंचाशत्सहस्राणि चेति । प्रस्तुतं वक्ष्ये-
मच्छाणं—मत्स्यानां पुव्वकोटी—पूर्वकोटी पूर्वाणां कोटी “ सप्ततिको-
टीशतसहस्राणि कोटीनां पट्पंचाशत्सहस्राणि च कोटीगुणितानि पूर्वकोटी
भवति ” । परिसर्पाणं—परिसर्पतीति परिसर्पाः गोधेरगोधादयस्तेषां परि-
सर्पाणां तु णव य पुत्रंगा—नवैव पूर्वाणानि चतुरशीतिलक्षाणि नवगुणितानि
यादार्लासं—द्वाचत्वारिंशत्, सहस्रां—सहस्राणि, उत्तरगाथाद्धै वर्षशब्द-
स्तिष्ठति तेन सह संबंधः, न पूर्वपूर्वागाभ्यामिति, ताभ्यां सह वर्षाणां संबन्धे
पूर्वागमविरोधः स्यात्तस्माद्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति संभवति उरगाणं—
उरसा गच्छंति इति उरगाः सर्पास्तेषामुरगाणां, होदि—भवंति, उक्कस्सं—
उत्कृष्टं । मत्स्यानां पूर्वकोटी परमायुः परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वाणानि
सर्पाणां पुनः परमायुर्वर्षाणां द्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति ॥ ६९ ॥

पक्षिणामसंज्ञिना च परमायुः प्रमाणमाह;—

पक्खीणं उक्कस्सं वाससहस्सा विसत्तरी होंति ।

एगा य पुव्वकोडी असण्णीणं तह य कम्मभूमीणं ॥७०॥

पक्षिणां उत्कृष्टं वर्षसहस्राणि द्वासप्ततिः भवति ।

एका च पूर्वकोटी असंज्ञिनां तथा च कर्मभौमानां ॥ ७० ॥

टीका—पक्खीणं—पक्षिणां भैरुंदादीनां, उक्कस्सं—उत्कृष्टमायुरिति
संबन्धः, वाससहस्सा—वर्षसहस्राणि, विसत्तरी—द्वासप्ततिः, होंति—भवति ।
एगा य—एका च, पुव्वकोडी—पूर्वकोटी असण्णणं—असंज्ञिनां मनोविरहित-
पंचेन्द्रियाणां तह—तथा, कम्मभूमीणं—कर्मभौमानां “ कर्मभौमशब्दोऽन्तराणां-
सर्वेषां विशेषणं ” तथाशब्देन च सप्ततिशतार्यसंडप्रभवा भनुप्याः परि-

गृह्यते । कर्मभूमिजानां पक्षिणामुकुष्टमायुर्दासततिवर्षसहस्राणि भवन्ति, असंज्ञिनां कर्मभूमिजमनुष्याणामन्येषां कर्मभूमिप्रतिभागजानां चैका पूर्व-कांटी वर्षाणां परमायुर्भवतीति ॥ ७० ॥

अथ भोगभूमिजानां किंप्रमाणं परमायुरित्यत आह;—

हेमवद्वंसयाणं तहेव हेरण्यवंसवासीणं ।

मणुसेसु य मेच्छाणं हवदि तु पलिदोपमं एकं ॥ ७१ ॥

हेमवतवंशजानां तथैव हेरण्यवंशवासिनाम् ।

मनुष्येषु च म्लेच्छानां भवति तु पत्योपमं एकं ॥ ७१ ॥

टीका—हेमवद्वंसयाणं—हेमवतवंशजानां, तहेव—तथैव हेरण्यवत-वंशवासिनां, मणुसेसु य—मानुषेषु च मत्ये मेच्छाणं—म्लेच्छानां सर्वम्लेच्छ-खंडेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानां अंतर्दीपजानां वा समुच्चयश्चश्चन्द्रेण हवदि तु भवति तु, पलिदोपमं—पत्योपममेकं । पंचसु जघन्यभोगभूमिषु हेमवतसंज्ञकासु तथा परासु पंचसु जघन्यभोगभूमिषु हेरण्यवतसंज्ञकासु च मध्ये सर्वम्लेच्छखंडेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानामन्तर्दीपजानां च पत्योपममेकं परमायुरिति ॥ ७१ ॥

मध्यमभोगभूमिजानां परमायुःप्रमाणमाह;—

हरिरम्भयवंसेसु य हवन्ति पलिदोवमाणि खलु दोष्णि ।

तिरिपसु य सण्णीणं तिपिण य तह कुहवगाणं च ॥ ७२ ॥

हरिरम्भकवंशेषु च भवन्ति पत्योपमानि खलु द्वे ।

तिर्यक्षु च संज्ञिनां त्रीणि च तथा कुरवकाणां च ॥ ७२ ॥

टीका—मनुष्या इत्यनुवर्तते, हरिरम्भयवंसेसु य हरिरम्भकवंशेषु च वंशश्चन्द्रोऽत्र प्रत्येकमभिसंवाच्यते, पंचसु हरिवंशेषु मध्यमभोगभूमिषु पंचसु रम्भकवंशेषु च, हवन्ति—भवतः पलिदोवमाणि—पत्योपमानि, द्वे खलु स्फुटं,

द्वौष्णि-द्वे । तिरिण्यु य-तिर्यक्षु च तिरश्चां वा तिर्यक्शब्दः प्रत्येकभोगभूमिषु संबध्यते, सष्णीणं-संज्ञिनां समनस्कानां “अत्र संज्ञिशब्दो भोगभूमिषु असंज्ञिनामभानप्रतिपादकः भोगभूमिजास्तिर्यचः संज्ञिन एवेति ” । तिष्णि य-त्रीणि च, तह य-तथा कुरवगाणं-कौरवकाणां चात्र कुरुवशब्द उत्तर-कुरुदेवकुरुषु वर्त्तमानो गृह्यते सामान्यनिर्देशात् । पंचसु च हरिवंशेषु मध्यमभोगभूमिषु पंचसु च रम्यकवंशेषु मध्यमभागभूमिषु च मनुष्याणां तिरश्चां च संज्ञिनां द्विपत्योपमं परमायुः, पंचसूत्रकुरुषु पंचसु देवकुरुषु चोत्कृष्टभोगभूमिषु मनुष्याणां तिरश्चां च त्रीणि पत्योपमानि परमायुरिति ॥७२॥

नारकाणां देवानां च परमायुषः स्थितिं प्रतिपादयन्नाहः—

देवेषु नारयेसु य तेत्तीसं होंति उदधिमाणाणि ।

उक्त्स्सयं तु आऊ वाससहस्ता दस जहण्णा ॥ ७३ ॥

देवेषु नारकेषु च त्रयस्त्रिंशत् भवंति उदधिमानानि ।

उत्कृष्टं तु आयुः वर्षसहस्राणि दस जघन्यनि ॥ ७३ ॥

टीका—देवेषु-देवानामाणिमाद्यष्टर्द्धिप्राप्तानां, नारयेसु य-नारकाणां च सर्वाशुभकराणां अथवा देवेषु नारकेषु च विषये तेत्तीसं-त्रयस्त्रिंशत् त्रिभिरधिकं दशानां त्रयं, होंति-भवंति, उदधिमाणाणि सागरोपमाणि उक्त्स्सयं तु-उत्कृष्टं, तु शब्दोऽवधारणार्थं । आऊ-आयुः वाससहस्ता-वर्षाणां सहस्राणि वर्षसहस्राणि, दस-दश, जहण्णं-जघन्यं, निकृष्टं । सामान्यकथनमेतत् द्रव्यार्थिकशिष्यानुग्रहनिमित्तं विस्तरतः सूत्रेणोत्तरत्र कथनं पर्यायार्थिकशिष्यानुग्रहार्थं “सर्वानुग्रहकारी च सतां प्रयासो यतस्ततः सामान्यविशेषात्मकं प्रतिपादनं युक्तमेव सामान्यविशेषात्मकत्वाच्च सर्व-वस्तूनां सामान्येन प्रतिपन्ने सति विशेषस्य सुखेनावगतिर्नित्यक्षणकैकांत-वादिमतं च निराकृतं भवति । सामान्येन देवानां नारकाणां चोत्कृष्टमायुः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्यं च देवनारकाणामायुर्दशवर्षसहस्रा-णीति ॥ ७३ ॥

अल्पप्रपंचत्वात्प्रथमतः तावन्नारकाणां सामान्यसूत्रस्य चितं प्रकृष्टमायुः-
प्रमाणं सर्वपृथिवीनां प्रतिपादयन्नाहः—

एकं च त्रिणि सप्त च दश सत्तरसेव ह्येति शब्दीसा ।
तेतीसमुदधिमाणा पुटवीण ठिदीणमुक्कस्सं ॥ ७४ ॥

एकं च त्रीणि सप्त च दश सप्तदशैव भवन्ति द्वाविंशतिः ।

त्रयस्त्रिंशत् उदधिमानानि पृथिवीनां स्थितीनामुत्कृष्टं ॥ ७४ ॥

टीका—एकं च एकं च सर्वत्रोदधिमानानीत्यनेनसंबंधः त्रिणि-त्रीणि,

सप्त य-सप्त च, दश-दश, सत्तरस-सप्तदश एवकारोऽवधारणार्थः, ह्येति-
भवन्ति, वावीसं द्वाविंशतिः, तेतीसं-त्रयस्त्रिंशत्, उदधिमाणा-उदधिमानानि,
पुटवीणं-पृथिवीनां रत्नशर्करावालुकापंकधूमतमोमहातमःप्रभाणां सप्तानां
यथासंख्येन संबंधः, ठिदीणं स्थितीनामायुरित्यनुवर्तते तेनायुःस्थितीनां
नान्यकर्मस्थितीनां ग्रहणं भवति नापि नरकभूमिस्थितीनामिति,
उक्कस्सं-उत्कृष्टं । रत्नप्रभायां त्रयोदशप्रस्तरे नारकाणामायुःस्थितेः
प्रमाणमेकसागरोपमं, शर्कराप्रभायामेकादशप्रस्तरेऽधो नारकाणां परमायुः
स्थितेः प्रमाणं त्रीणि सागरोपमाणि । वालुकाप्रभायां नवमप्रस्तरेऽधो-
नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं दशसागरोपमाणि, धूमप्रभायां पंचमप्र-
स्तरे परमायुःस्थितेः प्रमाणं सप्तदशसागरोपमाणि, तमः प्रभायां तृतीयप्र-
स्तरे नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं द्वाविंशतिः सागराणां । महातमः
प्रभायां अवधिस्थाननरके नारकाणां परमायुः स्थितेः प्रमाणं त्रयस्त्रिंशदुद-
धिमानानि इति । प्रथमायां तावत्तत एवमभिसंबंधः क्रियते रत्नप्रभायां
नारकाणामेकसागरोपममुत्कृष्टमायुःस्थितिरित्येवं सर्वदात्र सर्वेऽपि मध्यमवि-
कल्या आयुःस्थितेर्वैकल्या देशामर्शकमूत्रेण ? सूचितत्वात् । प्रथमायां
पृथिव्यां प्रथमप्रस्तरे सीमंतकेन्दुके नारकाणां परमायुषः स्थितेः प्रमाणं
भवतिसहस्रवर्षप्रमाणं भवति, द्वितीयेंद्रके नारकाभिरत्ये वर्षाणां नव-
तिलक्षाणि, तृतीयकेन्द्रके रोरुकनाम्नि पूर्वकोऽध्वसंख्येयाः, चतुर्थे-

भ्याधिकाः, द्वितीयेंद्रके तारसंज्ञके सप्त समुद्राः सप्तभागैः षड्भ्याधिकाः, तृतीयेंद्रके मारनाग्नि पयोधयोऽष्टौ सप्तभागाभ्यां द्वाभ्यामधिकाः, चतुर्थेंद्रके चर्चस्कनानि सागरा अष्टौ पंचभिः सप्तभागैरभ्याधिकाः, पंचमेंद्रके तमके नव सागराः सप्तभागेनाधिकाः, षष्ठेंद्रके सरनाग्नि नव सागराश्चतुर्भिः सप्तभागैरभ्याधिकाः, सप्तमेंद्रके खडखडे उक्तान्येव दशसागरोपमाणि । पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुःप्रमाणं—प्रथमेंद्रके तमोनाग्नि एकादशार्णवा द्विसागरस्य पंचभागाभ्यामधिकाः, द्वितीयेंद्रके भ्रमरसंज्ञके द्वादश सागराश्चतुर्भिः पंचभागैरभ्याधिकाः, तृतीयेंद्रके ऋषभनाग्नि चतुर्दश पयोधयः पंचभागेनाऽभ्याधिकाः, चतुर्थेंद्रकेऽधःसंज्ञके पंचदशोदधयस्त्रिभिः पंच भागैरभ्याधिकाः, पंचमेंद्रके तमिस्राभिधाने कथितान्येव सप्तदशसागरोपमाणि । षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुः—प्रथमेंद्रके हिमनाग्नि सागरोपमस्य द्विभिभागाभ्यामधिका अष्टादशपयोधयः, द्वितीयेंद्रके वर्द्धल-संज्ञके विंशतिपयोधयस्त्रिभागेनाभ्याधिकाः, तृतीयेंद्रके लहृकनाग्नि उक्तान्येव द्वाविंशतिसागरोपमाणि, सप्तम्यां तु पृथिव्यामवधिस्थानसंज्ञकेंद्रके नारकाणां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्येव परमायुः । श्रेणिबन्धेषु प्रकीर्णकेषु च नारकाणां स्वकीयेंद्रकप्रतिबद्धमुत्कृष्टमायुर्वेदितव्यं । यदल्पं तन्मूर्ता मुरां भूमेर्विशोभ्य विशुद्धं च शेरमुत्कृत्यभाजितमिच्छया गुणितं मुरसरितं च कृत्वा सर्वत्र वाच्यमिति ॥ ७४ ॥

सर्वपृथिवीषु नारकाणां जघन्यस्थितिमायुषः प्रतिपादयन्नाहः—
पटमादियमुकस्सं विदियादिषु साधियं जहण्णत्तं ।

धम्मायभवणवित्तर वाससहस्सा दस जहण्णं ॥ ७५ ॥

प्रथमानिकमुत्कृष्टं द्वितीयादिषु साधिकं जघन्यं ।

धर्माभवनव्यंतराणां वर्षं सदस्सणि दश जघन्यं ॥ ७५ ॥

टीका— प्रथमादिर्याम्य तत्रप्रमादिकं आयुगति संख्यते, उरुस्सं-
उत्कृष्टं, विदियादिषु—द्वितीयादिर्यासां ता द्वितीयादयस्तासु द्वितीयादिषु

पृथिवीषु, साधियं—साधिकं समयाधिकं, जहण्णत्तं—जघन्यं तत् । प्रथमायां यदुत्कृष्टं द्वितीयायां समयाधिकं जघन्यं तदायुस्तथा द्वितीयायां यदुत्कृष्टं—मायुर्नारकाणां, तृतीयायां नारकाणां समयाधिकं जघन्यं तत् । तृतीया-यामुत्कृष्टं यदायुश्चतुर्थ्यां समयाधिकं जघन्यं तत्, चतुर्थ्यां यदुत्कृष्टमायुः पंचम्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । पंचम्यामुत्कृष्टं यदायुः षष्ठ्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । षष्ठ्यामुत्कृष्टं यदायुः सप्तम्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । एवं सर्वासु पृथिवीषु सर्वप्रस्तरेषु सर्वेद्रकेषु योज्यं, प्रथमेद्रके यदुत्कृष्टमायुर्नारकाणां द्वितीयेद्रके समयाधिकं जघन्यं तत्, द्वितीयेद्रके यदुत्कृष्टमायुस्तृतीयेद्रके समयाधिकं जघन्यं तत् । एवमेकाग्रपंचाशदिंद्रकेषु नेतव्यमिति । अथ केषां नारकाणां देवानां च जघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणीत्यत आह;—
धम्माय—धर्मायां सीमंतके नारके नारकाणां भवण—भवनवासिनां, वितर—व्यंतराणां, वाससहरा—वर्षसहस्राणि, वस—वस, जहण्णा—जघन्यायुषः स्थितिः । सीमंतकनरके नारकाणां भवनावसिनां देवानां व्यंतराणां च जघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणीति ॥ ७५ ॥

भवनवासिनां व्यंतराणां चोत्कृष्टमायुःप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

असुरेषु सागरोवम तिपल्ल पल्लं च णागभोमाणं ।

अद्वाद्दिज्ज सुवण्णा दु दीव सेसा दिवडुं तु ॥ ७६ ॥

असुरेषु सागरोपमं त्रिपल्लं पल्लं च नागभौमानां ।

अर्धतृतीये सुपर्णानां द्वे द्वीपानां शेषाणां द्व्यर्धं तु ॥ ७६ ॥

टीका—असुरेषु—असुराणां भवनवासिनां प्रथमप्रकाराणां अंबावरीया-दीनां, सागरोवम—सागरोपमं, तिपल्ल—त्रीणि पल्ल्यानि त्रिपल्ल्योपमानि, पल्लं च—पल्लं च पल्ल्योपमं णागभौमाणं—नागैद्राणां—धरणेन्द्रादीनां, भोमाणं—भौमानां व्यंतराणां किंनरेन्द्राणां यथासंख्येन संबंधः नागैद्राणा-मुत्कृष्टमायुस्त्रीणि पल्ल्योपमानि व्यंतराणां किंनरादीनामुत्कृष्टमायुरेकं पल्ल्यो-

पमं घातायुरपेक्ष्य सार्धपत्वं । अन्धादिज्ज अर्धततीये द्विपत्योपमे पत्योप-
मार्धाधिके द्वे पत्योपमे, सुवण्णा-सुपर्णकुमाराणां, तु-दु द्वे पत्योपमे
द्वीव-द्वीपानां द्वीपकुमाराणां, सेसा-शेषाणां विद्युदग्निस्तनितोदधि-
दिग्वायुकुमाराणां दिवङ्गं तु अर्धाधिकं पत्योपमं पत्योपमाद्धैनाधिकमेकं
पत्योपमं । सुपर्णकुमाराणां प्रकृष्टमायुर्दे पत्योपमे पत्योपमाद्धैनाधिके,
द्वीपकुमाराणां च द्वे पत्योपमे प्रकृष्टमायुः शेषाणां तु कुमाराणां पण्यां
पत्योपमं पत्योपमाद्धैनाधिकमुत्कृष्टमायुरिति ॥ ७६ ॥

ज्योतिषां जघन्योत्कृष्टमायुः शक्रादीनां च जघन्यं प्रतिपादयन्नाह;—

पल्लवभाग पल्लं च साधियं जोदिसाण जहण्णिदरम् ।

हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी सक्कादीणं जहण्णा सा ॥ ७७ ॥

पल्याष्टभागः पत्यं च साधिकं ज्योतिषां जघन्यमितरत् ।

अथ उत्कृष्टस्थितिः शक्रादीनां जघन्या सा ॥ ७७ ॥

टीका— पल्लवभाग-पल्याष्टभागः पत्योपमस्याष्टभागः, पल्लं च-
पत्योपमं च, साधियं-साधिकं वर्षलक्षणाधिकं, जोदिसाण-ज्योतिषां
चंद्रादीनां, जहण्णिदरं-जघन्यमितरत् । ज्योतिषां जघन्यमायुः पत्यो-
पमस्याष्टभाग उत्कृष्टं च पत्योपमं वर्षलक्षाधिकं घातायुरपेक्ष्य पत्योपमं
सार्धमुत्कृष्टं । हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी-अथ उत्कृष्टमायुः स्थितिः, अथःस्थितानां
ज्योतिष्कादीनां सक्कादीणं-शक्रादीनां सौधर्मादिदेवानां, जहण्णा सा-
जघन्या सा । ज्योतिषां योत्कृष्टायुषः स्थितिःसौधर्मेशानयोः समयाधिका
जघन्या सा सौधर्मेशानयोः उत्कृष्टायुषः स्थितिः सनाकुमारमाहेन्द्रयोर्देवानां
समयाधिका जघन्या सा, सानकुमारमाहेन्द्रयोर्योत्कृष्टा ब्रह्मश्रोत्रयोः
समयाधिका जघन्या सा । एवं योज्यं यावत् त्रयास्त्रिंशत्सागरोप-
माणाति ॥ ७ ॥

अथ कोत्कृष्टाऽऽयुः स्थितिः शक्रादीनां या जघन्या स्यादित्यत्र
आह;—

प्रमास्यान्येकत्रिंशद्दिद्रकाणि सौधर्मेशानयोः । अंजनवनमालानागगहृ-
लांगलवलमद्रचक्राणि सप्तकेंद्रकाणि सनत्कुमारमाहेंद्रयोः । अरिष्टदेवसंमित
ब्रह्मब्रह्मोत्तराणि चत्वारिंद्रकाणि ब्रह्मलोके । ब्रह्मद्वयलांतवे चंद्रके लांतवकल्पे
महाशुककल्पे शुक्रमेकमिंद्रकं, शतारमेकमिंद्रकं सहस्रारकल्पे, प्राणतकल्पे
आनतप्राणतपुष्पकाणि त्रीणिंद्रकाणि, अच्युतकल्पे सानत्कुमारारणाच्युतानी-
ंद्रकाणि त्रीणि, अधोर्ध्ववेयके सुदर्शनामोघसुप्रनुद्धानि त्रीणिंद्रकाणि,
मध्यमर्ध्ववेयके यशोधरसुभद्रसुविशालानि त्रीणिंद्रकाणि, ऊर्ध्वर्ध्ववेयके
मुमनःसौमनसप्रीतिकराणि त्रीणिंद्रकाणि, अनुदिश आदित्यमेकमिंद्रकं
अनुत्तरे सर्वार्थसिद्धिसंज्ञकमेकमिंद्रकं, श्येतेषु स्वायुषः प्रमाणं वेदितव्यं ।
अथ सौधर्मे प्रथमप्रस्तरे ऋतुसंज्ञके उत्कृष्टमायुर्दसागरोपमं तन्मुतं तत्रै-
वावसानेंद्रके उत्कृष्टमायुर्दसागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके तद्भूमिहृद्यसिं-
शद्दिद्रकाणि भूमेर्मुखमपनीयोच्छ्रायेण भागे दत्ते सागरोपमस्य पंचदशभागो
वृद्धिरागच्छति इमामिष्टप्रतरसंख्यया गुणयित्वा मुक्ते प्राक्षिप्ते विमलादीनां
त्रिंशतः प्रस्ताराणामुत्कृष्टान्यासुंषि भवन्ति । तेषां संदृष्टयः—न्यास इत्यम् ।

१५

१०	५९	७	२३	५	३०	२९	३१	११	७	३०	१३	४१	३	१०	४९	१०	१२	११
----	----	---	----	---	----	----	----	----	---	----	----	----	---	----	----	----	----	----

१०	१०	१०	१०	९	१०	१०	१०	१०	९	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	९
----	----	----	----	---	----	----	----	----	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	---

१९	५९	९१	४३	२१	१३	९०	२२	७१	७३	९
१०	१०	१०	१०	१०	९	१०	१०	१०	१०	९

सनत्कुमारमार्हेन्द्रयोः सप्तैन्द्रकाणि तत्र द्वे सागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके
मुखं सार्द्धसप्तसागरोपमाणि भूमिः सप्तैन्द्रकाणि उच्छ्रयः, भूमेर्मुखं विशो-
ध्योच्छ्रयेण भागे हते वृद्धिरागच्छति तामिष्टप्रतरसंख्यया गुणायित्वा मुख-
सहिता कृतैवं भवति ।

३	३	४	५	६ भा.	६	७
३	१३	९	५	१	११	१
१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	२

ब्रह्मब्रह्मोत्तरयोश्चत्वारः अत्र सप्त सार्द्धानि सागरोपमाणिमुखं दशसा-
र्धानि भूमिश्चत्वार उच्छ्रयस्तस्य संदृष्टिर्यथा;—

८	९ सा	९	१०
१ भा.	० ग	३ भा.	१ भू
४ भा.	० र	४ भा.	२ मि१०

लांतवकापिष्ठयोः द्वौ प्रस्तरौ तत्र मुखं सार्द्धानि दश सार्धानि चतुर्दश
भूमिदाबुच्छ्रयो—

१२	१४
१	१
२	२

महाशुके एक, प्रस्तरः तत्रायुः प्रमाणं $\frac{१४}{३}$ तथा सहस्रारे एक प्रस्तरः

तत्रायुः प्रमाणं $\frac{१४}{३}$ आनतप्राणतकल्पयोः त्रयः प्रस्तारास्तत्र विंशति-

मुखं द्वाविंशतिर्भूमिः तस्य संदृष्टिः

२०	२१	२२
९	१	०
३	३	०

शेषाणां संदृष्टिः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ।
३२ । ३३ । वेदितव्येति ॥ ७८ ॥

सौधर्मादिदेवीनां परमायुषः प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

पंचादी वेहिं जुदा सत्तावीसा य पल्ल देवीणं ।

तत्तो सत्तुत्तरिया जावदु अरण्यपयं कल्पं ॥ ७९ ॥

पंचादीनि द्वाभ्यां युतानि सप्तविंशतिः पल्यानि देवीनां ।

ततः सप्तोत्तराणि यावद् आरणाच्युतं कल्पः ॥ ७९ ॥

टीका—पंचादी—पंच आदि पंचपल्योपमानि मूलं, वेहिं जुदा—द्वाभ्यां युक्तानि द्वाभ्यां द्वाभ्यामधिकानि वीप्सार्थो द्रष्टव्यः उत्तरोत्तरग्रहणात् । सत्ता वीसा य—सप्तविंशतिः “ चशब्दो यावच्छब्दं समुच्चिनोति ” पल्ल—पल्यानि पल्योपमानि यावत्सप्तविंशतिः पल्योपमानि, देवीणं—देवीनां देवपत्नीनां, तत्तो ततः पल्यानां सप्तविंशतेरूर्द्धं सत्त—सप्तसप्त उत्तरिया—उत्तराणि सप्तसप्ताधिकानि पल्योपमानि जावदु—यावत्, अरण्यपयंकल्पं—अच्युतकल्पः तावत् । सौधर्मकल्पे देवीनां परमायुः पंचपल्योपमानि, ईशाने सप्त पल्योपमानि, सनत्कुमारे नव पल्योपमानि, माहेंद्रे एकादश पल्योपमानि, ब्रह्मकल्पं त्रयोदश पल्योपमानि, ब्रह्मोत्तरे पंचदश पल्योपमानि, टांतवे सप्तदश पल्योपमानि, कापिष्ठे एकात्रविंशतिः पल्योपमानि, शुक्रे एकविंशतिः पल्योपमानि, महाशुक्रे त्रयोविंशतिः पल्योपमानि, शतारे पंचविंशतिः पल्योपमानां, सहसारे सप्तविंशतिः पल्यानां, आनते चतुर्विंशत्पल्योपमानि, प्राणते एकधिक चत्वारिंशत् पल्यानां, आरणे अष्टचत्वारिंशत्पल्यानां, अच्युते पंचपंचाशत्पल्यानां सर्वत्र देवीनां परमायुषः प्रमाणमिति संबन्धः । पंचपल्योपमानि द्वाभ्यां द्वाभ्यां तावदधिकानि कर्तव्यानि यावत्सप्तविंशतिः पल्योपमानि भवन्ति, ततः सप्तविंशतिः सप्तभिः सप्तभिरधिका कर्तव्या यावदच्युतकल्पे पंचपंचाशत्पल्योपमानि संजातानीति ॥ ७९ ॥

देवीनामायुषः प्रमाणस्य द्वितीयमुपदेशं प्रतिपादयन्नाह;—

पणयं दस सत्तधियं पणवीसं तीसमेव पंचधियं ।
चत्तालं पणदालं पण्णाओ पण्णपण्णाओ ॥ ८० ॥

पंच दश सत्ताधिकानि पंचविंशतिः त्रिंशत् एव पंचाधिका ।
चत्वारिंशत् पंचचत्वारिंशत् पंचाशत् पंचपंचाशत् ॥ ८० ॥

टीका—पणयं—पंच सौधमेशानयोर्देवीनां पंचपत्योपमानि परमायुः ।
दस सत्तधियं—दश सत्ताधिकानि सनत्कुमारमार्हेन्द्रयोर्देवीनां परमायुः
सप्तदशपत्योपमानि पणवीसं—पंचविंशतिः ब्रह्मब्रह्मोत्तरयोर्देवीनां पंचविं-
शतिः पत्योपमानि परमायुः, तीसमेव पंचधियं—त्रिंशदेव पंचाधिका लांत-
चकापिष्ठयोर्देवीनां त्रिंशदेवपंचाधिका पत्योपमानां परमायुः, चत्तालं—
चत्वारिंशच्छुक्रमहाशुकयोर्देवीनां चत्वारिंशत्पत्यानां परमायुः, पणदालं
पंचचत्वारिंशत् शतारसहस्रारयोर्देवीनां पंचचत्वारिंशत्पत्योपमानां पर-
मायुः, पण्णासं—पंचाशत् आनतप्राणतयोर्देवीनां परमायुः पंचाशत्पत्योप-
मानि, पण्णपण्णाओ—पंचपंचाशदारणाच्युतयोर्देवीनां परमायुषः प्रमाणं
पंचपंचाशत्पत्योमानि । आऊ—आयुः सर्वत्रानेन संबन्धः । देवायुषः प्रति-
पादनन्यायेनायमेवोपदेशो न्याप्योऽत्रैवकारकरणादथवा द्वावप्युपदेशो
ग्राह्यौ सूत्रद्वयोपदेशात् द्वयोर्मध्य एकेन सत्येन भवितव्यं, नात्र संदेह-
मिथ्यात्वं, यदर्हत्प्रणीतं तत्सत्यमिति संदेहामावात् । छन्नस्थैस्तु विवेकः कर्तुं
न शक्यतेऽतो मिथ्यात्वमयादेव द्वयोर्महणमिति ॥ ८० ॥

ज्योतिषां यद्यपि सामान्येन प्रतिपादितं जघन्यं चोत्कृष्टमायुस्तथापि
स्वामित्वपूर्वको विशेषो नावगतस्तत्र तत्प्रतिपादनायाह;—

चंद्रस्य सदसहस्रं सहस्रं रविणो सदं च सुकस्त ।
वासाधिष् हि पलं लेहिष्ठं वरिसणामस्त ॥ ८१ ॥

चंद्रस्य शतसहस्रं सहस्रं रवेः शतं च शुकस्य ।
वर्षाधिकं हि पल्यं लघिष्ठं वर्षनाम्नः ॥ ८१ ॥

टीका—परमायुरित्यनुवर्तते—चंद्रस्स—चंद्रस्य, सदसहस्रं—शतसहस्रं, शतसहस्रेण, अत्र तृतीयार्थे द्वितीया, सहस्र—सहस्रेण, रविणो—रवेरादित्यस्य, शतं च—शतेन च, सुकस्स—शुकस्य, वास—वर्षाणां, अधिर्य—आधिकं, हि—स्फुटं निश्चयेन, पङ्गं—पत्यं, पत्योपमं, लेहितुं—न्यूनं हीनं अनंतरेण शतेनाभिसंबंधः, वरिसणामस्स—वर्षनाम्नः बृहस्पतेः । चंद्रस्य परमायुरेकं पत्योपमं वर्षाणां शतसहस्रेणाधिकं, रवेरेकं पत्योपमं परमायुर्वर्षाणां सहस्रेणाधिकं, शुकस्य परमायुरेकं पत्योपमं वर्षाणां शतेनाधिकं, बृहस्पतेरेकं पत्योपमं वर्षाणां शतेन न्यूनं स्फुटमिति ॥ ८१ ॥

अथ कथं शेषाणामित्यत आह;—

सेसाणं तु गहाणं पङ्गं आउगं मुणेयव्वं ।

ताराणं च जहण्णं पादङ्गं पादमुक्कस्सं ॥ ८२ ॥

शेषाणां तु महाणां पत्यार्द्धं आयुः मंतव्यं ।

ताराणां च जघन्यं पादार्धं पादमुत्कृष्टं ॥ ८२ ॥

टीका—सेसाणं—शेषाणां, तुशब्दः समुच्चयार्थः स नक्षत्राणि समुच्चिनोति । गहाणं—महाणां, पङ्गं—पत्यस्यार्द्धं, आउगं—आयुः, मुणेयव्वं—ज्ञातव्यं, । ताराणं—ताराणां ध्रुवकीलकादीनां, चशब्दात्केपांचिन्नक्षत्राणां च, जहण्णं—जघन्यं निकृष्टं पादङ्गं—पादार्द्धं पत्योपमपादस्यार्द्धं पत्योपमस्याष्टमो भागः, पादं—पादः पत्योपमस्य चतुर्थो भागः उक्कस्सं—उत्कृष्टं, शेषाणां महाणां मंगलबुधशनेश्वरराहुकेत्वादीनां केपांचिन्नक्षत्राणां चोत्कृष्टमायुः पत्योपमार्द्धं ताराणां केपांचिन्नक्षत्राणां चोत्कृष्टमायुः पत्योपमस्य चतुर्थो भाग तेषामेव च जघन्यमायुः पत्योपमस्याष्टमभागः । एवं प्रतरासंख्यातभागप्रमितानां ज्योतिषां परमायुर्निकृष्टायाश्च वेदितव्यमिति ॥ ८२ ॥

तिर्यङ्गनुष्याणां निकृष्टमायुः प्रतिपादयन्नाह;—

सव्वेसिं अमणाणं मिण्णमुहुत्तं हवे जहण्णेण ।

सोवक्कमाउगाणं सण्णीणं चावि एमेव ॥ ८३ ॥

- सर्वेषां अमनस्कानां भिन्नमुहूर्तं भवेत् जघन्येन ।
 • सोपक्रमायुष्काणां संज्ञिनं चापि एवमेव ॥ ८३ ॥
- टीका— सव्वेसिं-सर्वेषां, अमणाणं-अमनस्कानां सर्वग्रहणादेकै-
 न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां च ग्रहणं वेदितव्यं भिण्णमुहूर्तं-
 भिन्नमुहूर्तं क्षुद्रभवग्रहणमुच्छ्वासस्य किञ्चिन्न्यूनाष्टादशभागः, हवे-भवेत्,
 जहण्णेण-जघन्येन जघन्यं वा, सोपक्रमायुष्काणां-उपक्रम्यत इति उपक्रमः
 विपवेदनारक्तक्षयभयसंक्लेशस्रघातोच्छ्वासनिश्वासनिरोधेरायुषो घातः,
 सह उपक्रमेण वर्तत इति सोपक्रममायुर्येषां ते सोपक्रमायुषः सघातायुषस्तेषां
 सोपक्रमायुषां, सण्णीणं-संज्ञिनां समनस्कानांच चशब्दो मनुष्याणां समुच्च-
 यार्थस्तेनात्र त्रिपटिशलाकापुरुषचरमदेहवर्जितमनुष्याणां ग्रहणं भवति ।
 सोपक्रमविशेषणेन च देवनारकभोगभूमिजभोगभूमिप्रतिभागजानां प्रतिषेधो
 भवति, अवि एवैव=अप्येवमेव भिन्नमुहूर्तमेव किंतु पूर्वोक्ताद्भिन्नमुहूर्तादियं
 भिन्नमुहूर्तो महात्, एकैन्द्रियेषु क्षुद्रभवग्रहणं यतोऽतोऽप्येवमेव ग्रहणेन
 सूचितमेतदर्थं जातं, अपर एवकारो निश्चयार्थः । सर्वेषाममनस्कानां
 जघन्यमायुर्भिन्नमुहूर्तं भवेत् सोपक्रमायुषां कर्मभूमिजानां कर्मभूमिप्रतिभाग-
 जानां च संज्ञिनां तिरश्चां त्रिपटिशलाकापुरुषचरमदेहादिवर्जितमनुष्याणां
 चाप्येव जघन्यमायुरंतमुहूर्तमेवेति ॥ ८३ ॥

यद्यपि प्रमाणं पूर्वसूत्रैः व्याख्यातं तथापि विशेषेण प्रमाणं द्रव्यक्षेत्र-
 कालभावभेदेन चतुर्विधं, तत्र द्रव्यप्रमाणं द्विविधं संख्यातप्रमाणमुपमा-
 प्रमाणं चेति तत्र संख्यातप्रमाणं तावन्निरूपयन्नाह,—

संखेज्जमसंखेज्जं विदियं तदियमणंतयं वियाणाहि ।

तत्थ य पढमं तिविहं णवहा णवहा हवे दोण्णि ८४

संख्यातमसंख्यातं द्वितीयं तृतीयं अनंतं विजानीहि ।

तत्र च प्रथमं त्रिविधं नवधा नवधा भवेतां द्वे ॥ ८४ ॥

टीका—संखेर्जं—संख्यातं रूपद्वयमादिकृत्वा यावद्रूपोनजघन्यपरीता-
 संख्यातं श्रुतज्ञानविषयभूतं, असंखेर्जं—असंख्यातं संख्यामतिक्रांतमवधि-
 ज्ञानविषयभूतं, विदियं—द्वितीयं, तदियं—तृतीयं, अणंतयं—अनंतं. असं-
 ख्यातमतिक्रांतं केवलज्ञानगोचरं वियाणाहि—विजानीहि, तत्थ य तत्र च
 तेषु संख्यातासंख्यातानंतेषु मध्ये षडमं—प्रथमं यत्संख्यातं त्रिविहं—त्रिविधं
 त्रिप्रकारं जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन; णवहा—नवधा नवप्रकारं, दोण्णि—द्वे,
 के ते ? द्वितीयतृतीये । प्रथमं यत्संख्यातं तत्रिविधं, द्वितीयं यत्सं-
 ख्यातं तत्रनवप्रकारं, तृतीयं यदनंतं तदपि नवप्रकारं । तत्र जघन्यसं-
 ख्यातं द्वे रूपे, रूपत्रयमादिं कृत्वा यावद्रूपोनोत्कृष्टं संख्यातं तत्सर्वमजघ-
 न्योत्कृष्टसंख्यातं, जघन्यपरीतासंख्यातं रूपोनमुत्कृष्टं संख्यातं; अस्यान-
 यनविधानमुच्यते—प्रमाणयोजनलक्षायामविस्तारावगाभाश्चत्वारः कुशलाः
 शलाकाप्रतिशलाकामहाशलाकानवस्थितसंज्ञकास्तत्रैकमनवरिधतसंज्ञकं कु-
 शलं सर्पपपूर्णं कृत्वा देवो दानधो वा तत्रैकैकं सर्पं द्वीपे समुद्रे
 तावत्क्षिपेत् यावद्विक्तः संजातः, ततः शलाकाकुण्डे एकं सर्पं क्षिपेत्
 अनवस्थितं कुण्डं तावन्मात्रं पुनः प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा द्वीपे समुद्रे
 च क्षिपेत् यत्र निष्ठितस्तत्र शलाकाकुण्डे द्वितीयमेवं सर्पं क्षिपेत्
 अनवस्थितं च कुण्डं तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च पूर्णं कृत्वा द्वीपिसमुद्रे
 च क्षिपेत् । यत्र निष्ठितस्तत्र शलाकाकुण्डे तृतीयं सर्पं क्षिपेत् ।
 अनवस्थितकुण्डं च तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा द्वीपे समुद्रे च
 सर्पपक्षेपं, चतुर्थप्रदेशे शलाकाकुण्डे सर्पपक्षेपं चैवं तावत्कर्त्तव्यं यावच्छला-
 काप्रतिशलाकामहाशलाकानवस्थितानि कुण्डानि सर्वाणि पूर्णानि तदोत्कृष्ट-
 संख्यातमतिर्लभ्य जघन्यपरीतासंख्यातप्रमाणं जातं तस्मादेके सर्पेऽ
 पर्नीते जातमुत्कृष्टसंख्यातं । * असंख्यातं च परीतासंख्यातं युक्तासंख्यात-

१ विषयं स-य । २ तत्रिप्रकारं स-ग । ३ मानवो वा प्रेस-पुस्तके ।

● पुण्यनध्यगतः पाठः स-ग पुस्तकाच्छ्रुतः ।

मसंख्यातासंख्यातमिति त्रिविधं, परीतासंख्यातमपि जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
भेदेन त्रिविधं युक्तासंख्यातमसंख्यातासंख्यातं च जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन
त्रिविधं, तथानंतमपि परीतानंतयुक्तानंतानंतभेदेन त्रिविधमेकैकं
जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन त्रिविधं । जघन्यपरीतासंख्यातानि जघन्यपरीता-
संख्यातमात्राणि परस्परगुणितानि कृत्वा तत्र यावन्मात्राणि रूपाणि
तावन्मात्रं जघन्ययुक्तासंख्यातप्रमाणं तस्मादेके रूपेऽपनीते * उत्कृष्टं
परीतासंख्यातप्रमाणं जातं जघन्यपरीतासंख्यातोत्कृष्टपरीतासंख्यातयोर्मध्ये
विकल्पोऽजघन्योत्कृष्टपरीतासंख्यातं, युक्तासंख्यातं अपरेण युक्तासंख्यातेन
प्रगुण्य यावन्मात्राणि रूपाणि तान्मात्रं जघन्यासंख्यातासंख्यातं तस्मादेके
रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युक्तासंख्यातं, जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघन्योत्कृष्टं
युक्तासंख्यातं । जघन्यासंख्यातासंख्यातं त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च
कृत्वा धर्माधर्मलोकाकाशप्रत्येकशरीरैकजीवप्रदेशवादरप्रतिष्ठितैश्च संयुक्तं
कृत्वा पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा स्थितिबंधाध्यवसान-
स्थानानुभागबंधाध्यवसानस्थानयोगविभागपरिच्छेदोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमर्थ-
श्च युक्ते कृते जातं जघन्यपरीतानंतं तस्मादेकेरूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टम-
संख्यातासंख्यातं तयोर्मध्ये मध्यमो विकल्पः । जघन्यपरीतानंतानि जघन्य-
परीतानंतमात्राणि परस्परं प्रगुण्य यत्प्रमाणं भवति तज्जघन्यं युक्तानंतं तस्मा-
देके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं परीतानंतं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमो विक-
ल्पः । जघन्ययुक्तानंतमपरेण जघन्ययुक्तानंतेन गुणितं जातं जघन्या-
नंतानंतं तस्मादेके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युक्तानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्ट-
योर्मध्ये मध्यमो विकल्पः । जघन्यानंतानंतं त्रीन् वारान् च वर्गितं * संव-
र्गितं च कृत्वा सिद्धनिगोदजीववनस्पतिकायपुद्गललोकाकाशानि प्रक्षिप्य
पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा धर्माधर्मास्तिकायागुरुलघुगु-
णान् प्रक्षिप्य पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं प्रकृत्य केवलज्ञानकेवल-
दर्शनप्रमाणे प्रक्षिप्ते जातमुत्कृष्टमनंतानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघ-

न्योत्कृष्टो विकल्पः । यत्रयत्रानंतप्रमाणं परिगृह्यते तत्रतत्राजघन्योत्कृष्टा-
नंतानंतप्रमाणं ग्राह्यं, यत्र यत्राभ्य्याः परिगृह्यते तत्र तत्र जघन्ययुक्तानंत-
प्रमाणं वेदितव्यं, यत्र यत्र चावलिका पठ्यते तत्र तत्र जघन्ययुक्तासंख्यातं
भवतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥

उपमाप्रमाणार्थमाह;—

पल्लो सागर सूई पदरो य घणंगुलो य जगसेढी ।

लोगपदरो य लोगो अट्ट दु माणा मुणेयच्वा ॥ ८५ ॥

पल्यं सागरः सूची प्रतरश्च घनांगुलं च जगच्छ्रेणी ।

लोकप्रतरश्च लोकः अष्टौ तु मानानि ज्ञातव्यानि ॥ ८५ ॥

टीका—पल्लो—पल्यं पल्योपमं, सागर—सागरः सागरोपमं, सूई—सूची
सूच्यंगुलं, पदरो य—प्रतरश्च प्रतरांगुलं, घणंगुलो य—घनांगुलं च, जगसेढी—
जगच्छ्रेणी, लोगप्रदरो य—लोकप्रतरं च, लोगो—लोकः अट्ट दु—अष्टौ तु,
माणा—मानानि प्रमाणानि, मुणेयच्वा—ज्ञातव्यानि । उद्धारपल्योपममुत्पादितं
तत्र यानि रोमाशाणि तान्येकैकं * वर्षशतसमयमात्राणि संहानि कर्त्तव्यानि
एवं कृते यत्रमाणमेतेषां रोमाणां तद्द्वापल्योपमं प्रमाणं अनेन पल्योपमेन
सर्वः कर्मस्थित्यादिर्द्रष्टव्यः । एतेषामन्दापल्योपमानां दशकोटीकोटिप्रमाणा-
नामेकमद्वा सागरोपमं भवति, अनेन सागरोपमप्रमाणेन देवनारकमनुष्यति-
रश्वां कर्मस्थितिभवास्थित्यायुःस्थितयो ज्ञातव्याः । सूच्यंगुलमुच्यते—अन्दा-
पल्योपममर्द्धेनार्द्धेन तावत्कर्त्तव्यं यावदेकरोम, तत्र यावत्पर्द्धेद्वानि अन्दा-
पल्योपमस्य तावन्मात्राण्यद्वापल्योपमानि परस्पराभ्यस्तानि कृत्वा यत्रमाणं
भवति तावन्मात्रा आकाशप्रदेशा उर्द्धमावल्याकारेण रचितास्तेषां यत्र-
माणं सूच्यंगुलं । तत्सूच्यंगुलं तदपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं प्रतरांगुलं । तत्र-

* उपमाप्रमाणमाह—य । २ अस्व स्थाने ' कर्मस्थितिर्भवति मणितं च यु-
स्थितयो ज्ञानभ्याः ' इति पाठः प्रेस-पुस्तके ।

तरांगुलमपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं घनांगुलं । जगच्छ्रेणिरुच्यते-पंचविं-
शतिकोटीकोटीनामुद्धारपल्यानां यावांति रूपाणि लक्षयोजनार्द्धछेदनानि च
रूपाधिकान्यैकैकं द्विगुणीकृतान्यन्योन्यभ्यस्तानि यत्प्रमाणं सा रज्जुरिति
रज्जुः सप्तभिर्गुणिता श्रेण्या वा परया गुणिता श्रेण्या जगत्प्रतरं, जगत्प्रतरं
च जगच्छ्रेण्या गुणितं लोकप्रमाणं । सूच्यंगुलस्य संहृष्टिः २ । प्रतरांगुलस्य
संहृष्टिः ४ । घनांगुलस्य संहृष्टिः ८ । रज्जोः संहृष्टिः १ । श्रेणिसंहृष्टिः ।
जगत्प्रतरस्य संहृष्टिः १ । लोकस्य संहृष्टिः १८ । संख्यातस्य संहृष्टिः ९ ।
असंख्यातस्य संहृष्टिः ६ । अनंतस्य संहृष्टिः ६ । क्षेत्रप्रमाणं लिक्षायवांगुल-
वितस्तिरत्निकिष्कुधनुर्योजनादिस्वरूपेण ज्ञातव्यम् । कालप्रमाणं परमसूक्ष्मः
समयः अणोरण्वंतरव्यतिक्रमः कालः समयः, जघन्ययुक्तासंख्यातमात्रा-
समया आवलीनाम् प्रमाणं असंख्यातावलयः कोटीकोटीनामुपरि यत्प्रमाणं
स उच्छ्वासः, सप्तभिरुच्छ्वासैः स्तवः, सप्तभिः स्तवैर्लवा, अष्टत्रिंशत्सप्तानामर्द्ध-
लवा च नाडी, द्वे नाड्यौ मुहूर्तः, त्रिंशन्मुहूर्तैर्दिवसरात्रिः इत्येवमादिकाल-
प्रमाणं । भावप्रमाणं मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानानि परोक्षप्रत्य-
क्षाणि । एवं प्रमाणसूत्रं व्याख्यातमिति ॥ ८५ ॥

स्वामित्वेन योगस्य स्वरूपमाह;—

वेहंदियादि भासा भासा य मणो य सण्णिकायाणं ।
एहंदिया य जीवा अमणाय अभासया होंति ॥ ८६ ॥

द्वीन्द्रियादीनां भाषा भाषा च मनश्च संज्ञिकायानां ।
एकेन्द्रियाश्च जीवा अमनस्का अभाषका भवन्ति ॥ ८६ ॥

टीका—कायवाङ्मनसां निर्मितं परिस्पंदो जीवप्रदेशानां योगस्त्रिविधः
कायवाङ्मनोभेदेन । वेहंदियादि-द्वीन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रि-
याणां असंज्ञिपेचेन्द्रियाणां च भासा-भाषा वचनव्यापारः । भासा य-

भाषा च, मणो य-मनश्च, सण्णिकायाणां-संज्ञिकायानां पंचेन्द्रियाणां संज्ञि-
नां भाषामनोयोगौ भवतः कायश्च । एहंदिया य-एकेन्द्रियाश्च पृथिवीका-
यिकाकायिकतेजःकायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका जीवाः अमणा य-
अमनस्काः, अभासया-अभापकाः, होंति-भवंति ते काययोगा इत्यर्थः ।
संज्ञिनो जीवा कायवाह्मनोयोगा भवंति, द्वौन्द्रियाश्चसंज्ञिपंचेन्द्रियपर्यताः
कायवचनयोगा भवंति, पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायांताः काययोगा
भवंति, सिद्धास्तु त्रिभिर्योगी रहिता भवंति । चशब्दादयमर्थो लब्धश्च-
तुर्विधस्य मनोयोगस्य चतुर्विधस्य वाग्योगस्य सप्ताविधस्य काययोगस्य च
तेष्वामवादिती ॥ ८६ ॥

स्वामित्वेन वेदस्य स्वरूपमाह,—

एहंदिय वियलिंदिय णारय सम्मुच्छिमा य खलु सव्वे ।
वेदे णपुंसगा ते णादव्वा होंति णियमादु ॥ ८७ ॥

एकेन्द्रिया विकलेन्द्रिया नारकाः सम्मूर्च्छनाश्च खलु सर्वे ।

वेदेन नपुंसकास्ते ज्ञातव्या भवंति नियमात् ॥ ८७ ॥

टीका—एहंदिय—एकेन्द्रियाः पृथिवीकायिकादिवनस्पत्यंताः, वियलिं-
दय-विकलेन्द्रिया, द्वौन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः, णारय-नारकाः, सम्मु-
च्छिमा य—सम्मूर्च्छनाश्च, खलु-स्फुटं, सव्वे-सर्वे तेन पंचेन्द्रियाः संज्ञि-
नोऽसंज्ञिनश्च गृह्यन्ते सम्मूर्च्छिमविशेषणान्यथानुपपत्तेः । एकेन्द्रियविकले-
न्द्रियास्तु सम्मूर्च्छिमा एव तेषां विशेषणमनुपपन्नमेव । वेदे-वेदेन वेद-
द्विविधः स्त्रीवेदः पुंवेदो नपुंसकवेदश्च स्त्रीलिंगं पुंलिंगं नपुंसकलिंगमिति
स्यावत्, स्यायत्यस्यां गर्भ इति स्त्री, सूते पुरुगुणानिति पुमान्, न स्त्री न पुमा-
निति नपुंसकं, स्त्रीबुद्धिशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं स्त्रीलिंगं, पुंबुद्धिशब्दयोः प्रवृ-
त्तिनिमित्तं पुंलिंगं, नपुंसकबुद्धिशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं नपुंसकलिंगं तेन लिंगेन

नपुंसकवेदेन नपुंसका नपुंसकलिङ्गाः, णायञ्वा-ज्ञातव्याः, होंति-भवंति, नियमाडु-नियमात् निश्चयात् । सर्वे एकेंद्रियाः, सर्वे च विकलेंद्रियाः, नारकाः, सर्वे सम्मूर्च्छनजाः पंचेन्द्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च वेदेन नपुंसका भवंतीति ज्ञातव्या नात्र संदेहः सर्वज्ञवचनं यत इति ॥ ८७ ॥

स्वामित्वेन स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गयोः स्वरूपमाह,—

देवा य भोगभूमा असंखवासाउगा मणुयतिरिया ।
ते होंति दोसुवेदेसु णत्थि तेसिं तदियवेदो ॥ ८८ ॥

देवाश्च भोगभौमा असंख्यवर्षायुषः मनुजतिर्यचः ।

ते भवंति द्वयोः वेदयोः नास्ति तेषां तृतीयवेदः ॥ ८८ ॥

टीका—देवा य—देवा भवनवासिष्यंतरज्योतिष्ककल्पवासिनः, च शब्दः समुच्चयार्थः, भोगभूमा—भोगभौमास्त्रिंशद्भोगभूमिजातास्तिर्यङ्-मनुष्याः, असंखवासाउगा—असंख्यवर्षायुषो भोगभूमिप्रतिभागजाः, सर्वे म्लेच्छसंडोत्पन्नाश्च मनुष्याः, तिरिया—तिर्यचः, ते होंति—ते भवंति, दोसु वेदेसु द्वयोर्वेदयोर्द्वीभ्यां वेदाभ्यां, णत्थि—नास्ति न विद्यते, तेसिं—तेषां पूर्वोक्तानां तदियवेदो—तृतीयवेदो नपुंसकलिङ्गं । देवा भोगभौमा असंख्यातवर्षायुषस्तिर्यचः भोगभूमिप्रतिभागजाः च शब्दान्म्लेच्छाश्च सर्वे एते स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गाभ्यां भवंति नास्ति तृतीयं नपुंसकलिङ्गमिति ॥ ८८ ॥

विशेषणं त्रिलिङ्गत्वं प्रतिपादयन्नाह;—

पंचेंद्रिया दु सेसा सण्णि असण्णीय तिरिय मणुसा य ।
ते होंति इत्थिपुरिसा णपुंसगा चावि वेदेहिं ॥ ८९ ॥
पंचेंद्रियास्तु शेपाः संज्ञिनोः असंज्ञिनश्च तिर्यचो मनुष्याश्च ।
ते भवंति स्त्रीपुरुषा नपुंसकाश्चापि वेदैः ॥ ८९ ॥

टीका—पंचेंद्रिया दु—पंचेंद्रियास्तु, सेसा—शेपाः देवनाकभोगभूमि-जभोगभूमिप्रतिभागजतिर्यङ्म्लेच्छवर्ज्या अन्ये सण्णि संज्ञिनः असण्णीय

असंज्ञिनश्च, तिरिय-तिर्यचः, मणुसा य-मनुष्याश्च ते ह्येति-ते सर्वे
 मंत्रंति, इत्थिपुरिसा-स्त्रीपुरुषाः, णपुंसगा-नपुंसकाश्चापि, वेदेहि-वेदेष्वेदेषु
 वा । पूर्वोक्तानां शेषाः पंचेन्द्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च ये तिर्यचो मनुष्यास्ते
 सर्वेऽपि स्त्रीपुंनपुंसकास्त्रिभिर्वेदेर्भवति पुनर्वेदग्रहणं द्रव्यवेदप्रतिपादनार्थं
 भाववेदस्य स्त्रीपुंनपुंसकग्रहणेनैव ग्रहणादिति ॥ ८९ ॥

ननु यथा तिर्यङ्मनुष्येषु सर्वत्र स्त्रीलिंगमुपलभ्यते किमेवं देवेष्वपि नेत्याह-

आ ईसाणा कप्पा उववादो होइ देवदेवीणं ।

तत्तो परंतु णियमा उववादो होइ देवाणं ॥ ९० ॥

आ ईशानात् कल्पात् उपपादो भवति देवदेवीनां ।

ततः परं तु नियमात् उपपादो भवति देवानां ॥ ९० ॥

टीका-नात्रोपपादकथनमन्याव्यं विषयभेदात्, देवेषु स्त्रीलिंगस्य
 भावाभावविषयककथनमेतत् नोपपादकथनं, आहयमभिविधी गृह्यते
 ईसाणा-ईशानात् कप्पो कल्पात् उववादो-उपपादो, होइ-भवति,
 देवदेवीणं देवदेवीनां देवानां देवीनांच, ततस्तस्माद्दीशानात्परं तूर्द्ध सनत्कु-
 मारादिषु उववादो उपपाद । उत्पत्तेःसंभवः, होइ-भवति, देवाणं-देवानां ।
 आईशानात्कल्पादिति किमुक्तं भवति-भवनव्यंताज्योतिष्केषु सौधमेशा-
 नयोश्च कल्पयोर्देवानां देवीनां चोपपादः स्त्रीलिंगपुंल्लिंगयोस्तत्पत्तेः,
 परेषु कल्पेषु सनत्कुमारादिषु देवानामेवोत्पत्तेः संभवो न चात्र
 स्त्रीलिंगस्योत्पत्तेः संभव इति ॥ ९० ॥

अथ स्त्रीलिंगस्या ईशानादुत्पत्तस्य कियद्गमनमित्याशङ्कयामाह-

जायदु आरणअच्चुद गमणागमणं च होइ देवीणं ।

तत्तो परं तु णियमा देवीणं णत्थि से गमणं ॥ ९१ ॥

यावत् आरणाच्युतौ गमनागमनं च भवति देवीनां ।

ततः परं तु नियमात् देवीनां नास्ति तासां गमनं ॥ ९१ ॥

टीका—यावद्—यावत्, आरणअच्युद्—आरणाच्युतौ, गमणं—गमनं, आगमणं—आगमनं चशब्दः समुच्चये, होदि—भवति, देवीणं—देवीनां, ततो—ततस्ताभ्यामूर्द्ध परंतु—परतः, णियमा—नियमात् निश्चयात्, देवीणं—देवीनां, णत्थि—नास्ति न विद्यते, से—तासां गमणं—गमनं । यावदाारणाच्युतकृत्यौ तावदागमनं च भवति देवीनां ततः परेषु नवमैवेयकनवानुत्तरपंचानुत्तरेषु नास्ति तासां देवीनां गमनं कृत एतत् पूर्वगमात् ॥ ९१ ॥

तमेवागमं प्रदर्शयतीति;—

कंदप्पमाभिजोगा देवीओ चावि आरण चुदोत्ति ।

लंतवगादो उवरिं ण संति संमोहखिब्भिसया ॥ ९२ ॥

कांदर्पा आभियोग्या देव्यश्चापि आरणाच्युतौ इति ।

लंतवकात् उपरि न संति संमोहाः किल्बिपिकाः ॥ ९२ ॥

टीका—कंदप्प—कंदर्पास्य भावः कांदर्प कांदर्प योगाद्देवीः कांदर्पाः प्रहासोपप्लवशीलाः, अभिजोगा—अभियोग्या वाहनसुराः, देवीओ—देव्यः, चावि—चापि समुच्चयसंभावनार्थः, आरणच्युदोत्ति आरणाच्युतौ चशब्देन यावच्छब्दः समुच्चयते । तेनैवमभिसंबंधः क्रियते । कांदर्पा आभियोग्या देव्योऽपि यावदाारणाच्युतौ, अस्मादागमाज्ज्ञायते नास्ति देवीनामूर्द्ध गमनं । लंतवगादो—लंतवका, उवरिं—उपरि ऊर्द्धं न संति न विद्यते, संमोह—सम्मोहा भंडदेवा नियमेषुनमेविनः श्वत् । सिम्भिसिया—किल्बिपिकाः पाटहिकमोरविकादयः वादिववादनपराः । लंतवाउपरि किल्बिपिकाः संमोहाश्च न संतीति ॥ ९२ ॥

१ आरणाच्युतकृत्यौ यावदागमनं भवति देवीनां ततः परस्मिन् ल-ग । २ लदेवगमनं प्रदर्शयतीति प्रेग-पुस्तके । ३ कांदर्पदेवोद्भवाः प्रेग-पुस्तके ।

लेश्यानां स्वामित्वेन स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

काऊ काऊ तह काऊणील णीला य णीलकिण्हाय ।
किण्हा य परमकिण्हा लेस्सी रदणादि पुढवीसु ॥ ९३ ॥

कापोती कापोती तथा कापोती नीलनीला च नीलकृष्णा च ।
कृष्णा च परमकृष्णा लेश्या रत्नादिपृथिवीषु ॥ ९३ ॥

टीका—लेश्यायाः सर्वत्र संबंधः, काऊ काऊ—कापोती कापोती जघन्य कापोतलेश्या, तह—तथा, काऊ—कापोती मध्यम—कापोतलेश्या, णील—नीला जघन्यनीललेश्या उत्कृष्टकापोतलेश्या नीलाय—नीला च मध्यमनीला, नीलकिण्हाय—नीलकृष्णा चोत्कृष्ट—नीला जघन्यकृष्णा च, किण्हाय—कृष्णा च मध्यमकृष्णालेश्या परमकिण्णा—परमकृष्णा सर्वोत्कृष्ट-कृष्णालेश्या, लेस्सा—लेश्या कषायानुरंजिता योगप्रवृत्तिः, रदणादि, रत्नादिषु पुढवीसु—धरित्रीषु रत्नप्रभाद्रिसप्तसु नरकेषु यथासंख्येन संबंधः । रत्नप्रभायां नारकाणां जघन्यकापोतलेश्या, द्वितीयायां शर्कराप्रभायां मध्यमकापोतलेश्या, तृतीयायां वालुकाप्रभायामुपरिष्ठादुत्कृष्टकापोतलेश्या आद्यो जघन्यनीला च, चतुर्थ्यां पंकप्रभायां मध्यमनीललेश्या, पंचम्यां घूमप्रभायां उपरि उत्कृष्टनीला अधो जघन्यकृष्णा च, षष्ठ्यां तमः प्रभायां मध्यमकृष्णालेश्या, सप्तम्यां महातमः—प्रभायामुत्कृष्टलेश्या सर्वत्र नारका-णामिति संबंधः । स्वायुः—प्रमाणावधृता द्रव्यलेश्याः । मात्रलेश्यास्तु अंतर्मु-हूर्तपरिवर्तिन्यः । न केवलमशुमलेश्याः नारकाणां किंतु अशुमपरिणामा अशुभस्पर्शरसगंधवर्णाः क्षेत्रविशेषनिमित्तवशादतिदुःसहेतवो देहाश्च तेषाम-शुभनामोदयादत्यंताशुभतराः विकृताकृतयो हुंडसंस्थाना इति ॥ ९३ ॥

देवानां लेश्याभेदमाह;—

तेऊ तेऊ तह तेऊ पम्म पम्मा य पम्मसुक्का य ।
सुक्का य परमसुक्का लेस्सामेदो मुणेयच्चो ॥ ९४ ॥

१ काऊ—कापोती-जघन्य कापोत लेश्या काऊ कापोती मध्यमकापोतलेश्या, तह-
तथा—काऊणीले—कापोतीनीले उत्कृष्टकापोतलेश्या, जघन्यनीललेश्या च इति चेत् ।

तेजस्तेजस्तथा तेजः पद्मा पद्मा च पद्मशुक्ला च ।

शुक्ला च परमशुक्ला लेश्याभेदो ज्ञातव्यः ॥ ९४ ॥

टीका—तेऊ तेऊ—तेजस्तेजः जघन्यतेजोलेस्या, तह—तथा, तेऊ—तेजः मध्यमतेजोलेस्या पम्म—पद्मा जघन्यपद्मलेस्या उत्कृष्टतेजोलेस्या च, पम्मा य—पद्मा च मध्यमपद्मलेस्या, पम्मसुक्ला य—पद्मशुक्ला च उत्कृष्ट-पद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, सुक्ला य शुक्ला—च मध्यमशुक्ला, परमसुक्ला परमशुक्ला सर्वोत्कृष्टशुक्लेस्या, लेस्साभेदो—लेस्याभेदः, मुण्येयव्यो—ज्ञातव्य इति ॥ ९४ ॥

एते सप्त लेस्याभेदाः केषामित्याशंकायामाह;—

तिण्हं दोण्हं दोण्हं छण्हं दोण्हं च तेरसण्हं च ।

एतो य चोदसण्हं लेस्सा भवणादिदेवाणं ॥ ९५ ॥

त्रयाणां द्वयोर्द्वयोः पण्णां द्वयोश्च त्रयोदशानां च ।

इतश्च चतुर्दशानां लेस्या भवनादिदेवानाम् ॥ ९५ ॥

टीका—तिण्हं—त्रयाणां त्रिषु वा, दोण्हं—द्वयोः, पुनरपि दोण्हं—द्वयोः, छण्हं—पण्णां, दोण्हं च—द्वयोश्च, तेरसण्हं च—त्रयोदशानां त्रयोदशसु वा, एतो य—इतश्चोपरि चोदसण्हं चतुर्दशानां चतुर्दशसु वा लेस्सा—लेस्याः पूर्वोक्ताः सप्त लेस्याभेदाः, भवणादिदेवाणं—भवनादिदेवानां । भवनवानन्यंतरज्योतिष्केषु त्रिषु देवानां जघन्यतेजोलेस्या, सौधेमेशानयोर्देवानां मध्यमतेजोलेस्या, सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवानामुत्कृष्टतेजोलेस्या जघन्यपद्मलेस्या च, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्टशुक्रमहाशुक्लेषु पद्मसु देवानां मध्यमपद्मलेस्या, शतारसहस्रारयोस्त्कृष्टपद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, आनतप्रणतारणान्युतसहितेषु नवसु प्रवेयकेषु त्रयोदशसंख्यकेषु मध्यमशुक्लेस्या, नवानुत्तरेषु पंचानुत्तरेषु चतुर्दशसंख्येषु परमशुक्लेस्या, सर्वत्र देवानामिति यथासंख्येन संबंध इति ॥ ९५ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत्पाठेन भाष्यं केवलं व्याप्यते इति तेजोलेस्या पठनीया ।

लेश्यानां स्वामित्वेन स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

काऊ काऊ तह काऊणील णीला य णीलकिण्हाय ।
किण्हा य परमकिण्हा लेस्सी रदणादि पुढवीसु ॥ ९३ ॥

कापोती कापोती तथा कापोती नीलनीला च नीलकृष्णा च ।
कृष्णा च परमकृष्णा लेश्या रत्नादिपृथिवीषु ॥ ९३ ॥

टीका—लेश्यायाः सर्वत्र संबंधः, काऊ काऊ—कापोती कापोती जघन्य कापोतलेश्या, तह—तथा, काऊ—कापोती मध्यम—कापोतलेश्या, णील—नीला जघन्यनीललेश्या उत्कृष्टकापोतलेश्या नीलाय—नीला च मध्यमनीला, नीलकिण्हाय—नीलकृष्णा चोत्कृष्ट—नीला जघन्यकृष्णा च, किण्हाय—कृष्णा च मध्यमकृष्णालेश्या परमकिण्हा—परमकृष्णा सर्वोत्कृष्ट-कृष्णालेश्या, लेस्सा—लेश्या कषायानुरंजिता योगप्रवृत्तिः, रदणादि, रत्नादिषु पुढवीसु—धरित्रीषु रत्नप्रभादिसप्तसु नरकेषु यथासंख्येन संबंधः । रत्नप्रभायां नारकाणां जघन्यकापोतलेश्या, द्वितीयायां शर्कराप्रभायां मध्यमकापोतलेश्या, तृतीयायां बालुकाप्रभायामुपरिष्ठाडुत्कृष्टकापोतीलेश्या आद्यो जघन्यनीला च, चतुर्थ्यां पंकप्रभायां मध्यमनीललेश्या, पंचम्यां घूमप्रभायां उपरि उत्कृष्टनीला अधो जघन्यकृष्णा च, षष्ठ्यां तमः प्रभायां मध्यमकृष्णलेश्या, सप्तम्यां महातमः—प्रभायामुत्कृष्टलेश्या सर्वत्र नारकाणांमिति संबंधः । स्वायुः—प्रमाणावधृता द्रव्यलेश्याः । भावलेश्यास्तु अंतर्मुहूर्तपरिवर्तिन्यः । न केवलमशुभलेश्याः नारकाणां किंतु अशुभपरिणामा अशुभस्पर्शरसांधवर्णाः क्षेत्रविशेषनिमित्तवशादतिदुःसहेतवो देहाश्च तेषामशुभनामोदयादत्यंताशुभतराः विकृताकृतयो हुंडसंस्थाना इति ॥ ९३ ॥

देवानां लेश्याभेदमाह;—

तेऊ तेऊ तह तेऊ पम्म पम्मा य पम्मसुक्का य ।
सुक्का य परमसुक्का लेस्साभेदो मुणेयदवो ॥ ९४ ॥

१ काऊ—कापोती-जघन्य कापोत लेश्या काऊ कापोती मध्यमकापोतलेश्या, तह तथा—काऊणीले—कापोतीनीले उत्कृष्टकापोतलेश्या, जघन्यनीललेश्या च इतिचैके ।

तेजस्तेजस्तथा तेजः पद्मा पद्मा च पद्मशुक्ला च ।

शुक्ला च परमशुक्ला लेश्याभेदो ज्ञातव्यः ॥ ९४ ॥

टीका—तेज तेज तेजस्तेजः जघन्यतेजोलेस्या, तह—तथा, तेज—
तेजः मध्यमतेजोलेस्या पद्म—पद्मा जघन्यपद्मलेस्या उत्कृष्टतेजोलेस्या च,
पद्मा य—पद्मा च मध्यमपद्मलेस्या, पद्मसुक्ला य—पद्मशुक्ला च उत्कृष्ट-
पद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, सुक्ला य शुक्ला—च मध्यमशुक्ला, परमसुक्ला
परमशुक्ला सर्वोत्कृष्टशुक्लेस्या, लेस्साभेदो—लेस्याभेदः, मुणोयवो—
ज्ञातव्य इति ॥ ९४ ॥

एते सप्त लेस्याभेदाः केषामित्याशंकायामाह;—

तिण्हं दोण्हं दोण्हं छण्हं दोण्हं च तेरसण्हं च ।

एतो य चोदसण्हं लेस्सा भवणादिदेवाणं ॥ ९५ ॥

त्रयाणां द्वयोर्द्वयोः पण्णां द्वयोश्च त्रयोदशानां च ।

इतश्च चतुर्दशानां लेस्या भवणादिदेवानाम् ॥ ९५ ॥

टीका—तिण्हं—त्रयाणां त्रिषु वा, दोण्हं—द्वयोः, पुनरपि दोण्हं—
द्वयोः, छण्हं—पण्णां, दोण्हं च—द्वयोश्च, तेरसण्हं च—त्रयोदशानां
त्रयोदशसु वा, एतो य—इतश्चोपरि चोदसण्हं चतुर्दशानां चतुर्दशसु वा
लेस्सा—लेस्याः पूर्वोक्ताः सप्त लेस्याभेदाः, भवणादिदेवाणं—भवणादिदेवानां ।
भवनवानख्यंतरज्योतिष्केषु त्रिषु देवानां जघन्यतेजोलेस्या, सौधेर्मेशानयो-
र्देवानां मध्यमतेजोलेस्या, सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवानामुत्कृष्टतेजोलेस्या
जघन्यपद्मलेस्या च, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिटशुक्रमहाशुकैषु पद्मसु देवानां
मध्यमपद्मलेस्या, शतारसहस्रारयोः उत्कृष्टपद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च,
आनतप्राणतारणाच्युतसहितेषु नवसु भ्रैवेयकेषु त्रयोदशसंख्यकेषु मध्यमशुक्ल-
लेस्या, नवानुत्तरेषु पंचानुत्तरेषु चतुर्दशसंख्येषु परमशुक्लेस्या, सर्वत्र
देवानामिति यथासंख्येन संबंध इति ॥ ९५ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत्पाठेन भाव्यं केवलं कापोत्स्थाने तेजोलेस्या पठनीया ।

तियद्भेदनुप्याणां लेश्याभेदमाह;—

एहंदियवियलिंदियअसण्णिणो होंति असुहाओ
संखादीदाऊणं तिण्णि सुहा छप्पि सेसाणं ॥ ९६ ॥

एकेंद्रियविकलेंद्रियासंज्ञिनां तिस्रो भवंत्यशुभाः ।

संख्यातीतायुष्काणां तिस्रः शुभाः षडपि शेषाणां ॥ ९६ ॥

टीका—एहंदिय—एकेंद्रियाणां पृथिवीकायिकाद्विवनस्पतिकायिका-
तानां, वियलिंदिय—विकलेंद्रियाणां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां,
असण्णिणो—असंज्ञिनां शिक्षाऽऽलापादिग्रहणायोग्यानां पंचेंद्रियाणां,
तिण्णि—तिस्रः, होंति—भवन्ति, असुहाओ—अशुभाः कापोतनीलकृष्णलेश्याः ।
संखादी दाऊणां—संख्यातीतायुष्काणां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभाग-
जानां च तिण्णि तिस्रः शुभाः तेजः शुक्लपद्मलेश्याः, छप्पि—षडपि
कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्याः, सेसाणं—शेषाणां कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां पंचेंद्रियाणां संज्ञिनां । एकेंद्रियविकलेंद्रियसंज्ञिनां
तिस्रोऽशुमलेश्या भवन्ति, भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
तिर्यङ्गनुप्याणां तिस्रः शुभा लेश्या भवन्ति, शेषाणां पुनः कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां च तिर्यङ्गनुप्याणां षडपि लेश्या भवन्ति । अत्रापि
केषांचिद्रव्यलेश्याः स्वायुः प्रमाणावधृता । भावलेश्याः पुनः सर्वेषामंत-
र्मुहूर्त्परिवर्तिन्यः कृपायाणां हानिकृद्भिः तासां हानिकृद्भिः वेदितव्ये
इति ॥ ९६ ॥

प्रवीचारकारणेंद्रियविषयभेदे प्रतिपादयन्नाह;—

कामा दुवे तरु भोग इंदियतथा विदूहिं पण्णत्ता ।

कामो रसो य फासो सेसा भोगेति आहीया ॥ ९७ ॥

कामौ द्वौ त्रयो भोगा इन्द्रियार्था विद्वद्भिः प्रकृताः ।

कामो रसश्च स्पर्शः शेषाः भोगा इति आहिताः ॥ ९७ ॥

टीका—कामा—कामः स्त्रीपुंनपुंसकवेदोदयकृततद्विषयामिलापरतस्य
कारणात्वात्कामौ कारणे कार्योपचारात्, दुवे—द्वौ, तओ—त्रयः, भोग—
भोगाः, इंदियत्या—इंद्रियार्था इन्द्रियविषयाः स्पर्शरसरूपगंधशब्दाः ।
अथर्वेन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि तद्विषयाश्च, विदूहिं—
विद्वद्भिः प्रत्यक्षदर्शिभिः पण्णत्ता—प्रज्ञताः कथिताः दृष्टा वा । कामो—
कामौ, रसोये—रसश्च, फासो—स्पर्शश्च, सेसा—शेषाः गंधरूपशब्दाः
भोगेत्ति—भोगा इति, आहिता—आहिताः प्रतिपादिताः ज्ञाता वा ।
स्पर्शनेंद्रियप्रवृत्तिकारणत्वात् रूपशब्दौ भोगौ रसनेंद्रियस्य प्रवृत्तिहेतोः
स्पर्शनेंद्रियस्य च घ्राणं भोगोऽतः यत एवं कामौ रसस्पर्शौ गंधरूपशब्दा
भोगाः कथिताः, अत इंद्रियार्थाः सर्वेपि कामौ भोगाश्च विद्वद्भिः प्रज्ञता
इति ॥ ९७ ॥

इंद्रियैर्वेदनाप्रतिकारमुखं देवानामाहः—

आईसाणा कप्पा देवा खलु होंति कायपडिचारा ।
फासप्पडिचारा पुण सणक्कुमारे य माहिंदे ॥ ९८ ॥

आ ईशानात् कल्पात् देवाः खलु भवंति कायप्रतीचाराः ।
स्पर्शप्रतीचाराः पुनः सनत्कुमारे च माहेन्द्रे ॥ ९८ ॥

टीका—आइयमभिविधौ द्रष्टव्यः असंहिततैया निर्देशोऽसंदेहार्थः
तिर्यङ्गनुष्यभवनवासिब्यंतरज्योतिःसौधर्माणां ग्रहणं लब्धं भवति,
ईसाणा—ईशानात्, कप्पा—कल्पाः, देवा—देवाः, खलु—स्फुटं, होंति—भवन्ति,
कायपडिचारा—कायप्रतीचाराः “ प्रतीचारो मैथुनोपसेवनं वेदोदय-
कृतपीडाप्रतीकारः ” काये कायेन वा प्रतीचारो येषां ते कायप्रतीचारा-
स्तिर्यङ्गमनुष्या भवनवासिवानव्यंतरज्योतिष्कासौधर्मेशाना देवा, देव्यश्च

१ ‘घ्राणं, श्रोत्रं, चक्षुश्च’ इति प्रेस-पुस्तके पाठ । २ ‘असंनिहितया’ इति
प्रेसपुस्तके । संहिता सन्धि ।

स्फुटं भवंति कायप्रतीचाराः संक्षिप्तकर्मकलंकत्वान्मनुष्यवत्स्त्रीसुखमनुभव-
तीति । अवधिग्रहणादितरेषां सुखविभागे प्रतिज्ञाते तत्प्रतिज्ञानापाह-
कासपडिचारा-स्पर्शप्रतीचाराः स्पर्शं स्पर्शनेन वा प्रतीचारो विषयसुखा-
नुभवनं येषां ते स्पर्शप्रतीचाराः, पुण-पुनरन्येन प्रकारेण सणकुमारे य-
सनत्कुमारे च कल्पे, माहिंदे-माहिंद्रे कल्पे देवा इत्यनुवर्त्तते । सनत्कुमारे
कल्पे माहिंद्रे कल्पे च ये देवास्ते स्पर्शप्रतीचाराः-देवांगनास्पर्शमात्रकाम-
कृतप्रतीतिसुखमपलभन्ते तथा देव्योऽपीति ॥ ९८ ॥

तथा शेषाणां सुखप्रतिपादनार्थमाह;-

वंमे कल्पे वंभुत्तरे य तह लंतवे य कापिठे ।

एदेसु य जे देवा बोधव्वां रूवपडिचारा ॥ ९९ ॥

ब्रह्मे कल्पं ब्रह्मोत्तरे च तथा लांतवे च कापिठे ।

एतेपु च ये देवा बोद्धव्या रूपप्रतीचाराः ॥ ९९ ॥

टीका-वंमे कल्पे-ब्रह्मकल्पे, वंभुत्तरे य-ब्रह्मोत्तरे च कल्पे, तह-
तथा, लंतवे य-लांतवकल्पे, कापिठे-कापिठकल्पे एदेसुय एतेपु च
कल्पेषु चान्येषु तत्प्रतिबद्धेषु, जे देवा-ये देवाः, बोधव्वा-बोद्धव्याः
ज्ञातव्याः, रूवपडिचारा-रूपे रूपेण वा प्रतीचारो येषां ते रूपप्रतीचाराः ।
ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिठेषु कल्पेषु ये देवास्ते रूपप्रतीचाराः दिव्यांगनानां
शृंगारचतुरमनोज्ञवेपरूपालोक्नमात्रादेव परं सुखं प्राप्नुवंति देव्योऽपि
चिंति ॥ ९९ ॥

शब्दप्रतीचारान् प्रतिपादयन्नाह,-

सुकमहासुक्केसु य सदारकल्पे तहा सहस्रारे ।

कल्पे एदेसु सुरा बोधव्वा सहपडिचारा ॥ १०० ॥

शुकमहाशुकयोश्च शतारकल्पे तथा सहस्रारे ।

कल्पे एतेपु सुरा बोद्धव्याः शब्दप्रतीचाराः ॥ १०० ॥

टीका—शुक्महाशुक्लेषु य-शुक्महाशुक्नोश्च, सदारकल्पे-शतार-
कल्पे, तथा-तथा, सहस्रारे-सहस्रारे च, कल्पे-कल्पे, एतेसु-एतेषु, सुरा-
सुरा, देवाः, बोधव्या-बोद्धव्याः, सङ्पडिचारा-शब्दप्रतीचाराः, शब्दे
शब्देन वा प्रतीचारो येषां ते शब्दप्रतीचाराः । एतेषु शुक्महाशुक्शतार-
सहस्रारकल्पेषु ये देवा देव्योऽपि च ते शब्दप्रतीचाराः, देववनितानां मधुर-
संगीतमृदुललितकथितभूषणारवध्रवणमात्रादेवपरां प्रीतिमास्कन्दंतीति ॥१००॥

मनः प्रवीचारान् प्रतिपादयन्नाहः,—

आणदप्राणदकल्पे आरणकल्पे य अच्युदे य तथा ।
मणपडिचारा णियमा एदेसु य होंति जे देवा ॥ १०१ ॥

आनतप्राणतकल्पयोः आरणाकल्पे चाच्युते य तथा ।

मनः प्रतीचारा नियमादेतेषु च भवंति ये देवाः ॥ १०१ ॥

टीका—आणदप्राणदकल्पे—आनतप्राणतकल्पयोः, आरणकल्पे—
आरणकल्पे, अच्युदे य तथा—अच्युते च तथैव देव्योऽपि, मणपडिचारा-
मनः प्रतीचाराः, णियमा—नियमान्निश्चयेन एदेसु य-एतेषु च, होंति-
भवंति, जे देवा—ये देवाः । एतयो आनतप्राणतकल्पयोरारणाच्युतकल्पयो-
र्देवा मनः प्रतीचारा मानसिककामागिलापप्राप्तसुखाः स्वांगनामनःसंकल्प-
मात्रादेव परमसुखमवाप्नुवंतीति ॥ १०१ ॥

अथोत्तरेषां किंप्रकारं सुखमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाहः

तत्तो परं तु णियमा देवा खलु होंति णिप्पडिचारा ।

सप्पडिचारेहिं वि ते अणंतगुणसोक्खसंजुत्ता ॥ १०२ ॥

ततः परतो नियमाद् देवाः खलु भवंति निःप्रतीचाराः ।

सप्रतिचारेभ्योपि ते अनंतगुणसौख्यसंयुक्ताः ॥ १०२ ॥

टीका—ततो—ततस्तेभ्यो भवनायच्युतांतेभ्यः, परं तु—परत ऊर्ध्वं, गियमा—नियमान्निश्चयादसंदेहात् देवा—अहमिन्द्रादयः, खलु स्फुटं व्यक्तमेतत्प्रत्यक्षज्ञानिदृष्टमेतत्, ह्येति—भवंति, णिष्पट्टीचारा—निष्प्रतीचारा प्रतीचारा निर्गता निष्प्रतीचाराः कामाग्निदाहविनिर्मुक्ताः । वनिता विषयपंचेद्रियसुखरहिताः । यथेवं किं तेषां सुखमित्याशंकायामाह,—सप्पट्टिचारेहिं वि—सप्रतीचारेभ्योऽपि कायस्पर्शरूपशब्दमनःप्रतीचारेभ्योऽपि ते नवप्रवेयकादिकेऽहमिन्द्राः, अणंतगुणसौख्यसंयुक्ता—अनंतगुणसौख्ययुक्ता । अनंतो गुणो गुणकारो यस्य तदनंतगुणं अनंतगुणं च तत्सौख्यं चानंतगुणसौख्यं स्वायत्तसर्वप्रदेशानंदप्रदीणनं तेन संयुक्ताः सहिताःतेभ्यो भवनायच्युतांतेभ्यः परेषु नवप्रवेयकनवानुत्तरेषु ये देवास्ते निश्चयेनाप्रतीचाराः सप्रतीचारेभ्योऽनंतगुणसंयुक्ताः, व्यक्तमेतत् प्रतीचारो हि वेदनाप्रतीकारस्तदभावे तेषां परमसुखमनवरतमिति ॥ १०२ ॥

कृतो यतः,—

जं च कामसुहं लोए जं च दिव्यं महासुहं ।
वीतरागसुहस्सेदे णंतभागंपि नग्घंदि ॥ १०३ ॥

यद्य कामसुखं लोके यद्य दिव्यं महासुखं ।

वीतरागसुखस्यैते अनंतभागमपि नार्हति ॥ १०३ ॥

टीका—जं च—यच्च, कामसुहं—कामसुरं विषयोत्पत्तिप्रदेशात्प्रकारणं मनुष्यादिभवं लोए लेके तिर्यगूर्ध्वाधोभागेषु, जं च दिव्यं महासुहं—दिवि भवं दिव्यं दिव्यं च तन्महासुरं च दिव्यमहासुरं भवनायच्युतांतदेवोत्थं, वीतरागसुहस्म—वीतरागसुरस्य निर्मूलितमोहनीयादिकर्मकलंकस्य, एदे एतानि तिर्यटमनुष्यदेवजनितानि सुरानि, णंतभागंपि—अनंतभागस्यापि वीतरागसुरस्यानंतरागशेना भागे कृते यद्दिव्यं चानंतभागस्यापि णग्घंति नार्हन्ति नार्हति सदृशानि न तानि तस्य मूल्यं

वा नाहति । यतः सर्वाणि देवमनुष्यभोगभूमिजादिसर्वसुखानि वीतराग-
सुखस्थानंतभागमपि नाहति, अतःनिष्प्रतीचारेषु देवेषु महत्सुखं सर्वान्
सप्रतीचारानपेक्षयेति ॥ १०३ ॥

स्पर्शरसौ कामाविति व्याख्यातौ तत्र स्पर्शः कामो देवानामवगतो रसः-
कामो नाद्यापीत्युक्ते तदर्थमाह,—

जदि सागरोवमाओ तदि वाससहस्सियाडु आहारो ।

पक्खेहिं दु उस्सासो सागरसमयेहिं चेव भवे ॥ १०४ ॥

यावत् सागरोपमायुः तावत् वर्षसहस्रैः आहारः ।

पक्षैस्तु उच्छ्वासः सागरसमयैश्चैव भवेत् ॥ १०४ ॥

टीका—जदि—यावत् यन्मात्रं, सागरोवमाऊ—सागरोपमायुः याव-
न्मात्रैः सागरोपमायुः तदि—तावन्मात्रैः वाससहस्सिया—वर्षसहस्रैरतिक्रां-
तैराहारो *भोजनेच्छा आहाराभिलाषः यावन्मात्राणि सागरोपमाण्यायु-
स्तावन्मात्रैर्वर्षसहस्रैरतिक्रांतैराहारो *देवानां भवति । अथ गंधस्य कथमि-
त्युक्तेऽत आह;—पक्खेहिंदु—पक्षैस्तु पंचदशाहोरात्रैः, उस्सासो—उच्छ्वासो
निःश्वासश्च गंधद्रव्याघ्राणं, सायरसमयेहिं—सागरसमयसमानैः सागरोप-
मप्रमाणैः, चेव—चैव, भवे—भवेत् । यावन्मात्राणि सागरोपमाणि जीवन्ति
देवास्तावन्मात्रैः पक्षैर्गतैरुच्छ्वासनिःश्वासौ भवतः । सौधर्मेशानयोर्देवानामा-
हारसंज्ञा भवति द्वयोर्वर्षसहस्रयोः साधिकयोर्गतयोस्तथा भासे साधिके गते
उच्छ्वासो भवेत्, सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवानां सप्तभिर्वर्षसहस्रैः साधिकै-
र्गतैराहारेच्छा जायते तावद्भिः पक्षैश्चोच्छ्वासः साधिकैश्च शब्दाद्देवीनामंतर्मु-
हूर्त्तपृथक्त्वेनैवमुत्तरत्रापि सर्वत्र योज्यमिति ॥ १०४ ॥

अथ येषां पल्योपमायुस्तेपामित्याशंकायामाह;—

उक्कस्सेणाहारो वाससहस्साहिण्ण भवणाणं ।

जोदिसियाणं पुण भिण्णमुहुत्तेणेदि सेस उक्कस्सं ॥ १०५ ॥

• पुष्पमध्यगती पाठो ख-ग-पुस्तको नैस्तः ।

उत्कृष्टेन आहारो वर्षसहस्राधिकेन भवनानां ।

ज्योतिष्काणां पुनः भिन्नमुहूर्तेन इति शेषाणामुत्कृष्टं ॥ १०५ ॥

टीका—उक्तसेण—उत्कृष्टेनाहारो भोजनाभिप्रायः, वाससहस्र-वर्षस-हस्रेण, अहिण-अधिकेन पंचदशवर्षशतैरित्यर्थः भवणाणां-भवनानां भवनवास्यसुराणां, जोदिसियाणं-ज्योतिष्काणां चंद्रादित्यादीनां, पुण-पुनः, मिण्णमुहूर्तेण मिण्णमुहूर्तेनेति, एवं सेस-शेषाणां नवानां भवनवासिकुमाराणां सर्वदेवीनां च, किंतु केषांचिन्मुहूर्त्तपृथक्त्वेन उक्तसं-उत्कृष्टं । असुराणां वर्षसहस्रेण साधिकेनाहारग्रहणं भवति, ज्योतिषां शेषकुमाराणां व्यंतराणां सर्वदेवीनां चांतर्मुहूर्त्तेन, केषांचिदन्तर्मुहूर्त्तपृथक्त्वेनेति ॥ १०५ ॥

अयोच्छ्वासः कथं तेषामित्याशंकायामाह;—

उक्तसेणुस्सासो पक्षेणाहिण होइ भवणाणं ।

मुहुत्तपुधत्तेण तहा जोइसणागाण भोमाणं ॥ १०६ ॥

उत्कृष्टेन उच्छ्वासः पक्षेणाधिकेन भवनानां ।

मुहूर्त्तपृथक्त्वेन तथा ज्योतिष्कनागभौमानां ॥ १०६ ॥

टीका—उक्तसेण—उत्कृष्टेन, उस्सासो—उच्छ्वासः, पक्षेण पक्षेण, पंच-दशाहोरात्रेण, अहिण अधिकेन, होइ—भवति भवणाणं-भवनानामसुराणां, मुहुत्तपुधत्तेण—मुहूर्त्तपृथक्त्वेन यद्यप्यत्र मुहूर्त्तपृथक्त्वमुक्तं तथाप्यत्रान्तर्मुहूर्त्त-पृथक्त्वं ग्राह्यं तथोपदेशात् त्रैराशिकन्यायाद्भिन्नमुहूर्त्तानुवर्चनाच्च, तहा—तथा तेनैव प्रकारेण, जोइसणागाण भोमाणं—ज्योतिष्कनागभौमानां तथाशब्देन शेषकुमाराणां । सुराणां पक्षेण साधिकेनोच्छ्वासो नगानां कल्पवासिदेवीनां च, अंतर्मुहूर्त्तपृथक्त्वेन भिन्नमुहूर्त्तपृथक्त्वेन ज्योतिष्कभौमानां शेषकुमाराणां तद्देवीनां भिन्नमुहूर्त्तेनेति ॥ १०६ ॥

इंद्रियविषयद्वारेणैव देननारकाणामवधिविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

सक्कीसाणा पढमं विदियं तु सणक्कुमारमाहिंदा ।

चंमालंतव तदियं सुक्तसहस्सारया चउत्थी दु ॥ १०७ ॥

शकैशानाः प्रथमं द्वितीयं तु सनत्कुमारमाहेंद्राः ।

ब्रह्मलांतवाः तृतीयं शुक्रसहस्रारकाः चतुर्थी तु ॥ १०७ ॥

टीका—पश्यंतीति क्रियापदमुत्तरगाथायां तिष्ठति तेन सह संबन्धो द्रष्टव्यः । सर्कासाणा शकैशानाः सौधर्मेशानयोर्वा ये देवाः पदमं प्रथमं प्रथमपृथिवीपर्यंतं यावत्, विदियंतु द्वितीयं तु द्वितीयपृथिवीपर्यंतं सण-कुमारमाहिंदा सनत्कुमारमाहेंद्रयो र्ये देवाः, बंभालंतव ब्रह्मलांतवा ब्रह्मब्रह्मो-त्तर लांतवकापिष्ठेषु ये देवास्ते तदियं तृतीयां तृतीयपृथिवीपर्यन्तं, शुक्रस-हस्रारया शुक्रसहस्रारकाः शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु ये देवास्ते चउत्थी ह् चतुर्थपृथिवीपर्यंतमेव । सौधर्मेशानयोर्देवाः स्वावासमादिं कृत्वा प्रथ-मपृथिवीपर्यंतं यावदवधिज्ञानेन पश्यंति, तथा सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवाः स्वावासमारभ्य यावद्वितीयावसानं तावत्पश्यंति, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठेषु देवाः स्वविमानमादिं कृत्वा तावत्पश्यंति यावत्तृतीयपृथिवीपर्यन्तं, शुक्रम-हाशुक्रशतारसहस्रारेषु सुराः स्वदेशमारभ्य तावत्पश्यंति यावच्चतुर्थीस-मातिरिति ॥ १०७ ॥

तथा,—

पंचमि आणदपाणद छट्टी आरणच्चुदा य पस्तंति ।

णवगेवजा सत्तमि अणुदिस अणुत्तरा य लोगं तं ॥ १०८ ॥

पंचमी आनतप्राणताः षष्ठी आरणाच्युताश्च पश्यंति ।

नवमैवेयकाः सप्तमी अनुदिशा अनुत्तराश्च लोकांतं ॥ १०८ ॥

टीका—पंचमि पंचमीं पृथिवीं आणादपाणद आनतप्राणांताः आनत-प्राणतकल्पयोर्देवाः, छट्टी षष्ठीं पृथिवीआरणाच्युद्रायआरणाच्युताश्चारणा-च्युतयोः कल्पयोर्देवास्ते पस्तंति पश्यंति अवधिज्ञानेन सम्यगवलोकयंति, णवगवेजा नव मैवेयका नवमैवेयकविमानेषु देवाः सत्तमि सप्तमीं पृथिवीं, अणुदिस अनुदिशेषु नवानुतरेषु देवाः अनुत्तरा य अनुत्तराश्च पंचानुतरेषु देवाः

लोगंतं लोकांतं अधोवातपर्यंतं । आनतप्राणतकल्पयोर्देवाः स्वविष्टरमारभ्य
यावत्पंचमपृथिवीपर्यंतं तावत्पश्यति आरणाच्युतकल्पयोः पुनर्देवाः स्वावस्था-
नमारभ्य यावच्छष्ठपृथिवीपर्यंतं तावत्पश्यति, नवप्रैवेयकेषु देवाः स्ववि-
मानमारभ्य यावत्सप्तमी तावत्पश्यति, नेवानुदिशेषु पंचानुत्तरेषु च देवाः
स्वदेवगृहमारभ्य यावत्त्रयोदशपर्यंतं पश्यति, ऊर्ध्वं पुनः सर्वे स्वविमानध्वजां
यावत्पश्यंत्यसंख्यातयोजनानि वा तिर्यक् पुनरसंख्यातानि योजनानि
पश्यन्तीत्यर्थः ॥ १०८ ॥

व्यंतरादीनामवधिविषयमाहः—

पण्वीसं ज्ञोयणाणं ओही वितरकुमारवर्गाणां ।

संखेज्जज्ञोयणोही जोदिसियाणं जहण्णं तु ॥ १०९ ॥

पंचविंशति र्योजनानां अवधिः व्यंतरकुमारवर्गाणां ।

संख्यातयोजनान्यवधिः ज्योतिषां जघन्यं तु ॥ १०९ ॥

टीका—पण्वीसं पंचविंशतिः ज्ञोयणाणं योजनानां ओही अवधिज्ञानं
भवप्रत्ययज्ञं वितरं व्यंतराणां किंनराद्यष्टप्रकाराणां कुमारवर्गाणां कुमारव-
र्गाणां नागकुमारादिनवानां संखेज्जज्ञोयणं संख्यातयोजनानि सप्ताष्टादीनि
ओही अवधिः जोदिसियाणं ज्योतिषां चतुः प्रकाराणां जहण्णं तु जघन्यं
एव । व्यंतराणां नागादिनवकुमाराणां च पंचविंशतियोजनान्यवधिर्जघन्यो
भवति, ज्योतिष्काणां पुनर्जघन्यतोऽवधिः संख्यातयोजनानि, एतावन्मात्रं
वस्तु परिच्छिंदन्तीति ॥ १०९ ॥

असुरचंद्रादित्यादीनां जघन्यं सर्वेषामुत्कृष्टं चावधिं प्रतिपादयन्नाहः—

असुराणमसंखेज्जा कोही जोदिसिय सेसाणं ।

संख्यादीदा य खलु उक्कस्सोहीयविसओ तु ॥ ११० ॥

असुराणामसंख्याताः कोऽथो ज्योतिष्काणां शेषाणां ।

संख्यातीताश्च खलु उत्कृष्टः अवधिविषयस्तु ॥ ११० ॥

टीका—अमुराणं अमुराणां प्रथममवनवासिनां असंसेज्जा असं-
ख्याताः कोही कोट्यो योजनानामिति संबंधः, जघन्योवधिसुराणां
चंद्रादीनां चासंख्याता योजनकोट्यः, इत उत्कृष्टं ज्योतिष्कादीनामाह,—
जोइसिय ज्योतिष्काणां चंद्रादीनां सेसाणं शेपाणां भवनवासिध्यंतराणां
निकृष्टकल्पवासिनां च संसादीदा थ संख्यातीताश्च संख्यामतिक्रान्ताः
असंख्याता योजनकोटीकोट्यः सल्लु स्फुटं उक्कसोही उत्कृष्टावधिः विस-
ओ विषयः । भवनवासिवानव्यंतरज्योतिष्काणामुत्कृष्टावधिविषयोऽसंख्याता
योजनानां कोटीकोट्यः निकृष्टकल्पवासिनां च मिथ्यादृष्टीनां पुनर्विभंग-
ज्ञानं संख्यातयोजनविषयमसंख्यात योजनविषयं चेति ॥ ११० ॥

नारकाणामवधिविषयं निरूपयन्नाहः—

रयणप्पहाए जोयणमेयं ओहीविसओ मुणेयच्चो ।

पुढवीदो पुढवीदो गाऊ अद्धद्ध परिहाणी ॥ १११ ॥

रत्नप्रभायां योजनेकं अवधिविषयो ज्ञातव्यः ।

पृथिवीतः पृथिवीतो गव्यूतस्यार्द्धं परिहानिः ॥ १११ ॥

टीका—रयणप्पहाय रत्नप्रभायां प्रथमपृथिव्यां जोयणमेयं योजन-
मेकं चत्वारि गव्यूतानि ओहीविसओ अवधिविषय अवधिज्ञानस्य गोचरो
मुणेयच्चो ज्ञातव्यः, प्रथमपृथिव्यां नारकाणामवधिविषयो योजनप्रमाणं
स्वस्थानमादिं कृत्वा यावद्योजनमात्रं पश्यंति, मिथ्या दृष्टीनां विभंगज्ञानं
स्तोकमात्रं ततोऽधः पुढवीदो पुढवीदो पृथिवीतः पृथिवीतः पृथिवीं प्रति
पृथिवीं प्रति गाऊ गव्यूतस्य अद्धद्ध अर्द्धस्यार्द्धस्य परिहाणी परिहानिः
गव्यूतार्द्धस्य परिक्षयः । द्वितीयायां पृथिव्यां त्रीणि गव्यूतानि गव्यूतार्द्धं
च, सर्वत्र नारकाणामवधेर्विषयः संबंधनीयः; तृतीयायां त्रीणि गव्यूतानि,
चतुर्थ्यां द्वे गव्यूते सार्द्धं, पंचम्यां द्वे गव्यूते, षष्ठ्यां गव्यूतमेकं सार्द्धं,
सप्तम्यामेकं गव्यूतं सम्यग्दृष्टीनामेतत् मिथ्यादृष्टीनां पुनर्विभंगाज्ञानमस्मा-
न्न्यूनमिति ॥ १११ ॥

पठमं पुढाविमसण्णी पढमं विदियं च सरिसवा जंति ।
पक्खी जावदु तदियं जाव चउत्थी दु उरसप्पा ॥ ११२ ॥

प्रथमां पृथिवीमसंज्ञिनः प्रथमां द्वितीयां च सरीसृपा यांति ।
पक्षिणो यावत् तृतीयां यावच्चतुर्थीं तु उरःसर्पाः ॥ ११२ ॥

टीका—यांतीति क्रियापदं तेन सह संबंधः, प्रथमां पृथिवीमसंज्ञि-
नोऽमनस्का यांति प्रथमां द्वितीयां च पृथिवीं कुकलासादयो यांति, पक्षिणो
सरीसृपगोघ भेसंडादयः प्रथमामारभ्य यावत्तृतीयां पृथिवीं यांति प्रथमा-
मारभ्य यावच्चतुर्थीं पृथिवीमुरः सर्पा अजगरादयो यांति। अत्र पापं कृत्वा
तत्र च गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११२ ॥

तथाः—

आ पंचमिति सीहा इत्थीओ जंति छट्ठिपुढवित्ति ।
गच्छंति माघवीत्ति य मच्छा मणुया य ये पावा ॥ ११३ ॥

आपंचमीमिति सिंहाः स्त्रियो यांति षष्ठीपृथिवीमिति ।
गच्छंति माघवीमिति च मत्स्या मनुजाश्च ये पापाः ॥ ११३ ॥

टीका—आङ्गभिविधौ द्रष्टव्यः आ पंचम्या इति । प्रथमामारभ्य
यावत्पंचमीं सिंहव्याधादयो गच्छंति, स्त्रियः पुनर्महापापपरिणताः प्रथमा-
मारभ्य षष्ठीपृथिवीं यांति, मत्स्याः मनुज्याश्च ये पापा महाहिंसादिपरि-
णताः माघवीं सप्तमीं पृथिवीं प्रथमामारभ्य गच्छंति । अयं पापशब्दः
सर्वेषामभिसंबध्यते । यदि रौद्रध्यानेन हिंसादिक्रियायां परिणताः स्मृस्तत्र
ते पापानुरूपं नरकं गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११३ ॥

नारकाणामुपपादं प्रतिपाद्य तेषामुद्दत्तं प्रतिपादयन्नाह,—

उव्वदिदाय संता णेरइया तमतमादु पुढवीदो ।
ण लहंति माणुसत्तं तिरिक्खजोणीमुवणयंति ॥ ११४ ॥

उद्धर्तिताः संतो नारकास्तमस्तमसः पृथिवीतः ।

न लभन्ते मानुषत्वं तिर्यग्योनिमुपनयन्ति ॥ ११४ ॥

टीका—तमस्तमः पृथिव्या नारका उद्धर्तिताः संतः सप्तमनरकादगताः संतो मानुषत्वं मनुष्यभवं न लभन्ते न प्राप्नुवन्ति सुष्ठु संक्लेशकारणं यतस्ततस्तिर्यग्योनिमुपनयन्ति सिंहव्याघ्रादिकं पुनः पापकारणं प्राप्नुवन्ति ॥ ११४ ॥

अथ केषु तिर्यक्षूत्पद्यन्त उत्पन्नाश्च क गच्छन्तीत्याशंकायामाहः,—

वालेषु य दाढीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उववण्णा ।
संखेज्जाउठिदिया पुणेवि गिरयावहा ह्येति ॥ ११५ ॥

व्यालेषु च दंष्ट्रीषु च पक्षिषु च जलचरेषु उत्पन्नाः ।

संख्यातायुःस्थितिकाः पुनरपि निरयावहा भवन्ति ॥ ११५ ॥

टीका—वालीषु व्यालेषु श्वापदभुजगेषु चशब्दादन्येष्वपि तत्समानेषु दाढीषु य दंष्ट्रिषु च सिंहव्याघ्रवराहादिषु पक्षीषु य पक्षिषु च गृध्रभेरुंडादिषु च जलचरेषु जलचरेषु तिमितिमिंगलादिमत्स्यमकरादिषु उववण्णा उत्पन्नाः संखेज्जाउठिदिया संख्यातायुःस्थितियेषां ते संख्यातायुःस्थितिकाः कर्मभूमिकर्मभूमिप्रतिभागजाः संतः पुणेवि पुनरपि पापवशात् गिरयावहा नरकावहा नारका ह्येति भवन्ति नारककर्मसमानका भवन्ति । सप्तमपृथिव्या आगत्य व्यालदंष्ट्रिपक्षिजलचरेषूपत्यथ पुनरपि नरकं गच्छन्तीति ॥ ११५ ॥
अथ षष्ठ्या आगताः कोत्पद्यन्ते किं लभन्ते किं च न लभन्त इत्याशंकायामाहः,—

छट्टीदो पुढवीदो उव्वट्टिदा अणंतर भवम्हि ।

मज्जा माणुसलंभे संजमलंभेण तु विहीणा ॥ ११६ ॥

षष्ठ्याः पृथिव्या उद्धर्तिता अनंतर भवे ।

माज्या मनुष्यलाभे संयमलाभेन तु विहीनाः ॥ ११६ ॥

टीका—षष्ठ्याः पृथिव्या षष्ठनरकाउद्धर्तिता आगताः संतोऽनंतरमवे तस्मिन् माज्या विकल्पयुक्ताः मनुष्यलाभेन सम्ययत्वलाभेन च, संयमलाभेन

तु विहीनाः । पञ्चनरकादागतानां तस्मिन् भवे कदाचिन्मनुष्यलाभः सम्य-
स्त्वलाभश्च भवति नापि भवति, संयमलाभस्तु निश्चयेन न भवतीति ॥११६॥

पंचमपृथिव्या आगता यद्भवति यच्च न लभते तद्वाहः—

होज्जदु संजमलाभो पंचमस्त्रिदिशिगमत्स जीवस्स ।

णत्थि पुण अंतकिरिया णियमा भवसंक्केसेण ॥ ११७ ॥

भवतु संयमलाभः पंचमक्षितिनिर्गतस्य जीवस्य ।

नास्ति पुनः अंतक्रिया नियमात् भवसंक्केशो न ॥ ११७ ॥

टीका—पंचमपृथिव्या निर्गतस्य जीवस्य भवत्येव संयमलाभः, अंत-
क्रिया मोक्षगमनं पुनर्नियमान्नास्ति भवसंक्केशदोषेणेति । यद्यपि पंचमनर-
कादागतस्य संयमलाभो भवति तथापि मोक्षगमनं नास्ति भवसंक्के-
शदोषेणेति ॥ ११७ ॥

चतुर्थ्या आगतस्य यद्भवति तद्वाहः—

होज्जदु णिद्वुदिगमणं चउत्थिस्त्रिदिशिगमत्स जीवस्स ।

णियमा तिस्थयरत्तं णत्थित्ति जिणेहिं पणत्तं ॥ ११८ ॥

भवतु निर्धृतिगमनं चतुर्थीक्षितिनिर्गतस्य जीवस्य ।

नियमात्तीर्थकरत्वं नास्तीति जिनैः प्रहृतम् ॥ ११८ ॥

टीका—चतुर्थीक्षितेरागतस्य जीवस्य भवत्येव निर्धृतिगमनं, तीर्थकरत्वं
पुनर्निश्चयेन नास्ति जिनैः प्रहृतमेतत् । चतुर्थनरकादागतस्य यद्यपि निर्धृति-
गमनं भवति जीवस्य तथापि तीर्थकरत्वं नास्ति, नात्र संदेहो जिनैः प्रति-
पादितत्वादिति ॥ ११८ ॥

तत ऊर्ध्वमाहः—

तेण परं पुढवीसु भयणिज्जा उवररिमा हु णेरइयां ।

णियमा अणंतरभवे तिस्थयरत्तस्स उत्पत्ती ॥ ११९ ॥

तेन परं पृथिवीषु च भजनीया उपरितमास्तु नारकाः ।

नियमादनंतरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः ॥ ११९ ॥

टीका—तेन परं तस्माश्च पृथिव्या ऊर्ध्वं पुद्ब्वीषु य पृथिवीषु च प्रथ-
मद्वितीयतृतीयप्रभासु भयणिज्जा भाज्या विभाज्या उवरिमा उपरितमा
णेरइया नारकाः नियमादनंतरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः । तृतीयद्वितीय-
प्रथमेभ्यो नरकेभ्य आगतानां नारकाणां तेनैव भवेन संयमलामो मोक्षगति-
स्तीर्थकरत्वं च संभवति नात्र प्रतिषेध इति ॥ ११९ ॥

सप्तभ्यः पृथिवीभ्य आगतास्तेनैव भवेन यत्र लभंते तदाह;—

णिरयेहिं णिग्गदाणं अणंतरभवम्हि णत्थि णियमादो ।

बलदेववासुदेवत्तणं च तह चक्खवदित्तं ॥ १२० ॥

नरकेभ्यो निर्गतानां अंतरभवे नास्ति नियमात् ।

बलदेववासुदेवत्वं च तथा चक्रवर्तित्वम् ॥ १२० ॥

टीका—नरकेभ्यो निर्गतानामनंतरभवे नास्ति नियमात् बलदेवत्वं वासु-
देवत्वं तथा सकलचक्रवर्तित्वं च । नरकादागतस्य तेनैव भवेन बलदेव-
वासुदेवचक्रवर्तिभावा न संभवति संयमपूर्वका यतः नरके च संयमेन गमनं
नास्तीति ॥ १२० ॥

नारकाणां गत्यागतिस्वरूपमुपसंहरन् शेषाणां च सूचयन्नाह;—

उववादोवदणमा णेरइयाणं समासदो भणिओ ।

एत्तो सेसाणं पि य आगदिग्गदिमो पवक्खामी ॥ १२१ ॥

उपपादोद्धर्त्तने नारकाणां समासतो भणिते ।

इतः शेषाणामपि च आगतिगती प्रवक्ष्यामि ॥ १२१ ॥

टीका—उपपादोद्धर्त्तने गत्यागती नारकाणां समासतो भणिते प्रति-
पादिते, इत ऊर्ध्वं शेषाणां तिर्यङ्गनुष्यदैवानां च ये संभवतो गत्यागती ते
प्रवक्ष्याम्यागमबलाद्गणिष्मामीति ॥ १२१ ॥

सव्वमपज्जत्ताणं सुहुमकायाण सव्वतेऊणं ।
वाऊणमसण्णीणं आगमणं तिरियमणुसेहिं ॥ १२२ ॥

सर्वापर्याप्तानां सूक्ष्मकायानां सर्वतेजसां ।

वायूनामसंज्ञिनामागमनं तिर्यङ्गनुष्येभ्यः ॥ १२२ ॥

टीका—सव्व सर्वेषां अपज्जत्ताणं अपर्याप्तानां सुहुमकायाणं सूक्ष्मकायाणां सव्वतेऊणं सर्वतेजस्कायानां वाऊणं वायुकायानां असण्णीणं असंज्ञिनां अत्रापि सर्वशब्दः संबन्धनीयः सर्ववायुकायानां सर्वासंज्ञिनां चागमनमागतिः तिरियमणुसेहिं तिर्यङ्गनुष्यैः । पृथिवीकायिकाष्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका हीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां ये लब्ध्यपर्याप्तास्तेषु मध्येषु तिर्यचो मनुष्याश्चोत्पद्यन्ते तथा पृथिवीकायिकादिवनस्पतिपर्यन्तेषु सर्वसूक्ष्मेष्वपर्याप्तेषु तथा तेजःकायिकवायुकायिकेषु बादरेषु पर्याप्तापर्याप्तेषु असंज्ञिषु च तिर्यङ्गनुष्या एवोत्पद्यन्ते न देवा नापि नारका न चैव भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्चेति ॥ १२२ ॥

अतः पृथिवीकायादयो गत्वा कोत्पद्यन्त इत्याशंकायामाह;—

तिण्हं खलु कायाणं तहेव विगलेंद्रियाण सव्वेसिं ।
अविरुद्धं संक्रमणं माणुसतिरिएसु य भवेसु ॥ १२३ ॥

त्रयाणां खलु कायानां तथैव विकलेन्द्रियाणां सर्वेषाम् ।

अविरुद्धं संक्रमणं मानुसतिर्यक्षु च भवेषु ॥ १२३ ॥

टीका—तिण्हं त्रयाणां खलु स्फुटं कायाणं कायानां पृथिवीकायाष्कायवनस्पतिकायानां तहेव तथैव विगलेंद्रियाणं सर्वेषां विकलेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां अविरुद्धं अप्रतिपिद्धं संक्रमणं गमनं माणुस मनुष्यभवे तिरिय तिर्यग्भवे । पृथिवीकायिकाष्कायिकवनस्पतिकायिकाः सर्वे विकलेन्द्रियाभ्यागत्य तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते नात्र विरोध इति ॥ १२३ ॥

तेजोवायुनां संक्रमणमाह;—

सर्वेऽपि तेजकाया सर्वे तह वाउकाइया जीवा ।
ण लहंति माणुसत्तं णियमादु अनंतरभवेहिं ॥ १२४ ॥

सर्वेऽपि तेजःकायाः सर्वे तथा वायुकायिका जीवाः ।

• न लभंते मानुपत्वं नियमात् अनंतरभवेन ॥ १२४ ॥

टीका—सर्वेऽपि वादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ता तेजस्कायिकास्तथैव सर्वे
वादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ताः वायुकायिका जीवा न लभंते न प्राप्नुवंति मनु-
ष्यत्वं नियमात्तु अनंतरभवेन तेनैव भवेनेति ॥ १२४ ॥

प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायाष्कायवादरपर्याप्तानामागमनमाह;—

पत्तेयदेहा वणफइ वादरपज्जत्त पुढवि आऊय ।
माणुसतिरिक्खदेवेहिं चेवाइंति खलु एदे ॥ १२५ ॥

प्रत्येकदेहा वनस्पतयो वादराः पर्याप्ताः पृथिवी आपश्च ।

मानुपतिर्यग्देवेभ्यः एव आयांति खलु एते ॥ १२५ ॥

टीका—प्रत्येकदेहाः नालिकेरादिवनस्पतयः वादराः पर्याप्ता पृथि-
वीकायिका आपायिकाश्चैतेऽपि वादराः पर्याप्तापर्याप्ताश्च मनुष्यतिर्यग्देवेभ्य
एवायांति स्फुटमेतत् नान्येभ्य इति । मनुष्यतिर्यग्देवाः संक्लिष्टा आर्तध्यान-
परा मिथ्यादृष्टय आगत्य प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायिकाप्रायिकेपूत्यपंत
इति ॥ १२५ ॥

असंज्ञिपर्याप्तानां संक्रमणमाह;—

अविहद्धं संकमणं असण्णपज्जत्तयाण तिरियाणं ।
माणुसतिरिक्खसुरणारएसु ण दु सव्यमावेसु ॥ १२६ ॥

अविहद्धं संक्रमणं असंज्ञिपर्याप्तकानां तिरियाणं ।

मानुपतिर्यक्सुरनारकेषु न तु सर्वमावेसु ॥ १२६ ॥

टीका—असंज्ञिपर्याप्तकानां तिरश्चां संक्रमणमविच्छेदं न विरोधमुप-
याति क्व मनुष्यतिर्यक्सुरनाकेषु चतसृषु गतिष्वपि व्रजंति न तु सर्वभा-
वेषु नैव सर्वेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवपर्यायेषु यतः प्रथमायामेव पृथिव्या-
मुत्पद्यंतेऽसंज्ञिनस्तथा देवेषु भवनवासिर्व्यंतरज्योतिष्केपूत्पद्यंते नान्यत्र तथा
भोगभूमिजेषु तत्प्रतिभागजेष्वन्येष्वपि पुण्यवत्सु तिर्यङ्मनुष्येषु नोत्प-
द्यंते ॥ १२६ ॥

अथासंख्यातायुषः केभ्य आगच्छंतीत्याह,—

संखादीदाओ खलु माणुसातिरिया दु मणुयतिरियेहिं ।
संखिज्जआउगेहिं दु णियमा सण्णीय आयंति ॥ १२७ ॥

संख्यातीतायुषः खलु मानुपतिर्यचस्तु मनुष्यतिर्यग्भ्यः ।
संख्यातायुष्केभ्यस्तु नियमात् संज्ञिभ्यः आयान्ति ॥ १२७ ॥

टीका—संख्यातीतायुषः भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्च मनुष्य-
स्तिर्यचः संख्यातायुष्केभ्यो मनुष्यतिर्यग्भ्यः संज्ञिभ्योऽपि नियमेनायांति
व्यक्तमेतत् नान्यत्र दानानुमोदोऽदत्तादानफले च यत इति ॥ १२७ ॥

अथ संख्यातीतायुषो मृत्वा क्वं गतिं गच्छंतीत्यशंकयामाह,—

संखादीदाऊणं संक्रमणं णियमदो दु देवेसु ।
पयडीए तणुकसाया सब्बोसिं तेण बोधव्वा ॥ १२८ ॥

संख्यातीतायुषां संक्रमणं नियमस्तु देवेषु ।
प्रकृत्या तनुकपायाः सर्वेषां तेन बोद्धव्याः ॥ १२८ ॥

टीका—संख्यातीतायुषां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
संक्रमणं मूलोत्पादः नियमस्तु देवेषु, कुत एतत् यतः प्रकृत्या स्वभावेन
तेषां तनवोत्पाः कपायाः क्रोधमानमायालोभास्तेन ते देवेषूप्ययंत इति
शातव्यं नात्र शंका कर्तव्येति ॥ १२८ ॥

अथ केभ्य आगत्य शलाका पुरुषा भवन्ति केभ्यश्च न भवन्तीत्याशंका
यामाह;—

माणुस तिरियाय तहां सलागपुरिसा ण होंति खलु
णियमा ।

तेसिं अणंतरभवे भयणिज्जं णिव्वुदीगमणं ॥ १२९ ॥

मनुष्या स्तिर्यचश्च तथा शलाकापुरुषा न भवन्ति खलु नियमात् ।

तेषां अनंतरभवे भजनीयं निर्वृतिगमनं ॥ १२९ ॥

टीका—मनुष्यास्तथा तिर्यचश्च शलाकापुरुषास्तीर्थकरचक्रवर्त्तिबलदे-
ववाहुदेवा न भवन्ति नियमात् निर्वृतिगमनं तु भाज्यं तेषां कदाचिदनंतर
भवे न तेनैव भवे नवा भवति मनुष्याणां, न तु तिरश्चां यत्कमेतत् निर्वृति-
गमनकारणं तु भवत्येव तिरश्चामपि सम्यक्कादिकं तेन न दोष इति ॥१२९॥

अथ मिथ्योपपादः कं इत्याशंकायामाह;—

सण्णि असण्णीण तहा वाणेसु य तह य भवणवासीसु ।

उववादो वोधव्वो मिच्छादिट्ठीण णियमादु ॥ १३० ॥

संज्ञिनां असंज्ञिनां तथा वानेषु च तथा च भवनवासिषु ।

उपपादो बोद्धव्यो मिथ्यादृष्टीनां नियमात् ॥ १३० ॥

टीका—संज्ञिनामसंज्ञिनां च मिथ्यादृष्टीनां उपपादो मूलोत्पत्तिः कदा-
चिदानन्तरेषु कदाचिद्भवनवासिषु च बोद्धव्यो नियमेन, नात्र विरोध
एतेषूपपद्यन्तेऽप्यत्र च परिणामवशादिति ॥ १३० ॥

अथ ज्योतिक्रिषु क उत्पद्यंत इत्याशंकायामाह;—

संखादीदाऊणं मणुयतिरिक्खाण मिच्छभावेण ।

उववादो जोदिसिए उक्कस्सं तावसाणं दु ॥ १३१ ॥

संख्यातीतायुषां मनुष्यतिरश्चां मिथ्यात्वभावेन ।

उपपादो ज्योतिक्रिषु उत्कृष्टस्तापसानां तु ॥ १३१ ॥

टीका—संख्यातीतायुषामसंख्यातवर्षप्रमाणाद्युषां मनुष्याणां तिरश्चां च मिथ्यात्वभावेनोपपादः भवनवास्यादिषु ज्योतिष्कदेवेषु कंदफलाद्या-
हराणां तापसानां चोत्कृष्ट उपपाद स्तेष्वेवं ज्योतिष्केषु शुभपरिणामेना-
न्येनेति ॥ १३१ ॥

अयात्रीवकपरिवाजकानां शुभपरिणामेन कियदूरगमनमित्याशंकाया-
माह;—

परिवायमाण णियमा उक्कस्सं होदि वंभलोगग्ग्हि ।

उक्कस्स सहस्सारत्ति होदि य आजीवगाण तथा ॥ १३२ ॥

परिवाजकानां नियमात् उत्कृष्टो भवति ब्रह्मलोके ।

उत्कृष्टः सहस्रार इति भवति च आजीवकानां तथा ॥ १३२ ॥

टीका—परिवाजकानां संन्यासिनां शुभपरिणामेन नियमात् उत्कृष्ट
उपपादो भवनवास्यादिब्रह्मलोके भवति, आजीवकानां तथोपपादो भवन
वास्यादि सहस्रारं यावद्भवति सर्वोत्कृष्टाचरणेन मिथ्यात्वभावेन शुभपरि-
णामेनेति वक्तव्यं नान्यथेति । अन्येषां च लिंगिनां भवनादिषु च द्रष्टव्यं
शुभपरिणामेनेति ॥ १३२ ॥

अथोर्ध्वं क उत्तयंत इत्याह;—

तत्तो परं तु णियमा उवावादो णत्थि अण्णलिंगीणं ।

णिग्गंथसावगाणं उववादो अच्चुदं जाव ॥ १३३ ॥

ततः परं तु नियमात् उपपादो नास्ति अन्यलिंगिनां ।

निर्ग्रथश्रावकाणां उपपादः अच्युतं यावत् ॥ १३३ ॥

टीका—ततः सहस्रारादूर्ध्वं परेषु कल्पेषु नियमादुपपादो नास्त्यन्यलिं-
गिनां परमोत्कृष्टाचरणेनापि, निर्ग्रथानां श्रावकाणां आर्यिकाणां च शुभ
परिणामेनोत्कृष्टाचरणेनोपपादः सौधर्ममादिं कृत्वा यावदच्युतकल्पः निश्चि-
तमेतदिति ॥ १३३ ॥

अथामव्या जिनलिङ्गेन कियदूरं गच्छंतीत्याशंकायामाह;—
जाडवरिमगेवेज्जं उववादो अमवियाण उक्कस्सो ।
उक्कट्टेण तवेण दु णियमा णिग्गंथलिङ्गेण ॥ १३४ ॥

यावत् उररिमग्रैवेयकं उपपादः अमव्यानां उत्कृष्टः ।
उत्कृष्टेन तपसा तु नियमान्निर्ग्रन्थलिङ्गेन ॥ १३४ ॥
टीका—अमव्यानां निर्ग्रन्थलिङ्गेनोत्कृष्टतपसा निश्चयेनोत्पाद उत्कृष्टः
भवनवासिनमादिं कृत्वापरिमग्रैवेयकं यावन्मिथ्यात्वभावेन शुभपरिणामेन
रागद्वेषाद्यभावेनेति वक्तव्यं ॥ १३४ ॥

अथोपरि कं न गच्छंतीत्याशंकायामाह;—
ततो परं तु णियमा तवदंसणणाणचरणजुत्ताणं ।
णिग्गंथाणुववादो जावदु सव्वहसिद्धिरिति ॥ १३५ ॥

ततः परं तु नियमात् तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानाम् ।
निर्ग्रथानामुपपादः यावत् सर्वार्थसिद्धिरिति ॥ १३५ ॥
टीका—ततः सर्वोत्कृष्टग्रैवेयकादूर्ध्वं परेषु नवोत्तरादिषु सौधर्मादिषु
च निर्ग्रन्थानां सर्वसंगपरित्यागिनां तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानां चरमदे-
हिनां शुभपरिणामिनां निश्चयेनोत्पादः सर्वार्थसिद्धिर्यावत् । सर्वार्थसिद्धि-
मंतं कृत्वा सर्वेषु सौधर्मादिपूत्पद्यंत इति ॥ १३५ ॥

अथ देवा आगत्य कोत्पद्यंत इत्याशंकायामाह;—
आईसाणा देवा चएत्तु एहंदिएत्तणे भज्जा ।
तिरियत्तमाणुसत्ते मयणिज्जा जाव सहसारा ॥ १३६ ॥

आ ईशानात् देवाः च्युत्वा एकेंद्रियत्वेन भाज्याः ।
तिर्यक्त्वमानुपत्येन भजनीया यावत् सहस्रारं ॥ १३६ ॥
टीका—भवनवासिनमादिं कृत्वा आ ईशानात् ईशानकल्पो यावत्
देवाश्च्युत्वा एकेंद्रियत्वेन भाज्याः कदाचिदार्थव्यानेनागम्य पृथिवीकायिका-
प्लायिकप्रत्येकवनस्पतिकायिकेषु बादरेपूत्पद्यंत परिणामवशेनान्येषु पंचै-

द्रियपर्याप्ततिर्यङ्मनुष्येषु भोगभूमिजादिवर्जितेषु तत ऊर्ध्वं सहस्रारं यावत्
देवाश्च्युत्वा तिर्यङ्क्तेन मनुष्यत्वेन च भाज्याः नेते एकेंद्रियेषूपत्यन्ते पुनस्तिर्य-
ङ्ग्रहणाच्चारकदेवविकलेंद्रियासंज्ञिसुहृत्पर्याप्तसर्वतेजोवायुभोगभूमिजादिषु
सर्वे देवा नोत्पद्यन्ते इति च द्रष्टव्यं ॥ १३६ ॥

उपरितनानामाह;—

ततो परं तु णियमा देवावि अणंतरे भवे सव्वे ।

उववज्जंति मणुस्से ण तेसिं तिरिएमु उववादो ॥ १३७ ॥

ततः परं तु नियमात् देवा अपि अनंतरे भवे सर्वे ।

उत्पद्यन्ते मानुष्ये न तेषां तिर्यङ्मु उपपादः ॥ १३७ ॥

टीका—ततः सहस्रारादुपरि नियमाद्देवाः सर्वेऽपि अनंतरभवेन मनुष्ये-
षूपत्यन्ते न तेषां तिर्यङ्मुपपादः च्यवनकाले महतः संक्लेशस्याभावो यत
इति ॥ १३७ ॥

शलाकापुरुषा आगत्य ये देवा न भवंति तान्प्रतिपादयन्नाह;—

आजोदिसित्ति देवा सलागपुरिसा ण होंति ते णियमा ।

तेसिं अणंतरमवे भयणिज्जं णिव्वुदीगमणं ॥ १३८ ॥

आज्योतिष इति देवा शलाकापुरुषा न भवंति ते नियमात् ।

तेषामनंतरमवे भाज्यं निर्वृत्तिगमनं ॥ १३८ ॥

टीका—आज्योतिषो देवा भवनवासिन आदौ कृत्वा ज्योतिष्का
यावद्देवाः शलाकापुरुषा न भवंति तीर्थकरचक्रवर्तिवल्देववामुद्देवा न
भवंतीति निश्चयेन निर्वृत्तिगमनं पुनस्तेषामनंतरमवे भाज्यं कदाचिद्भवति
कदाचिन्नेति तस्य सर्वथा प्रतिषेधोनास्तीति ॥ १३८ ॥

अयं के शलाकापुरुषा भवंतीत्याशंकायामाह,—

ततो परं तु गेवेज्जं भयणिज्जा सलागपुरिसा दु ।

तेसिं अणंतरमवे भयणिज्जा णिव्वुदीगमणं ॥ १३९ ॥

ततः परं तु प्रैवेयकं भजनीयाः शलाकापुरुपास्तु ।

तेषामनंतरमये भजनीयं निर्वृतिगमनं ॥ १३९ ॥

टीका—ततः परं सौधर्मप्रारभ्य नवप्रैवेयकं यावत्तेभ्यो देवा आगत्य शलाकापुरुषा भवंति न भवंतीति भाज्यास्तेषामनंतरमवेन च निर्वृतिगमनं भाज्यं कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति ॥ १३९ ॥

तत ऊर्ध्वं वासुदेवा आगत्य भवंतीति प्रतिपादयन्नाह,—

णिव्वुदिगमणे रामत्तणे य तित्थयरचक्रवट्टित्ते ।

अणुदिसणुत्तरवासी तदो चुदा होंति भयणिज्जा ॥ १४० ॥

निवृत्तिर्गमनेन रामत्वेन च तीर्थकरचक्रवर्तित्वेन ।

अनुदिशानुत्तरवासिनः तेभ्यः च्युता भवंति भजनीया ॥ १४० ॥

टीका—निर्वृतिगमनेन रामत्वेन तीर्थकरत्वेन चक्रवर्तित्वेन च भाज्याः अनुदिशानुत्तरवासिनो देवास्तेभ्यो विमानेभ्यश्च्युताः संतः कदाचिर्तीर्थकर-रामचक्रवर्तिनो मुक्ताश्च भवंति न भवंति च, वासुदेवाः पुनर्न भवंति श्वेति ॥ १४० ॥

ये पुनर्निश्चयेन निर्वृतिं गच्छन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह,—

सध्वट्टादो य चुदा भज्जा तित्थयरचक्रवट्टित्ते ।

रामत्तणेण भज्जा णियमा पुण णिव्वुदिं जंति ॥ १४१ ॥

सर्वार्थाच्च च्युता भाज्याः तीर्थकरचक्रवर्तित्वेन ।

रामत्वेन भाज्या नियमात् पुनर्निर्वृतिं यांति ॥ १४१ ॥

टीका—सर्वार्थात्सर्वार्थसिद्धेश्च्युता देवास्तीर्थकरत्वेन चक्रवर्तित्वेन, रामत्वेन च भाज्याः, निर्वृतिं पुनर्निश्चयेन यात्येव न तत्र विकल्पः सर्वे ते आगत्य चरमदेहा भवंति तीर्थकरचक्रवर्तिरामविभूतिं मुक्ता मंडलिकादिवि-भूतिं च संयममादाय नियमान्मुक्तिं गच्छन्ति ॥ १४१ ॥

एकेंद्रियादयः प्राणाः चतुर्दश तु भवन्ति जीवस्थानानि ।
गुणस्थानानि च चतुर्दश मार्गणास्थानान्यापि तथैव १४६

टीका—जीवस्थानान्याधारभूतानेकेंद्रियादीन् प्रतिपादयति एकेंद्रियादय एकं सूत्रं प्राणो द्वितीयं सूत्रं चतुर्दश जीवस्थानानि भवन्ति तृतीयं सूत्रं गुणस्थानानि चतुर्दश चतुर्थं सूत्रं मार्गणास्थानानि चतुर्दश भवन्ति पंचमं सूत्रं पंचत्रिःसंग्रहस्तत्र संग्रहस्थानसूत्रं व्याख्यायते—जीवास्तिष्ठन्ति येषु तानि जीवस्थानानि, गुणा मिथ्यात्वादयो निरूप्यन्ते येषु तानि गुणस्थानानि, जीवा मृग्यन्ते येषु यैर्वा तानि मार्गणास्थानानि इति ॥ १४६ ॥

अथ का मार्गणाऽऽदौ जीवगुणमार्गणा का इत्याशंकायामाह;—
गदिआदिमग्गणाओ परुविदाओ य चोदसा चेव ।
एदेसिं खलु भेदा किंचि समासेण वोच्छामि ॥ १४७ ॥

गत्यादिमार्गणाः प्ररूपिताश्च चतुर्दश चैव ।

एतेषां खलु भेदाः किञ्चतः समासेन वक्ष्यामि ॥ १४७ ॥

टीका—गत्यादिमार्गणाश्चतुर्दश एवागमे निरूपिताः, चशब्दाद्वादरेकेंद्रियादीनि जीवस्थानानि चतुर्दश मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि चतुर्दशेत्येतेषां भेदान्क्रियतः समासेन संक्षेपेण प्रवक्ष्यामीति ॥ १४७ ॥

एवं सर्वमाक्षिप्येकेंद्रियादिभेदास्तावत्प्रतिपादयन्नाह;—

एहंदियादि जीवा पंचविधा भयवदा हु पण्णत्ता ।
पुठवीकायादीया विगला पंचेंद्रिया चेव ॥ १४८ ॥

एकेंद्रियादयः जीवाः पंचविधा भगवता हु प्रज्ञताः ।

पृथिवीकायादयः विकलाः पंचेंद्रिया एव ॥ १४८ ॥

टीका—ये एकेंद्रियादयो जीवाः संग्रहसूत्रेण सूचितास्ते पंचविधाः पंचप्रकारा एव भगवता प्रज्ञताः । के ते पंचप्रकारा इत्याशंकायामाह;—

शुषीवीकायिकादय एकः प्रकारः, विकलेंद्रिया द्वितीयः प्रकारः, त्रीन्द्रिया-
स्तृतीयः प्रकारः, चतुरिन्द्रियाः चतुर्थः प्रकारः, तथा पंचेंद्रियाः पंचमः
प्रकारः । पंचप्रकारा एव न षट्प्रकार नापि चत्वार इति ॥ १४८ ॥

शुषीवीकायादिभेदा उत्तरत्र प्रबंधेन प्रतिपाद्यंत इति कृत्वा द्वीन्द्रियादीन्
प्रतिपादयन्नाह;—

संखो गोभी भमरादिया दु विगलेंद्रिया मुणेदव्वा ।
पंचेंद्रिया दु जलथलखचरा सुरणारयणरा य ॥ १४९ ॥

संखो गोभी भ्रमरादयस्तु विकलेंद्रिया ज्ञातव्याः ।

पंचेंद्रियास्तु जलस्थलखचराः सुरनारकनराश्च ॥ १४९ ॥

टीका—आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; संखादयः भ्रमरादयः, गोभ्या-
दयः विकलेंद्रिया द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया यथासंख्येनाभिसंबध्यते । एते
शंसकृम्यक्षवराटकशुद्धगंडुपदादयः द्वीन्द्रिया ज्ञातव्याः, गोभीकुंधुपिपी-
लिकामत्कुणवृश्चिकयूकेंद्रगोपादयस्त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, भ्रमरमधुकरीदंशक-
पतंगमक्षिकादयश्चतुरिन्द्रिया ज्ञातव्याः, पंचेंद्रियास्तु जलचराः स्थलचराः
खचराः सुरा नारका नराश्च ज्ञातव्या इति ॥ १४९ ॥

प्राणान् प्रतिपादयन्नाह;—

पंचय इंद्रियपाणा मणवचकाया दु तिणिण बलपाणा ।
आणप्पाणप्पाणा आउगपाणेण होंति दस पाणा १५०

पंचैव इंद्रियाणि प्राणा मनोवचनकायास्तु त्रयो बलप्राणाः ।
आनप्राणः प्राणः आयुःप्राणेन भवति दश प्राणाः ॥ १५० ॥

टीका—पंचेंद्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि पंच प्राणाः
मनोवचः कायास्तु बलरूपास्त्रयः प्राणाः आनप्राणावुच्छ्वासनिःश्वासलक्षण
एकः प्राणा आयुर्मवधारणलक्षणं पुद्गलप्रचय एकः प्राणा एवमेते दश
प्राणा भवतीति ॥ १५० ॥

एकेंद्रियादीनां प्राणानां च स्वस्वामिसंबंधं प्रतिपादयन्नाह;—

इंद्रिय बल उस्मासा आज्ज चदु छक्क सत्त अष्टेव ।

एगिंदिय विगल्लिंदिय असण्णिण सण्णीण णव दस
प्राणा ॥ १५१ ॥

इंद्रियं बलं उच्छ्वास आयुः चत्वारः पट् सप्त अष्टेव ।

एकेंद्रियस्य विकलेंद्रियस्य असंज्ञिनः संज्ञिनो नव दश प्राणाः ॥

टीका—इंद्रियं स्पर्शनेंद्रियमेकः प्राणः, बलं कायबलं द्वितीयः प्राणः, उच्छ्वासस्तृतीयः प्राणः, आयुश्चतुर्थः प्राणः, एते चत्वारः प्राणा एकेंद्रियस्य पर्याप्तस्य भवन्ति पर्याप्तिरहितस्य पुनरुच्छ्वासरहिता भवन्ति । द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनकायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंपि पट् प्राणा भवन्ति, अपर्याप्तस्य त एव वागुच्छ्वासरहिताश्चत्वारः । त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनघ्राणकायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंपि पट् प्राणा भवन्ति, त एव वागुच्छ्वासरहिताः पंचापर्याप्तस्य । स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः कायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंप्यष्टौ प्राणाश्चतुरिंद्रियस्य पर्याप्तस्य भवन्ति वागुच्छ्वासरहितारत एव षडपर्याप्तस्य भवन्ति । पंचेंद्रियस्य कायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंपि चासंज्ञिनः पर्याप्तस्य नव प्राणा भवन्ति त एव वागुच्छ्वासरहिताः सप्त भवन्त्यपर्याप्तस्य । संज्ञिनः पर्याप्तस्य पुनः सर्वेऽपि दश प्राणा भवन्ति, अपर्याप्तस्य मनोवागुच्छ्वासरहितास्त एव सप्त भवन्तीति ॥ १५१ ॥

जीवसमासाभिरूपयन्नाह;—

सुद्धुमा वादरकाया ते खलु पज्जत्तया अपज्जत्ता ।

एइंदिया दु जीवा जिणंहिं कहिया चदुवियप्पा ॥ १५२

सूक्ष्मा वादरकायास्ते खलु पर्याप्तका अपर्याप्तकाः ।

एकेंद्रियास्तु जीवा जिनैः कथिताः चतुर्विकल्पाः ॥ १५२ ॥

टीका—ते पुनरेकेंद्रिया बादरसूक्ष्मपर्याप्तभेदेन जिनेश्रतुर्विकल्पाः कथिता इति कृत्वा चत्वारो जीवसमाप्ता भवतीति ॥ १५२ ॥

शेषजीवसमाप्तान् प्रतिपादयन्नाह;—

पञ्जत्तापञ्जत्ता वि ह्येति विगलेंद्रिया दु छवमेया ।

पञ्जत्तापञ्जत्ता सण्ण असण्णीय सेसा दु ॥ १५३ ॥

पर्याप्ता अपर्याप्ता अपि भवन्ति विकलेंद्रियास्तु पद्भेदाः ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः संज्ञिनः असंज्ञिनः शेषास्तु ॥ १५३ ॥

टीका—विकलेंद्रिया द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन पद्भेदा भवन्ति तथा पंचेंद्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्विकल्पा भवन्ति । एवमेते दश जीवसमाप्ताः पूर्वोक्ताश्चत्वारः सर्व एते चतुर्दश जीवसमाप्ता भवन्तीति ॥ १५३ ॥

गुणस्थानानि प्रतिपादयन्नंतरं सूत्रद्वयमाह;—

मिच्छादिद्वी सासादणो य मिस्सो असंजदो च्च ।

देसविरदो पमत्तो अपमत्तो तह य णायव्वो ॥ १५४ ॥

एत्तो अपुव्वकरणो अणियद्वी सुहुमसंपराओ य ।

उवसंतखीणमोहो सजोगिकेवलिजिणो अजोगी य १५५

मिथ्यादृष्टिः सासादनश्च मिश्रः असंयतश्चैव ।

देशविरतः प्रमत्तः अप्रमत्तः तथा च ज्ञातव्यः ॥ १५४ ॥

इतः अपूर्वकरणः अनिवृत्तिः सूक्ष्मसांपरायश्च ।

उपशांतक्षीणमोहो सयोगिकेवलिजिनः अयोगी च ॥ १५५ ॥

टीका—मिथ्या वितथाऽस्त्या दृष्टिर्दर्शनं विपरितैकांतविनयसंशया-ज्ञानरूपमिथ्यात्वकर्मोदयजनिता येषां ते मिथ्यादृष्टयोऽथवा मिथ्या वितथं तत्र दृष्टी रुचिः श्रद्धा प्रत्ययो येषां ते मिथ्यादृष्टयोऽनेकांतत्वपराङ्मुखाः । आसादनं सम्यक्त्वविराधनं सहासादनेन वर्त्तत इति सासादनो विनाशित-

सम्यग्दर्शनः । अप्राप्तमिथ्यात्वकर्मोदयजनितपरिणामः मिथ्यात्वाभि-
 मुखः । दृष्टिः श्रद्धा रुचिः एकार्थः समीचीना च मिथ्या च दृष्टिर्यस्यासौ
 सम्यग्दृष्टिः मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यात्वोदयजनितपरिणामः सम्यक्त्वमिथ्यात्व-
 योरुदयप्राप्तस्पर्द्धकानां क्षयात् सत्तामुदयाभावलक्षणोपशमाच्च सम्यग्दृष्टि-
 म्मिथ्यादृष्टिः समीचीना दृष्टिः श्रद्धा यस्यासौ सम्यग्दृष्टिः असंयतश्चासौ
 सम्यग्दृष्टिश्चासंयतसम्यग्दृष्टिः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकदृष्टिभेदेन
 त्रिविधः सत्प्रकृतीनां क्षयः क्षयोपशमेनोपशमेन च स्यात् । संयतश्च संयत-
 संयतः न चात्रविरोधः संयमासंयमयोरेकद्रव्यवर्तिनोः त्रसंस्थावरनिबंधन-
 त्वात् अप्रत्याख्यानवरणस्य सर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयक्षयात्सतां चोपशमा-
 दप्रत्याख्यानवरणीयोदयाच्च संयमासंयमो गुणः । प्रकर्षेण प्रमादवंतः
 प्रमत्ताः सम्यक्यताः संयताः प्रमत्ताश्च ते संयताश्च प्रमत्तसंयताः नात्र विरोधो
 यतः संयमो नाम हिंसानूतस्तेयावृक्षपरिग्रहेभ्यो विरतिर्गुप्तिसमित्त्वनुरक्षि-
 तोऽसौ प्रमादेन (न) विनाश्यत इति, प्रमत्तवचनं अंतर्दीपकत्वात् शेषातीत-
 सर्वगुणेषु प्रमत्ताश्रितत्वं सूचयति, प्रमत्तसंयतः संयमे(मो)ऽपि क्षायोपशमिकः
 संयमनिबंधनः सम्यक्त्वापेक्षया क्षायोपशमिकगुणानिबंधनः प्रमत्तसंयताः
 पूर्वोक्तलक्षणोनप्रमत्तसंयता अप्रमत्तसंयताः पंचदशप्रमादरहिताः एषोऽपि
 क्षायोपशमिकगुणः प्रत्याख्यानावरणस्य कर्मणः सर्वघातिस्पर्द्धकानां उदय-
 क्षयात् तेषामेव सतां पूर्ववदुपशमात्संज्वलनोदयाच्च । प्रत्याख्यानोत्पन्नेः
 आदिदीपकत्वाच्छेषाणां सर्वेषामप्रमत्तत्वं । करणाः परिणामा न
 पूर्वा अपूर्वा अपूर्वाः करणा यस्यासौ अपूर्वकरणः स द्विविधः
 उपशमः, क्षपकः, कर्मणामुपशमनक्षपणनिबंधनत्वात् । क्षपकस्य क्षा-
 यिको गुणः, उपशमकस्य क्षायिक औपशमिकश्च दर्शनमोहनीयक्षयम-

१ 'क्षायिकौपशमिको गुणः' इति प्रेस-ख-ग-पुस्तके पाठः । स च सिद्धान्त-
 विरुद्धो दर्शनमोहनीयक्षयमविधाय इति हेतुविरुद्धत्वातो निःसार्थं 'क्षायिको गुणः'
 इत्येव पाठो मुद्रितः ।

चतुर्दश गुणस्थानानि प्रतिपाद्य मार्गणास्थानानि निरूपयन्नाह;—

गइ इंदिये च काये जागे वेदे कसाय णाणे य ।

संजम दंसण लेस्सा मविया सम्मत्त सण्णि आहारे ॥ १५६ ॥

गतिरिन्द्रियाणि च कायो योगो वेदः कपारो ज्ञानं च ।

संयमो दर्शनं लेस्या भव्यः सम्यक्तयं संज्ञी आहारः ॥ १५६ ॥

टीका—गम्यत इति गतिः गतिकर्मोदयापादितचेष्टा भवाद्भ्रवांतर-
सक्रांतिर्वा गतिः सा चतुर्विधा नरकगतितिर्यग्गतिमनुष्यगतिदेवगतिभेदेन,
स्वार्थानिरतार्नान्द्रियाणि अथवा इन्द्र आत्मा तस्य लिंगमिन्द्रियं इंद्रेण दृष्ट-
मिति चेंद्रियं, तद्विबिधं द्रव्येंद्रियं भावेन्द्रियं चेति, निर्वृत्युपकरणं द्रव्येंद्रियं,
लक्ष्युपयोगौ भावेंद्रियं, कर्मणा या निर्वर्त्यते सा निर्वृत्तिः, सापि द्विविधा
वाद्याभ्यंतरभेदेन, तत्र लोकप्रमितविशुद्धात्मप्रदेशानां प्रतिनियतचक्षुरादी-
न्द्रियस्थानेनावस्थितानामुत्सेधोगुलस्यासंस्त्रेयभागप्रमितानां वृत्तिरभ्यंतरा
निर्वृत्तिरात्मप्रदेशेष्विन्द्रियव्यपेद्रशमाक्यः प्रतिनियतचक्षुरादिसंस्थानो नाम
कर्मोदयापादितावस्थाविशेषः पुद्गलप्रचयः सा वाह्या निर्वृत्तिः, उप-
क्रियतेऽनेनेत्युपकरणं येन निर्वृत्तेरुपकारः क्रियते तदुपकरणं, तदापि
द्विविधं, वाद्याभ्यंतरभेदात्, अभ्यंतरं कृष्णशुक्रमंडलादिकं, वाद्यं अक्षिप-
क्षमपत्रदयादिः; इंद्रियनिवृत्तिहेतुः क्षयोपशमाविशेषो लब्धिर्यत्संनिधानादात्मा
द्रव्येंद्रियं प्रति व्याप्रियते, तन्निमित्तं प्रतीत्योत्पद्यमान आत्मनः परिणाम
उपयोगः कार्यं कारणोपचारात्; तद्विन्द्रियं पंचविधं स्पर्शनादिभेदेन तानि
विद्यंते येषां ते एकेंद्रियादयः । आत्मवृत्त्युपचितपुद्गलपिंडः कायः पृथिवी-
कायादिनामकर्मजनितं परिणामो वा सः पृथिवीकायादिभेदेन पट्टिधः ।
आत्मप्रवृत्तिसंकोचविकोचो योगः मनोवाक्यायावष्टंभवलेन जीवप्रदेशपरिसंदेशे
वा योगः सः पंचद्रशभेदो मनवचनकायध्रुतुः सप्तभेदेन । आत्मप्रवृत्ति-
भेदुनसंमोहोत्पादो वेदः स्त्रीपुंनपुंसकभेदेन त्रिविधः । ऋषादिपरिणामव-

तदेवं दर्शयन्नाह;—

तिरियगद्गीए चोदस हवंति सेसासु जाण दो दो दु ।

मग्गणठाणस्सेदं णेयाणि समासठाणाणि ॥ १५८ ॥

तिर्यग्गतौ चतुर्दश भवंति शेषासु जानीहि द्वौ द्वौ तु ।

मार्गणास्थानेषु एतानि ज्ञेयानि समासस्थानानि ॥ १५८ ॥

टीका—तिरिक्त्वा गतिस्तिर्यगतिस्तस्यां तिर्यग्गतौ जीवसमासस्थानानि चतुर्दशैवापि भवंति सर्वेषामेकैन्द्रियवाद्दरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्तद्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तपंचोन्द्रियसंश्लेषसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तानां संभवत् शेषासु पुनर्नरकमनुष्यदेवगतिषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ जीवसमासौ भवतः न तासु तृतीयं संभवति, एवं सर्वेषु मार्गणास्थानेषु इन्द्रियादिषु एतानि जीव-समासस्थानानि परमागमानुसारेणानेतद्यान्यन्वेधितव्यानीति ! तद्यथा—एकै-न्द्रियेषु वाद्दरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ताश्रित्वारो जीवसमासाः, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियच-तुरिन्द्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ स्वकीयौ जीवसमासौ पंचोन्द्रियेषु संश्लेषसंज्ञिपर्या-प्तापर्याप्ताश्रित्वारो जीवसमासाः, पृथिवीकायिकाकायिकतेजःकायिकवा-युकायिकवनस्पतिकायेषु एकैकशो वाद्दरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ताश्रित्वात्स-सकायिकेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसंश्लेषसंज्ञिनः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्ता दश जीवसमासाश्रित्युर्भनोयोगेषु सत्यमनोयोगमृगामनोयोगसत्यमृषा मनोयोगेषु, अनुभयमनोयोगेषु संज्ञिपर्याप्तक एको जीवसमासः, त्रिषु वाग्योगेषु सत्यमृशभयवाग्योगेषु संज्ञिपर्याप्त एक अनुभयवाग्योगे द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनः पर्याप्ताः पंचोदारिककाययोगे वाद्दरसूक्ष्म-त्रिकलेंद्रियसंश्लेषसंज्ञिनः पर्याप्ताः सप्तोदारिकमिश्रकाययोगे त एव किंत्वप-र्याप्ताः संज्ञिपर्याप्ताश्चाष्टौ वैक्रियककाययोगे संज्ञी पर्याप्तः वैक्रियकमिश्रका-ययोगे निर्वृत्तपर्याप्तापेक्षया संज्ञिपर्याप्ता लब्धपर्याप्तापेक्षया लब्धपर्याप्त आहारमिश्रयोरेके एव संज्ञी पर्याप्तः कार्माणकाययोगे सप्तापर्याप्ताः अष्टम-

संज्ञी पर्याप्तः लोकपूर्णस्यः, स्रिविदे च संज्ञ्यसंज्ञ्यपर्याप्तपर्याप्ताश्वत्वारः
 नपुंसकवेदे च चतुर्दशापि क्रोधमानमायालोभेषु चतुर्दशापि मतिश्रुताव-
 धिज्ञानेषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ निर्वृत्यपर्याप्तापेक्षया केवलमनःपर्यय-
 विमंगज्ञानेषु संज्ञी पर्याप्त एकः सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारशुद्धिसूक्ष्म-
 सांपराययथाख्यातसंयमेषु संयमासंयमे च संज्ञी पर्याप्त एक एव असंयमे
 च चतुर्दशापि; चक्षुर्दर्शने चतुरिन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्ताः षट् अप-
 र्याप्तकालेऽपि चतुर्दश क्षयोपशमस्य सद्भावाडुपयोगः पुनर्नाम्येव अचक्षु-
 दर्शने चतुर्दशाप्यवधिदर्शने द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ केवलदर्शने संज्ञी
 पर्याप्त एक एव, कृष्णनीलकापोतलेद्दयासु चतुर्दशापि तेजः पद्मशुक्ले-
 श्यासु द्वौ संज्ञिपर्याप्तौ, भव्यासिद्धेषु चतुर्दशापि, क्षायोपशमिकक्षायिकसा-
 सादनसम्यक्त्वकेषु उपशमश्रेण्यपेक्षया औपशमिकसम्येकत्वे च द्वौ संज्ञिपर्या-
 प्तापर्याप्ता सम्यद्भिध्यात्वे प्रथमसम्यक्त्वे च पर्याप्तः संज्ञी एक एव मिथ्यात्वे
 चतुर्दशापि, संज्ञिषु संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ, आहारिषु चतुर्दशापि अना-
 हारिषु सप्तापर्याप्ताः अष्टमः संज्ञी पर्याप्तः केवली । सर्वत्र जीवसमासा
 इति संबंधः ॥ १५८ ॥

मार्गणास्थानेषु जीवसमासान् प्रतिपाद्य गुणस्थानानि प्रतिपादयन्नाह—

सुरणारयेषु चत्वारि ह्येति तिरियेषु जाण पंचेव ।

मणुसगदीएवि तथा चोद्दसगुणणामधेयाणि ॥ १५९ ॥

सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति तिर्यक्षु जानीहि पंचेव ।

मनुष्यगतावपि तथा चतुर्दश गुणणामधेयानि ॥ १५९ ॥

टीका—सुरेषु नारकेषु च मिथ्यादृष्ट्यायसंयतपर्यतानि चत्वारि गुण-
 स्थानानि भवन्ति, तिर्यक्षु तान्येव कथितानि संयतासंयतश्च पंच भवन्ति,
 मनुष्यगतौ पुनः चतुर्दशापि मिथ्यादृष्ट्याययोगपर्यतानि गुणस्थानानि
 भवन्ति, इत्येवं सर्वासु मार्गणासु योज्यं । तद्यथा—एकेंद्रियदीन्द्रियत्रौन्द्रियः

चतुरिन्द्रियासंज्ञिषंचेन्द्रियेषु सर्वेषु मिथ्यादृष्टिगुणस्थानमेकमेव, संज्ञिषु चतुर्दशापि गुणस्थानानीति सर्वत्र संबंधः । पृथिवीकायाः कयतेजः कायवायुकायवनस्पतिकायेषु मिथ्यादृष्टिसंज्ञकमेकं, द्वीन्द्रियायसंज्ञिपर्येत- ध्वेकमेव मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं संज्ञिषु त्रसेषु चतुर्दशापि, सत्यमनोयोगास- त्यमृशामनोयोगसत्यवाग्योगासत्यमृपावाग्योगेषु मिथ्यादृष्ट्यादिसयोगपर्य- तानि, मृशामनोयोगसत्यमृशामनोयोगमृपावाग्योगसत्यमृपावाग्योगेषु मिथ्या- दृष्ट्यादीनि क्षीणकपायांतानि, औदारिककाययोगे मिथ्यादृष्ट्यादिसयो- ग्यंतानि, औदारिकमिश्रकामाणकाययोगे मिथ्यादृष्टिसासादनासंयत- सम्यग्दृष्टिसयोगकेवलिसंज्ञकानि चत्वारि, वैक्रियककाययोगे मिथ्या- दृष्ट्यायसंयतांतानि, वैक्रियिकमिश्रकाययोगे तान्येव सम्यग्मिथ्यादृष्टिरहि- तानि, आहाराहारमिश्रयोगयोरेकं प्रमत्तगुणस्थानं पुंवेदाभावापेक्षया स्त्रीवेदे नपुंसकवेदे च मिथ्यादृष्ट्यायानिश्चिपर्यंतानि स्त्रीनपुंसकयोर्द्रव्यापेक्षया मिथ्यादृष्ट्यादिसंयतासंयतांतानि, पुंलिंगे सर्वाणि, क्रोधमानमायासु तान्येव लामकपायेषु सुभसांपरायाधिकानि, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगाज्ञानेषु मिथ्यादृष्टिसासादनसंज्ञके द्वे, मतिश्रुतावीधज्ञानेषु असंयतसम्यग्दृष्ट्यादि- क्षीणकपायांतानि, मनःपर्ययज्ञाने प्रमत्तादिक्षीणकपायांतानि, केवलज्ञाने सयोग्ययोगिसंज्ञके द्वे अतीतगुणस्थानं च सामायिकछेदोपस्थानसंयमयोः प्रमत्तायनिवृत्त्यंतानि चत्वारि, परिहारविशुद्धिसंयमे प्रमत्ताप्रमत्तसंज्ञके द्वे सुभ- सांपरायसंज्ञके संयमे सुभसांपरायिकमेकं, यथारूपातसंयमे उपज्ञाताययो- गांतानि, संयमासंयम संयतासंयतमेकं, असंयमे मिथ्यात्वायसंयतांतानि चभु- र्दर्शनाचक्षुर्दर्शनयोर्मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकपायांतानि, अवधिदर्शनेऽसंयतादि- क्षीणकपायांतानि, केवलदर्शने संयोगायोगसंज्ञके द्वे अतीतगुणस्थानं च, कृष्णनीलकापोतलेश्यासु मिथ्यादृष्ट्यायसंयतांतानि, तेजःपद्मलेश्ययोर्मि- थ्यादृष्ट्यायप्रमत्तांतानि शुक्लेश्यायां मिथ्यादृष्ट्यादिसंयोगांतानि, कपाय- यसहचरितयोगप्रवृत्त्युपचारेण भव्यसिद्धिषु चतुर्दशापि अमव्यासिद्धेध्वेकं

मिथ्यादृष्टिसंज्ञकं, औपशमिकसम्यक्त्वेऽसंयताशुपशांतकपायांतानि, वेदक-
सम्यक्त्वे असंयताद्यप्रमत्तांतानि, क्षायिकसम्यक्त्वेऽसंयताद्ययोगांतानि, सासा-
दनसंज्ञके ससादननामधेयमेकं, सम्यद्विमिथ्यात्त्वे सम्यद्विमिथ्यादृष्टिसंज्ञकं,
संज्ञिषु मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकपायांतानि, असंज्ञिषु मिथ्यादृष्टिसंज्ञकमेकं,
आहारेषु मिथ्यादृष्ट्यादिसंयोगांतानि, नोकर्मापेक्षयैतन्ना कवलाहारापेक्षया
तस्याऽभावात् नाहारिषु मिथ्यादृष्टिसासादनासंयतसम्यग्दृष्टिसयोग्ययोगिसंज्ञ-
कानि विग्रहप्रतरलोकपूरणापेक्षयेति ॥ १५९ ॥

जीवगुणमार्गणास्थानानि प्रतिपाद्य तत्सूचितं क्षेत्रप्रमाणं द्रव्यप्रमाणं च
प्रतिपादयन्नाह;—

एहंदिष्याय पंचेंदिष्या य उद्धमहोतिरियलोएसु ।
सयलविगलिंदिया पुण जीवा तिरियंमि लोयंमि ॥ १६० ॥

एकेंद्रियाः पंचेंद्रियाश्च ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेषु ।

सकलविकलेंद्रियाः पुनः जीवाः तिर्यग्लोके ॥ १६० ॥

टीका—एकेंद्रियाः पंचेंद्रियाश्च जीवा ऊर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च भवंति
विकलेंद्रियाः पुनः सकलाः समस्ताः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया
असंज्ञिपंचेंद्रियाश्च तिर्यग्लोक एव नान्यत्र यतस्तेषां नरकादेव लोके सिद्धि
क्षेत्रे चाभावः, यद्यपि पंचेंद्रिया ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेपूताः सामान्येन तथापि
त्रयाणां लोकानामसंख्यातभागे तिष्ठंतीति कैक्यापेक्षया पुनर्लोकस्य सं-
ख्यातभागेऽसंख्यातभागेचासंज्ञिपंचेंद्रियेष्वपि तथैवेति ॥ १६० ॥

पुनरप्येकेंद्रियाणां विशेषमाह;—

एहंदिष्याय जीवा पंचविधा वादरा य सुहुमा य ।
देसेहिं वादरा खलु सुहुमेहिं गिरंतरो लोओ ॥ १६१ ॥

एकेंद्रिया जीवाः पंचविधा वादराश्च सूक्ष्माश्च ।

देशैः वादराः खलु सूक्ष्मैः निरंतरो लोकः ॥ १६१ ॥

१ जीवगुणस्थानानीतिपाठान्तरम् ।

टीका—एकेंद्रिया जीवाः पंचप्रकाराः पृथिवीकायादिवनस्पतिपर्यतास्ते प्रत्येकं वादुरसूक्ष्मभेदेन द्विप्रकारा एकैकशो वादुराः सूक्ष्माश्च, लोकस्यैकदेशे वादुरा यतो वातवलये पृथिव्यष्टकं विमानपटलानि वाञ्छित्य तिष्ठन्तीति, सूक्ष्मैः पुनर्निरंतरो लोकाः, सूक्ष्माः सर्वास्मिन् लोके तै रहितः कश्चिदपि प्रदेशो नेति ॥ १६१ ॥

यस्मात्—

अत्थि अणंता जीवा जेहिं ण पत्तो तसाण परिणामो भावकलंकसु पउरा णिगोदवासं अमुंचंता ॥ १६२ ॥

सन्ति अनंता जीवा येः न प्राप्तः ब्रह्मणा परिणामः ।

भावकलंकसु प्रचुरा निगोदवासं अमुंचंता ॥ १६२ ॥

टीका—संति विद्यंतेऽनंता जीवास्ते यैः कदाचिदपि न प्राप्तस्त्वपरिणामः द्वीन्द्रियादिस्वरूपं, भावकलंकप्रचुरा मिथ्यात्वादिकलुपिताः निगोदवासमत्यजंतः सर्वकालं । सूक्ष्मवनस्पतिस्वरूपेण व्यवस्थिता ये जीवास्तादृग्भूता अनंताः संतीति ॥ १६२ ॥

सर्वलोके तावत्तिष्ठंति किंतु;—

एगणिगोदशरीरे जीवा द्वव्यप्रमाणदो दिट्ठा ।

सिद्धेहिं अणंतगुणा सव्वेण वितीदकालेण ॥ १६३ ॥

एकनिगोदशरीरे जीवा द्वव्यप्रमाणतो दृष्टाः ।

सिद्धैरनंतगुणाः सर्वेणाप्यतीतकालेन ॥ १६३ ॥

टीका—एकनिगोदशरीरे गुह्य्यादिवनस्पतिसाधारणकाये जीवा अनंतकायिका द्वव्यप्रमाणतः संख्यया दृष्टाः जिनैः प्रतिपादिताः सिद्धैरनंतगुणाः सर्वेणाप्यतीतकालेन । एकनिगोदशरीरे ये तिष्ठंति ते सिद्धैरनंतगुणा इत्यवगाह्यावगाहनमाहात्म्यादसंख्यातप्रदेशे लोके कथमनंतास्तिष्ठं-

तीति नाशं कनीयमिति, एवं सर्वासु मार्गणास्वस्तित्वपूर्वकं क्षेत्रप्रमाणं द्रष्टव्यं
स्पर्शनमप्यत्रापि द्रष्टव्यं यतोऽतीतविषयं स्पर्शनं वर्तमानविषयं क्षेत्र-
मिति ॥ १६३ ॥

द्रव्यप्रमाणं निरूपयन्नाह;—

एहंदिया अणंता वणष्कदीकाविगा णिगोदेसु ।

पृथ्वी आऊ तेऊ वाऊ लोया असंखिजा ॥ १६४ ॥

एकेंद्रिया अनंता वनस्पतिकायिका णिगोदेसु ।

पृथ्वी आपः तेजः वायवः लोका असंख्याताः ॥ १६४ ॥

टीका—णिगोदेसु ये वनस्पतिकायिककेंद्रिया जीवास्तेऽनंतास्तथा
पृथिवीकायिका आकायिकास्तेजस्कायिका वायुकायिकाः सर्व एते सुष्माः
प्रत्येकमसंख्यातलोकप्रमाणा असंख्याता लोकानां यावन्तः प्रदेशस्ताव-
न्मात्रा वादराः पुनः प्रन्तरा असंख्यातभागमात्रा विशेषः परमाणमतो
द्रष्टव्य इति ॥ १६५ ॥

त्रसकायिकानां संख्यामाह;—

त्रसकाइया असंखा सेढीओ पदरछेदणिप्पणा ।

सेसासु मग्गणासुवि णेदुव्वा जीव समासेज ॥ १६५ ॥

त्रसकायिका असंख्याताः श्रेण्यः प्रतरछेदनिष्पन्नाः ।

शेषासु मार्गणास्वापि नेतव्या जीवाः समाश्रित्य ॥ १६५ ॥

टीका—त्रसकायिका द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियाः प्रत्येकमसं-
ख्याताः श्रेण्यः प्रतरछेदनिष्पन्नाः प्रन्तरसंख्येयभागप्रामिताः त्रसकायिकाः
प्रन्तरासंख्येयभागमात्राः स च प्रन्तरासंख्यातभागः असंख्याताः श्रेण्यः प्रत-
रांगुलस्यासंख्यातभागेन जगच्छ्रेणेः भागे हते यल्लब्धं तावन्मात्राः श्रेण्य
इति एवं शेषास्वपि मार्गणासु-जीवानाश्रित्य प्रमाणं नेतव्यं ह्यातथ्यमिति
आगमानसारेण । तद्यथानरकगतौ नारकाः प्रथमपृथिव्यां मिथ्यादृष्टयोऽर्श-

-ख्याताः श्रेणयः घनांगुलिकिंचिन्म्यूनद्वितीयवर्गमूलमात्राः , द्वितीयादिषु
 -सप्तम्यन्तासु श्रेण्यसंख्येयभागमात्राः , द्वितीयादिषु सर्वासु पुनः सासादनसं-
 -म्यद्मिथ्यादृष्ट्यसंयताः पत्न्योपमासंख्यातभागमात्राः, तिर्यग्गतौ मिथ्या-
 -दृष्टयोऽनंतानंता सासादनादिसंयतासयतांताः पत्न्योपमासंख्येयसागरप्रमिताः
 -मनुष्यगतौ मिथ्यादृष्टयो मनुष्याः श्रेण्यसंख्येयभागप्रमिताः स चासंख्येय-
 -भागः असंख्याताः योजनकोट्यः, सासादनसम्यग्दृष्टयो द्विपंचाशत्कोटीमात्राः
 -सम्यद्मिथ्यादृष्ट्यश्चतुरस्रैककोटीशतमात्राः, असंयतसम्यग्दृष्टयः सप्तको-
 -टीशतमात्राः संयतास्त्रयोदशकोटीमात्राः प्रमत्ताः पंचकोटयस्त्रिनवतिलक्षा-
 -धिका अष्टानवातिसहस्राधिकाः षडुत्तरदिशताधिकाश्च, अप्रमत्ता द्वे कोट्यौ
 -पणवतिलक्षाधिके नवनवातिसहस्राधिके शतत्रयधिके च, चत्वार उपशमकाः
 -प्रत्येकं प्रवेशेन एको वा द्वौ वा त्रयो वोत्कर्षेण चतुःपंचाशत्स्वकालेन
 -समुदिता द्वे शते नवत्यधिके चत्वारः क्षपका अयोगिकेवलिनश्च प्रत्येकं
 -एको वा द्वौ वा त्रयो वोत्कृष्टेनाष्टोत्तरशतं स्वकालेन समुदिताः पंचश-
 -तान्यष्टानवत्यधिकानि सयोगिकेवलिनः अष्ट शतसहस्राणि अष्टानवति-
 -सहस्राधिकानि द्वयधिकपंच-शताधिकानि च अष्ट सिद्धसमया भवंति
 -तत्रोपशमश्रेण्यां प्रवेशेन जघन्येनैकेनादिं कृत्वोत्कृष्टेनैकैकसमये षोडश
 -चतुर्विंशतिस्त्रिंशत् षट्त्रिंशद्विचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशच्चतुःपंचाशदिति,
 -एवं क्षपकश्रेण्यां एतदेव द्विगुणं द्वात्रिंशदष्टचत्वारिंशच्छष्टिः द्वास-
 -प्ततिश्चतुरशीतिः पणवतिरष्टोत्तरशतं च वेदितव्यं प्रत्येकं सिद्धसमयं प्रति ।
 -देवगतौ देवा मिथ्यादृष्ट्य ज्योतिष्कव्यंतरा असंख्याताः श्रेणयः प्रतरा-
 -संख्येयभागप्रमिताः श्रेणेः संख्येयप्रमितांगुलैर्भागे हते यद्बुद्धं तावन्मात्राः
 -श्रेणयः भवनवासिन असंख्याताः श्रेणयः घनांगुलप्रथमवर्गमूलमात्राः सौधर्मा
 -देवा मिथ्यादृष्टयोऽसंख्येयाः श्रेणयः घनांगुलतृतीयवर्गमूलमात्राः सनत्कुमारा-
 -दिषु मिथ्यादृष्टयः श्रेण्याः संख्येयभागप्रमिता असंख्यातयोजनकोटीप्रदेशमा-
 -त्राःसर्वेष्वेतेषु सासादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यसंयताः प्रत्येकं पत्न्योपमासंख्येयभाग
 -प्रमिताः शेषासु मार्गणासु नपुंसकमत्यज्ञानश्रुताज्ञानकाययोग्यचक्षुर्दर्शनकृ-

ष्णनीलकापोतलेश्यासंयमक्रोधमानमायालोभमिध्यादृष्टिभव्याहार्यनाहारिणः
 प्रयेकमनंतानंताः केवलज्ञानिकेवलदर्शनिनोनंताश्चक्षुर्दर्शनिनः स्त्रीपुंवेदिनः
 मनोवाग्योगिसंज्ञिविभंगज्ञानितेजोलेश्याः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः
 शेषाः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकसम्यग्दृष्टिसासादनसम्यग्मिध्यादृष्टि-
 संयतासंयतशुक्लेश्याः पल्योपमासंख्येयभागप्रमिताः, आहाराहारमिश्र-
 सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसुप्तमसांपराययथाख्यातसंयताः सं-
 ख्याता भवन्तीति ॥ १६५ ॥

कुलानि प्रतिपादयन्नाहः—

धावी सत्त तिणिण य सत्त य कुलकोडि सदसहस्साइं ।
 णेया पुढविदगागणिवाऊकायाण परिसंखा ॥ १६६ ॥
 कोडिसदसहस्साइं सत्तट्ट व णव य अट्टवीसं च ।
 वेइंदियतेइंदियचउरिंदियहरिदकायाणं ॥ १६७ ॥
 अन्द्रत्तरेस धारस दसयं कुलकोडि सदसहस्साइं ।
 जलचर पक्खिचउप्पउरपरिसप्पेसु णव होंति ॥ १६८ ॥
 छव्वीसं पणवीसं चउदस कुलकोडिसदसहस्साइं ।
 सुरणेरइयणराणं जहाकमं होइ णायव्वं ॥ १६९ ॥

टीका—एतानि गाथासूत्राणि पंचाचारे व्याख्यातानि अतो नेह पुन-
 र्व्याख्यायते पुनरुक्तत्वादिति । १६६-१६७-१६८-१६९ एतेषां संस्कृ-
 तच्छाया अपि तत एव ज्ञेयाः ॥

अल्पबहुत्वं प्रतिपादयन्नाहः—

मणुसगदीए थोवा तेहिं असंखिजसंगुणा णिरये ।
 तेहिं असंखिजगुणा देवगदीए हवे जीवा ॥ १७० ॥
 मनुष्यगतौ स्तोकाः तेभ्यः असंख्येयसंगुणा नरके ।
 तेभ्यः असंख्येयगुणा देवगतौ भवेयुः जीवाः ॥ १७० ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वस्तोका मनुष्या श्रेण्यसंख्येयभागमात्राः । १३ ।
तेभ्यो मनुष्येभ्योऽसंख्यातगुणाः श्रेणयः । २ । नारकाः तेभ्यश्च नारकेभ्यो
देवगतौ देवा असंख्यातगुणाः प्रतरासंख्येयभागमात्राः । ४९ । इति ॥ १७० ॥

तथा;—

तेहितो णंतगुणा सिद्धिगदीए भवंति भवरहिया ।

तेहितो णंतगुणा तिरयगदीए किलेसंता ॥ १७१ ॥

तेभ्योऽनंतगुणाः सिद्धिगतौ भवंति भवरहिताः ।

तेभ्योऽनंतगुणा तिर्यग्गतौ क्लिश्यंतः ॥ १७१ ॥

टीका—तेभ्यो देवेभ्यः सकाशात्सिद्धिगतौ भवरहिताः सिद्धा अनंत-
गुणास्तेभ्यः सिद्धेभ्यस्तिर्यग्गतौ तिर्यक्ः क्लिश्यंतोऽनंतगुणाः ॥ १७१ ॥

सामान्येनाल्पचहुत्वं प्रतिपाद्य विशेषेण प्रतिपादयन्नाह;—

थोवा दु तमतमाए अणंतराणंतरे दु चरमासु ।

होंति असंखिज्जगुणा णारइया छासु पुढवीसु ॥ १७२ ॥

स्तोकास्तु तमस्तमायां अनंतरारंतरे तु चरमासु ।

भवंति असंख्येयगुणा नारका पद्रसु पथिवीपु ॥ १७२ ॥

टीका—स्वस्थानगतमल्पबहुत्वमुच्यते—सप्तमपृथिव्यां नारकाः सर्व-
स्तोकाः श्रेण्यसंख्येयभागप्रामिताः श्रेणिद्वितीयवर्गमूलेन खंडिता श्रेणि ३ ।
तेभ्यश्च सप्तमपृथिवीनारकेभ्य षष्ठीपृथिवीनारका असंख्यातगुणाः श्रेणितृ-
तीयवर्गमूलेनाहतश्रेणिमात्राः ३ । तेभ्यश्च षष्ठपृथिवीनारकेभ्यः पंचमपृथि-
वीनारका असंख्यातगुणाः श्रेणिषड्वर्गमूलापहतश्रेणिलब्धमात्राः ६ । तेभ्यश्च
पंचमपृथिवीनारकेभ्यश्चतुर्थपृथिवीनारका असंख्यातगुणाः श्रेण्यष्टवर्गमूलाप-
हतश्रेणिपारिमिताः ८ । तेभ्यश्चतुर्थपृथिवीनारकेभ्यस्तृतीयपृथिवीनारका
असंख्यातगुणाः श्रेणिदशवर्गमूलापहतश्रेणिलब्धमात्राः १० । तेभ्यस्तृतीय-
पृथिवीनारकेभ्यो द्वितीयपृथिवीनारका असंख्येयगुणाः श्रेणिदशवर्गमूलसं-

द्विदश्रेण्येकभागमात्राः १३ । तेभ्यश्च द्वितीयपृथिवीनारकेभ्यः प्रथमपृथिवी-
नारका असंख्यातगुणा घनांगुलद्वितीयवर्गमूलमात्राः श्रेण्यः ३ इति ॥१७२॥

तिर्यग्गतावल्पबहुत्वमाहः—

थोवा तिरिया पंचेंद्रिया दु चउरिंद्रिया विसेसहिया ।
वेइंद्रिया दु जीवा ततो अहिया विसेसेण ॥ १७३ ॥
ततो विसेसअहिया जीवा तेइंद्रिया दु णायव्वा ।
तेहिंतोणंतगुणा भवंति एइंद्रिया जीवा ॥ १७४ ॥

स्तोकाः तिर्यचः पंचेंद्रियास्तु चतुरिंद्रिया विशेषाधिकाः ।

द्वींद्रियास्तु जीवाः ततः अधिका विशेषेण ॥ १७३ ॥

ततो विशेषाधिका जीवाः त्रींद्रियास्तु ज्ञातव्याः ।

तेभ्योऽनंतगुणा भवंति एकेंद्रिया जीवाः ॥ १७४ ॥

टीका—तिर्यचः पंचेंद्रियाः स्तोकाः प्रतरासंख्यातभागमात्राः ३ ।
तेभ्यश्च पंचेंद्रियेभ्यश्चतुरिंद्रिया विशेषाधिकाः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

३

तेभ्यश्चतुरिंद्रियेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः

३

विशेषाः पुनः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

३

तेभ्यश्च द्वीन्द्रियेभ्यस्त्री-

न्द्रिया विशेषाधिकाः विशेषः पुनः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

३

तेभ्यश्च त्रीन्द्रियेभ्योऽनंतगुणाः भवंत्येकेंद्रिया जीवा ज्ञातव्याः

३

इति ॥ १७३-१७४ ॥

मनुष्यगतावल्पवहुत्वमाह,—

अंतरदांवे मणुया थोवा मणुयेसु होंति णायव्वा ।
 कुरुवेषु दससु मणुया संखेज्जगुणा तहा होंति ॥ १७५ ॥
 तत्तो संखेज्जगुणा मणुया हरिरम्मएसु वस्सेसु ।
 तत्तो संखिज्जगुणा हेमवदहरिणवस्साय ॥ १७६ ॥
 भरहेरावदमणुया संखेज्जगुणा हवंति खलु तत्तो ।
 तत्तो संखिज्जगुणा णियमादु विदेहगा मणुया ॥ १७७ ॥
 सम्मुच्छिमा य मणुया होंति असंखिज्जगुणा य तत्तो दु ।
 ते चव अपज्जत्ता सेसा पज्जत्तया सव्वे ॥ १७८ ॥

अंतर्द्वीपेषु मनुजाः स्तोका मनुजेषु भवंति ज्ञातव्याः ।

कुरुपु दशसु मनुजाः संख्येयगुणाः तथा भवंति ॥ १७५ ॥

ततः संख्येयगुणा मनुजा हरिरम्यकेषु वर्षेषु ।

ततः संख्येयगुणा हैमवतहैरण्यवर्षयोः ॥ १७६ ॥

भरतैरावतमनुजाः संख्येयगुणा भवंति खलु ततः ।

ततः संख्येयगुणाः नियमात् विदेहका मनुजाः ॥ १७७ ॥

संमूर्च्छिमाश्च मनुजा भवंति असंख्येयगुणाश्च ततस्तु ।

एते एव अपर्याप्ताः शेषाः पर्याप्ताः सर्वे ॥ १७८ ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वे स्तोकाः संख्याताः सर्वांतर्द्वीपेषु मनुष्याः
 ऊ । तेभ्यश्च दशसु कुरुपुपभोगभूमिषु मनुष्याः संख्यातगुणा
 भवंति ज्ञातव्याः । ऊऊ । तेभ्यश्च दशसु भोगभूमिषु हरिरम्यक-
 वर्षेषु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊ । तेभ्यश्च दशसु जषन्य भोग-
 भूमिषु हैमवतहैरण्यवतसंज्ञकासु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊ । तेभ्यश्च
 पंचसु भरतेषु पंचस्वैरावतेषु च मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊऊ ।
 तेभ्यश्च निश्चयेन मनुष्या विदेहेषु संख्यातगुणा भवंति । ऊ ऊ ऊ ऊ ऊ ।

ज्ञातव्याः स्फुटं, तेभ्यश्च सम्मूर्च्छनजा मनुष्या असंख्यातगुणाः श्रेण्यसं-
ख्यातैकभागमात्राः सर्वश्रेण्यसंख्यातमागाः उन्नकोटीकोटीप्रदेशमात्राः सूर्यं-
गुलप्रथमवर्गमूरेन सूर्यंगुलतृतीयवर्गमूलगुणितेन श्रेणेर्भागि हते यद्गुणं
तावन्मात्रा १/३ त एते अपर्याप्ता लक्ष्यपर्याप्ता एव, शेषाः पुनः संख्याता
ये मनुष्यास्ते सर्वे पर्याप्ता नास्ति तेषां लक्ष्यपर्याप्तत्वं । एवं देवनारकाणा-
मपि सर्वेषां लक्ष्यपर्याप्तत्वं नास्ति निवृत्यपर्याप्तत्वं पुनर्विदत एवेति ॥
१७५-१७६-१७७-१७८ ॥

देवगताबल्पबहुत्वमाह;—

थोवा विमाणवासी देवा देवी य हांति सव्वेवि ।
तेहिं असंखेज्जगुणा भवणेसु य दसविहा देवा ॥ १७९ ॥
तेहिं असंखेज्जगुणा देवा खलु हांति वाणवेंतरिया ।
तेहिं असंखेज्जगुणा देवा सव्वेवि जोदिसिया ॥ १८० ॥
स्तोका विमानवासिनो देवा देव्यश्च भवंति सर्वेऽपि ।
तेभ्यः असंख्येयगुणा भवनेषु च दशविधा देवाः ॥ १७९ ॥
तेभ्यः असंख्येयगुणा देवाः खलु भवति घानव्यतराः ।
तेभ्यः असंख्येयगुणा देवाः सर्वेपि ज्योतिष्काः ॥ १८० ॥

टीका—देवाती देवा देव्यश्च सर्वे स्तोकाः सौधर्मादिविमानवासिनः
असंख्याताः श्रेणिमात्रा घनांगुलतृतीयवर्गमूलमात्राः साधिकाः श्रेणयः १/३ ।
तेभ्यश्चासंख्यातगुणा भवनेषु दशविधा भवनवासिन असंख्याताः श्रेणयः
घनांगुलप्रथमवर्गमूलमात्राः श्रेणयः ३ । तेभ्यश्चासंख्यातगुणाः स्फुटमष्टप्रकारा
व्यंतराः प्रतरासंख्यातभागमात्राः संख्यातप्रतरांगुलैः श्रेणेर्भागि हते यद्गुणं
तावन्मात्राः श्रेणयः १/३ । तेभ्यश्च पंचप्रकारा ज्योतिष्का असंख्यातगुणाः
प्रतरासंख्यातभागमात्राः पूर्वोक्तासंख्यागुणितैरसंख्येयप्रतरांगुलैः श्रेणेर्भागि

इते यद्द्वयं तावन्मात्राः श्रेणयः $\frac{1}{2}$ । अथ वा सर्वतः स्तोकाः सर्वार्थसि-

$\frac{1}{2}$

द्धिदेवाः संख्याताः ततो विजयवैजयन्तजयन्तापराजितनवानुत्तरस्था असं-
ख्यातगुणाः पल्योपमासंख्यातभागप्रमितास्ततो नव प्रवेयका आनतप्राणता-
रणाच्युनाश्वासंख्यातगुणाः पल्योपमासंख्यातभागप्रमिताः ९ । ततः शता-
रसहस्रारदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूलसंखितश्रेण्येकभाग-
मात्राः $\frac{1}{2}$ । ततः शुक्रमहाशुक्रदेवाः असंख्यातगुणाः श्रेणिपंचमवर्ग-
मूलसंखितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{2}$ । ततो लान्तवकापिष्टदेवाः असं-
ख्यातगुणाः श्रेणिसप्तमवर्गमूलसंखितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{2}$ । ततो
ऋद्वात्रह्नोत्तरदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिनवमवर्गमूलगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूल-
संखितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{2}$ । नवमवर्गमूलसंखितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{2}$ । ततः
सनत्कुमारमार्हेन्द्रदेवा असंख्यातगुणाः श्रेण्येकादशवर्गमूलसंखितश्रेण्येक-
भागमात्राः $\frac{1}{2}$ । ततः सोधर्मेशानदेवा असंख्यातगुणाः $\frac{1}{2}$ । शेषं पूर्ववत्
द्रष्टव्यमिति । अथ वा सर्वस्तोका अयोगिनश्चत्वार उपशमकाः संख्यात-
संगुणाः ततः सयोगिनः संख्यातगुणास्ततोऽप्रमत्ताः संख्यातगुणास्ततः संय-
तासंयतास्तिर्यङ्मनुष्या असंख्यातगुणाः पल्योपमासंख्यातभागमात्राः ५९९
९९ । ततश्चतसृषु गतिषु सासादनसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणाः ५० । तत-
श्चतसृषु गतिषु सम्यङ्मिथ्यादृष्टयः संख्य तगुणाः पल्य ९० । ततश्चतसृषु
गतिषु असंयतसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणा एतैः सिद्धा अनंतगुणास्ततः सर्वे
मिथ्यादृष्टयोऽनंतानतगुणाः स्युरिति ॥ १७९-१८० ॥

युनरपि देवान् गुणेन निरूपयन्नाह,—

अणुदिसणुत्तरदेवा सम्मादिद्वीय होंति बोधव्वा ।

ततो खलु हेडिमया सम्मामिस्सा य तह सेमा ॥ १८१ ॥

अनुदिशानुत्तरदेवाः सम्यग्दृष्टयो भवन्ति बोद्धव्याः ।

ततःखलु अधस्तनाः सम्यङ्मिथ्याश्च तथा शेषाः ॥ १८१ ॥

टीका—पंचानुत्तरनवानुदिशदेवाः सम्यग्दृष्टयो निश्चयेन ज्ञातव्या भवन्ति तेभ्यः पुनरधो मिथ्यादृष्टयः सासादनाः सम्यग्दृष्ट्यादृष्टयोऽसंयत-सम्यग्दृष्टयो भवन्ति तथा शेषाश्च नारकतिर्यङ्गनुष्या मिश्रा भवन्तीति ॥ १८१ ॥

अल्पबहुत्वं प्रतिपाद्य बंधकारणं प्रतिपादयन्नाह;—

मिच्छादंसणअविरादिकसायजोगा हवंति बंधस्त ।
आऊसज्झवसाणं हेदव्वो ते दु णायव्वा ॥ १८२ ॥

मिथ्यादर्शनाविरतिकपाययोगा भवन्ति बंधस्य ।
आयुपोऽध्यवसानं हेतवस्ते तु ज्ञातव्याः ॥ १८२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगास्त एव हेतवो बंधस्यायुपो भवन्ति पुनरध्यवसायः परिणामः हेतुर्भवतीति ज्ञातव्याः । पंच मिथ्यात्वानि पंचेन्द्रियाणि मनः षट्कायविराधनानि त्रयोदश योगाः षोडश कपाया नव नोऽकपायाश्च सर्वे एते पंचपंचाशत्प्रत्ययाः कर्मबंधस्य हेतवो बोद्धव्या भवन्ति, अन्ये भेदा अत्रेवांतर्भवन्तीति ॥ १८२ ॥

बंधस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

जीवो कसायजुत्तो जोगादो कम्मणो दु जे जोग्गा ।
गेणहइ पांगलदव्वे बंधो सो होदि णायव्वो ॥ १८३ ॥

जीवः कपाययुक्तो योगात् कर्मणस्तु यानि योग्यानि ।
गृह्णाति पुद्गलद्रव्याणि बंधः स भवति ज्ञातव्यः ॥ १८३ ॥

टीका—जीवः कपाययुक्तः क्रोधादिपरिणतः योगान्मनोवाक्कायक्रियाभ्यः कर्मणो योग्यानि यानि पुद्गलद्रव्याणि गृह्णाति स बंधः कपाययुक्त इति पुनर्हेतुनिर्देशस्तीव्रमदमध्यमकपायानुरूपस्थित्यनुभवविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह—स्वक आत्मा कथति कर्मादत्त इति चेत् नैप दोषो जीवत्वात् जीवो

नामप्राणधारणादायुःसंबंधात्, न पुनरायुर्विरहाज्जीवो येन आत्मना पुरतः पुद्गलानादत्ते कर्मयोग्यानिनि लघुनिर्देशात्सिद्धः कर्मणो योग्यानिनि पृथग्विभक्त्युच्चारणं वाक्यांतरज्ञापनार्थं, किं पुनस्तद्वाक्यांतरमत आह,— कर्मणो जीवः स्रक्पायो भवतीत्येवं वाक्यं एतदुक्तं भवति कर्मण इति हेतुनिर्देशः, कर्मणो हेतोर्जीवः कपायपरिणतो भवति अकर्मकस्य कपायलोपोऽस्ति ततो जीवः कर्मणो योग्यानिनि, तयोरनादिसंबंध इत्युक्तं भवति ततोऽमूर्त्तः जीवः मूर्त्तेर्न कर्मणा कथं बध्यत इति बोध्यमपाकृतं भवति, इतरथा हि बंधस्यादिमत्त्वे आत्यांतिकीं शुद्धिं दधतः सिद्धस्यैव बंधाभावः प्रसज्येत इति द्वितीयवाक्यं योग्यान् पुद्गलान् गृह्णातीति । अर्थवशाद्विभक्तिपरिणाम इति पूर्वं हेतुसंबंधं रयक्त्वा पृष्टिसंबंधमुपैति कर्मणो योग्यानिनि । पुद्गलवचनं कर्मणस्तादात्म्यख्यापनार्थं तेनात्मगुणो दृष्टो निराकृतो भवति संसारहेतुर्न भवति यतो गृह्णातीति हेतुहेतुमद्भावख्यापनार्थः अतो मिथ्यादर्शनाद्यावेशादाद्भ्रूततरयात्मनः सर्वयोगविशेषसूक्ष्मेकक्षेत्रावगाहिनामनंतप्रदेशानां पुद्गलानां कर्मभावयोग्यानामविभागोनोपश्लेषो बंध इत्याख्यायते, यथा भाजनविशेषक्षितानां विविधरसपुष्पफलानां मदिरामावेन परिणामस्तथा पुद्गलानामप्यात्मनि स्थितानां योगकषायवशात्कर्मभावेन परिणामो वेदितव्यः । स वचनमन्यनिवृत्त्यर्थं स एष बंधो नान्योऽस्ति तेन गुणगुणिवंधो निर्वर्तितो भवति तुशब्दोऽवधारणार्थः । कर्मादिसाधनो बंधशब्दो व्याख्यात इति ॥ १८३ ॥

आह, किमयं बंध एकरूप एवाहोस्वित्प्रकारा अस्य, तदुच्यते,—

पयडिद्विविअणुभागपदेसबंधो य चतुर्विहो होइ ।
दुविहो य पयडिबंधो मूलो तह उत्तरो चेव ॥ १८४ ॥

• प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रवेशबंधश्च चतुर्विधो भवति ।

• द्विविधश्च प्रकृतिबंधो मूलस्तथोत्तरश्चैव ॥ १८४ ॥

टीका—बंधशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । प्रकृतिबंधः, स्थितिबंधः, अनु-
मागबंधः, प्रदेशबंधः इति चतुर्विधो बंधो भवति । प्रकृतिबंधस्तु द्विविधः
मूलस्तयोत्तरो, मूलप्रकृतिबंध उत्तरप्रकृतिबंधश्चेति । प्रकृतिः स्वभावः निवस्य
का प्रकृतिस्तिकता गुडस्य का प्रकृतिर्मधुरता तथा ज्ञानावरणस्य का
प्रकृतिरर्थानवगमः, दर्शनावरणस्यार्थानालोकनं, वेद्यस्य सदसल्लक्षणस्य
सुसदुःखसंवेदनं, दर्शनमोहस्य तत्त्वार्थाश्रद्धानं, चारित्रमोहस्यासंयमः, आयु-
पो भवधारणं, नाम्नो नरकादिनामकारणं, गोत्रस्योच्चैर्नीचैः स्थानसंशब्दनं,
अंतरायस्य दानादिविघ्नकरणं । तदेव लक्षणं कार्यं प्रक्रियते प्रभवत्यस्या
इति प्रकृतिः । तत्स्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः यथाऽजागोमहिष्यादिक्षीराणां
माधुर्यस्वभावाद्प्रच्युतिः स्थितिः । तद्रसविशेषोऽनुभवः यथाऽजागोमहि-
ष्यादिक्षीराणां तीव्रमंदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्मपुद्गलानां स्वगतसाम-
र्थ्यविशेषोऽनुभवः । इयत्तावधारणं प्रदेशः कर्मभावपरिणतपुद्गलस्कंधानां पर-
माणुपरिच्छेदेनावधारणं प्रदेश इति । एवं चतुर्विध एव बंध इति ॥ १८४ ॥

तत्राद्यस्य मूलप्रकृतिबंधस्य भेददर्शनार्थमाह,—

णाणस्स दंसणस्स य आवरणं वेदणीय मोहणियं ।
आडगणामा गोदं तहंतरायं च मूलाओ ॥ १८५ ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य च आवरणं वेदनीयं मोहनीयं ।
आयुर्नाम गोत्रं तथांतरायं च मूलाः ॥ १८५ ॥

टीका—आवृणोत्याव्रियतेनेनेति वाऽऽवरणं तत्प्रत्येकमभिसंबध्यते ज्ञान-
स्यावरणं दर्शनस्यावरणं । वेदयति विद्यतेऽनेनेति वा वेदनीयं । मोहयति
मुष्यतेऽनेनेति वा मोहनीयं । एत्यनेन नरकादिभवमित्यायुः । नमयत्यात्मानं
नम्यतेऽनेनेति वा नाम । उच्चैर्नीचैश्च गूयते शब्दच्यते इति गोत्रं । दातृदेयादीना-
मंतरं मध्यमे यातीत्यंतरायः । तथा तेन प्रकारेण मूला उत्तरप्रकृत्याधार-
भूता अष्टौ प्रकृतयो भवन्तीति । स एष मूलः प्रकृतिबंध इति ॥ १८५ ॥

इदानीमुत्तरप्रकृतिबंधमाह,—

पंच णव दोणि अट्टावीसं चदुरो तहेव वादालं ।
दोणि य पंच य भणिया पयडीओ उत्तरा चेव ॥१८६॥

पंच नव द्वे अष्टाविंशतिः चतस्रः तथैव द्वाचत्वारिंशत् ।

द्वे च पंच च भणिताः प्रकृतय उत्तराश्चैव ॥ १८६ ॥

टीका—ज्ञानावरणस्य पंच प्रकृतयः, दर्शनावरणस्य नव प्रकृतयः, वेदनीयस्य द्वे प्रकृती, मोहनीयस्याष्टाविंशतिः प्रकृतयः, आयुषश्चतस्रः प्रकृतयः, नाम्नो द्विचत्वारिंशत्प्रकृतयः, गोत्रस्य द्वे प्रकृती, अंतरायस्य पंच प्रकृतयः । अथवा पंचप्रकृतयो ज्ञानावरणमित्येवमादि । इत्येवं नामत्रिनवत्यपेक्षयाऽष्टचत्वारिंशच्छतमुत्तरप्रकृतयो भवन्तीति वेदितव्यम् ॥ १८६ ॥

के ते ज्ञानावरणस्य पंच भेदा इत्याशंकायामाह;—

आभिनिबोहियसुदओहीमणपज्जयकेवलानं च ।
आवरणं णाणारणं णादुव्वं सव्वभेदानं ॥ १८७ ॥

आभिनिबोधिकश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानां च ।

आवरणं ज्ञानानां ज्ञातव्यं सर्वभेदानां ॥ १८७ ॥

टीका—अभिमुखो नियतो बोध अभिनिबोधः स्थूलवर्तमानांतरिता अर्था अभिमुक्ताश्चक्षुरिंद्रिये रूपं नियमितं श्रोत्रेन्द्रिये शब्दः घ्राणेन्द्रिये गंधः रसनेन्द्रिये रसः स्पर्शनेन्द्रिये स्पर्शः भोऽनेन्द्रिये दृष्टश्रुतानुभूता नियमिताः, अभिमुखेषु नियमितेष्वर्थेषु यो बोधः स अभिनिबोध अभिनिबोध एवाभिनिबोधकं ज्ञानमत्र विशेषस्य सामान्यरूपत्वात्, आभिनिबोधिकं विशेषेणान्येभ्योऽवच्छेदकमतो न पुनरुक्तदोषः । श्रुतं मतिपूर्वमिंद्रियगृहीतार्थात्पृथग्भूतमर्थग्रहणं यथा घटशब्दात् घटार्थप्रतिपत्तिर्धूमाश्रमगुणलंभ इति । अवधानादवधिः पुद्गलमर्यादावबोधः । परकीयमनोगतार्थं मन इत्युच्यते

चक्षुरिन्द्रियेण द्रव्यांतरस्य । निर्णयेन ग्रहणं भुवावग्रहस्तद्विपरीतोऽभुवाव-
ग्रहः । एवमीहादीनामपि द्वादशभेदा ज्ञातव्याः । “ यथा चक्षुरिन्द्रियस्या-
ष्टचत्वारिंशद्भेदास्तथा पंचानामिन्द्रियाणां षडस्य मनसश्चैवमष्टाशीत्युत्तरद्विंश-
तभेदा भवन्ति तेषु व्यंजनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशद्भेदानां मिश्रणे कृते सति
षट्त्रिंशदुत्तरत्रिंशतभेदा आभिनिगोधिकस्य ज्ञानस्य भवन्ति ” ज्ञानभेदादा-
वरणस्यापि भेदो द्रष्टव्य इति । श्रुतज्ञानमपि पर्यायादिभेदेन विंशतिभेदं ।
पर्यायः, पर्यायसमासः अक्षरं, अक्षरसमासः, पदं, पदसमासः संघातः
संघातसमासः प्रतिपत्तिः, प्रतिपत्तिसमासः, अनियोगः, अनियोगसमासः,
प्राभूतकः, प्राभूतकसमासः, प्राभूतकप्राभूतकः, प्राभूतकप्राभूतकसमासः,
वस्तुः, वस्तुसमासः, पूर्व, पूर्वसमासः । तत्राक्षराणां भावादक्षरं केवलज्ञानं
तस्यानंतभागः पर्यायलब्ध्याक्षरसंज्ञकं केवलज्ञानमिव निरावरणं सूत्रमनिगो-
दस्य तदपि भवति तत्स्यकीयानंतभागेनाधिकं पर्यायसंज्ञकं भवति ज्ञानं
तस्मादुत्पन्नं श्रुतमपि पर्यायसंज्ञकं कार्ये कारणोपचारात् । ततस्तदेवानंत-
भागेन स्वकीयेनाधिकं पर्यायसमासः । एवमनंतभागासंख्यातगुणानंतगुण-
वृद्ध्या चैकाक्षरं भवति वृद्धीरद्विंशतिः असंख्यातलोकमात्राः षड्वृद्धीरति-
क्रम्य पर्यायाक्षरसमासस्य सर्वपाश्चिमो विकल्पो भवति तदनंतभागा-
धिकमक्षरं नाम श्रुतज्ञानं भवति । कथं १ द्रव्यश्रुतप्रतिबद्धैकाक्षरोत्पन्न-
स्योपचारेणाक्षरव्यपदेशात् । तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गतेऽक्षरसमासः अक्षर-
स्यानंतभागे वा वृद्धिं गतेऽक्षरसमासो भवति एवं यावत्पदं न प्राप्तं तावदक्षर-
समासं । तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते पदं षोडशशतचतुस्रिंशत्कोटीभिस्त्रय-
शतिलक्षाधिकाभिरष्टसप्ततिशताधिकाभिरष्टाशीत्यक्षराधिकाभिश्चाक्षराणां
शुद्धाभाभिरैकं द्रव्यं श्रुतपदं तस्मादुत्पन्नज्ञानमप्युपचारेण पदसंज्ञकं श्रुतं ।
तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते पदसमासः । एवमेकैकाक्षरवृद्धिक्रमेण यावत्संघातं

१—“ अस्माच्चिह्नादारभ्य ” एतच्चिह्नान्तं न वर्तते उपलब्धलिखितपुस्तके
गठः परंतु विज्ञायावश्यकं लिखितो मया । निवेदकः—ईंदरालालजैनः ।

न प्राप्नोति तावत्सर्वं पदसमासः । तत एकाक्षरे वृद्धिं गते संघातः ।
संघातः पदैर्यावद्भिर्नरकगतिः प्ररूप्यते तावद्भिर्भवाते तस्मादुत्पन्नं ज्ञानमपि
संघातसंज्ञकं, एतस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते संघातसमासः । एकाक्षरे प्रविष्टे
प्रतिपत्तिः स्यात् यावद्भिः पदैरेकगतीन्द्रियकाययोगादयः प्ररूप्यन्ते तावद्भिः
पदैर्गृहीतिः प्रतिपत्तिश्रुतं भवति तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते प्रतिपत्तिसमासः
यावदनुयोगो न भवति । एकाक्षरे वृद्धिं गतेऽनियोगो भवति चतुर्दशमार्गणा-
प्ररूपकस्तत एकाक्षरे वृद्धेऽनियोगसमासः । एकाक्षरेण प्राभूतकप्राभूतकं
भवति संख्यातानियोगद्वारेस्तत एकैकाक्षरवृद्धिक्रमेण यावत्प्राभूतकं न परिपूर्णं
तत्सर्वं प्राभूतकसमासस्तत एकाक्षरेण प्राभूतकप्राभूतकं भवति तत एकाक्षरेण
वृद्धिर्यावद्गन्तु एकाक्षरेणो नं तत्सर्वं प्राभूतकप्राभूतकसमासः एकाक्षरेण वस्तु
विंशतिप्राभूतकैस्तत एकाक्षरवृद्ध्या नेतव्यं यावत्सर्वमेकाक्षरेणो नं तत्सर्वं
वस्तुसमासः । तत एकाक्षरेण पूर्वं भवति संख्यातवस्तुभिस्तत एकैकाक्षर-
वृद्ध्या तावन्नेतव्यं यावत्लोकविंदुसारश्रुत । एकाक्षरेणो नं तेनाधिकं पूर्वं
पूर्वसमासः । एतस्य श्रुतस्यावरणं श्रुतावरणं श्रुतज्ञानभेदावरणस्यापि भेद
इति ॥ अथाधिज्ञानं देशावधिपरमावधिसर्वाधिभेदेन त्रिविधमेकैकमपि जघ-
न्योत्कृष्टभेदेन द्विविधं । तत्र जघन्यदेशावधिर्द्रव्यत एकजीवौदारिकशरीरस्य
लोकौनभागे हत एकभागं जानाति, क्षेत्रतः घनांगुलम्यासंख्यातभागं जानाति,
कालत आवल्या असंख्यातभागं जानाति, भावतो जघन्यद्रव्यपर्यायेषु आव-
ल्यसंख्यातभागेषु कृतेषु तत्रैकसंज्ञं जानाति । उत्कृष्टदेशावधिर्द्रव्यतः
कार्माणवर्गणाया मनोवर्गणानंतभागेन भागे हते तत्रैकसंज्ञं जानाति
क्षेत्रतः संख्यातलोकं जानाति कालतः पल्योपमं जानाति भाव-
तोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । तत्र परमावधिर्जघन्यद्रव्यतो देशाशु-
त्कृष्टद्रव्यस्य मनोवर्गणानंतभागस्यानंतभागेन
भागे हते तत्रैकभागं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्यातलोकं जानाति कालत
पल्योपमं जानाति भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । उत्कृष्टो द्रव्यतो

मनोवर्गणाया अनंतभागं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्याताँह्लोकान् जानाति कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । सर्वावधिद्रव्यत एकं परमाणुं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्याताँह्लोकान् जानाति कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् जानाति भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । सर्वत्रासंख्यातगुणो गुणकारो द्रष्टव्यः पूर्वपूर्वापेक्षयाऽनुगाम्यननुगामिवर्द्धमानहीयमानावस्थितभेदात् पद्धिधो वावधिः, एतस्यावधिज्ञानस्यावरणमवधिज्ञानावरणं । मनःपर्ययज्ञानमृजुविपुलमतिभेदेन द्विविधमृजुमतिमनःपर्ययज्ञानं विपुलमतिमनःपर्ययज्ञानं चेति । ऋज्वी प्रगुणा निर्वर्तिता वाक्कायमनस्कृतार्थस्य परमनोगतस्य विज्ञानं निर्वर्तिता कुटिला विपुला च मतिर्विपुलमतिर्निर्वर्तिता वाक्कायमनस्कृतार्थस्य परकीयमनोगतस्य विज्ञानात्, अथवा ऋज्वी मतिर्यस्य ज्ञानविशेषस्यासौ ऋजुमतिर्विपुला मतिर्यस्यासौ विपुलमतिः । ऋजुमतिर्विपुलमतिश्च मनःपर्ययः । तत्र ऋजुमतिर्द्रव्यतो जघन्येनैकसामयिकीं सौदारिकशरीरनिर्जरां जानात्युत्कृष्टत एकसामयिकीं चक्षुरिन्द्रियनिर्जरां जानाति, क्षेत्रतो जघन्येन गव्युतिपृथक्त्वं, उत्कृष्टतो योजनपृथक्त्वं जानाति, कालतो जघन्येन द्वौ वा त्रीन्वा भवान्, उत्कृष्टतः सप्ताष्टौ भवान् जानाति, भावतो जघन्येनोत्कृष्टेन चासंख्यातभावान् जानाति किं तु जघन्यादुत्कृष्टानां साधिकत्वं इति । विपुलमतिर्द्रव्यतो जघन्येनैकसामयिकीं चक्षुरिन्द्रियनिर्जरां जानाति उत्कृष्टेनैकसमयप्रबद्धकर्मद्रव्यस्य मनोवर्गणाया अनंतभागेन भागे हते एकसंहं जानाति, क्षेत्रतो जघन्येन योजनपृथक्त्वं साधिकं जानाति उत्कृष्टतो मनुष्यक्षेत्रं जानाति, कालतो जघन्येन सप्ताष्टभवान् जानात्युत्कृष्टतोऽसंख्यातान् भवान् जानाति, भावतो जघन्येनासंख्यातपर्यायान् जानाति उत्कृष्टतस्ततोऽधिकान् पर्यायान् जानाति । एतस्य मनःपर्ययस्यावरणं मनःपर्ययावरणं । केवलज्ञानमसहायमन्यनिरपेक्षं तस्यावरणं केवलज्ञानावरणं । एवं पंचप्रकारमावरणं; ज्ञानावारकः पुद्गलस्कंधनिचयः प्रवाहस्वरूपेणानादिबद्धः ज्ञानावरणमिति ॥ १८७ ॥

दर्शनावरणप्रकृतिभेदानाह;—

णिद्वाणिद्वा पयलापयला तह थीणगिद्धि णिद्वा य ।
पयला चक्खु अचक्खु ओहीणं केवलस्सेदं ॥ १८८ ॥

निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला तथा स्त्यानगृद्धिः निद्रा च ।
प्रचला चक्षुः अचक्षुः अवधीनां केवलस्येदं ॥ १८८ ॥

टीका—आवरणमित्यनुवर्तते तेन सह संबंधः । निद्रानिद्रा प्रचलाप्र-
चला स्त्यानगृद्धिः निद्रा प्रचला अत्र दर्शनावरणं सामानाधिकरण्येन दृश्यते
निद्रानिद्रा चासौ दर्शनावरणं च एवं प्रचलाप्रचला दर्शनावरणं स्त्यान-
गृद्धिर्दर्शनावरणं निद्रा दर्शनावरणं प्रचला दर्शनावरणं, उत्तरत्र वैयधिकर-
ण्येन चक्षुर्दर्शनावरणमक्षुर्दर्शनावरणमवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणं
चेति नवविधं दर्शनावरणमेतदिति । तत्र मदस्वेदकृमविनोदार्थं स्वापो निद्रा
तस्या उपर्युपरि वृत्तिर्निद्रानिद्रा, स्वापक्रिययात्मानं प्रचलयति सा प्रचला
शोकश्रममदादिप्रभवा आसीनस्यापि नेत्रगात्रविकृतिस्फुटिकासौ च पुनः
पुनर्वर्तमाना प्रचलाप्रचला, स्वप्ने धीर्यविशेषाविर्भावः सा स्त्यानगृद्धिः स्याय-
तेरनेकार्थत्वात् स्वापार्थं इह गृह्यते गृधेरपि दृष्टिः स्त्याने स्वप्ने गृध्यते दृष्यते
यदुदयादात्मा रौद्रं बहुकर्म करोति स्त्यानगृद्धिः । तत्र निद्रानिद्रादर्शना-
वरणोदयेन वृक्षाग्रे समभूमौ यत्र तत्र देशे घोरं खं घोरयन्निर्भरं स्वपिति,
प्रचलाप्रचलातीव्रोदयेन आसीन उत्थितो वा गल्लालामुखं पुनः शरीरं
शिरः कंपयन् निर्भरं स्वपिति, स्त्यानगृद्धिदर्शनावरणोदयेन उत्थितोऽपि
पुनः स्वपिति सुप्तोऽपि कर्म करोति दंतान् कटकटायमानः शेते इति ।
निद्रायास्तीव्रोदयेनाल्पकालं स्वपिति उत्थाप्यमानः सोऽपि शीघ्रमुत्थिति
अल्पशब्देन चेतयते । प्रचलायास्तीव्रोदयेन बालुकामृते इव लोचने भवतः
गुरुभारावष्टम्भमिव शिरो भवति पुनः पुनर्लोचने उन्मीलयति स्वपंतमात्मानं
वारयति । चक्षुर्ज्ञानोत्पादकप्रयत्नानुविद्धगुणीभूतविशेषसामान्यालोचनं

चक्षुर्दर्शनरूपं दर्शनक्षमं तस्यावरणं चक्षुर्दर्शनावरणं । शेषेद्रिंशज्ज्ञानोत्पाद-
कप्रयत्नानुविद्धगुणीभूताविशेषसामान्यालोचनमचक्षुर्दर्शनं तस्यावरणमचक्षु-
दर्शनावरणं । अत्रधिज्ञानोत्पादकप्रयत्नानुविद्धसन्निपातगुणीभूतविशेषरूपि-
वस्तुसामान्यालोचनमवधिदर्शनं तस्यावरणमवधिदर्शनावरणं । युगपत्सर्वद्र-
ध्यपर्यायसामान्यविशेषप्रकाशकं केवलं केषलं जानाति भाविकेवलदर्शनं
तस्यावरणं केवलदर्शनावरणं । मिथ्यात्वासंयमकषाययोगैकरूपेण परिणतो
जीवसमवेतदर्शनगुणप्रतिबंधकस्तदर्शनावरणमिति ॥ १८८ ॥

वेदनीयमोहनीययोरुत्तरप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह;—

सात्तमसात् द्विविधं वेदणियं तथैव मोहणीयं च ।

दंसणचरित्तमोहं कसाय तह णोकसायं च ॥ १८९ ॥

सात्तमसात् द्विविधं वेदनीयं तथैव मोहनीयं च ।

दर्शनचरित्रमोहः कषायस्तथा नोकषायश्च ॥ १८९ ॥

टीका—सात्तमसात् द्विविधं वेदनीयं, तथैव मोहनोयमपि द्विविधं
दर्शनमोहनीयं चरित्रमोहनीयं च, द्विविधमुत्तरं भणति तेन सह
संबंधः । चरित्रमोहनीयमपि द्विविधं कषायमोहनीयनोकषायमोहनीयभेदेन
सात्तं सुखं सांसारिकं तद्भोजयति वेदयति जीवं सात्तवेदनीयं, असात्तं
दुःखं तद्भोजयति वेदयति जीवमसात्वेदनीयं । यदुदयाद्देवादिगतिषु
शारीरिकमानसिकसुखप्राप्तिस्तत्सात्तवेदनीयं, यदुदयान्तरकादिगतिषु शारी-
रमानसदुःखानुभवनं तदसात्तवेदनीयं । एवं वेदनीयकर्मणो द्वे प्रकृती सुख-
दुःखानुभवननिबंधनः पुद्गलस्कंधचयो मिथ्यात्वादिप्रत्ययवशेन कर्मपर्यायप-
रिणतो जीवः समवेतो वेदनीयमिति । अप्राप्तसमयपदार्थेषु रचिः श्रद्धा
दर्शनं तन्मोहयति परतंत्रं करोति दर्शनमोहनीयं, पापक्रियानिवृत्तिश्चारित्रं
तत्र घातिकर्माणि पापं तेषां क्रिया मिथ्यात्वासंयमकषायास्तेषामभावश्चारित्रं
दुःखसस्यं कर्मक्षेत्रं कृपति फलवत्कुर्वतीति कषायाः, ईष्यकषाया नोक-

षायाः, स्थित्यनुभागोदये कपायेम्य एतेषां स्तोक्तत्वं यत ईपत्कपायत्वं
युक्तमिति ॥ १८९ ॥

दर्शनमोहनीयस्य कपायनोकपायाणां च भेदानाहः—

तिष्ठिणय द्वुवेय सोलस णवभेदा जहाकमेण णायव्वा ।
मिच्छत्तं सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तमिदि तिष्ठिण ॥ १९० ॥

त्रयो द्वौ षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः ।

मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं सम्यङ्मिथ्यात्वमिति त्रयः ॥ १९० ॥

टीका—त्रयो, द्वौ—षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः । दर्शन-
मोहनीयस्य त्रयो भेदाः । चात्रिमोहनीयस्य द्वौ भेदौ, चात्रिकपायमोह-
नीयस्य षोडश भेदाः चात्रिनोकपायमोहनीयस्य नव भेदाः । अथ दर्शन-
मोहनीयस्य के ते त्रयो भेदा इत्याशंकायामाहः—मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं
सम्यङ्मिथ्यात्वमिति त्रयो भेदाः दर्शनमोहनीयस्य, यस्योदयेनात्तागमपदा-
र्थेषु श्रद्धा न भवति तन्मिथ्यात्वं कोद्रवतुपरूपं, यस्योदयेनात्तागमपदार्थेषु
श्रद्धायाः शैथिल्यं तत्सम्यक्त्वं कोद्रवतंडुलसदृशं, यस्योदयेनात्तानात्तागम-
पदार्थेषु अक्रमेण श्रद्धे उत्पद्यते तत्सम्यङ्मिथ्यात्वं, दर्शनमोहनीयस्य पूर्वा-
दिकरणैर्दलितस्य कोद्रवस्येव त्रिधा गतिर्भवाति । तच्च बंधं प्रत्येकं सत्ताकर्म
प्रति त्रिविधं तत्सम्यङ्मिथ्यात्वस्यैककारणत्वादिति ॥ १९० ॥

षोडशकपायभेदं प्रतिपादयन्नाहः—

कोहो माणो माया लोहोणंताणुबंधिसण्णा य ।
अप्पच्चक्खाण तहा पच्चक्खाणो य संजलणो ॥ १९१ ॥

क्रोधो मानो माया लोभोऽनंतानुबंधिसंज्ञा च ।

अप्रत्याख्यानं तथा प्रत्याख्यानं च संज्वलनः ॥ १९१ ॥

टीका—क्रोधो रोपसरंभः मानो गर्भः स्तब्धत्वं माया निकृतिर्वचना अनृ-

जुल्वं लोभो गृहमूर्च्छा अनंतानुभवान्मिथ्यात्वासंयमादौ अनुबंधः शीलं येषां तेऽनंतानुबंधिनस्ते च ते क्रोधमानमायालोभा अनंतानुबंधिक्रोधमानमाया-लोभाः, अथ वाऽनंतेषु भवेध्वनुबंधो विद्यते येषां तेऽनंतानुबंधिनः संसारापक्ष-यानंतकालत्वं एते सम्यक्त्वचारित्रविरोधिनः शक्तिद्वयापनोदायेति, अथ वाऽनंतानुबंधिन इति संज्ञा भवति एत इति । प्रत्याख्यानं संयम ईषत्प्रत्या-ख्यानं संयमांसंयम इत्यर्थः, अत्रावरणशब्दो द्रष्टव्यः, अप्रत्याख्यानमावृ-ष्वर्तित्यप्रत्याख्यानावरणाः । प्रत्याख्यानं संयममावृष्वर्तिति प्रत्याख्याना-वरणाः । अथवा येषु सत्सु प्रत्याख्यानसंयमादिरहितं सम्यक्त्व भवतीति अप्रत्याख्यानसंज्ञाः क्रोधमानमायालोभास्तादर्थ्यात्ताच्छब्दमिति । तथा येषु सत्सु प्रत्याख्यानं सम्यक्त्वसहितः संयमासंयमो भवति क्रोधमानमायालोभाः प्रत्याख्यानसंज्ञा भवत्यत्रापि तादर्थ्यात्ताच्छब्दमिति । तथा संयमेन सहैकी-भूय संज्वलन्ति संयमो वा ज्वलत्येषु सत्स्विति वा संज्वलनाः क्रोधमानमाया-लोभा इति । आद्याः सम्यक्त्वसंयमघातिनः, द्वितीया देशसंयमघातिनः, तृतीयाः संयमघातिनः, चतुर्थाः, यथाख्यातसंयमघातिन इति ॥ १९१ ॥

नोकपायभेदान्प्रतिपादयन्नाहः—

इत्थीपुरिसणउंसयवेदा हास रदि अरदि सोगो य ।
भयमेतोय दुगंछा णवविह तह णोकसायभेयं तु ॥१९२॥

स्त्रीपुरुषनपुंसकवेदाः हासो रतिः अरतिः शोकश्च ।

भयमेतस्मात् जुगुप्सा नवविधस्तथा नोकपायभेदस्तु ॥१९२॥

टीका—स्तृणाति छादयति दोषैरात्मानं परं च स्त्री । पुरौप्रकृष्टे कर्मणि शेते प्रमादयति तानि करोतीति वा पुरुषः । न पुमान् न स्त्री नपुंसकं । येषां पुद्गलस्कंधानामुदयेन पुरुष आकांक्षोत्पद्यते तेषां स्त्रीवेद् इति संज्ञा । येषामुद-येन पुद्गलस्कंधानां वनितायामाकांक्षा जायते तेषां पुंवेद् इति संज्ञा । येषां च पुद्गलस्कंधानामुदयेनेष्टकामिसदृशेन द्वयोराकांक्षा जायते तेषां नपुंसकवेद

शति संज्ञा । हसनं हासो यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन हास्यनिमित्तो जीवस्य राग उत्पद्यते तस्य हास इति संज्ञा कारणे कार्योपचारात् । रम्यतेऽनयेति रमणं वा रतिः कुत्सिते रमते येषां कर्मस्कंधानामुदयेन द्रव्यक्षेत्रकालभा-
वेण रतिरुत्पद्यते तेषां रतिरिति संज्ञा । न रमते न रम्यते वा यथा साऽरतिर्यस्य पुद्गलस्कंधस्योदयेन द्रव्यादिव्यतिर्जायते तस्यारतिरिति-
संज्ञा । शोचनं शोचयतीति वा शोकः यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शोकः समुत्पद्यते जीवस्य तस्य शोक इति संज्ञा । भीतिर्यस्माद्विभेति वा भयं यैः कर्मस्कंधैरुदयमागतैर्जीवस्य भयमुत्पद्यते तेषां भयमिति संज्ञा । जुगुप्सनं जुगुप्सा येषां कर्मस्कंधानामुदयेन द्रव्यादिषु जुगुप्सा उत्पद्यते तेषां जुगुप्सेति संज्ञा । एवं नवाविधमेव नोक्त्वायवेदनीयं ज्ञातव्यमिति । कपायवेदनीया-
स्यभेदास्तूद्धमेतस्माच्चागमाज्ज्ञातव्या इति ॥ १९२ ॥

आयुषो नाशश्च प्रकृतेर्भेदान् प्रतिपादयन्नाह—

णिरियाऊ तिरियाऊ माणुसदेवाण होंति आऊणी ।
गदिजादिसरीराणि य बंधणसंघादसंठाणा ॥ १९३ ॥

नारकायुः तैरश्चायुः मानुषदेवानां भवंति आयुषि ।
गतिजातिशरीराणि च बंधनसंघातसंस्थानानि ॥ १९३ ॥

टीका—नारकादिषु संबधत्वेनायुषो भेदव्यपदेशः क्रियते नारकेषु भवं नारकायुः, तिर्यक्षु भवं तैरश्चायुः, मनुष्येषु भवं मानुष्यायुः, देवेषु भवं देवायुः, एवमायुषि चत्वारि । येषां कर्मस्कंधानामुदयेन जीवस्याधोगतिस्व-
भावेषु नारकेषु तावशीतोष्णवेदनेषु दीर्घजीवनेनाथः स्थानं भवति तेषां नार-
कायुरिति संज्ञा, येषां पुद्गलस्कंधानामुदयेन तिर्यङ्मनुष्यदेवभवानामेव स्थानं भवति तेषां तैरश्चमानुषदेवायुषि इति संज्ञेति । गतिर्भवः संसारः, यदुदया-
दात्मा भवान्तरं गच्छति सा गतिर्यादि गतिनाम कर्म न स्यात्तदाऽगतिर्जावः स्यात् । यस्मिन् जीवभावे सत्यायुःकर्मणो यथावस्थानं शरीरादीनि कर्माणि

उदयं गच्छंति स भावो यस्य पुद्गलस्कंधस्य मिथ्यात्वादिकारणेः प्रात-
 कर्मण उदयाद्भवति तस्या गतिरिति संज्ञा । सा चतुर्विधा—नरकगतिः,
 तिर्यग्गतिः, मनुष्यगतिः, देवगतिश्चेति । येषां कर्मस्कंधानामुदयादात्मना
 नारकादिभवस्तेषां नरकगत्यादयः संज्ञाश्चतस्रो भवंति नरकादिगतिषु ।
 तदव्यभिचारिणा सादृश्येनेनैकीकृतात्मा जातिर्जीवानां सदृशःपरिणामः
 यदि जातिनामकर्म न स्यात्तदा मत्कुणा मत्कुणैर्वृश्चिका वृश्चिकैर्वीहयो
 वीहिभिः समाना न जायेरन्, दृश्यते च सादृश्यं तस्माद्यतः कर्मस्कंधाच्च
 याति सादृश्यं तस्य जातिरिति संज्ञा । सा च पंचविधा, एकेंद्रियद्वीन्द्रिय-
 त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियजातिभेदेन । यदुदयादात्मा एकेंद्रियः स्यात्तदेकें-
 द्रियजातिनामकर्म एवं शेषेष्वपि योज्यं । यदुदयादात्मनः शरीरनिवृत्तिस्त-
 च्छरीरनाम, यन्म कर्मस्कंधस्योदयेनाहारतेजःकार्माणवर्गणापुद्गलस्कंधाः
 शरीरयोग्यपरिणामैः परिणता जीविन संबध्यन्ते तस्य शरीरमिति संज्ञा ।
 यदि शरीरनामकर्म न स्यादात्मा विमुक्तः स्यात् । तच्छरीरं पंचविधं,
 औदारिकवैक्रियिकाहारकतैजसकार्माणशरीरभेदेन । यदुदयादाहारवर्ग-
 णागतपुद्गलस्कंधा जीवगृहीता रसरुधिरमांसास्थिमज्जाशुक्रस्वभावौदारिक-
 शरीरं भवंति तदौदारिकशरीरनाम, एवं सर्वत्र यदुदयादाहारवर्गणापुद्गल-
 स्कंधाः सर्वशुभावयवाहारशरीरस्वरूपेण परिणमन्ति तदाहारकशरीरं नाम-
 कर्म, तथा यदुदयात्तैजसवर्गणापुद्गलस्कंधा निःसरणानिःसरणप्रकामप्राप्त-
 समस्तप्रत्येकस्वरूपेण भवंति ततैजसशरीरं नाम, तथा यदुदयादाहारवर्ग-
 णागतपुद्गलस्कंधा अणिमादिगुणोपलक्षितास्तद्वैक्रियकं शरीरं, यदुदयात्कू-
 ष्मांडफलवृंताकफलवृंतवत्सर्वकर्माश्रयभूतं तत्कार्माणशरीरं । शरीरार्थागत-
 पुद्गलस्कंधानां जीवसंबंधानां यैः पुद्गलस्कंधैः प्राप्तोदयैरन्योन्यसंश्लेषणसं-
 बंधो भवति तच्छरीरबंधनं नामकर्म । यदि शरीरबंधननामकर्म न स्याद्वा-
 लुकाकृतपुरुषशरीरमिव शरीरं स्यात् तदौदारिकशरीरबंधनादिभेदेन
 पंचविधं । यदुदयादौदारिकशरीराणां विवरविरहितान्योन्यप्रवेशानुप्रवेशेन-

कत्वापादनं भवति तत्संघातनाम । यदि संघातनामकर्म न स्यात्तिलमोदक
 इव जीवशरीरं स्यात् । तच्चौदारिकशरीरसंघातादिभेदेन पंचविधं । यदु-
 दयादौदारिकादिशरीराकृतेनिर्वृतिर्भवतितत्संस्थाननाम, येषां कर्मस्कंधा-
 नामुदयेन जातिकर्मोदयपरतंत्रेण शरीरस्य संस्थानं क्रियते तच्छरीरसं-
 स्थानं । यदि तन्न स्याज्जीवशरीरसंस्थानं स्यात् । तच्च पोटा
 विभज्यते—समचतुरस्रसंस्थाननाम, न्यग्रोधपरिमंडलसंस्थाननाम, साति-
 शरीरसंस्थाननाम, वामनसंस्थाननाम, कुब्जसंस्थाननाम, हुंडक-
 संस्थाननाम । समचतुरस्रं समचतुरस्रमिव विभक्तमित्यर्थः । न्यग्रोधो
 वृक्षस्तस्य परिमंडलमिव परिमंडलं यस्य तन्न्योग्रोधपरिमंडलं
 नाभेरूर्ध्वं सर्वावयवपरमाणुबहुत्वं न्यग्रोधपरिमंडलमिव न्यग्रोधप-
 रिमंडलशरीरसंस्थानमायतवृत्तमित्यर्थः । साति वाल्मीकं शात्मलिवां
 तस्य संस्थानमिव संस्थानं यस्य तत्सातिशरीरसंस्थानं नाभेरधोवयवानां
 विशालत्वमूर्ध्वं सौक्ष्म्यं । कुब्जस्य शरीरं कुब्जशरीरं तस्य संस्थानमिव
 संस्थानं यस्य तत्कुब्जशरीरसंस्थानं यस्योदयेन शाखानां दीर्घत्वं भवति
 तत्कुब्जशरीरसंस्थाननाम । वामनस्य शरीरं वामनशरीरं तस्य संस्थानं
 वामनशरीरसंस्थान नाम यस्योदयात् शाखानां ह्रस्वत्वं कायस्य च दीर्घत्वं
 भवति । विषमपाषाणभृतादिरिव विषमं हुंडं यस्य शरीरं तस्य संस्थानमिव
 संस्थानं यस्य तद्धुंडकशरीरसंस्थानं यस्योदयेन पूर्वोक्तपंचसंस्थानेभ्योऽन्य-
 दीमत्सं संस्थानं भवति । अथ बंधनसंघातसंस्थानेषु को भेद इति चेन्नैप
 दोषो यस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरपरमाणवोऽन्योन्यं बंधमागच्छन्ति
 तदौदारिकशरीरबंधनं नाम । यस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरस्कंधानां
 शरीरभावमुपगतानां बंधननामकर्मोदयेनैकबंधनवद्धानामौर्ध्वं भवति तदौ-
 दारिकशरीरसंघात नाम । यस्य च कर्मण उदयेन शरीरस्कंधानामाकृतिर्भ-
 वति तत्संस्थानमिति महान्भेदो यत । एवं सर्वत्र द्रष्टव्यमिति ॥ १९३ ॥

तथा;—

संघट्टणंगोपांगं वण्णरसगंधफासमणुपुव्वी ।

अगुरुलहुगुवघादं परघादमुस्तास णामं च ॥ १९४ ॥

संहननमंगोपांगं वर्णरसगंधस्पर्शा आनुपूर्वी ।

अगुरुलघूपघाताः परघात उच्छ्वास नाम च ॥ १९४ ॥

टीका—यस्योदयादस्थिसंधिवंधविशेषो भवति तत्संहननं नाम, एत-
स्याभावे शरीरसंहननं न भवेत् । तत् पश्चिमं; वज्रर्पभनाराचसंहननं,
वज्रनाराचसंहननं, नाराचसंहननं, अर्द्धनाराचसंहननं, कीलकसंहननं,
असंप्राप्तसुपाटिकासंहननं चेति । अस्थिसंचयं ऋषभवेष्टनं वज्रवद-
भेदाःशष्टभः वज्रश्च नाराचश्च वज्रनाराचौ तौ द्वावपि यस्य शरीरसंह-
ननं तद्वज्रर्पभनाराचसंहननं यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि वज्रवेष्टनेन
वेष्टितानि वज्रनाराचेन च कीलितानि भवति । एष एवास्थिवंधो ऋषभ-
रहितो यस्योदयेन भवति तत् द्वितीयं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रविशेष-
णरहितोऽस्थिवंधो नाराचकीलितो भवति तत्तृतीयं । यस्य कर्मण उदयेनास्थि-
संचयो नाराचेनार्द्धकीलितो तच्चतुर्थं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि
वज्रवेष्टनेन वेष्टितानि वज्रनाराचेनैव कीलितानि न भवति तत्पंचमं । यस्य
कर्मण उदयेनान्योन्यसंप्राप्तानि असुपाटिका गिराबद्धानि भवति तत् षष्ठ
मिति ॥ यदुदयादंगोपागंधिवेकनिष्पत्तिः तद्गोपांगं नाम यस्य कर्मण
उदयेनानलकवाहूरुदरनितंबोरःशृष्ठशिरांस्यशवंगानि उपांगानि च मूर्द्ध-
करोटिमस्तकललाटसंधिभुजकर्णनासिकानयनाक्षिकूपहनुकपोलाधरौष्ठसूक्-
तालुजिह्वाग्रीवास्तनयुच्चूकंगुल्यादीनि भवति । तद्गोपांगं त्रिविधमौदारि-
कशरीरांगोपांगं, वैक्रियकशरीरांगोपांगं, आहारकशरीरांगोपांगं चेति । यस्य
कर्मण उदयेनौदारिकांगोपांगानि भवति तदौदारिकांगोपांगं नामैवमन्य-
त्रापि योज्यम् ॥ यदुदयाच्छरीरे वर्णनिष्पत्तिस्तादृशनाम स्यात्तद्भावे शरी-

मवर्णं स्यात् तत्पंचविधं; कृष्णवर्णनाम, नीलवर्णनाम, रक्तवर्णनाम, हरि-
 तवर्णनाम, शुक्रवर्णनाम चेति । यस्य कर्मण उदयेन शरीरपुद्गलानां कृष्ण-
 वर्णता भवति तत्कृष्णवर्णनामैवं शेषाणामपि दृष्टव्यं ॥ यस्य कर्मस्कंधस्यो-
 दयाज्जीवशरीरे जातिप्रतिनियततित्कादिरसो भवति तद्रस इति संज्ञा, एतस्य
 कर्मणोऽभावे जातिप्रतिनियतरसो न भवेत् निंबादीनां प्रतिनियतरसोपलंभात् ।
 तत्पंचविधं; तित्कनाम कटुकनाम, कपायनाम, आम्लनाम, मधुरनाम चेति ।
 यस्य कर्मण उदयेन शरीरपुद्गलास्तिकरसस्वरूपेण परिणमति तत्तित्कनामैवं
 शेषाणामप्यर्थो वाच्य इति ॥ यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीरे जातिप्रति-
 नियतगंधो उत्पद्यते तस्य गंध इति संज्ञा, न च तस्याभावो हस्त्यजादिपु प्रति-
 नियतगंधोपलंभात् । तत् द्विविधं सुरभिगंधनामासुरभिगंधनाम चेति । यस्य
 कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलाः सुरभिगंधयुक्ता भवन्ति तत्सुरभिगंधनाम,
 यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलाः दुर्गंधा भवन्ति तद्दुर्गंधनामेति ॥ यस्य
 कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीरे जातिप्रतिनियतः स्पर्शो उत्पद्यते तत्स्पर्शनाम न
 चैतस्याभावः सर्वोत्पलकमलादिपु प्रतिनियतस्पर्शदर्शनात्तद्विधं; कर्कश-
 नाम, मृदुनाम, गुरुनाम, लघुनाम, श्लिग्धनाम, रूक्षनाम, शीतनाम, उष्णनाम
 चेति । यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलानां कर्कशभावो भवति तत्क-
 र्कशनामैवं शेषस्पर्शानामप्यर्थो वाच्यः ॥ आनुपूर्व्यं, पूर्वोत्तरशरीरयोर्ंतराले
 एकद्वित्रिसमयेषु वर्तमानस्य यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवप्रदेशानां विशिष्टः
 संस्थानविशेषो भवति तदानुपूर्व्यं नाम, न च तस्याभावो विग्रहगतौ जातिप्र-
 तिप्रतिनियतसंस्थानोपलंभात् उत्तरशरीरग्रहणं प्रति गमनोपलंभात् । तच्चतुर्विधं;
 नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं, तिर्थगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं, मनुष्यगतिप्रायोग्यानु-
 पूर्व्यं, देवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं चेति । यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन नरकगतिं
 गतस्य जीवस्य विग्रहगतौ वर्तमानस्य नरकगतिप्रायोग्यसंस्थानं भवति
 तन्नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं नामैवं शेषाणामप्यर्थो वाच्य इति ॥ यस्य कर्म-
 स्कंधस्योदयाज्जीवोऽर्जतानंतपुद्गलपूर्णोऽयःपिंडवद्गुरुत्वाच्चाधः पतति न

चाकृतूलवह्लुपुत्वाद्दृष्वं गच्छति तद्गुरुलघुनाम् ॥ उपेत्य घात उपघातः
 यस्योदयात् स्वयंकृतोद्वंघनमस्त्वतनादिनिमित्त उपघातो भवति तदुपघात-
 नाम, अथ वा यत्कर्म जीवस्य स्वपीडोहेतूनवयवान्महाशृंगलाध्वस्तानुद-
 रादीन् करोति तदुपघातं ॥ परेषां घातः परघातः यस्य कर्मण उदयात्पर-
 घातहेतवः, शरीरपुद्गलाः सर्पदंष्ट्रावृश्चिकपुच्छादिभवाः परशयायाघाता वा
 भवंति तत्परघातनाम ॥ उच्छ्वासमुच्छ्वासः यस्य कर्मण उदयेन जीव
 उच्छ्वासनिःश्वासकायोत्पादनसमर्थः स्यात्तदुच्छ्वासनिःश्वासनाम ॥ अयं
 नामशब्दः सर्वत्रामिसंबध्यत इति ॥ १९४ ॥

तथा;—

आदाबुज्जोदविहायगइजुयलतस सुहुमणामं च ।
 पज्जतसाहारणलुग थिरसुह सुहगं च आदेज्जं ॥ १९५ ॥
 अथिरअसुहदुब्भगयाणादेज्जं दुस्सरं अजसकित्ती ।
 सुस्सरजसकित्ती विय णिमिणं तित्थयर णामवादाळं १९६
 आतपोद्योतविहायोगतियुगलत्रसाः सूक्ष्मनाम च ।
 पर्याप्तसाधारणयुगं स्थिरंशुभं सुभगं च आत्रेयं ॥ १९५ ॥
 अस्थिराशुभदुर्भगा अनादेयं दुःस्वरमयशस्कीर्तिः ।
 सुस्वरयशःकीर्तिरपि च निर्माणं तीर्थकृत्यं नाम द्वाच-
 त्वारिंशत् ॥ १९६ ॥

टीका—आतपनमातपः यस्य कर्मसंकथस्योदयेन जीवशरीर आतपो
 भवति तद्वातापननाम, न च तस्याभावः सूर्यमंडलादिषु पृथिवीकायिष्-
 तापोपलंभात् ॥ उद्योतनमुद्योतः यस्य कर्मसंकथस्योदयाज्जीवशरीर उद्योत

१ संस्कृतटीकाया सिःसिगमुसुत्रके " निमिणं " इत्यस्य छादा " निमान"मिति
 कृता । निर्माणं चर्माणो विदधातश्च " निर्माण"मिति छादा कृतास्ति । इत्यपि दृश्यते ।

उत्पद्यते तदुद्योतनाम, न चास्याभावः चन्द्रनक्षत्रादिमंडलेषु सद्योतादिषु
 च पृथिवीकायिकशरीराणामुद्योतदर्शनात् ॥ विहाय आकाशं विहायसि
 गतिर्विहायोगतिर्येषां कर्मस्कंधानामुद्येन जीवस्याकाशे गमनं तद्विहायोग-
 तिनाम, न चास्याभावो वितस्तिमात्रपादजीवप्रदेशैर्भूमिमवगाह्यसकलजीव-
 प्रदेशानामाकाशे गमनोपलंभात्, तत् द्विविधं प्रशस्तविहायोगतिनामाप्रश-
 स्तविहायोगतिभेदेन; यस्य कर्मण उद्येन सिंहकुंजरहंसवृषभादीनामिव
 प्रशस्ता गतिर्भवति तत्प्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य कर्मण उद्येनोष्ट्र-
 शृगालश्वादीनामिवाप्रशस्ता गतिर्भवति तदप्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य
 कर्मण उद्येन जीवः स्थावरेषूपत्यते तत्स्थावरनामान्यथा स्यावराणाम-
 भावः स्यात् । यस्य कर्मण उद्यादन्यवाधाकरशरीरेषूपत्यते जीवस्तद्वाद्दर-
 नामान्यथाऽप्रतिहतशरीरा जीवाः स्युः ॥ यस्य कर्मण उद्येन सूक्ष्मेषूपत्यते
 जीवस्तत् सूक्ष्मशरीरनिवर्तकं ॥ यदुद्यादाहारादि षट्पर्याप्तिनिवृत्तिस्त
 त्पर्याप्तिनाम । तत् षड्विधं तद्यथा,—शरीरनामकर्मोद्यात्पुद्गलविपाकिन
 आहारवर्णागतपुद्गलस्कंधाः समवेतानंतपरमाणुनिष्पादिता आत्मावष्टब्ध-
 क्षेत्रस्थाः कर्मस्कंधसंबंधतो मूर्तीभूतमात्मानं समवेतत्वेन समाश्रयंति
 तेषामागतानां पुद्गलस्कंधानां खलरसपर्यायैः परिणमनशक्तिराहारपर्याप्तिः ।
 सा च नांतमुहूर्त्तमंतरेण समयेनैकेन जायते शरीरोपादानात्प्रथमसमयादार-
 म्यांतमुहूर्त्तेनाहारपर्याप्तिर्निष्पाद्यते खलमां तिलखलोपमास्थ्यादिस्थिराव-
 यवैस्तिलतैलसमानं रसभागं रसरुधिरवसाशुकादिद्रव्यं तद्वयवपरिणमन-
 शक्तिनिष्पात्तिः शरीरपर्याप्तिः साहारपर्याप्तिः पश्चादंतमुहूर्त्तेन निष्पद्यते ।
 योग्यदेशस्थितरूपादिविशिष्टार्थग्रहणशक्तेर्निष्पत्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः सापि
 ततः पश्चादंतमुहूर्त्ताहुपजायते न चेंद्रियनिष्पत्तौ सत्यामपि तस्मिन् क्षणे
 चाह्यार्थज्ञानमुत्पद्यते तदा तदुपकरणाभावात् । उच्छ्वासनिःसरणशक्तेर्निष्प-
 त्तिरानपानपर्याप्तिरेषापि तदंतमुहूर्त्तकाले समतीति भवति । भाषावर्णाया-
 श्वतुर्विधभाषाकारपरिणमनशक्तेः परिसमाप्तिर्भाषापर्याप्तिरेषापि पश्चादंत-

मुहूर्त्तादिपंजायते । मनोवर्गणाभिनिष्पन्नद्रव्यमनोवर्षंभेदानुभूतार्थस्मरण-
 शक्येरुत्पात्तिर्मनःपर्याप्तिः । प्रारंभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासां सत्वा-
 भ्युपगमाभिष्पत्तिस्तु पुनः क्रमणैतासामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
 प्राणयोरभेदो यत् आहारादिशक्तीनां निष्पत्तिः पर्याप्तिः प्राणेत्येभिरात्मेति
 प्राणः । षड्विधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम् ॥ शरीरनामकर्मोदयाभिर्वर्च्य-
 मानं शरीरमेकात्मोपभोगकारणं यतो भवति तत्प्रत्येकशरीरनाम् । बहूनामा-
 त्मनामुपभोगहेतुत्वेन साधारणशरीरं यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम् । यस्य
 कर्मण उदयात् रसरुधिरमेदमज्जास्थिमांसशुक्राणां सप्तधातूनां स्थिरत्वं भवति
 तत्स्थिरनाम् । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तदास्थिर-
 नाम । यदुदयाद्गोपांगनामकर्मजनितानामंगानामुपांगानां च रमणीयत्वं
 तच्छुभनाम्, तद्विपरीतमशुभनाम् । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभवं
 सौभाग्यं भवति तत्सुभनाम् । यदुदयाद्रूपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकरस्तदुर्भ-
 गनाम् । चशब्दो नामशब्दस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मणः उदयेनादेयत्वं
 प्रभोपेतशरीरं भवति तदादेयनाम् । यदुदयादनादेयत्वं निष्प्रभशरीरं तदना-
 देयनाम्, अथवा यदुदयादादेयवाच्यं तदादेयं विपरीतमनादेयमिति ।
 शोभनः स्वरः मधुरस्वरः यस्योदयात्सुस्वरत्वं मनोज्ञस्वरनिर्वर्तनं भवति
 तत्सुस्वरनाम् । यदुदयात् दुःस्वरताऽमनोज्ञस्वरनिर्वर्तनं तत् दुःस्वरनाम् ।
 पुण्यगुणाख्यापनकरणं यशःकीर्तिनाम्, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूतानां
 च ख्यापनं भवति तद्यशःकीर्तिनाम् । तत्प्रत्यनीकमपरमयशःकीर्तिनाम्
 यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूतानां चाप्यगुणानां ख्यापनं तदयशःकीर्तिनाम् ।
 नियतं मानं निमानं तत् द्विविधं प्रमाणनिमानं स्थाननिमानं चेति यस्य
 कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतस्तन्निमाननाम्, अन्यथा कर्णनयन-
 नासिकादीनां स्वजातिप्रतिरूपणमात्मनः स्थानेन प्रमाणेन च नियमो न
 स्यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्हत्यं त्रैलोक्यपूजाहेतुर्भवति तत्परमो-
 त्कृतं तीर्थंकरनाम् । एवं पिंडप्रकृतीनां द्वाचत्वारिंशन्नाम् एवैकापेक्षया
 त्रिनवतिर्वा भेदा भवन्तीति ॥ १९५—१९६ ॥

गोत्रप्रकृतिभेदमंतरायप्रकृतिभेदं चाह;—

उच्चाणिच्चागोर्दं दाणं लाभंतराय भोगो य ।

परिभोगो विरियं चैव अंतरायं च पंचविहं ॥ १९७ ॥

उच्चैर्नीचैर्गोत्रं दानं लाभंतरायो भोगश्च ।

परिभोगो वीर्यं चैव अंतरायश्च पंचविधः ॥ १९७ ॥

टीका—गोत्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते; उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं । यदु-
दयाल्लोकपूजितेषु कुलेषु जन्म तदुच्चैर्गोत्रं, यदुदयाद्गर्हितेषु कुलेषु जन्म
तन्नीचैर्गोत्रं ॥ अंतरायशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते अनुग्रहार्थं स्वस्याति-
सर्गोदानं तस्यांतरायः दातृदेयादीनामंतरायो दानांतरायः, । लाभः
समीक्षितवस्तु तस्यांतरायो लाभांतरायः, सकृद्भुज्यते भोगस्तस्यांतरायो
भोगांतरायः, पुनर्भुज्यते परिभोगस्तस्यांतरायः परिभोगांतरायः, वीर्यः
शक्तिरूत्साहस्तस्यांतरायोवीर्यांतरायः । दानादिपरिणामव्याघातहेतुत्वात्
तद्व्यपदेशः । यदुदयाद्गतुकामोऽपि न ददाति, लब्धुकामोऽपि न लभते,
भोक्तुमिच्छन्नपि न भुंक्ते, उपभोक्तुमभिवाञ्छन्नपि न परिभुंक्ते, उत्सहितुका-
मोऽपि नोत्सहते । इत्येवमंतरायः पंचविधो भवति उत्तरप्रकृतिभेदेन ॥१९७॥

एवमुत्तरप्रकृतिभेदोष्टचत्वारिंशच्छतं भवति ॥

प्रकृतिस्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह;—

सयअडयालपर्इणं बंधं गच्छंति वीसअहियसयं ।

सव्वे मिच्छादिईं बंधदि नाहारतिथयरा ॥ १९८ ॥

शताष्टचत्वारिंशत्प्रकृतीनां बंधं गच्छंति विंशत्यधिकशतं ।

सर्वा मिथ्यादृष्टिः बध्नाति नाहारतीर्यकराः ॥ १९८ ॥

टीका—अष्टचत्वारिंशच्छतप्रकृतीनां मध्ये शतं विंशत्युत्तरं बंधप्रकृ-
तयो भवंति, अष्टाविंशतिरबंधप्रकृतयः । पंच शरीरबंधनानि पंच शरीरसं-

मुहूर्त्ताद्विपजायते । मनोवर्गणाभिर्निष्पन्नद्रव्यमनोवर्षंभभेदानुभूतार्थस्मरण-
 शक्तेरुत्पत्तिर्मनःपर्याप्तिः । प्रारंभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासां सत्त्वा-
 भ्युपगमान्निष्पत्तिस्तु पुनः क्रमणैतासामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
 प्राणयोरभेदो यत् आहारादिशर्कानां निष्पत्तिः पर्याप्तिः प्राणः येभिरात्मेति
 प्राणः । षड्विधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम् ॥ शरीरनामकर्मोदयान्निर्वर्त्य-
 मानं शरीरमेकात्मोपभोगकारणं यतो भवति तत्प्रत्येकशरीरनाम् । बहूनामा-
 त्मनामुपभोगहेतुत्वेन साधारणशरीरं यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम् । यस्य
 कर्मण उदयात् रसरुधिरमेदमज्जास्थिमांसशुक्राणां सप्तधातूनां स्थिरत्वं भवति
 तत्स्थिरनाम् । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तदास्थिर-
 नाम । यदुदयादङ्गोपाङ्गनामकर्मजनितानामङ्गानामुपाङ्गानां च रमणीयत्वं
 तच्छुभनाम्, तद्विपरीतमशुभनाम् । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभवं
 सौभाग्यं भवति तत्सुभनाम् । यदुदयाद्द्रुपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकरस्तदुर्भ-
 गनाम् । चशब्दो नामशब्दस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मणः उदयेनादेयत्वं
 प्रभोपेतशरीरं भवति तदादेयनाम् । यदुदयादनादेयत्वं निष्प्रभशरीरं तदना-
 देयनाम्, अथवा यदुदयादादेयवाच्यं तदादेयं विपरीतमनादेयमिति ।
 शोभनः स्वरः मधुरस्वरः यस्योदयात्सुस्वरत्वं मनोज्ञस्वरनिर्वर्त्तनं भवति
 तत्सुस्वरनाम् । यदुदयात् दुःस्वरताऽमनोज्ञस्वरनिर्वर्त्तनं तत् दुःस्वरनाम् ।
 पुण्यगुणारूपापनकरणं यशःकीर्तिनाम्, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूतानां
 च ख्यापनं भवति तद्यशःकीर्त्तनं नाम । तत्प्रत्यर्त्तनाकमपरमयशस्कीर्तिनाम्
 यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूतानां चाप्यगुणानां ख्यापनं तदयशस्कीर्तिनाम् ।
 नियतं मानं निमानं तत् द्विविधं प्रमाणनिमानं स्थाननिमानं चेति यस्य
 कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतस्तन्निमाननाम्, अन्यथा कर्णनयन-
 नासिकादीनां स्वजातिप्रतिरूपणमात्मनः स्थानेन प्रमाणेन च नियमो न
 स्यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्हत्यं त्रैलोक्यपूजाहेतुर्भवति तत्परमो-
 त्कृष्टं तीर्थंकरनाम् । एवं पिंडप्रकृतीनां द्वाचत्वारिंशन्नाम् एकेकापेक्षया
 त्रिनवतिर्वा भेदा भवन्तीति ॥ १९५—१९६ ॥

गोत्रप्रकृतिभेदमंतरायप्रकृतिभेदं चाह;—

उच्चाणिच्चागोदं दाणं लाभंतराय भोगो य ।

परिभोगो विरियं चैव अंतरायं च पंचविहं ॥ १९७ ॥

उच्चैर्नाच्चैर्गोत्रं दानं लाभंतरायो भोगश्च ।

परिभोगो वीर्यं चैव अंतरायश्च पंचविधः ॥ १९७ ॥

टीका—गोत्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं । यदु-
दयाहोक्पूजितेषु कुलेषु जन्म तदुच्चैर्गोत्रं, यदुदयाद्वर्हितेषु कुलेषु जन्म
तन्नीचैर्गोत्रं ॥ अनारायशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनुग्रहार्थं स्वस्याति-
सर्गोदानं तस्यांतरायः दातृदेयादीनामंतरायो दानांतरायः, । लाभः
सर्माप्सितवस्तु तस्यांतरायो लाभंतरायः, सकृद्भुज्यते भोगस्तस्यांतरायो
भोगांतरायः, पुनर्भुज्यते परिभोगस्तस्यांतरायः परिभोगांतरायः, वीर्यः
शक्तिरुत्साहस्तस्यांतरायोवीर्यांतरायः । दानादिपरिणामव्याघातहेतुत्वात्
तद्रव्यपदेशः । यदुदयादातुकामोऽपि न ददाति, लब्धुकामोऽपि न लभते,
भोक्तुमिच्छन्नपि न भुंक्ते, उपभोक्तुमभिर्वालन्नपि न परिभुंक्ते, उत्सहितुकामोऽपि
नोत्सहते । इत्येवमंतरायः पंचविधो भवति उत्तरप्रकृतिभेदेन ॥१९७॥

एवमुत्तरप्रकृतिभेदोऽष्टचत्वारिंशच्छतं भवति ॥

प्रकृतिस्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह;—

सयअडयालपईणं बंधं गच्छंति वीसअहियसयं ।

सब्बे मिच्छादिही बंधदि नाहारतित्थयरा ॥ १९८ ॥

शताष्टचत्वारिंशत्प्रकृतीनां बंधं गच्छंति विंशत्यधिकशतं ।

सर्वा मिध्यादृष्टिः बध्नाति नाहारतीर्थकराः ॥ १९८ ॥

टीका—अष्टचत्वारिंशच्छतप्रकृतीनां मध्ये शतं विंशत्युत्तरं बंधप्रकृ-
तयो भवति, अष्टाविंशतिरबंधप्रकृतयः । पंच शरीरबंधनानि पंच शरीरसं-

घातानि चत्वारो वर्णाः चत्वारो रसाः एको गंधः सप्त स्पर्शा सम्यक्त्वस-
म्यद्विध्यात्वे द्वे इत्येवमष्टाविंशतिः । एताभ्यः शेषाणां प्रकृतीनामाहारद्वय-
तीर्थकररहितानां सप्तदशाधिकं शतं मिथ्यादृष्टिर्विभ्रान्ति । एतासां मिथ्यादृ-
ष्टिःस्वामीति । तीर्थकरं सम्यक्त्वेन आहारद्वयं च संयमेनातो न मिथ्यादृष्टि-
र्विभ्रान्ति, आहारकाहारकांगोपांगतीर्थकरनामानीति ॥ १९८ ॥

सासादनादीनां बंधप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह;—

वज्जिय तेदालीसं तेवण्णं चेव पंचवण्णं च ।

बंधइ सम्वादिट्ठी दु सावओ संजदो तथा चेव ॥ १९९ ॥

वर्जयित्वा त्रिचत्वारिंशत् त्रिपंचाशत् चैव पंचपंचाशच्च ।

वध्नाति सम्यग्दृष्टिस्तु ध्रावकः संयतस्तथाचैव । १९९ ॥

टीका—चण्डेन सूचिताः सासादनसम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्योर्बंधप्रकृती-
स्तावन्निरूपयामः—मिथ्यात्वनपुंसकवेदनरकायुर्नरकगत्येकद्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातिहुंडसंस्थानासंप्राप्तासृपाटिकासंहनननरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यात्परधावर-
सूम्भापर्याप्तकसाधारणशरीरसंज्ञकाः षोडश प्रकृतीस्त्यक्त्वा शेषा मिथ्यादृ-
ष्टिवंधप्रकृतीरेकोत्तरशतं सासादनसम्यग्दृष्टिर्विभ्रान्तीति । सम्यग्द्विध्यादृष्टिःसम्य-
ग्दृष्टिवंधप्रकृतीस्तीर्थकरदेवमनुष्यायुराहिताश्चतुः सप्ततिसंख्याका वध्नातीति,
निदानिद्राप्रचलाप्रचलास्थानगृह्यनंतानुबंधिकोधमानमायालोभमर्षावेदित्ये-
गायुस्तिर्यग्गतिमध्यमचतुः संस्थानमध्यमचतुः संहननतिर्यग्गतिप्रायोग्या-
नुपूर्व्योद्योताप्रशस्तविहायोगति दुर्भगदुःस्वरानादेयनीचैर्गोत्रसंज्ञकाः पंच-
विंशतिप्रकृतीः परिद्वय तीर्थकरसहिताः सासादनबंधप्रकृतीर्वासप्तसप्त-
तिरसंयतसम्यग्दृष्टिर्विभ्रान्ति । अपत्याख्यानावरणकोधमानमायालोभमनुष्य-
गत्यौदारिकशरीरांगोपांगमनुष्यायुर्व्रजर्षमनाराचसंहननमनुष्यगतिप्रायोग्या-
नुपूर्व्यनाम्ना दशप्रकृतीः परिद्वय शेषा असंयतसम्यग्दृष्टिवंधप्रकृतीस्त्रिपंचा-
शदहिततीर्थकराहारद्वयसहितमिथ्यादृष्टिप्रकृतीर्वा सप्तषट्संज्ञकाः संयता-

संयतो वध्नाति । प्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभसंज्ञकाश्चतस्रः प्रकृतीः परिहृत्य शेषाः संयतासंयतबंधप्रकृतीः पंचपंचाशद्रहितमिष्याहाष्टिवंधप्रकृतीर्वा तीर्थकराहारद्वयबंधसहिताः पंचपाष्टिप्रकृतीः प्रमत्तसंयतो वध्नाति । तथा तेनैव प्रकारेणाप्रमत्तादीनां बंधप्रकृतयो द्रष्टव्यास्तद्यथाअसदेव्यारतिशोकास्थिराशुभायशास्कीर्तिसंज्ञकाः षट् प्रकृतीः परिहृत्य शेषा अप्रमत्तो वध्नातीति । अप्रमत्तप्रकृतीस्त्यक्तदेवायुः प्रकृतीरष्टापंचाशत्संज्ञका अपूर्वकरणो वध्नातीति । ता एव निद्राप्रचलारहिताः षट्पंचाशत्प्रकृतीः स एवापूर्वकरणसंख्यातमागेषु वध्नाति तत ऊर्ध्वं संख्येयभागे पंचेंद्रियजातिवैक्रियिकाहारतैजसकार्माणशरीरसमचतुरस्रसंस्थानवैक्रियकाहारकशरीरोगोपांगवर्णगंधरसस्पर्शदेवगतिदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातोच्छ्वासविहायोगतित्रसवाद्रपर्याप्तकप्रत्येकशरीरस्थिरसुभगसुस्वरादेयनिर्माणतीर्थकराख्याः प्रकृतीः परिहृत्य शेषाः षड्विंशतिप्रकृतीः स एवापूर्वकरणो वध्नाति ततोऽनिवृत्तिप्रथमभागे ता एव प्रकृतीर्हास्यरतिभयजुगुप्सारहिता द्वाविंशतिसंख्याका वध्नाति, अनिवृत्तिवाद्रस्तत ऊर्ध्वं पुंवेदरहिता एकविंशतिप्रकृतीरनिवृत्तिद्वितीयभागे वध्नाति ततः संज्वलनक्रोधरहिता विंशतिप्रकृतीस्तृतीयभागे वध्नाति ततः संज्वलनमानरहिता एकोनविंशतिप्रकृतीश्चतुर्थभागे वध्नाति तत ऊर्ध्वं मायारहिता अष्टादशप्रकृतीः पंचमभागे वध्नाति । तत ऊर्ध्वं ता एव लोभरहिताः सप्तदशप्रकृतीः सुप्तसांपरायो वध्नाति, ज्ञानांतरायदशकदर्शनचतुष्कोच्चैर्गोत्रयशः कीर्तिपोढशप्रकृतीर्मुस्त्वैकं सदेवं द्वितीयभागे सुप्तसांपरायो वध्नाति, तत ऊर्ध्वं सातवेदनीयाख्यामेकां प्रकृतिमुपशांतकपायक्षीणकपाययोगिकेवालिनो वध्नाति । अयोगकेवली अवंधको न किंचित्कर्म वध्नातीति ॥ १९९ ॥

ध्याख्यातः प्रकृतिबंधविकल्पः, इदानीं स्थितिबंधविकल्पो वक्तव्यः, सा च स्थितिर्द्विविधोत्कृष्टा जपन्या च; तत्र यासां कर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टा

स्थितिः समाना तत्रिदंशार्थमुच्यते,—

तिणहं खलु षड्माणं उक्कस्सं अंतराययस्सेव ।
तीसं कोट्टाकोट्टी सायरणामाणमेव ठिदी ॥ २०० ॥

त्रयाणां खलु प्रथमानां उत्कृष्टं अंतरायस्यैव ।
त्रिंशत् कोटीकोट्यः सागरनाम्नामेव स्थितिः ॥ २०० ॥

टीका—त्रयाणां प्रथमानां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयानां सामी-
प्यात्साहचर्याद्वा सर्वेषां प्रथमत्वमंतरायस्य च उत्कृष्टा स्थितिः सागरनाम्नां
त्रिंशत्कोटीकोट्यो नाधिकाः । पंचानां ज्ञानावरणीयानां नवानां दर्शना-
वरणीयानां सातवेदनीयस्यासातवेदनीयस्य पंचांतरायाणां चोत्कृष्टः स्थिति-
बंधः स्फुटं त्रिंशत्सागरोपमकोटिकोट्यः । एत कर्मरूपपुद्गला एतावता कालेन
कर्मस्वरूपाभावे क्षयमुपवर्जंतीति ॥ २०० ॥

तथाः—

मोहस्स सत्तरिं खलु बीसं णामस्स चैव गोदस्स ।
तेतीसमाउगाणं उवमाओ सायरणं तु ॥ २०१ ॥

मोहस्य सप्ततिः खलु विंशतिः नामशब्देव गोत्रस्य ।
त्रयस्त्रिंशत् आयुष उपमाः सागराणां तु ॥ २०१ ॥

टीका—मोहस्य मिथ्यात्वस्य सागरोपमानां कोटीकोटीनां सप्ततिरु-
त्कृष्टा स्थितिः, नामगोत्रयोः कर्मणोरुत्कृष्टस्थितिः नामराणां कोटीकोटीनां
विंशतिः पूर्वोक्तेन सागरनाम्नां कोटीकोटी इत्यनेन संबंधः । आयुषः पुनः
कोटीकोटीशब्दो नास्तीति संबंधस्तथानभिधानादागमे इत्यतः सागरशब्देनैव
संबंधः । कुतः पुनः सागरोपमग्रहणादायुष उत्कृष्टस्थितिः उपमा सागराणां
त्रयस्त्रिंशत्स्थितेः सागरेष्वयास्त्रिंशद्भिरुपमा । तुशब्दः सर्वविशेषणसंग्रहार्थ-

स्तयथा, सातवेदनीयस्त्रीवेद्मनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम्नामुत्कृष्टा स्थिति-
 र्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, षोडशकपायाणामुत्कृष्टः स्थितिबंधश्चत्वारिंश-
 त्कोटीकोट्यः सागराणां, पुंवेदहास्यरतिदेवगतिसमचतुरस्रसंस्थानवर्षम-
 नाराचसंहननदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यप्रशस्तविहायोगतिस्थिरसुभगशुभवरा-
 देययशः कीर्तिरुच्चैर्गोत्राणामुत्कृष्टः स्थितिबंधः दशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 नपुंसकवेदारतिशोकभयजुगुप्सानरकगतितिर्यग्गत्यकेंद्रियपंचेंद्रियजात्यौद्वा-
 रिकवैक्रियिकृतेजसकामीणशरीरहृडसंस्थानोद्गारिकवैक्रियिकंगोपां-गासंप्रा-
 ष्ठासृष्टिकामंहननवर्णरसगंधस्पर्शनरकगतितिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्व्यांशुलधु-
 पघातपरघातोच्छ्वासातपोयोताप्रशस्ताविहायोगतित्रसस्थावरवाद्रपर्याप्तत्ये-
 कशरीरास्थिराशुभद्रुर्मगदुःस्वरानादेयायशस्कीर्तिनाम्ना नीचैर्गोत्राणामु-
 त्कृष्टः स्थितिबंधो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यो नरकदेवायुषोस्रय-
 स्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टास्थितिः, तिर्यङ्नुष्यायुष उत्कृष्टा स्थितिर्घ्राणि
 पत्न्योपमानि द्वीन्द्रियधीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिवामनसंस्थानकीलकसंहन-
 नसृष्टमापर्याप्तसाधारणनाम्नामुत्कृष्टस्थितिः अष्टादशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 आहारशरीरांगोपांगतीर्थकरनाम्नामुत्कृष्टा स्थितिः अंतःकोटीकोट्यः न्यमो-
 धसंस्थाननाराचसंहननयोरुत्कृष्टस्थितिश्चतुर्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, कुब्ज-
 संस्थानानर्द्धनाराचसंहननयोरुत्कृष्टा स्थितिः षोडशसागरोपमकोटी-
 कोट्यः । सर्वत्र यावंत्यः सागरोपमकोटीकोट्यस्तावंति वर्षशता-
 न्यावाधाकर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः, येषां तु अंतःकोटीकोट्यः स्थिति-
 स्तेषामर्मुहूर्त्त आवाधा, आयुषः पूर्वकोटीत्रिभाग उत्कृष्टावाधा आवाधानां
 कर्मस्थितिः कर्मस्थितिकर्मनिषेधक इति इयं संज्ञिपंचेंद्रियस्योत्कृष्टा स्थिति-
 रेंकेंद्रियस्य पुनर्निर्व्यात्वस्योत्कृष्टः स्थितिबंध एकं सागरोपमं ।
 कपायाणां सप्त चत्वारो भागा ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायसातवेदनीयानामु-
 त्कृष्टः स्थितिबंधः सागरोपमस्य त्रयः सप्त भागाः; नामगोत्रकपायाणां सागरोप-
 मस्य द्वौ सप्तमागौ । एवं शेषाणां त्रैराशिककर्मणैकेंद्रियस्योत्कृष्टा स्थितिः

साध्या, तस्याः संहष्टिरेवं

१	४	३	२
	७	७	७

एवं द्वीन्द्रियायसं-

क्षिपंचेन्द्रियपर्यतानामुत्कृष्टा स्थितिः साध्या । द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वस्योत्कृष्टा स्थितिः पंचविंशतिः सागरोपमाणां, त्रीन्द्रियस्य पंचाशत्, चतुरिन्द्रियस्य शतं असंक्षिपंचेन्द्रियस्य सहस्रं । तद्विभागेनैव शेषकर्मणामप्युत्कृष्टा स्थितिः साध्या त्रैराशिकक्रमेण । तेषां संहष्टयः ।

२५		१००	७४	४४	द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीनां	
१००	४००	७	७	७		
१०००	७				५० २०० १५० १००	
					७ ७ ७	
त्रीन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीनां	४०००	३०००		३००	२००	चतुरिन्द्रियायस्य मिथ्यात्वादीनां
	७	७		७	७	

दीनां असंक्षिपंचेन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीना-
मुत्कृष्टः स्थितिवंधः । सर्वत्र चान्यः संख्यातभाग एव आवाधा इति ॥ २०१ ॥

उत्कृष्टस्थितिवंधं प्रतिपाद्य जघन्यस्थितिवंधं प्रतिपादयन्नाह—

वारस य वेदणीए णामागोदाणमहुय मुहुत्ता ।
भिण्णमुहुत्तं तु ठिदी जहण्णं सेस पंचण्हं ॥ २०२ ॥

द्वादश च वेदनीयस्य नामगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः ।

भिन्नमुहूर्तं तु स्थितिः जघन्या शेषाणां पंचानां ॥ २०२ ॥

टीका—वेदनीयस्य कर्मणो जघन्या स्थितिः द्वादश मुहूर्ताः, नाम-
गोत्रयोः कर्मणोरष्टौ मुहूर्ताः जघन्या स्थितिः । शेषाणां पुनः पंचानां ज्ञाना-
वरणदर्शनावरणमोहनीयायुरंतरायाणां जघन्या स्थितिरंतर्मुहूर्तमात्रेति च ॥
जघन्यस्थितेर्विशेषं प्रतिपादयन्नाह,—पंचज्ञानावरणचतुर्दर्शनावरणलोभसं-
वृद्धनपंचांतगयाणां जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्तां सातवेदस्य द्वादशमुहूर्तां यथाः

कीर्त्युच्चगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः क्रोधसंज्वलनस्य द्वौ मासौ मानसंज्वलनस्यैक-
मासः मायासंज्वलनस्यार्द्धमासः पुरुषवेदस्याष्टौ संवत्सराः निद्रानिद्राप्रचला-
प्रचलास्थानगृद्धनिद्राप्रचलाऽसातवेदनीयानां सागरोपमस्य त्रयः सप्तभागाः
पल्योपमासंख्यातभागहीनाः । मिथ्यात्वस्य सागरोपमस्य सप्तदशभागाः
पल्योपमासंख्यातभागहीना अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानां सागरो-
पमस्य चत्वारः सप्तभागाः पल्योपमासंख्यातभागहीना अष्टानां नोकपायाणां
सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ नरकदेवायुंपादशव-
र्षसहस्राणि तिर्यङ्गनुध्यायुपोरंतर्मुहूर्तः नरकगतिवैकिक्यिकशरीरांगोपांगदेवग-
तिप्रायोभ्यानुपूर्व्याणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ
आहाराहारांगोपांगतीर्थकराणां सागरोपमाणां कोटीकोट्योऽतः कोटीकोटी
शेषाणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ । सर्वत्र
जघन्या स्थितिरिति संबन्धीया । सर्वत्र चांतर्मुहूर्तमावाधा आवाधो नाम
कर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः । सर्वोऽयं जघन्यस्थितिबंधः सामान्यापेक्षया
संज्ञिपंचेंद्रियस्यैकेंद्रियर्द्धाद्रियत्रीन्द्रियचतुरिंद्रियासंज्ञिपंचेंद्रियाणां सर्वक-
र्मणां जघन्यस्थितिबंधः य एवोत्कृष्ट उक्तः स एव पल्योपमासंख्यातभाग-
हीनो द्रष्टव्य इति ॥ २०२ ॥

अनुभागबंधं निरूपयन्नाह;—

कम्माणं जो दु रसो अज्झवसाणजणिद सुह असुहो वा
बंधो सो अणुभागो पदेसबंधो इमो होइ ॥ २०३ ॥

कर्मणां यस्तु रस अध्यवसानजनितः शुभोऽशुभो वा ।

बंधः सः अनुभागः प्रवेशबंधः अयं भवति ॥ २०३ ॥

टीका—कर्मणां ज्ञानावरणादीनां यस्तु रसः सोऽनुभवोऽध्यवसानैः परि-
णामैर्जनितः क्रोधमानमायालोभतीवादिपरिणामभावतः शुभः सुखदः अशुभः
असुखदः वा विकल्पार्थः सोऽनुभागबंधः । यथा अजागोमहिष्यादीनांक्षीण-
तीव्रमंदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्मपुद्गलानां तीव्रादिभावेन स्वगतसाम-

र्थ्यविशेषः शुभोऽशुभो वा यः सोऽनुभागबंधः । शुभपरिणामानां प्रकर्षभावा-
 च्छुभप्रकृतीनांप्रकृष्टोऽनुभवोऽशुभप्रकृतीनां निकृष्टः अशुभपरिणामानां
 प्रकृष्टभावादशुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोऽनुभवः शुभप्रकृतीनां निकृष्टः ।
 स एवं प्रकृतिवशादुपपन्नो रसविशेषः द्विधा प्रवर्तते स्वमुखेन परमुखेन
 चैवं सर्वासां मूलप्रकृतीनां स्वमुखेनैवानुभवः उत्तरप्रकृतीनां तुल्यजातीनां परमुखे
 नापि आयुर्दर्शनचारित्रमोहवर्ज्यानां, न हि नरकायुर्मतेन तिर्यगायुर्मनुष्या-
 युर्वा विपच्यते नापि दर्शनमोहश्चारित्रमोहमुखेन चारित्रमोहो वा दर्शनमो
 हमुखेनेति । तथा देशघातिसर्वघातिभेदेनानुभागो द्विविधः, देशं घातयतीति
 देशघाती सर्वं घातयतीति सर्वघाती । निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धिप्र-
 चलानिद्राः चतुःसंज्वलनवर्ज्या द्वादश कषाया मिथ्यात्वादीनां त्रिंशतिप्रकृती-
 नामनुभागः सर्वघाती ज्ञानादिगुणं सर्वं घातयतीति वनदाह इव । मतिज्ञानश्रुत-
 ज्ञानावधिज्ञानमनःपर्ययज्ञानावरणपंचांतरायसंज्वलनक्रोधमानमायालोभनव-
 नोकषायाणामुत्कृष्टानुभागबंधः सर्वघाती वा जघन्यो देशघाती साता-
 सातचतुरायुः सर्वनामप्रकृत्युच्चैर्नचिर्गोत्राणामुत्कृष्टानुभागबंधः घातिनां
 प्रतिभागो देशघाती घातिविनाशे स्वकार्यकरणसामर्थ्याभावात् एता
 अघातिप्रकृतयः पुण्यपापसंज्ञाः शेषाः पुनः पूर्वोक्ता घातिसंज्ञाः पापा भवं-
 तीति । अशुभप्रकृतीनां चत्वारि स्थानानि निवकांजीरविपक्वालकृष्टानीति,
 शुभप्रकृतीनां च चत्वारि स्थानानि गुडसंदशर्करामृतानीति । मोहनीयांतर-
 रायवर्जितानां षण्णां कर्मणामुत्कृष्टानुभागबंधः चतुःस्थानिको जघन्यानु-
 भागबंधो द्विस्थानिकः शेषः द्वित्रिचतुःस्थानिकः, मोहनीयांतराययोः उत्कृ-
 ष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभागबंध एकस्थानिकः शेषा एकद्वि-
 त्रिचतुःस्थानिकाः । चतुर्ज्ञानावरणत्रिदर्शनावरणपुंवेदचतुःसंज्वलनपंचां-
 तरायाणां सप्तदशप्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभाग-
 बंध एकस्थानिकः । शेषाः सर्वेऽपि क्षेत्रज्ञानावरणसातासातमिथ्यात्वद्वा-
 दशकषायाऽनोकषायचतुरायुःसर्वनामप्रकृत्युच्चैर्नचिर्गोत्राणामुत्कृष्टानुभागबंध-

धञ्चतुःस्थानिक जघन्यो द्विस्थानिकः शेषो द्वित्रिचतुः स्थानिकः ।
घातिनामेकस्थानं नास्ति । पुंवेदरहितानां नोकपायाणामेकस्थानं नास्ति
निंबवदेकस्थानं कांजीरवत् द्विस्थानं विषवत् त्रिस्थानं कालकूटवत् चतुः
स्थानं अशुभप्रकृतीनामेतत् । गुडवदेकस्थानं संडवत् द्विस्थानं शर्करावत्
त्रिस्थानं अमृतवत् चतुः स्थानं शुभप्रकृतीनामेतदिति । पंचशरीरपदसंस्था-
नञ्यंगोपांगपदसंहननपंचवर्णाद्विगंधपंचरसाष्टस्पर्शगुरुलघूपघातपरघातातपो-
द्योतनिमानप्रत्येकसाधारणस्थिरास्थिरशुभाशुभा एता प्रकृतयः पुद्गलवि-
पाकाः पुद्गलपरिणामिन्यो यत इति चत्वार्यायूषि भवविपाकानि भवधारण-
त्वाच्चत्वार्यानुपूर्याणि क्षेत्रविपाकानि क्षेत्रमाश्रित्य फलदानात् । शेषास्तु
प्रकृतयो जीवविपाका जीवपरिणामनिमित्तत्वात् इति ॥ २०३ ॥

अनुमागबंधं व्याख्याय प्रदेशबंधं प्रतिपादयन्नाह;—

सुहृमे जोगविसेसेण एगखेत्तावगाढठिदियाणं ।

एकैके ङु पदेसे कम्मपदेसा अणंता ङु ॥ २०४ ॥

सूक्ष्मा योगविशेषात् एकक्षेत्रावगाहस्थिताः ।

एकैकस्मिन् ङु प्रदेशे कर्मप्रदेशा अनंतास्तु ॥ २०४ ॥

टीका—सुहृमे सूक्ष्माः न स्थूलाः ओगविसेसेण योगविशेषेण मनोव-
चनकायविशिष्टव्यापारात् एकस्वेत्तोवगाढ एकक्षेत्रावगाहिनो न क्षेत्रांतराव-
गाहिनः यस्मिन्नेवात्मा कर्मादानरतस्ततः परस्मिन् क्षेत्रे ये पुद्गलास्ते इति
ठिदियाणं स्थिताः न गच्छंतः एकैके ङु पदेसे सर्वात्मप्रदेशेषु कम्मपदेसा
कर्मप्रदेशाः ज्ञानवरणाद्विनिमित्तपरमाणवः अणंता ङु अनंतास्तु । सूक्ष्मग्र-
हण ग्रहणयोग्यपुद्गलस्वभावानुवर्णनार्थं वर्णग्रहणयोग्याः पुद्गलाः सूक्ष्माः न
स्थूलाः, एकक्षेत्रावगाहवचनं क्षेत्रांतरनिवृत्त्यर्थं एकक्षेत्रे कर्मादानशक्तियुक्त-
जीवसहचरितप्रदेशे अवगाहो येषां एकक्षेत्रावगाहः, स्थिता इति क्रियांत-
रनिवृत्त्यर्थं स्थिता न गच्छंतः, एकैकप्रदेशे इत्यत्र वीप्सानिर्देशेन सर्वात्मप्रदे-
शासंग्रहः कृतस्तेनाधारनिर्देशः कृतस्तेनैकप्रदेशादिषु न कर्मप्रदेशाः प्रवर्तते

क तर्हि ऊर्ध्वमधः स्थितारित्यकूच सर्वेष्व्वात्मप्रदेशेषु व्याप्य स्थिता इति । कर्मग्रहणं सर्वकर्मप्रकृतिसंग्रहार्थं अनेनोपादानहेतुसंग्रहः कृतः, प्रदेशा इति पुद्गलग्रहणं तेनाकाशादिप्रदेशनिवृत्तिः । अनंतानंत इति परिमाणः अनंतरव्यपोहार्थं, तुशब्दः अनुक्तसर्वविशेषसंग्रहार्थं, न संख्येयानचासंख्येयाः नाप्यनंतास्ते पुद्गलस्कंधाः किं तु अभव्यानंतगुणाः सिद्धानंतभागप्रमिताः घनांगुलस्य संख्येयभागावगाहिनः एकद्वित्रिचतुः समयस्थितिकाः पंचवर्णरसद्विगंधचतुःस्पर्शभवाः सूक्ष्मा अष्टविधकर्मप्रकृतियोग्या एकक्षेत्रावगाहिनः स्थिताः सर्वात्मप्रदेशेषु योगवशादात्मना प्रदेशाः कर्मरूपेणात्मसात्क्रियन्ते । अयं प्रदेशबंधः । अथवाऽऽत्मनो योगवशादष्टविधकर्महेतवोऽनंतानंतप्रदेशा एकेकप्रदेशे ये स्थितास्ते प्रदेशबंधा इति । अष्टविधकर्मयोग्यपुद्गलानां एकैकसमयेन बंधनमागतानां आयुर्भाग एकः नामगोत्रयोरन्योन्यसमोऽधिक एकतरो भाग आयुर्भागात् ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायाणां भागोऽन्योन्यसदृश एकतरः नामगोत्रयोरैकतरभागाधिकः मोहस्य भाग आवरणांतरायैकतरभागादधिकः मोहभागाद्वेदनीयभागोऽधिकः । सर्वत्र आवल्याः संख्यातभागेन भागे त्ते यद्बन्धं तेनाधिक इति । एवं सप्तविधबंधकानां षड्विधबंधकानां च ज्ञातव्यं । ज्ञानावरणादीनामात्मप्रदेशभाग आत्मात्मेतरप्रकृतयो यावंत्यस्तावद्भागैरभिगच्छन्ति ॥ २०४ ॥

एवं बंधपदार्थो व्याख्यातः संक्षेपतः, इत उर्ध्वमुपशमनविधिं क्षयणविधिं च प्रपंचयन्नाहः—

मोहस्यावरणानं खयेण अह अंतरायस्त य एव ।

उपवज्जइ केवलं यं पयासयं सव्वभावाणं ॥ २०५ ॥

मोहस्यावरणयोः क्षयेण अथ अंतरायस्य चैव ।

उत्पद्यते केवलं प्रकाशकं सर्वभावानां ॥ २०५ ॥

टीका—मोहस्यावरणयोरंतरायस्य च क्षयेण विनाशेनैवोत्पद्यते केवलं केवलज्ञानं प्रकाशकं सर्वभावानां सर्वद्रव्यपर्यायपरिच्छेदकं अपशब्देन सूत्रेणवमुपशमनविधिं तावत्प्रतिपादयामि—अनंतानुबंधिकोपमानमापातोभसम्बन्ध-

मिथ्यात्वसम्यग्दृष्ट्यात्वानित्येताः सप्त प्रकृतीः असंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयत-
 प्रमत्ताप्रमत्तादीनां मध्ये कोऽप्येक उपशमयति तत्राधःप्रकृवृत्त्यपूर्वकरणानिकर-
 णानिकृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु विशेषघातेन हन्य-
 मानमनंतानुबंधिचतुष्कं स्थितिसत्कर्मोपशमं याति स्वस्वरूपं परित्यज्यान्यस्य
 प्रकृतिस्वरूपेण स्थानमनंतानुबंधिनामुपशमः पुनरधःप्रवृत्त्यपूर्वनिवृत्तिकरणा-
 नि कृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु दर्शनमोहत्रिकस्यो-
 दयाभाव उपशमस्तेषामुपशांतानामप्युत्कर्षापकर्षपरप्रकृतिसंक्रमणानामस्तित्वं
 यत इति । अपूर्वकरणेनैकमपि कर्मोपशाम्यति किंत्वपूर्वकरणः
 प्रतिसमयमनंतगुणविशुद्ध्या वर्द्धमानः अंतर्मुहूर्त्तेनैकैकस्थितिसंढकं पात-
 यन् संख्यातशतसहस्राणि स्थितिसंढकानि पातयति तावन्मात्राणि च
 स्थितिबंधापसरणानि करोति एकैकस्थितिबंधाभ्यतरे संख्यातसहस्राण्यनु-
 भागसंढकानि पातयति प्रतिसमयमसंख्यातगुणश्रेण्या प्रदेशनिर्जरां करोति
 अप्रशस्तकर्मांशात् वध्नाति तेषां प्रदेशमसंख्यातगुणश्रेण्या अन्यासु प्रकृ-
 तेषु वध्यमानस्ततिस्तिपरि संक्रामयति । पुनरपूर्वकरणमतिक्रम्यानिवृत्तिक-
 रणं प्रविश्यांतर्मुहूर्त्तमात्रमनेन विधानेन स्थित्वा द्वादशानां कपायाणां नवानां
 नोकपायाणामंतरमंतर्मुहूर्त्तेन करोति । अंतरे क्षते प्रथमसमयादुपरि अतर्मुहूर्त्तं
 गत्वा असंख्येयगुणश्रेण्या नपुंसकवेद्रमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा नपुंस-
 कवेद्रोपशमनाविधिना स्त्रीवेद्रमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तेन तेनैव विधिना षण्णां
 कपायाणां पुरुषवेद्रं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति तत ऊर्ध्वं सम-
 योने द्वे आवलयौ गत्वा पुंवेदनवक्रबंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्या-
 ख्यानप्रत्याख्यानसंज्ञकौ क्रोधौ क्रोधसंज्वलन चिरंतनसत्कर्मणा सह युगप-
 दुपशमयति ततः समयोने द्वे आवलयौ गत्वा क्रोधसंज्वलननवक्रबंधमुपशम-
 यति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्याख्यान प्रत्याख्यानमानौ असंख्यातगुणश्रेण्या
 मानसंज्वलनं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति, ततः समयोने द्वे
 आवलयौ गत्वा मानसंज्वलननवक्रबंधमुपशमयति ततः प्रतिसमयमसंख्या-

तगुणश्रेण्या उपशमयन्नंतर्मुहूर्त्तं गत्वा द्विप्रकारं मायां मायासंज्वलनं चिर-
 तनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति ततो द्वे आवस्थौ समयोने गत्वा
 मायासंज्वलननवकबंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा द्विप्रकारं लोभं लोभ-
 संज्वलनेन चिरंतनसत्कर्मणा सह लोभवेदकाद्वा द्वितीयत्रिभागे सूक्ष्मां
 किट्टिकां मुत्पन्ना शेषं बादरलोभं स्पर्द्धकगतं सर्वनवकबंधोच्छिष्टावलिक-
 वर्ज्यं अनिवृत्तिचरमसमर्थैर्निवृत्तिरुपशमयति नपुंसकवेदमादिं कृत्वा याव-
 ह्लोभसंज्वलनं एतेषामनिवृत्तेरुपशमकं भवति ततोऽनंतरसमये सूक्ष्मकिट्टि-
 कारवरूपं वेदलोभं वेदयन् नप्याऽनिवृत्तिसंज्ञो सूक्ष्मसांपरायो भवति ततश्चा-
 त्मनश्चरमसमये लोभसंज्वलनं सूक्ष्मकिट्टिकास्वरूपं निःशेषमुपशमयति तत
 उपशांतकषायः वीतरागछद्मस्थो भवति । उदयोदीरणात्कर्षणोपकर्षणपर-
 प्रकृतिसंक्रमणस्थित्यनुभागसंढकघातैर्विना स्थानमापि समंनान्मैष मोहनी-
 योपशमनविधिः इति ।

अथ क्षपणविधिं वक्ष्ये । क्षपणं नाम अष्टकर्मणां मूलोनरभेद इति न
 प्रकृतिस्थित्यगुभागप्रदेशानां जीवा ज्योतिः शेषे विन्यास इति ? । अनंता-
 नुबंधिकोपमानमायालोभमिथ्यात्वसम्यक्विथ्यात्वसम्यक्त्वाख्याः सप्रतकृतीरेता
 अमंयतसम्यग्दृष्टिः संयतासंयतः प्रमत्तसंयतोऽप्रमत्तो वा क्षपयति, किमक्र-
 मेण नेत्याह;— पूर्वमनंतानुबंधिचतुष्कं त्रीन् करणान् कृत्वाऽनिवृत्तिकरणच-
 रणमसमयेऽक्रमेण क्षपयति पश्चात्पुनरपि त्रीन् करणान् कृत्वा अधः प्रवृत्ति-
 करणापूर्वकरणौ द्वावतिक्रम्यानिवृत्तिकरणकालसंख्येयभागं गत्वा मिथ्यात्वं
 क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा सम्यक्विथ्यात्वं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा
 सम्यक्त्वं क्षपयति ततोऽधः प्रवृत्तिकरणं कृत्वाऽतर्मुहूर्त्तेनापूर्वकरणो
 भवति स एकमपि कर्म क्षपयति किंतु समयं प्रति असंख्येयगुणस्वरूपेण
 प्रदेशानिर्जरां करोति अंतर्मुहूर्त्तेनैकैकस्थितिसंढकं पातयन्नात्मनः कालाम्यंतरे
 असंख्यातसहस्राणि स्थितिसंढकानि पातयति तावन्मात्राणि च स्थितिबंधा-
 पसरणानि करोति तेभ्यश्च संख्यातसहस्रगुणानुभागसंढकघातान् करोति यत
 एकानुभागसंढकोत्कीर्णकालादेकस्य स्थितिसंढकोत्कीर्णकालः संख्यातगुण

इति । एवंविधं कृत्वाऽनिवृत्तिगुणस्थानं प्रविश्यानिवृत्तिसंख्यातभागोऽपूर्व-
 करणविधानेन गमयित्वाऽनिवृत्तिकालसंख्यातिभागे शेषे इत्यानगूद्धिद्वय
 नरकगतितिर्यग्गत्येकेंद्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिनरकगतितिर्यग्गति-
 प्रायोग्यानुपूर्व्यातपोद्योतस्थावरसूक्ष्मसाधारणसंज्ञकाः षोडशप्रकृतीः क्षपयति
 ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभान् क्रमेण क्षपयति
 स एष कर्मप्राभृतस्योपदेशः, कषायप्राभृतोपदेशः पुनः अष्टसु कषायेषु
 क्षीणेषु पश्चादन्तमुहूर्त्तं गत्वा षोडशकर्माणि द्वादश वा क्षपयत्यत
 उपदेशो ग्राह्योद्वयव्यभीरुभिरिति । ततोऽन्तमुहूर्त्तं गत्वा चतुर्णां
 संज्वलनानां नवानां नोकषायाणां अंतरं करोति, सोदयानामंत-
 मुहूर्त्तमात्रं प्रथमस्थितिं स्थापयति अनुदयानां समयोनावलिकामात्रां प्रथम-
 स्थितिं स्थापयति ततोऽंतरं कृत्वाऽतर्मुहूर्त्तेन नपुंसकवेदं क्षपयति ततोऽतर्मु-
 हूर्त्तं गत्वा स्त्रीवेदं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा पण्डो कषायाणां वेदं चिरं-
 तनसत्कर्मणा सह वेदविद्धिचरमसमये युगपत् क्षपयति तत आवर्त्तमात्र-
 कालं गत्वा पुंवेदं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तेन क्रोधसंज्वलनं क्षपयति ततोऽत-
 र्मुहूर्त्तेन मानसंज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तेन मायासंज्वलनं क्षपयति ततो-
 ऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा सूक्ष्मसांपरायणस्थानं प्रतिपाद्यते एतेषु सोऽपि सूक्ष्मसांपराय-
 माः मनश्चरमसमये किद्धिकागतं सर्वं लोभसंज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तरं
 क्षीणकषायो भवति सोऽर्थातर्मुहूर्त्तं गमयित्वा आत्मनो द्विचरमसमये निद्राप्र-
 चलासंज्ञके द्वे प्रकृती क्षपयति ततोऽन्तरं चरमसमये पंचज्ञानावरणचतुर्द-
 र्शनावरणपंचातरायाख्याश्चतुर्दश प्रकृतीः क्षपयति एतेषु त्रिषष्टिकर्मसु
 क्षीणेषु सयोगिजनो भवति ॥ २०५ ॥

सयोगिकेवली भट्टारको न किञ्चिदपि कर्म क्षपयति ततः क्रमेण विद्वद्य
 योगनिरोधं कृत्वा अयोगिकेवली भवति स यत्कर्म क्षपयति तन्निरूपयन्नाह;
 तत्तोरालियदेहो णामा गोदं च केवली युगवं ।
 आऊण वेदणीयं चटुहिं खिविइत्तु णीरओ होइ ॥२०६॥

तत औदारिकदेहं नामगोत्रं च केवली युगपत् ।

आयुः वेदनीयं चत्वारि क्षपयित्वा नीरजा भवति ॥ २०६ ॥

टीका—तत ऊर्ध्वं सयोगिकेवली औदारिकशरीरं सनिश्वास एवायं नामगोत्रे कर्मणी आयुर्वेदनीयं च युगपत् क्षपयित्वा नीरजाः सिद्धो भवति । विशेषमाह;—अयोगिकेवली आत्मकालाद्विचरमसमयेऽनुद्य वेदनीयदेवगतिपंचशरीरपंचसंघातपंचशरीरबंधनपटसंस्थानत्र्यंगोपांगपटसंहर्ननंपंचवर्णादिगंधर्पचरसाष्टस्पर्शदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातो-च्छ्वासाद्विबिहायोगत्यपर्याप्तस्थिरास्थिरशुभाशुभसुभगदुर्भगसुस्वरदुःस्वरानादे-यायशःकीर्तिनिमाननीचैर्गोत्राणि एता ह्यसप्ततिप्रकृतीः क्षपयति ततोऽनंतरं सोऽद्यवेदनीयमनुष्यायुर्मनुष्यगतिपंचैद्रियजातिमनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यत्र-सत्रादरपर्याप्तोच्चैर्गोत्रप्रत्येकतीर्थकरनामादेयशःकीर्तिसंज्ञकास्त्रयोदशप्रकृ-तीश्चरमसमये क्षपयति, ततो द्रव्यरूपमौदारिकशरीरं त्यक्त्वा नीरजा निर्मलः सिद्धो निर्लेपः सर्वद्वंद्वरहितोऽनंतज्ञानदर्शनसुखवीर्यसमन्वितोऽक्षयो युगप-त्सर्वद्रव्यपर्यायावभासकोऽनंतगुणाधारः परमात्मा भवतीति ॥ २०६ ॥

इति श्रीमदाचार्यवर्यवद्वकेरिप्रणीतमूलाचारे श्रीवसुनादिप्रणीतटी-
कासहिते द्वादशीऽधिकारः ।

स्रग्धरावृत्तम् ।

वृत्तिः सर्वार्थसिद्धिः सकलगुणनिधिः सूक्ष्मभावानुवृत्तिः—

राचारस्यात्तनीतेः परमजिनपतेः ख्यातनिर्देशवृत्तेः ।

शुद्धैर्वाक्यैः सुसिद्धा कलिमलमथनी कार्यसिद्धिर्मुनीनां

स्थेयाज्जनेंद्रमार्गे चिरतरमवनौ वासुनंदी शुभा वः ॥

इति ॥

इति मूलाचारविवृतौ द्वादशोऽध्यायः । कुन्दकुन्दाचार्यप्रणीतमूलाचारा-
ख्यविवृतिः । कृतिरियं वसुनन्दिनः श्रीश्रमणस्य ।

अथ प्रशस्ति-पाठः ।

प्रणमामि महावीरं सिद्धं शुद्धं जिनेश्वरं ।
 यस्य ज्ञानाम्बुधौ भाति जगदिन्द्रपदं स्थितं ॥ १ ॥
 कृतात्मनो जना यत्र कर्म प्रक्षिप्य हेलया ।
 रमन्ते मुक्तिलक्ष्मीं तज्जैनं जयति शासनं ॥ २ ॥
 जयन्तु गौतमस्वामिप्रमुखा गणनायकाः ।
 सूरयो जिनचन्द्रान्ताः श्रीमन्तः क्रमदेशकाः ॥ ३ ॥
 वर्षे षडेकपंचैकपूणे विक्रमे ननः (?) ।
 शुक्ले भाद्रपदे मासे नवम्यां गुरुवासरे ॥ ४ ॥
 श्रीमद्वहेरकाचार्यकृतसूत्रस्य सद्विधेः ।
 मूलाचारस्य सद्वृत्तेर्द्रातुर्नामावलीं ब्रुवे ॥ ५ ॥

अथ—

श्रीजंघुपपदे द्वीपे क्षेत्रे भरतसंज्ञके ।
 कुरुजाङ्गलदेशोऽस्ति यो देशः सुखसम्पदां ॥ ६ ॥
 तत्रास्ति हस्तिना नाम्ना नगरी भामरीयसी ।
 शान्तिकुंश्वरतीर्थेशा यत्रासन्निन्द्रवंदिताः ॥ ७ ॥
 वियते तत्समीपस्था श्रीमती योगिनीपुरी ।
 या पाति पातिसाहिश्रीर्वहलोलाभिधो नृपः ॥ ८ ॥
 तस्याः प्रत्याग्दिशि स्यात्तं श्रीहिसारपिरोजकं ।
 नगरं नगरंभादिवह्वीराजिजिराजितं ॥ ९ ॥
 तत्र राज्यं करोत्येष श्रीमान् कुतवखानकः ।
 तथा हैबतितानश्च दाता भोक्तुः प्रतापवान् ॥ १० ॥
 अथ श्रीमूलसंघेऽस्मिन्नन्विसंघेऽनपेऽजानि ।
 बलात्कारगणस्तत्र गच्छः सरस्वतस्त्वभूत् ॥ ११ ॥

तत्राजनि प्रभाचन्द्रः सूरिचन्द्रो जिताङ्गजः ।

दर्शनज्ञानचारित्रतपोवीर्यसमन्वितः ॥ १२ ॥

श्रीमान् बभूव मार्तण्डस्तत्पट्टोदयभुधरे ।

पद्मनन्दी बुधानन्दी तमश्छेदी मुनिप्रभुः ॥ १३ ॥

तत्पट्टाम्बुधिसच्चन्द्रः शुभचन्द्रः सतां वरः ।

पंचाक्षवनदावाग्निः कपायश्माधराशानिः ॥ १४ ॥

तदीयपट्टाश्वरभानुमाली

क्षमादिनानागुणरत्नशाली ।

मह्यारकश्रीजिनचन्द्रनामा

सैद्धान्तिकानां भुवि योऽस्ति सीमा ॥ १५ ॥

स्याद्वादादामृतपानवृषमनसां यस्यातनोत् सर्वतः

कीर्तिर्भूमितले शशाङ्कधवला सञ्ज्ञानदानात् सतः ।

चार्वाकादिमतप्रवादितिमिरोष्णांशोर्मुनीन्द्रप्रभोः

सूरिश्रीजिनचन्द्रकस्य जयतात् संघो हि तस्यानवः ॥ १६ ॥

तच्छिष्या बहुशास्त्रज्ञा हेयादेयविचारकाः ।

शमसंयमसम्पूर्णा मूलोत्तरगुणान्वितः ॥ १७ ॥

जयकीर्तिश्चारुकीर्तिर्भयनन्दी मुनीश्वरः ।

भीमसेनादयोऽन्ये च दशधर्मधरा वराः ॥ १८ ॥ युग्मं ॥

अस्ति देशवताधारी ब्रह्मचारी गणामणीः ।

नरसिंहोऽभिधानेन नानामन्थार्थपारगः ॥ १९ ॥

तथा सूरिगुणोपेतो भूरानामा महत्तमः ।

श्रीमानश्वपतिश्चान्यः सुमतिर्गुरुभक्ति-कृत् ॥ २० ॥

अन्यो नेमाभिधानोऽस्ति नेमिर्द्धर्मरथस्य यः ।

परस्तीकृतसंज्ञश्च ज्ञानयज्ञोऽस्तमन्मथः ॥ २१ ॥

भवाङ्गभोगनिर्विण्णस्तिहुणाख्योऽपरो मतः ।
 सम्यक्त्वादिगुणोपेतः कपायद्वचारिदः ॥ २२ ॥
 टाकाख्यो ब्रह्मचार्यस्ति संयमादिगुणालयः ।
 सर्वे ते जिनचन्द्रस्य सुरेः शिष्या जयत्विह ॥ २३ ॥
 श्रीमान् पंडितदेवोऽस्ति दाक्षिणात्यो द्विजोत्तमः ।
 यो योभ्यः सूरिमंत्राय वैयाकरणतार्किकः ॥ २४ ॥
 अमोतवंशजः साधुर्लवदेवामिधानकः ।
 तत्सुतो धरणः संज्ञा तद्भार्या भीष्मी मता ॥ २५ ॥
 तत्पुत्रो जिनचन्द्रस्य पादपंकजपट्टपदः ।
 मीहाख्यः पंडितस्त्वस्ति श्रावकव्रतभावकः ॥ २६ ॥
 तदन्वयेऽथ त्रंडेलवंशे श्रेष्ठियगोत्रके ।
 पञ्चाबल्याः समाप्नाये यक्षाः पार्श्वजिनेशिनः ॥ २७ ॥
 साधुः श्रीमोहणाख्योऽभूत् संघभारधुरंधरः ।
 तत्पुत्रो रावणो नाम पंचाणुव्रतपालकः ॥ २८ ॥
 तस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ पार्श्वचोषामिधानकौ ।
 कल्पवृक्षसमौ दाने जिनपादाब्जपट्टपदौ ॥ २९ ॥
 साधोः पार्श्वस्य भार्याऽभूद्दाद्या पद्मिनिसंज्ञिका ।
 पद्मानघस्य पद्मेव सती पद्मानना मता ॥ ३० ॥
 सूहोनाम्नी द्वितीयामूथा सौभाग्येन पार्वती ।
 रतिं रूपेण शशिलेन सीता जितवती सती ॥ ३१ ॥
 सा धन्याः सन्ति पद्मिन्यास्त्रयः पुत्रा हितावहाः ।
 रूपवन्तः कलावन्तो दयावन्तः प्रियंवदः ॥ ३२ ॥
 तत्राद्यः साधुभीमाख्यो निजवंशविभूषणः ।
 उपार्जयति वित्तं यः पात्रदानाय केवलं ॥ ३३ ॥

रुक्मिणी नामनी तरय गेहनी शीलशालिनी ।
 स्वधाचा कोकिला जिग्ये कान्त्या भा सवितुर्यया ॥ ३४ ॥
 चत्वारः सन्ति तत्पुत्रास्तोल्हातेजाभिधानकौ ।
 भोजापिउराजनामानौ प्रफुल्लकमलाननाः ॥ ३५ ॥
 तोल्हाख्यस्य मता भार्या तोल्हश्रीः श्रीनिवासिनी ।
 साढामिधोऽस्ति तत्पुत्रो दीर्घायुः स भवेदिह ॥ ३६ ॥
 पत्नी तेजाभिधानस्य तेजश्रीर्लज्जयान्विता ।
 भोजाख्यस्य तथा भार्या भोजश्रीर्मक्तिकारिणी ॥ ३७ ॥
 पार्श्वसाधोद्वितीयोऽस्ति खेतानामा तनूद्भवः ।
 श्रीमान्बिनयसम्पन्नः सज्जनानन्ददायकः ॥ ३८ ॥
 गेहनी तस्य नीकाख्या रतिर्वा मन्मथस्य वै ।
 या जिगाय स्वनेत्राभ्यां स्फुरदभ्यां चकितां मृगीं ॥ ३९ ॥
 तस्याः पुत्रोऽस्ति वीझाख्यो विद्याधारः प्रियंवदः ।
 ज्ञातीनानन्दयामास बिनयादिगुणेन यः ॥ ४० ॥
 पार्श्वपुत्रस्तृतीयोऽस्ति नेमाख्यो नियमालयः ।
 देवपूजादिषट्कर्मपद्भिर्नारिण्डभास्करः ॥ ४१ ॥
 सामुनाम्नी तु तजाया रूपलजावती सती ।
 वस्तासुरजनौ तस्याः सुतो जनमनोहरो ॥ ४२ ॥
 पार्श्वभार्या द्वितीया या मूहोनाम्नीति तत्सुतः ।
 ईश्वराहो कलावासः कलुषापेतमानसः ॥ ४३ ॥
 साधुचोपाभिधानस्य स्ववंशान्दरभास्करः (स्वतः) ।
 माऊनाम्न्यास्ति सद्भार्या शीलानेककलालया ॥ ४४ ॥
 तस्या अद्भुतहो ख्यातो सत्यभूषाविभूषितौ ।
 लक्ष्मीवंतौ महान्ती तौ पात्रदानरतौ हितौ ॥ ४५ ॥

तयोरायोऽस्ति संघेशो वृसिंहः पद्मसिंहकः ।
 चक्रार नेमिनाथस्य यात्रां यो दुःस्वहारिणीं ॥ ४६ ॥
 तत्कलत्रं लसद्गात्रं पद्मश्रीनाम कामदं ।
 गृहे पात्रे समायाते यदानन्दयते चिरं ॥ ४७ ॥
 तस्य पुत्रास्त्रयः सन्ति दीर्घायुषो भवन्तु ते ।
 हेमराजो गजमल्लोऽपरः श्रवणसंज्ञकः ॥ ४८ ॥
 चोपापुत्रो द्वितीयोऽस्ति रूहानामा गुणाकरः ।
 रूहश्रीर्महिला तस्य देवराजाख्य अंगजः ॥ ४९ ॥
 एतैः श्रीसाधुपार्श्वस्य चोषाख्यस्य च कायजैः ।
 वसद्भिर्दक्षिणस्थाने रम्ये चैत्यालयैर्वरैः ॥ ५० ॥
 चाहमानकुलोत्पन्ने राज्यं कुर्वन्ति भूपतौ ।
 श्रीमत्समसखानाख्ये (?) न्यायान्यायविचारके ॥ ५१ ॥
 सूरिर्भ्राजिनचन्द्रस्य पादपंकजयटपद्मे ।
 साधुभीमादिभिः सर्वैः साधुगणादिभिस्तथा ॥ ५२ ॥
 कारितं श्रुतपंचम्यां महदुपापनं च ते ।
 श्रीमद्देशवताधारिनरसिंहोपदेशतः ॥ ५३ ॥ चतुष्कलं ।
 तदा तैर्जिनविम्बानामभिषेकपुरस्सरा ।
 कागितार्चा महाभक्त्या यथायुक्तिं च सोत्सवा ॥ ५४ ॥
 भृंगारकलशादीनि जिनावासेषु पचसु ।
 क्षिप्तानि पंच पंचैव चैत्योपकरणानि च ॥ ५५ ॥
 एतच्छास्त्रादिभक्त्या तैर्ज्ञानदानमदायि च ।
 ब्रह्मश्रीनरसिंहाख्यतिष्ठणादियतीशिने ॥ ५६ ॥
 चतुर्विधाय संघाय सदाहारश्रतुर्विधः ।
 प्रादाय्यौषधदानं च वस्त्रोपकरणादि च ॥ ५७ ॥

मित्रयाचकहीनेभ्यः प्रीतितुष्टिकृपादि च ।

दानं प्रदत्तमित्यादि धन्यव्ययो व्यधायि तैः ॥ ५८ ॥

इत्थं सप्तश्रेण्यां वपते यो दानमात्मनो भक्त्या ।

लभते तदनन्तगुणं परत्र सोऽत्रापि पुण्यः स्यात् ॥ ५९ ॥

एतच्छास्त्रं लेखयित्वा हिसारादानाप्य स्वोपार्जितेन स्वराया ।

संघेशश्रियत्रसिंहेन भक्त्या सिहान्ताय श्रीनराय प्रदत्तं ॥ ६० ॥

यो दत्ते ज्ञानदानं भवति हि स नरो निर्जराणां प्रपूज्यो,

भुक्त्वा देवाङ्गनभिर्विषयसुखमनुप्राप्यर्मानुप्यज्जन्म ।

भक्त्वा राज्यस्य सौख्यं भवतनुप (?) सुरसान्निपूहीकृत्य चित्तं,

लात्वा दीक्षां च बुक्त्वा श्रुतमपि सकलं ज्ञानमन्यं लभेत ॥ ६१ ॥

ज्ञानदानाद्भवेज्ज्ञानी सुखी स्याद्भोजनादिह ।

निर्भयोऽभयतो जीवो नीरुगौपधदानतः ॥ ६२ ॥

धर्मतः सकलमंगलावली धर्मतो भवति मुंडकेवली ।

धर्मतो जिनसुचक्रभृद्वली नाथतद्विपुसुरो नरो वली ॥ ६३ ॥

ज्ञात्वैति कुर्वन्तु जनाः सुधर्म सद्देहिक्कामुत्तिकसौख्यकामाः ।

देवार्चनादानतपोव्रताद्येधन्यं न लभ्यं कृपिमन्तरेण ॥ ६४ ॥

संहेलान्वयमंडनेन्दुवदन त्वं पद्मसिंहाख्य भो,

हेमायैस्त्रिभिरेमजैर्गतिमितैर्माादिभिर्वन्धुभिः ।

भर्ष्यामोरुहसंडवासरमणेश्चारित्रचूडामणेः

सुरित्री जिनचन्द्रस्य वचनाग्रन्याश्चिरं मृतले ॥ ६५ ॥

शास्त्रं शास्त्रं पापवैरिक्षयेद् शास्त्रं नेत्रं त्वन्तरार्थप्रदृष्टौ ।

शास्त्रं पात्रं सर्वचेचद्वृणानां शास्त्रं तस्मात्पत्नतो रक्षणीयं ॥ ६६ ॥

श्रुत्वा शास्त्रं पापशत्रुं हिनन्ति श्रुत्वा शास्त्रं पुण्यमित्रं धिनोति ।

श्रुत्वा शास्त्रं सद्दिवेकं दधाति तस्माद्भव्यो यत्नतस्तद्वि पाति ॥ ६७ ॥

यावत्तिष्ठति भूतले सुरनदी रत्नाकरो भुधरः ।

कैलाशः किल चक्रिकारितजगद्वन्यज्ञचैत्यालयः ।

यावद्योमि शशाङ्कवासरमणी प्रस्फेद्यन्ती तम—

स्तावत्तिष्ठतु शास्त्रमेतदमलं सम्पद्यमानं बुधैः ॥ ६८ ॥

सुरिश्रीजिनचन्द्रां हि स्मरणाधीनचेतसा ।

प्रशस्तिर्विहिता चासौ मीहाल्येन सुधीमता ॥ ६९ ॥

यद्यत्र काप्यवयं स्यादर्थे पाठे मयादृतं ।

तदाशोध्य बुधैर्वाच्यमनन्तः शद्धवारिधिः ॥ ७० ॥

इति श्रीभव्यकुमुदचन्द्रस्य सुरैः श्रीजिनचन्द्रस्य पादांभोरुहषट्पदेन
पंडितश्रीमैधाविसंज्ञेन काव्यबन्धेन विरचिता प्रशस्ताप्रशस्तिः समाप्ताः ।

(इति पर्यन्तः ख-ग-पुस्तकीयः पाठः सदृशः ।)

ख—पुस्तकीयपाठः—संवत् १८८७ का पोषमासे कृष्णपक्षतिथौ
६ रविवासरे लिपाइत पंडितसरूपचन्द्र तदिष्यसदासुपालिप्यकृतं म्हात्मा
संभुराम सवाईजैपुरमध्ये । सं. १८८७ ऋषिवसुसिद्धिन्दियते पोष-
मासे कृष्णपक्षे दशमीगुरुवासरे अनेकशोभाशोभिते श्रीसपादजयपुराह्वये
नगरे श्रीमन्महाराजाधिराजराजेन्द्रश्रीसवाईजयसिंहजिद्राज्यप्रवर्तमाने
नानाविधिवादित्रशोभिते विचित्रवेदिकान्विते मं .....

ग—पुस्तकीयपाठः—लिखितं भारतीपुरवास्तव्यपंडितपुरुषोत्तमपुत्र
धाराधरसंज्ञेन ॥ ६९ ॥ शुभं भूयात् लेखकपाठकयोः ॥ ६९ ॥ श्रीः ॥
॥ ६९ ॥ शुभं भवतु ॥ ६९ ॥